

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI**

**BEŞİKTAŞ'TA KENTSEL MEKÂNIN MODERNLEŞME
SÜRECİ (TANZİMAT'TAN II. MEŞRUTİYET'E KADAR)**

Doktora Tezi

Ela YILMAZ

Ankara, 2022

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI**

**BEŞİKTAŞ'TA KENTSEL MEKÂNIN MODERNLEŞME
SÜRECİ (TANZİMAT'TAN II. MEŞRUTİYET'E KADAR)**

Doktora Tezi

Ela YILMAZ

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Z. Kenan BİLİCİ

Ankara, 2022

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

BEŞİKTAŞ'TA KENTSEL MEKÂNIN
MODERNLEŞME SÜRECİ (TANZİMAT'TAN II.
MEŞRUTİYET'E KADAR)

DOKTORA TEZİ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Z. Kenan BİLİCİ

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

İmzası

1-Prof. Dr. Z. Kenan BİLİCİ

2-Doç. Dr. Muharrem ÇEKEN

3-Dr. Öğr. Üyesi Sema BİLİCİ

4-Prof. Dr. Mehmet Zeki İBRAHİMGİL

5-Doç. Dr. Tolga BOZKURT

Tez Savunması Tarihi 01.07.2022

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Prof. Dr. Z. Kenan BİLİCİ danışmanlığında hazırladığım “Beşiktaş’ta Kentsel Mekânın Modernleşme Süreci (Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Kadar)” (Ankara, 2022) adlı doktora tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

01.07.2022

Ela YILMAZ

ÖNSÖZ

Dünyaya bir kez bakmak zorundaysan sadece İstanbul'a bak...

Romantik edebiyatın temsilcisi Fransız yazar Alphonse de Lamartine, İstanbul silüetinin zihnimizde bir imge oluşturan etkileyici görüntüsünü ve kente olan tutkusunu bu cümleyle ifade etmiştir. İstanbul, yüzyıllardır sözlere, şiirlere, yazılara, kitaplara, resimlere, tiyatro oyunlarına ve filmlere konu olmuş fakat anlatımı hâlâ tamamlanmamış, her seferinde beklenmedik söylemlerde kent kendini bulmuştur. İstanbul'un Sanat Tarihi alanında da anlatımlarının tamamlandığını düşündüğüm bir an'da, danışman hocam Prof. Dr. Z. Kenan BİLİCİ'nin İstanbul'un sonsuz anlatımlara dönüşen bir kent olduğunu göstermesiyle birlikte bu tez çalışmasını kurgulamaya başladım. İstanbul için sigorta haritaları yapan Jacques Pervititch'in her semti ayrı ayrı paftalarla çizdiği mükemmel tasarımının ilham kaynağı olduğu bu çalışma, Beşiktaş semtine evrilerek bilimsel doktora tezine dönüşen bir sürecin oluşumudur. 2019 yılının Şubat ayında başlayan ve 2020 yılı Mart ayının da dahil olduğu bir dönem içerisinde defalarca İstanbul'a gidilerek Beşiktaş ve çevresinin kentsel mekânları, özü, öncesi takip edilmiş ve tez çalışması, bilincime yansıyan tüm İstanbul izlenimlerinin dışavurumunu oluşturmuştur. Sokak sokak gezdiğim, kimi zaman beklenmeyeni karşıma çıkaran İstanbul, aslında aynı zaman diliminde tüm kontrast kavramları, renkleri içinde barındıran, sınırsız ve sonsuz bir kent sembolünün temsilidir.

İstanbul kentini anlamama, okumama ve doktora tez çalışmamı özgür bir ifade biçiminde yazmama olanak sağlayan, bu süreçte bakış açısıyla konuya yön veren ve yanımda olan danışmanım değerli hocam Z. Kenan BİLİCİ ile bana

her zaman her konuda destek veren ve yanımda olan canım Anneme ve Babama teşekkür ediyorum. Tez çalışmamın ortaya çıkmasında destek olan, yönlendiren, beklenmedik bir anda yardım eden, İstanbul'u anlamamı, Beşiktaş'ı tanımamı, kenti okumamı sağlayan o kadar çok kişi ve kurum oldu ki hiç birini atlamamak için bir teşekkür listesi oluşturmanın uygun olacağını düşündüm. Bu nedendir ki listede isimleri yer alan tüm hocalarım, arkadaşlarıma, meslektaşlarıma, katkıda bulunan kişilere ve kurumlara teşekkür borçluyum, iyi ki varsınız.

TEŞEKKÜRLER...

Dr. Öğr. Üyesi Sema BİLİCİ

Doç. Dr. Muharrem ÇEKEN

Adana Müzesi Müdürü M. Nalan YASTI

İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürü Rahmi ASAL

İstanbul 3 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürü Hatice
ERGÜN

Zuhal IŞIK

Neslihan YALAV

Doç. Dr. Belgin Demirsar ARLI

Hakan ARLI

Tuğrul ÖZKARACALAR

Necati AKSÜT

Eyüp ALTINTAŞ

Can Hüseyin CANDEMİR

Berna GÜLER

İsmail DURAN

Prof. Dr. Zerhan YÜKSEL CAN

Prof. Dr. Mehmet Cengiz CAN

Nesrin BOZ

Mehmet BOZ

Serihan GÜNER

Gökhan ÇETE

Yasin GÜLBAY

Nezif CIKAY

Mehmet ŞİLEN

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

Alman Arkeoloji Enstitüsü

İstanbul Beşiktaş Belediyesi Personeli

İstanbul Kitaplığı Çelik Gürsoy Vakfı

İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Personeli

İstanbul Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü Personeli

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Personeli

İstanbul 3 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Personeli

İstanbul Elektrik Tramvay ve Tünel İşletmeleri Genel Müdürlüğü Personeli

İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi Personeli

Türkiye Ermeni Patrikhanesi Personeli

Türkiye Ermeni Katolik Patrikhanesi Personeli

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I-IV
1-GİRİŞ	1
2-19. YÜZYILDA BAZI AVRUPA BAŞKENTLERİNDE MODERNLEŞME UYGULAMALARI	6
3-OSMANLI DEVLETİ'NİN 19. YÜZYILI VE BATI ETKİSİNDE MODERNLEŞME	25-48
3.1- Siyâsî Ortam	25
3.2- Sosyo-kültürel Değişimler	29
3.3- Kent Dokusunun Değişimi: İdârî Düzenlemeler	40
4-BEŞİKTAŞ'TA DEĞİŞİMİN TARİHSEL GELİŞİMİ	49
5-BEŞİKTAŞ'TA KENTSEL MEKÂNIN DEĞİŞİMİ	79-230
5.1-Tanzimat-İslahat: Beşiktaş'ta Yeni Başlangıçlar	79-159
5.1.1- Mekânsal Değişimler	80-153
5.1.1.1- Yaşam Mekânları ve Sosyal Alanlar	80
5.1.1.2- İbadet Mekânları	128
5.1.1.3- Kamusal Mekânlar	137-153
5.1.1.3.1- Askerî Yapılar ve Karakolhâneler	138
5.1.1.3.2- Eğitim Yapıları	143
5.1.1.3.3- Ulaşım Yapıları	147
5.1.1.3.4- Sanayi Yapıları	150

5.1.2- Kentsel/Toplumsal Değişimler	154
5.2-Meşrutiyyet: Beşiktaş'ta Yeni Gelişmeler	159-230
5.2.1- Mekânsal Değişimler	161-221
5.2.1.1- Yaşam Mekânları ve Sosyal Alanlar	161
5.2.1.2- İbadet Mekânları	201
5.2.1.3- Kamusal Mekânlar	207-221
5.2.1.3.1- Askerî Yapılar ve Karakolhâneler	207
5.2.1.3.2- Eğitim Yapıları	210
5.2.1.3.3- Ulaşım Yapıları	217
5.2.1.3.4- Sanayi Yapıları	219
5.2.2- Kentsel/Toplumsal Değişimler	221
6-SONUÇ	231
BİBLİYOGRAFYA	243
ÖZET	278
ABSTRACT	279
GÖRSEL KAYNAKLAR	281-481

1- GİRİŞ

19. yüzyıl başlarında Napolyon Bonaparte'nin “*Dünya tek bir ülke olsaydı başkenti İstanbul olurdu*” cümlesi, gerçekliği bilinmeden söylenegelmiş olsa da, İstanbul, farklı zaman kesitlerinde farklı uygarlıkları barındıran, ayrı dil, din ve ırktan insanların beraber yaşadığı çok uluslu kimliğiyle her zaman etkileyici, görkemli ve sınırsız bir kent olmuştur. Dünyanın en eski kentlerinden biri olarak, İstanbul'da da, 19. yüzyılda yeni ihtiyaçlarla beraber oluşan yeni mimari kavramlar zorunlu bir değişimi beraberinde getirmiş; geleneksel ile modernin bir arada ve yanyana yaşadığı yeni bir kent fiziği oluşmuştur.

Osmanlı kentlerinin 18. yüzyıla kadar büyük değişikliklere uğramayan mekânsal formlarının, bu yüzyıldan itibaren değişim ve dönüşümlere sahne olduğu görülmektedir. İstanbul'un tarihsel topografyasının da, feodal kent dokusuna yönelik bir oluşumla yönetim, çarşı ve konut bağlamında örgütlenme gösterdiği bilinir. Örneğin, eski tarihi yerleşmenin çekirdeğini oluşturan Suriçi, yönetim merkezi olarak saray ve ekonomi faaliyetlerinin gerçekleştiği liman ve çarşılarıyla statü ayrımının oluşmadığı, dinin temel alındığı bir sistemle merkez olma özelliğini hep korumuş; yerleşmenin diğer kısımlarında Müslümanların, bunun periferisinde ise gayrimüslimler ve öteki grupların barınma alanları ve konutlar yer almıştır. 18. yüzyılda ortaya çıkan sayfiye kültürü, mevsimlik de olsa geleneksel yerleşim biçimini ve toplumsal alışkanlıkları etkilemiş; Boğaz köylerinde bahçeler oluşturularak köşkler kurulduğu gibi, yalılar ve sahil sarayların inşa edildiği kentte yeni bir fiziki doku oluşmaya başlamış ve bu 19. yüzyılda yaşanacak asıl büyük değişimlerinde öncüsü olmuştur¹.

¹ İ. Ortaylı, “İstanbul'un Mekansal Yapısının Tarihsel Evrimine Bir Bakış”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 10, Sayı 2, 1977, s. 83, 85.

19. yüzyılda tüm dünyada sanayi, ekonomi ve teknoloji alanlarında yaşanan hızlı gelişmeler ile yeni kavramlar kentlerin formunu etkilemiş; Avrupa başkentlerinde, özellikle Paris, Londra ve Viyana'da avangart sayılabilecek dönüşümler yaşanmıştır. Bu dönemde, Osmanlı Devleti'nin başkenti olarak İstanbul'un da yeni dünya düzenini takip ettiği anlaşılıyor; değişim-dönüşüm-modernleşme kavramları üzerinden oluşan sosyo-kültürel ortam, mimari yapılardan sokak dokusuna kadar kentsel mekânlarda gözle görülebilir değişimler getirdiği gibi, etkileri kentin modernleşme sürecine de yansımıştır. 18. yüzyılın sayfiye alanları olan Boğaz köyleri, 19. yüzyılda kente entegre olmaya başlamış; yüzyılın ikinci yarısında, kent ve Boğaz arasında organik bir doku oluşmuştur.

Kenti boydan boya kateden İstanbul Boğazı'nın ilk köyü olarak Beşiktaş'ın, bu bütüncül dokunun ve İstanbul'da oluşan yeni kent kimliğinin başlangıç noktası olduğuna şüphe yoktur. Bu bağlamda, 19. yüzyılda hız kazanan değişim, dönüşüm ve modernleşmenin buradaki yapılar üzerinden okunması, sadece bir tarihsel sürecin belgelenmesi değil ve fakat bu yapıyı çevrenin oluşturulmasında dönemin ruhunun da (*zeitgeist*) anlaşılması demek olacaktır.

Tez kapsamında, 19. yüzyılın kent ve toplum hayatındaki modernleşme süreçleri, İstanbul ve dünyanın diğer başkentlerinde gerçekleşen değişimler çerçevesinde anlatılmıştır. Dünyanın kimi başkentlerinde yaşanan değişim örneklerinden yola çıkılarak, Tanzimat Fermanı'nın ilân edildiği 1839 yılı ile II. Meşrutiyet'in ilân edildiği 1908 yılı arasında Beşiktaş semti özelinde mimari örnekler ile bir bütün olarak ele alınan kentsel dokunun ve toplum yapısının değişimine dair öncül bir çalışma ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Beşiktaş'ta kentsel mekânlarda yaşanan dönüşümler, İstanbul'da adeta bir domino etkisi yaratarak ekonomiyi, sosyal yapıyı, kültürel oluşumları, mimari ortamı bir bakıma toplumu neredeyse bütünüyle etkisi altına almıştır. Bu süreçte, Dolmabahçe, Çırağan ve Yıldız

Sarayları'nın inşaatları Beşiktaş'ı "*Dersaadet'te Bir Payitaht*"² konumuna getirdiği gibi, İstanbul burjuvasının yeni konforlu yaşama mekânını ve kültürünü temsil eden bir yerleşmeye dönüştürmüştür.

Çalışma boyunca, İstanbul kentinin modernleşmesi, kent dokusu ve toplum yapısı bağlamında, 19. yüzyıl ile 20. yüzyılın başlarında İstanbul, Beşiktaş ve Ortaköy'e ilişkin bilgi veren seyahatnâmeler, romanlar ve anı kitapları incelenmiştir. Önce gravürlere, resimlere ve ardından da fotoğraflara konu olan yerleşmeye dair görsel belgeler, panoramik görüntüler, tek yapı ölçeğinde mekânlar, caddeler, törenler ve insan görüntüleri yerleşmenin 19. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar geçirdiği değişim ve dönüşümlerin anlaşılabilmesine olanak sağlamıştır. Diğer taraftan, yerleşmenin topoğrafik özelliklerini de ortaya koyan haritalardan da yararlanılmış; semtin gelişimi, sınırlarının değişimi ve nüfus yoğunluğunun takip edilebildiği değerli bir veri altlığı da oluşturulmuştur.

Bu çalışmada, birincil kaynaklar arasında özellikle arşiv belgelerine de vurgu yapılmalıdır; söz konusu belgeler üzerinden, kentsel mekânların düzenlenmesine yönelik değerli bilgilere ulaşıldığı gibi, kimi gazetelere de başvurulmuştur.

Öte yandan, devlet ya da özel kurum, kütüphane ve müze arşivlerinde görsel belge ve yayın taraması da gerçekleştirilmiş; internet üzerinden erişilebilen İstanbul ve Beşiktaş'a ilişkin dünyanın çeşitli müze ve kütüphane koleksiyonlarına dağılan görsel belge ve seyahatnâmeler de mümkün mertebe derlenmiştir.

Çalışma, dört ana başlık ve bunlara bağlı alt başlıklar halinde toplanmıştır. Birinci ana bölüm, 19. yüzyılda bazı Avrupa başkentlerinde modernleşme uygulamaları için Londra, Paris ve Viyana kentleri örnek olarak seçilmiş; bu

² N. Sakaoğlu, "Dersaadet'te Bir Payitaht", **İstanbul Üç Aylık Dergi** (Beşiktaş Dün Bugün Özel Sayı), S.15, İstanbul, Ekim 1995, s. 54-59.

bağlamda, Amsterdam, Berlin ve Roma gibi kentlerde kent fizikine yönelik değişimlere de işaret edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılı ve batı etkisinde modernleşmeyi kapsayan ikinci ana bölümde alt başlıklarla konu detaylandırılarak anlatılmıştır. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ortam, dönemi etkileyen koşullar ve toplum yapısında farklı alanlarda yapılmak istenen reform girişimleriyle, 19. yüzyıl kentinin fiziki görünümü bütünsellik içinde dönemin siyâsî çerçevesi, yeni ihtiyaçlar ve yönelişlerle sosyo-kültürel ortam, oluşan kentsel mekânların ve kent dokusunun değişimine ilişkin bazı gözlemlerde bulunularak, imâr kanunları ile mevzuata yönelik idarî düzenlemeler üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın üçüncü ana bölümünde Beşiktaş semtinin tarihsel süreç içerisinde değişimi ve gelişimi, küçük bir Boğaz köyünden modern bir yerleşmeye dönüşümünün etmenleri ve semtin kökenini içeren kimi ayrıntılara yer verilmiştir.

Beşiktaş'ta kentsel mekânın değişiminin işlendiği bölümde, 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilânından başlayarak, 1856 yılındaki Islâhat Fermanı'nın ilânını içine alan, Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz'in yönetimini kapsayan dönem, Beşiktaş'ta mekânsal ve toplumsal olarak yeni başlangıçlar ve değişimler üzerinden aktarılmıştır. Yaşam, ibadet ve kamusal yapılarla birlikte, semtte yaşanan kentsel ve toplumsal dönüşümlerin tarihsel süreci, mekânların modernleşme olgusu kapsamında işlenmiş; Sultan II. Abdülhamid'in Osmanlı Devleti'ni yönetmeye başladığı ve I. Meşrutiyet'in ilân edildiği 1876 yılında Beşiktaş'ta yeni gelişmelerin başlamasıyla, kent dokusu ve mekân kurgusunun, toplumun düşünce ve algı yapısındaki yeni varyasyonlarla birlikte mimarinin değişimi ve 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilânına kadar devam eden modern kent kimliğinin oluşumu yorumlanmıştır. Tanzimat Fermanı ile mimari, kültür, ekonomi, askeri, hukuki, eğitim, sağlık, ulaşım ve sosyal alanlarda gerçekleştirilen uygulamalar, değişimler ve

yenilikler *Osmanlı Reform Dönemi* olan modernleşme sürecini başlatmış; II. Meşrutiyet'e kadar kesintisiz var olan bir modernleşmenin izleri Beşiktaş semti üzerinden takip edilmiştir.

2- 19. YÜZYILDA BAZI AVRUPA BAŞKENTLERİNDE MODERNLEŞME UYGULAMALARI

Avrupa'da 16. yüzyılda başlayan coğrafi keşifler, Rönesans ve Reform hareketleri milletlerin uyanışının bir başlangıcı olmuş; 17. yüzyılda da önemli değişimler yaşanmaya başlanmıştır. Aydınlanma Çağı'nın yaşandığı 17. ve 18. yüzyıllarda ön yargı, ideoloji ve değişmez kabul edilen düşüncelerin özgürleştiği bir ortam doğmuştur. 18. yüzyılın sonlarında gerçekleşen Fransız Devrimi ve sonrasında ortaya çıkan modernleşme süreci de aydınlanma felsefesinin bir sonucu olmuştur. Avrupa'da artan nüfus, sermaye birikimi, kapitalizm, bilimsel gelişmeler ve teknolojik ilerlemeler gibi faktörler, Sanayi Devrimini doğurmuştur. 19. yüzyıla gelindiğinde ise yaşanan ihtilaller sonucu ortaya çıkan yeni kavramlar, modern politik fikirler ve gelişmeler tüm dünyayı etkilemiştir.

Sanayi Devrimi'nin bir sonucu olarak kentlere göç başlamış, işçi sınıfı ortaya çıkmış ve giderek artan nüfus sonucunda kentler bir yığın haline dönüşmeye başlamıştır. Diğer bir yandan da işçi sınıfının karşında, onları idare eden üretim ve sermaye ile gücü elinde tutan burjuvazi sınıfı yerini alarak yeni bir toplumsal oluşumun, bir bakıma kapitalist toplumların temeli atılmıştır. 16. yüzyıldan itibaren insanların düşünce yapısında başlayan dönüşümle birlikte 19. yüzyılda artan nüfus ve kentlerin büyümesi, yaşanan çevrenin dönüştürülmesi gerektiği fikrini doğurmuş ve kimi gelişmeler de dönüşümü zorunlu kılmıştır.

Sanayi Devrimi'nin bir ada ülkesi olan İngiltere'de başlaması, yıllardır işgal edilmeyen ve bir savunma hattıyla çevrili olmayan ülkedeki kentlerin gelişiminin diğer Avrupa kentlerinden farklı olmasını sağlamıştır³. Londra kent dokusu, Londra, Westminster ve Docklands'dan oluşan üç ayrı yerin yüzyıllar içerisinde birleşmesiyle

³ S. E. Rasmussen, **Şehirler ve Yapılar**, Çev: D. Özden, İstanbul, 2020, s. 113.

bütüncül bir imâr planı olmadan gelişmiş ve 1944 yılında yapılan imâr planına kadar da plansız olarak devam etmiştir. Modernleşen ilk kent olan Londra gelişigüzel bir şekilde büyümüş ve geometrik bir düzenle kurgulanan kentlerden bu yönüyle ayrılmıştır⁴. Nitekim, İngiliz şair William Wordsworth, giderek büyüyen ve mekânların birbirinin üzerindeymiş gibi bir izlenim yarattığı Londra kentinin Westminster Köprüsü'nden 1802 yılında görünen manzarasını şöyle betimler:

“Gemiler, kuleler, kubbeler, tiyatrolar ve tapınaklar uzanıyor,

Kırlara ve gökyüzüne açılan”⁵.

Londra caddelerinde, mimaride yeni biçimlerle birlikte bir çok yerde Ortaçağ sokak düzeni aynen korunmuş ve geniş caddeler süreklilik göstermemiştir. Avrupa kentlerinin en önemli özelliği meydanlar, Londra'da farklı bir kimliğe bürünmüş, meydanın tam ortasına bir park konumlandırılarak mahalleleri birbirlerinden ayıran bir fonksiyonellik oluşturulmuştur⁶ (bknz: Foto. 1). Aslında kentte 17. yüzyılda büyük köşkler yaptırmaya başlayan mülk sahipleri, konutlarının yanında araziler ayırarak yeşil alanların oluşmasını sağlamış ve zamanla kent mahallelerin içine yerleştirilmiş parklardan oluşan bir görünüme kavuşmuştur. Dünyada ilk kez kentsel mekânlar, bütüncül olarak doğayla yan yana ve birbiriyle uyum içinde bir doku meydana getiren mahallelerden oluşmuş; böylece İngiliz burjuvaları, ağaçlarla çevrili ikametgâhlarında salgın hastalıkların havaya yaydığı pis buğudan ve kentin sefalet görünümünden yeni oluşturdukları bu mahallelerle kendilerini korumuştur⁷. Paris kentini yeniden inşa eden Louis Napolyon'un da, Londra'da sürgünde yaşadığı dönemlerde bahçe ve parklar ile toplumun yeşil alana olan ilgisine hayran kaldığı ve

⁴ İ. Bilgin, “İlklerin ve İstisnaların Şehri: Londra”, **Londra Metropol ve Mimarlık**, İstanbul, 2009, s., 3-4, 9. D. Burstein, **London Then And Now**, London, 2009, s. 5.

⁵ D. Burstein, 2009, s. 5.

⁶ S. E. Rasmussen, 2020, s., 123-125. İ. Bilgin, 2009, s. 4-5.

⁷ M. Ragon, **Modern Mimarlık ve Şehircilik Tarihi**, Çev: Prof. Dr. Murat Aykaç Erginöz, İstanbul, 2010, s. 90-91.

Londra'nın geniş caddeleri, meydanları ve parklarından etkilendiği bilinir⁸ (bknz: Foto. 2).

Londra'da topluma bir yandan da sınıf farklılığı ve mekânların hiyerarşik bir düzenle birbirinden ayrıldığı, okunabilir bir tabakalaşma kabul ettirilmiş ve kentsel mekânların düzenlenmesinde sınıf ayrımı açıkça görülmüştür⁹. Kentin modern ve düzenli burjuva mahallelerinin ötesinde sefalet, salgın hastalıklar ve kötü yaşam koşullarının sürdürüldüğü öteki yaşamları da devam etmiştir (bknz: Şekil 1). 19. yüzyıl Romantik Dönem şairlerinden Percy Bysshe Shelley bir şiirinde Londra'nın bu görüntüsünü şöyle tasvir eder: "*Cehennem, Londra gibi bir şehirdir, kalabalık ve duman tüten bir şehir...*". İşçi sınıfının yaşadığı sokaklarda temizlik problemleri ve kötü hava koşulları yoğun olarak verem hastalığına yol açmış ve salgın giderek tüm işçi mahallelerine yayılmıştır¹⁰. Alman filozof Karl Marx, İngiltere'nin farklı kentlerindeki işçilerin yaşam koşullarını dönemin raporları ve belgeleriyle anlatmış ve Londra'ya ilişkin de önemli ayrıntılar vermiştir: "*Londra, insanoğlunun yaşamasına kesinlikle uygun olmayan aşırı kalabalık konutlar konusunda ön sırada gelir. ...Londra'da her birinde yaklaşık olarak 10.000 kişinin barındığı 20 kadar geniş yerleşme noktası vardır. Buralardaki sefalet İngiltere'nin başka yerlerinde görülemeyecek derecede olup, tamamıyla kötü barınma koşullarının sonucudur. ...Yaşamın bir cehennem yaşamı olduğunu söylemek fazla abartılı olmaz*" (bknz: Foto. 3). Marx, kentte imâr hareketinin başlaması sonucu eski sokak ve konutların yıkılması ile fabrikalarda çalışmak için gelen yoğun insan göçünün ev kiralalarının artmasına yol açtığını bu nedenle durumu daha iyi olan işçiler, esnaf ve aşağı orta sınıfında bu kötü koşulların içine girmek zorunda kaldığından bahsetmiştir. Salgınlara ve olumsuz sağlık koşullarına yönelik yıkılan konutlardan çıkartılan

⁸ M. Ragon, 2010, s. 91.

⁹ İ. Bilgin, 2009, s. 5-6.

¹⁰ M. Ragon, 2010, s. 32-33.

insanlar bir mahalleden bir diğere taşınmış, kalabalıklar halinde yaşamaya başlayarak koşulları daha da kötüleşmiştir. Marx “...evlerin pahalılığı ile nitelikleri ters orantılıdır...” diyerek aslında kentte yaşanan sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel durumu özetlemiştir¹¹. 19. yüzyıl filozoflarının kent sorunlarını yazması ve öneriler getirmesi kent reformlarının yapılmasına, özellikle de işçi sınıfının konutları ile yaşam koşullarının düzeltilmesine yönelik önemli katkılar sağlamış, ayrıca yasaların çıkmasını ve hukuki düzenlemelerin yapılmasını teşvik etmiştir¹².

Bütün dünyanın Rönesans, Coğrafi Keşifler, Reform, Fransız İhtilali gibi peş peşe gelen olaylarla yaşadığı değişimler, Sanayi Devrimiyle birlikte büyük bir dönüşüme evrilmiş, bu dönemde ortaya çıkan Burjuva sınıfı giderek zenginleşmiş ve kentlerin modernleşmesini sağlamışlardır (bknz: Foto. 4-5). Burjuva sınıfının talebiyle Londra’da imâr hareketleri hızlanmış, mahalleler yıkılmaya başlamış, fabrikalar, mağazalar ve bankalar gibi yeni yapılar inşa edilmiş, geniş caddeler oluşturulmuş ve ulaşım ağı kurularak toplu taşımının önemli araçları tramvaylar ile dünyanın ilk metro sistemi kentte hizmet vermeye başlamıştır. Londra’da kentsel mekânların sınıflara göre ayrılmasıyla birlikte konutlar da belli bir modele göre düzenlenmiştir. 18. yüzyıldan itibaren bir sıra halinde düzenlenen sıra ev yapı grubu inşa edilmeye başlanmış, bir süre sonra kare, daire ve hilâl gibi farklı biçimlerde tasarlanan odaklar haline gelen monoblok yapılar ve onları birbirine bağlayan caddelerle beraber kent L biçiminde yeni bir görünüme kavuşmuştur. Kentteki konutlar zamana yayılarak bölüm bölüm 45 yıl içerisinde tamamlanmasına rağmen aynı anda yapılmış izlenimi veren bir düzen içerisinde modern bir kent dokusu oluşturmuştur¹³.

¹¹ K. Marx, **Kapital**, Birinci Cilt, Çev: A. Bilgi, İstanbul, 2003, s. 566-568.

¹² M. Ragon, 2010, s. 82.

¹³ İ. Bilgin, 2009, s. 6-8.

19. yüzyılda sanayileşmenin temelini oluşturan demir ile demirin işlenmiş hâli olan çelik üretiminin artması, her alanda kullanılmasını ve kapsamlı bir malzeme olmasını sağlamıştır. Londra'da demir, inşaatların yapı malzemesi haline gelmiş, 1850 yılında gerçekleşen ilk evrensel sergi için oluşturulan prefabrikasyon yapıda da demir, cam ve ahşap malzeme beraber kullanılarak teknolojinin biçimlendirdiği bir yapı olmuştur. Kentte modern mekânların yaratılmasında yeni mimari biçimlerin eşlikçisi metal malzemeler olmuş, çelik üretiminin önceki safhası olan dökme demirler Londra'da özellikle gar binaları, sergi salonları ve köprülerin yapımında yaygın olarak kullanılmıştır¹⁴. Londra kent mimarisinde geleneksel malzemelerden kimi zaman uzaklaşarak, daha çok teknolojinin mimari biçimlere yön verdiği, yeni malzemeler ve yapım tekniklerinin kullanıldığı rasyonel bir tavır sergilenmiştir. Modern mimarinin sanayi bölgelerindeki yansıması olan Endüstriyel Mimari yapı tarzı, İngiltere'de fabrika binalarıyla örneklerini 18. yüzyıldan itibaren göstermeye başlamıştır.

Londra kenti bütüncül bir planlamayla yapılmamış olsa da moderleşmenin kavramsal olarak niteliklerini karşılayan ilk kent olmuş, ardından gelen Paris kenti ise planlı bir mimarinin dünyadaki temsilcisi olmuştur. Modern sanatın temellerinin atıldığı, dünyanın sanat merkezi haline gelen sanatçıların kenti olan Paris'te bu yüzyılda kent, yeniden örgütlenmeye başlamıştır. Paris, Honoré de Balzac, Gustave Flaubert, Charles Baudelaire ve daha birçok yazarın ve şairin eserlerinin tam merkezinde yer alan bir kent olmuştur. 19. yüzyıl Paris'inin, kentsel değişimini, dönüşümünü ve yıkımını okunur hale getiren yazarlar, romanların arasına gizlenmiş kent tasvirlerini, farklı sınıflardan oluşan karakterlerin hayat bulduğu, kimi zaman görkemli, kimi zaman sefalet içindeki sokaklarda, kenti ve modernitenin oluşumunu bize göstermişlerdir.

¹⁴ M. Ragon, 2010, s. 139.

Honoré de Balzac “Altın Gözlü Kız” romanında 1835 yılında ki Paris kentinden şöyle bahsetmiştir: “ ...Kapıcının, dükkancının, işçinin simaları üzerinde her an tecir icra eden gizli vebayı göstermek, Paris hükümet ricali tarafından varlığına göz yumulan, kokuşmuşluğu, idare cihazındaki ahlak fesadı kadar tehlikeli bir musibeti göz önüne sermek lazım. Evet. Burjuvaların çoğu havası bozuk evlerde yaşar, havanın seyrekleştiği dükkan arkası odalarda, sokakların atmosferi korkunç pis kokular kusar. Hepsi bu kadar da değil. Unutmayın ki bundan başka büyük şehrin kırk bin evi ayaklarını çöplüklere uzatır. ...Paris halkının yarısı avluların, sokakların basık binaların iğrenç kokuları içinde yatar”¹⁵. Fransız yazar ve fotoğrafçı Maxime Du Camp da, o dönemlerde kentin yaşanmaz hale geldiğini, nüfusun görülmemiş düzeyde arttığını, halkın kötü dar sokaklarda boğulduğunu, hijyen, güvenlik ile kontrol altına alınması zor hale gelen toplum ahlâkından ve konut sorununun varlığından bahsetmiştir¹⁶. Genel olarak 19. yüzyılın ilk yarısında Paris’i ziyaret eden kişiler kentin kirli olduğu görüşündeydiler. Nitekim Rus yazar Nikolai Gogol’un 1836 yılında Paris’ten annesine şöyle yazdığı bilinir: “Paris hakkında ne söyleyeceğimi bilemiyorum. Bu şehirde o kadar çok çamur var ki ne taraftan yürüyeceğini bilemiyorsun”¹⁷.

19. yüzyılın ikinci yarısında Paris politik, sosyal ve ekonomik bir karmaşa içerisindeydi. Kimileri, politik olaylarla yok olan, insanlar arasında bir ayırım doğuran, hastalıkların, sefaletin ve suçların arttığı bir ortamda Paris’i hasta bir kent olarak tanımlamış, kimileri ise bu ortamı sosyal düzeyin artırılması için yeni fırsatların kenti olarak görmüştür¹⁸. Aslında Fransız İmparatoru Napolyon Bonapart 19. yüzyılın ilk çeyreğinde egemenliği altındaki Paris’i değiştirmek için ciddi girişimlerde bulunmuştur. Nehrin iki kıyısına bentler yaptırmış, beş yeni köprü inşa ettirmiş ve içme suyunun kente bir kanal yardımıyla getirilmesine yönelik bir proje

¹⁵ H. de Balzac, **Altın Gözlü Kız**, Çev: C. Meriç, İstanbul, 2016, s. 111- 112.

¹⁶ M. Du Camp, **Paris Ses Organes, Ses Fonctions Et Sa Vie Dans La Seconde Moitié Du XIX Siècle**, Paris, 1875, s. 253.

¹⁷ L. Leger, **Nicolas Gogol**, Paris, 1913, s. 30.

¹⁸ D. Harvey, **Paris, Modernitenin Başkenti**, Çev: B. Kılınçer, İstanbul, 2013, s. 125.

hazırlatmıştır. Kamu binaları inşa ettirmiş, altmış sokak kurmuş ve genişletmiş, kent merkezine sığırların sürülmesini yasaklamıştır. Napolyon'un en kapsamlı kentsel projesi ise Rivoli Caddesi ve bitişiğindeki mahallenin oluşturulması olmuş, bu düzenleme Avrupa'nın en önemli kentsel başarısı arasında sayılmıştır. Napolyon Bonaparte'dan önceki dönemlerde kentte çok az şey yapıldığı, Napolyon'un çabalarının kentin dönüşümünün başlangıcı olduğu bilinen bir gerçektir¹⁹.

Kral Louis Philippe'nin iktidara geldiği 1830 Devrimi'nden sonra Seine Valisi olarak atanan Burgundy Kontu Claude-Philibert Barthelot de Rambuteau, 1848 yılına kadar Paris kentini geliştirmek ve modernize etmek için çalışmıştır. Tarihi merkez dışında yeni yollar açmış, kent merkezinde geniş ve modern Rambuteau Caddesi ile yayalar için kaldırımlar yapmıştır. Gazla çalışan sokak lambaları Rambuteau'nun en büyük projelerinden biri olmuştur. Neredeyse hiç ağaç olmayan Paris sokaklarını ve caddelerini ağaçlandırmış, özel mülkiyetlere bağlı olan parklar dışında 1844 yılında halk'a ait ilk park oluşturulmuştur²⁰. Kentin görsel görüntüsüne önem veren Rambuteau hem kentin görüntüsünü tamamlayan hem de toplumun ihtiyacı olan bir çok halk çeşmesi yaptırmıştır²¹. Bir çok projesini ve hayalini gerçekleştiremeyen Rambuteau'nun görevi 1848 yılında sona ermiştir.

Fransa'da gerçekleşen 1848 Devrimi'nden sonra Charles Louis Napolyon Bonaparte Cumhurbaşkanı seçilmiştir. 1851 yılında Cumhuriyeti yıkan Louis Napolyon 1852 yılında Fransa İmparatoru olmuş, 1870 yılına kadar İmparator olarak Fransa'yı yönetmiştir. Egemenliği süresince en önemli işi Paris'in yeniden inşa edilmesi olmuştur. Louis Napolyon, insanların hayat standartlarını değiştireceğini, kenti yaşanabilir hale getireceğini Cumhurbaşkanı olmadan önce de, olduktan sonra da bir çok kez dile getirmiştir. 1850 yılında yaptığı bir konuşmada kente ilişkin

¹⁹ S. Kirkland, **Paris Reborn Napoleoeon III, Baron Haussmann, And The Quest To Build A Modern City**, New York, 2014, s. 14-15-16.

²⁰ S. Kirkland, 2014, s. 16-17-18.

²¹ M. Ragon, 2010, s. 99.

yapacaklarını şöyle ifade eder: “*Yeni yollar açacağız, havası ve ışığı olmayan popüler mahalleleri genişleteceğiz, böylece Tanrı’nın ışığının yüreklerimizi aydınlatması gibi güneş de kentin surlarını aydınlatacak*”²².

Louis Napolyon görevine başladıktan sonra Seine Valiliğine Jean Jacques Berger atanmıştır. Bu dönemde Rambuteau tarafından başlatılan projelerin ileri götürülmesi amaçlanmıştır. Ancak Berger uygulama detaylarına uymadığı ve maliyetli hatalar yaptığı için projeleri sürdürememiştir²³. Jean Jacques Berger’in görevinin sona ermesiyle çeşitli idari görevlerde bulunan, çalışmalarıyla Louis Napolyon’un dikkatini çeken Bordeaux Valisi George Eugene Haussmann 1853 yılında Seine Valiliği görevine getirilmiş ve Paris’te 16 yıl sürecek yeni bir dönem başlamıştır. Haussmann, görevi Berger’den devraldığı gün bir araya topladığı memurlara konuşmasının sonunda; “*Evet beyler, Paris’i dünyanın en önemli şehri, Fransa’ya yaraşır bir başkent haline sokmak isteyen İmparatorumuz çok yaşasın*”²⁴ diyerek, İmparatora sadık bir biçimde kendi amacının da Paris’i önemli bir kent haline getirmek olduğunu belli etmiştir.

Kentin yeniden inşasının hızlı bir ivme kazandığı 19. yüzyılın ikinci yarısında Berger’in çeşitli hatalar yüzünden bitiremediği ve 1855 yılında Paris’te yapılacak olan Dünya Sergisi için önemli bir vitrin olan Rivoli Caddesi projesinin tamamlanmasına Haussmann’ın öncelik verdiği bilinir. Ayrıca sergi sırasında gelen konukların kalması için Grand Louvre Hotel inşa edilmiştir²⁵. Haussmann, 1855 Dünya Sergisi’nden önce çeşitli görüşmeler yapmak üzere Londra’ya gitmiş bu sırada parkları, alt yapı sistemlerini ve kent planını gözlemlemiştir. Londra’ya incelemelerde bulunmak üzere kurullar da göndermiştir²⁶.

²² D. Harvey, 2013, s. 141-142.

²³ S. Kirkland, 2014, s. 37, 69.

²⁴ M. Carmona, 2004, s. 180 – 181, 189.

²⁵ S. Kirkland, 2014, s. 69, 104.

²⁶ M. Carmona, 2004, s. 244, 260.

Paris'te artan nüfus, salgın hastalıklar ve yaşam koşullarının yetersizliğinin yanı sıra 1848 yılında gerçekleşen devrim sırasında dar sokaklara kolaylıkla kurulabilen barikatlar, kentin yıkılmasının ve caddelerin yeniden inşasının önünü açmıştır (bknz: Foto. 6). Bir bakıma Louis Napolyon ve Haussmann için, yapımına başlanan bu geniş caddeler isyanlar karşısında bir önlem yöntemi olmuştur. Louis Napolyon'un Paris için hayal ettiği geniş cadde, bulvar ve yollara yönelik planlama çalışması ile Haussmann'ın Paris'teki ulaşım sorununun da tren istasyonlarının kent merkezine geniş yollarla direk olarak bağlanmasıyla çözüleceğini anlaması yeni yolların yapımını hızlandırmıştır²⁷.

Haussmann'ın detaycı kişiliği ve düzen tutkusunun mimariden çok Paris'in kentsel tasarımına önem vermesine yol açtığı bilinir. Haussmann, sadece yollar düzenlememiş, kanalizasyonlar, parklar, anıtlar ve çeşitli sembolik binaların kent içine düzenli yerleştirilmesini sağlayan bir plan oluşturmuştur. Ayrıca kentsel mekânı oluştururken birbirinden bağımsız yerleşim yerlerinin tek parça olarak algılanmasını ve bu yerleşim yerlerini birbirleriyle bağlantılı hale getirerek bütün bir biçimde görülmesini sağlamıştır²⁸. Ancak tüm bu kentsel düzenlemelerin kolaylıkla yapılması, sorunların genel olarak çözülmesi için Haussmann, kentte konutları, sokakları ve Ortaçağ mimari yapılarını yıkarak yok etmiştir²⁹. Kent merkezinde denetimsizce yok edilen mimari yapılar, insanların evlerinden atılmasına, kent etrafında gecekonduların oluşmasına yol açmıştır (bknz. Foto. 7). Haussmann, kenti sosyal sınıflara bölmüş, işçilerin kent merkezinin dışına yerleşmelerine neden olmuştur³⁰. Charles Baudelaire, düz yazı şiirlerinden "Yoksulların Gözleri"nde bu dönemde gerçekleşen kentsel değişimi ve Paris'te ortaya çıkan sınıfsal ayrımın yansımalarını şöyle anlatır: "*Akşam, biraz yorgundunuz, hala*

²⁷ D. Harvey, 2013, s. 149, 334.

²⁸ D. Harvey, 2013, s. 133, 147.

²⁹ J. Hurry, **Mekanları Tüketmek**, Çev: R. G. Ögdül, İstanbul, 1999, s. 288.

³⁰ M. Carmona, 2004, s. 401-402.

molozlarla dolu olan, tamamlanmamış, parlıklarını şimdiden şarla gösteren, yeni bir bulvarın köşesindeki yeni bir kahvenin önüne oturmak istediniz. Kahve ışıl ışıldı. Havagazi da bir başlangıcın tüm canlılığını gösteriyor...". Şair Baudelaire, yeni açılan bir bulvarda yer alan modern bir kafeden bahsettikten sonra, şiirin devamında yoksul insanların durumunu, kentin burjuva insanlarını gören bir baba ve oğlunun gözünden şöyle ifade etmiştir. "Ne güzel! Ne güzel! diyordu babanın gözleri, yoksul dünyanın tüm altınları gelmiş de bu duvarlara yerleşmiş sanki. Ne güzel! Ne güzel! diyordu oğlanın gözleri, ama ancak bizim gibi olmayanların girebilecekleri bir yer burası"³¹. Baudelaire'in bize sunduğu görüntüdeki gibi sınıflar arasındaki fark daha belirgin hale gelmiş ve ışıl ışıl parlayan sokakları, aynalarla kaplı cafeleri ile Paris, vitrin kent olmaya başlamıştır.

Paris'te kent merkezindeki sağlıksız koşulların insanlardan kaynaklandığını düşünen Haussmann, insanları evlerinden atarak kentin temizlendiğini savunmuştur. Bu konuya ilişkin Alman filozof Friedrich Engels, burjuvazinin konut sorununun çözüm metoduna "*Haussmann*" demiş; Haussmann'ın bu büyük kentsel dönüşüm programı 19. yüzyıl dünyasında Paris'in dışına çıkarak kentlerin yenilenmesinin bir yöntemi haline gelmiştir. Haussmann, görevi boyunca Paris'te 20.000 konutu yıkararak, yeni bir kent oluşturmaktan gurur duyduğu gibi, Paris'in tarihi dokusu ve yapılarını hiç düşünmeden yok etmiştir³² (bknz: Foto. 8) (bknz: Şekil 2). Haussmann, bu yıkımı gerçekleştirirken kenti yangınlara, salgınlara karşı korumak ve kentin güvenliğini sağlamak amacıyla yaptığını ifade etmiştir³³. Yıkılan yapılar arasında Paris'in ünlü pasajları da vardır. Haussmann'ın yeni caddeler yaparken yok ettiği bu pasajların yerini lüks cadde mağazalarına ve alışveriş merkezlerine bıraktığı bilinmektedir³⁴. Pasajlar, tekstil ticaretinin artmasıyla birlikte

³¹ C. Baudelaire, **Paris Sıkıntısı**, Çev: T. Yücel, İstanbul, 2018, s. 57 -58.

³² J. Gympel, **Antik Çağlardan Günümüze Mimarlığın Öyküsü**, Çev: D. N. Özer, İstanbul, 2018, s. 109.

³³ M. Carmona, 2004, s. 386.

³⁴ C. Baudelaire, **Modern Hayatın Ressamı**, Çev: A. Berktay, İstanbul, 2004, s. 36.

1822 yılında itibaren yapılmaya başlamış ve mağazaların avangartı olmuştur. Pasajların inşaasında demir ve cam bir arada kullanılarak mimari de yeni bir konstrüksiyon oluşmuştur³⁵. 19. yüzyıl Paris tanıtım rehberlerinde yer alan ve insan kalabalıklarının renklendirdiği pasajlardan bazıları ne yazık ki Haussmann'ın kentsel dönüşümü içerisinde kaybolmuştur.

Haussmann'ın düz ve geometrik kesinlikteki bulvarları Beaux Arts tasarım anlayışının bir simgesi olmuştur. Ne kadar uzakta olursa olsun kent merkezine bulvarlar aracılığıyla bağlanan mahallelerin oluşturulması, estetik kaygıların artmasına ancak var olan kentin toplumsal yapısının gözardı edilmesine yol açmıştır. Paris'in kentsel dönüşümü sırasında sokakların ve bulvarların düz çizgi halinde inşa edilmesi, yolların genişletilmesi, kentin tüm alt yapı hizmetlerinin yapılabilmesi için en hızlı yöntem özel mülkiyetin kamulaştırılması olmuştur. Paris'te kamulaştırmanın şartları, özel mülk haklarını koruyucu bir tavırla 1789 Devrimi ile belirlenmiş, ilerleyen yıllarda yapılan kanunlarla içerik, kapsam ve kriterler değişmiştir. Örneğin; 1850 yılında çıkarılan Melun Yasası ile kamulaştırma yapabilme koşuluna, gerekçe olarak binaların sağlıklı hale getirilmesine ilişkin madde eklemiştir. Bu kriter kimi zaman sağlıklı şartlarla mücadele ediyorum diyen bir yetkiliye herhangi bir binayı kamulaştırma hakkı tanımıştır³⁶. Haussmann, yaptığı geniş bulvarların sonunu, mutlaka opera binası gibi yeni yapılan bir kamu yapısıyla ya da önceden var olan bir anıtla tamamlamıştır³⁷. Örneğin, Etoile ya da günümüzdeki ismiyle Charle de Gaulle meydanının ortasında yer alan Zafer Takı merkez alınarak sekiz caddeye ışınal olarak uzanmıştır³⁸. Belli başlı meydanlardan yayılan bulvar ve cadde ağları kent

³⁵ W. Benjamin, **Pasajlar**, Çev: A. Cemal, İstanbul, 2016, s. 87-89.

³⁶ M. Carmona, 2004, s. 162 - 163.

³⁷ L. Benevolo, **Avrupa Tarihinde Kentler**, Çev: N. Nirven, İstanbul, 2006, s. 188.

³⁸ A. Erkin, "George-Eugène Haussmann", **Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi**, Cilt:2, İstanbul, 1997, s. 770.

dokusunu oluşturmuştur. Beaux Arts anlayışından gelen simetri, perspektif ve birbiriyle uyumlu cephe öğeleri kentsel dönüşümün temeli olmuştur (bknz: Foto.9).

Antik Yunan komedyasının en büyük yazarlarından Aristophanes'in Kuşlar oyununun karakterlerinden Meton'un repliğindeki; *"Düz cetvel alırım, yuvarlağı bir dörtgen içine yerleştiririm, ortasını bulur, meydanı oraya kurarım, bu meydandan dümdüz sokaklar çıkar, yuvarlak bir yıldızdan çıkan ışınlar gibi"*³⁹, sözleriyle yazar Aristophanes'in ütopyası 19. yüzyılda Haussmann ile gerçeğe dönüşmüştür. Haussmann, kenti oluştururken kuzey-güney ve doğu-batı doğrultularında uzanan kent merkezini saran dairesel bir plan oluşturmuştur. Diğer bir yandan da kent ulaşımında sorunlar çıkarmasına rağmen tasarımını beğendiği için yıldız şeklini oluşturan kaz ayağında denilen bir planı uygulamıştır⁴⁰. Kimi bulvarlarda görülen diyogonal hatlarda, Haussmann'ın geometrik düzen kaygısını tüm kente yaydığını göstermiştir.

Kentte genel olarak inşa edilen yeni binaların arka ya da iç kısımları ile oluşturdukları adacıklara müdahale edilmemiş, cephelere önem verilmiş ve binaların fonksiyonellikleriyle ilgilenilmemiştir. Binalar düzgün bir şekilde hizalanmış, cepheler tek tip yapılmıştır (bknz: Resim 1). 18. yüzyılda ve Haussmann'ın faaliyetlerinden önce binaların iki ya da üç katlı, bahçe ve avluları olduğu, zemin katların iş yeri/atölye olarak işlev gördüğü, orta katın atölye sahiplerince yaşam alanı olarak kullanıldığı, en üst katın ise kiler olarak tasarlandığı ancak nüfusun artmasıyla birlikte oda olarak kiralandığı bilinmektedir. Bir süre sonra artan nüfus karşısında binaların çok katlı yapılması gerektiği anlaşılmış ve 1859 yılında çıkartılan kanunla binaların zemin kat üzerine beş katlı olması yasallaşarak, çatı katlarının diğer bina katlarıyla aynı gabaride olması şartı getirilmiştir. Ayrıca binaların diyogonal biçimde yerleştirilerek kavşak noktalarından net bir şekilde görünmeleri

³⁹ Aristophanes, **Kuşlar**, Çev: A. Erhat-S. Eyüboğlu, İstanbul, 1966, s. 92.

⁴⁰ M. Carmona, 2004, s. 361.

sağlanmıştır. Binalarda yer alan balkonların boyutu katlara göre farklılık gösterirken, 1869 yılından itibaren her kata dikdörtgen ve uzun bir balkon modeli yapılmıştır. Haussmann, kentin anıtsal görünümüne önem vermiş, yeni yapılan binaları anıtsallaştırırken, anıtsal görünümüne engel olan tarihi yapı ve alanları tesviye etmiştir. Örneğin, Notre Dame Kilisesi'nin bütünüyle görünümüne engel olan, adeta yapıyı örten bahçesini kaldırdığı bir gerçektir⁴¹.

Haussmann'ın ayrıntılara önem veren yapısı, kent mobilyaları diyebileceğimiz banklar, çöp sepetleri, yağmurluklar, güneşlikler, ilân sütunları ile aydınlatma sistemlerinin gelişmesini ve artmasını sağlamıştır. Kent dekorunu oluşturan ağaçların sayısı artmış, tüm yollar ağaçlandırılmış, bahçeler, korular ve parklar oluşturulmuştur. Saint Michael de yapılan çeşme gibi kentin çeşitli noktalarına çeşmeler ve fiskiyeli su havuzları yaptırmıştır. Kent sokaklarına akan kanalizasyonlar, evlere ulaşamayan su, Paris'in su ve kanalizasyon şebekesi projesiyle birlikte sona ermiş, kentin her yerine su dağıtılmış, kentin modernleşmesi ve sağlıklı yaşam koşullarının yaratılması anlamında büyük bir adım atılmıştır. Geniş yollar yapan Haussmann, cafe ve mağazaların bu yollara doğru uzanmasını engellemek için çeşitli hukuki yaptırımlar da getirmiştir. Ayrıca at arabaları için park yerleri tasarlamış, halkın ulaşımını sağlamak için Omnibüs şirketleri tek elde toplanmış, sefer saatleri ve fiyatları denetim altına alınmıştır. Tramvay hatları oluşturulmuş, yapılan demiryolu bağlantıları ve hatlarıyla kent toplu taşıma sistemine kavuşmuştur⁴².

Paris'in kentsel dönüşümü dünya için bir dönüm noktası olmuştur. Diğer kentler içinde modernleşme yolunda yeni bir izlenim alanı doğmuştur. "Haussmannlaştırma" adı verilen kent planlamacılığı ile yaşam koşulları

⁴¹ M. Carmona, 2004, s. 359, 383, 385, 389-390.

⁴² M. Carmona, 2004, s. 262, 359, 367-372.

düzeltilmeye, sağlıklı bir toplum yaratılmaya çalışılmış ancak tüm bu dönüşüm köklerinden edilen insanların varolmasına neden olmuştur. Kent, Ortaçağ'ın karmaşık, büyüklü sokaklarını içine çekerek, düz çizginin yarattığı tek düzelik ve sıkıcılığı ortaya çıkararak yeni dokusunu yaratmıştır. Paris'in dönüşümü ile birlikte mekânsal bağlantıların yönlendirdiği hız ve zamanın sıkıştığı perspektif kentler kurulmaya başlamıştır. Kentsel dönüşümün sildiği Paris'i, yazar ve şairler zihinlerinde kalan imgelerle anlatmaya devam etmiş, kentin dönüşümü tüm Parislilerde derin izler bırakmıştır. Diğer yandan da kentsel tasarıma bir bakıma, görüntüye mimariden daha fazla önem veren Haussmann'ın gösterişli Paris'i bir çok kenti etkilemiştir. Paris, ilham veren planı ve kent estetiği ile diğer kentler için modernitenin başkenti olmuştur.

19. yüzyıl boyunca İngiltere ve Fransa'nın modern mimarlık ile şehircilik alanında diğer kentlere öncülük etmeleri askeri, ekonomik ve teknolojik olarak gelişerek ilerlemelerinden kaynaklanmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra da Avusturya'nın başkenti Viyana, Orta Avrupa da mimarlıkta modernitenin öncüsü olmuş, bu alanda yaşanan dönüşümlerle kendine özgü bir tavır oluşturmuştur. Viyana 19. yüzyıl boyunca ve I. Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1918 yılına kadar Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na bağlı olarak Habsburg Hanedanlığı tarafından yönetilmiştir. Sanayi Devrimi'nin bir etkisi olan toplumları birbirine bağlayan ve gelişimini sağlayan demiryolu hatlarının Viyana bağlantılı olarak farklı güzergâhlara 1855 yılından itibaren hizmet vermesi hem kentin hem de toplumun değişimini başlatmıştır. Viyana, İmparator Franz Joseph Dönemi'nde mimaride ilk adımları atarak modern kent kimliğini oluşturan mekânsal düzenlemelere kavuşmuştur. Franz Joseph'in 1857 yılında kenti kuşatan Ortaçağ surlarını yıktırmasıyla başlattığı ve 30 yıl devam eden bir proje haline gelen "Ringstrasse Bulvarı" düzenlemesi, imparatorluğun gücünü gösterdiği adeta bir vitrin olmuştur. Ringstrasse geniş bir bulvar olarak tasarlanmış, parklar, bahçeler ve boşluklar

arasında odak noktalara değişik üsluplarda dönemin eklektik mimari anlayışıyla müze, tiyatro, opera, belediye, üniversite ve parlamento binaları gibi farklı işlevlerde yapılar ile dönemin burjuva ailelerinin statülerini gösterdiği kimi süsleme öğeleriyle donatılan apartmanlar inşa edilmiştir. Kentte 1839 yılından itibaren imâr planına ilişkin çalışmalara başlanmış, ilk plan 1866 yılında tamamlanabilmiş ancak plan kentte tümüyle uygulanamamıştır. Bütün kenti kapsayan, işlevlerine ve yapılaşmaya göre kenti ayarıştıran “*Bauzonplan*” olarak adlandırılan genel bir plan 1893 yılında yürürlüğe girmiş ayrıca İmparator Franz Joseph kentin alt yapı sistemi ile Tuna nehrinin ıslah edilmesi gibi projeleri de gerçekleştirmiştir. Viyana’da İngiltere ve Paris’te olduğu gibi işçi sınıfı fabrikaların yer aldığı bölgelere kaydırılmış ve kötü koşullarda sağlıksız ortamlarda yaşamlarını sürdürmüşlerdir⁴³.

Kentte artan üretimle birlikte ekonominin ve demiryolu ağının hızlı gelişimi, Avrupa’da var olduğunu göstermek isteyen imparatorluğun, dönemin modası haline gelen Dünya Fuarı’nın 1873 yılında Viyana’da gerçekleşmesini sağlamış ve imparatorluğun önemli mimarları tarafından fuar alanı tasarlanmıştır⁴⁴. Viyana, 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başlarında mimarlık, sanat, edebiyat, felsefe alanında üsluplara kattığı yeni yorumlarla kökten değişikliklere uğramış, sosyo-kültürel ortam ve mekânlar etkileyici bir moderniteye sahne olmuştur. Avusturyalı bir çok sanatçı ve mimar kentin modernleşmesine estetik değer katarak bütüncül yetkin bir doku meydana getirmiş, klasik sanat akımlarının yerine yeni sanat akımlarını savunan bir grup olan “*Vienna Secession*” Gustave Klimt, Kolomon Moser, Max Kurzweil, Josef Hoffmann, Joseph Maria Olbrich ve Otto Wagner gibi sanatçı ve mimarlar tarafından kurulmuştur. Sanatçılar birliği olan Vienna Secession grubu geçmişini tekrarlamayı bırakarak, toplumsal zamanın içindeki hareketi yakalayıp yaşadıkları “an”ı ifade

⁴³ İ. Bilgin, “Modernin Veçheleri: Viyana”, **Viyana Chicago Metropol ve Mimarlık**, İstanbul, 2008, s. 5-8.

⁴⁴ Y. D. Ergüney, **Dünya Fuarları ve Osmanlı Devleti’nin Mimari Temsili**, İstanbul, 2018, s. 81, 83, 86.

ederek eserlerini topluma göstermişlerdir. Ayrıca grup üyesi sanatçı ve mimarlar toplumsal değişimin etkisiyle Sanayi Devrimi'ne bir tepki olarak ortaya çıkan romantik ve bireyselci bir anlayış olan Art Nouveau akımını benimsemişlerdir⁴⁵.

Vienna Secession grubu üyelerinden ve dönüşümün öncülerinden olan imparatorluk mimarı Otto Wagner kent düzenlemelerinde; geçmiş üsluplar bir araya getirilerek oluşturulan eklektik mimari tarzın değişmesi gerektiğini savunmuş, yeni modern mimari bir üslupla yapılar inşa ederek kenti yeniden tasarlamıştır⁴⁶. Otto Wagner, Ringstrasse Bulvarı üzerinde inşa edilen eklektik anlayıştaki kamu, sosyal ve ibadet mekânları arasına yeni mimari tasarımlarla yaşam mekânları apartmanları dahil etmiş ve bulvarın çehresini değiştirmiş, kentin farklı noktalarında ise Art Nouveau üslubunda farklı işlevlerde yapılar inşa etmiştir. Kentin fiziksel değişimine katkı sağlayan kenti yeni bir kimliğe büründüren kimi yapılarla da Viyana'yı "*Fonksiyonel Mimarlığın*" dünyada ortaya çıktığı yerler arasında kabul ettiren Otto Wagner, "*Viyana'da Modern Mimarlığın Babası*" olarak görülmüştür. Wagner, sadece mimari tasarımlarıyla değil aynı zamanda 1870 yılından itibaren yapımını üstlendiği demiryolu projesi ile ona bağlı istasyon binalarının inşa edilmesi, metro ağının genişletilmesi ve kentin olası sel felaketlerine karşı korunması için barajlar yapılması gibi kente dair bir çok mekân, alt yapı ve ulaşım sistemlerinin düzenlenmesine katkı sağlamış, iskeleler tasarlamış, sanat ve fonksiyonelliği birleştirmiştir⁴⁷.

Londra, Paris ve Viyana'da kent dokusunun modernleşmesi için yapılan düzenlemeler ve uygulamalar bütün toplum için değil sadece burjuva sınıfı için tasarlanmış, işçi sınıfı yok sayılarak, kentin diğer bölgelerine itilmiş, kötü koşullarda, kalabalık ve sağlıksız ortamlarda barındırılarak ötekileştirilmiştir. 19. yüzyılın

⁴⁵ E. Değirmenci-N. K. Pilehvarian, "19. Yüzyılda Viyana ve Otto Wagner", **GRID-Mimarlık Planlama ve Tasarım Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, 2018, s. 120-121, 134.

⁴⁶ M. Ragon, 2010, s. 109.

⁴⁷ E. Değirmenci-N. K. Pilehvarian, 2018, s. 123-132.

sonunda Hollanda'nın başkenti Amsterdam'da Belediye burjuva ve aristokrasi için modern kent uygulamaları yapmak yerine orta sınıf ve işçi sınıfı için kent planı hazırlamayı tercih etmiş, bütün sosyal sınıflar için bir düzenlemeye girişilmiştir. Amsterdam, 17. yüzyıldan itibaren su ve kanallar kenti olarak iç içe geçmiş bir daire şeklinde düzenlenerek büyümeye başlamış, 19. yüzyılda ise kenti oluşturan Ortaçağ sur duvarları yıkılarak genişleme devam etmiş, parklar ve kamu binaları yapılarak kent düzenlemeleri uygulanmıştır. 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başında ise Amsterdam diğer Avrupa kentlerinden farklı olarak, kentsel mekânın modernleşmesini toplumun tamamını kapsayacak şekilde planlamalar yaparak bir “sosyal şehir projesi” ile gerçekleştirmek istemiş, imâr yönetmelikleri, konut yapımına yönelik çeşitli yasal düzenlemelere girişilerek kamu yararını öncelik verilmiştir. Sosyal konut projesini tasarlanması için kent estetiği konusunda başarılı olan Hollandalı mimar Hendrik Petrus Berlage görevlendirilmiş ancak Berlage'in 1904 yılında hazırladığı plan maliyetli ve yetersiz bulunmuş, sadece plan kamulaştırma için kullanılmıştır. Amsterdam'da “sosyal şehir projesi”nin uygulaması Mimar Berlage'in 1915 yılında yaptığı yeni proje “Plan Zuid” ile gerçekleştirilebilmiştir⁴⁸.

Almanya'nın başkenti Berlin ise diğer Avrupa kentleri Londra ve Paris gibi Ortaçağ'dan itibaren siyasi, kültürel ve ekonomik açıdan güçlü bir kent olamamış, Spree nehri kıyısında küçük bir kent kimliğinden ancak 1871 yılında kurulan Alman İmparatorluğu'nun başkenti konumuna geçmiştir⁴⁹. Almanya bu tarihten itibaren hızla sanayileşmiş önemli bir ekonomik güç kazanmış ve bir süre sonra sanayileşme alanında İngiltere ile Fransa'yı geçmeyi başarmıştır. Berlin kentinde de sanayileşmenin getirdiği bu ekonomik güçle birlikte yoğun bir imâr hareketi başlamış, kent 40 yıl içinde üç kat büyümüş, daha sonraki yıllarda Batı Berlin olarak

⁴⁸ G. Fehi, “Sosyal Şehrin Üretimi Yolunda Amsterdam ve Güney Amsterdam'da Şehirleşme ve Şehir Üretimi 1610-1936”, **Liman Kentleri Amsterdam Barcelona Hamburg Metropol ve Mimarlık III**, İstanbul, 2012, s. 52-61.

⁴⁹ İ. Bilgin, “Yorgun Şehir”, **Kıtanın Başkentleri Paris Berlin Metropol ve Mimarlık IV**, İstanbul, 2016, s. 191, 224.

adlandırılan bölge bu dönemde inşa edilmiş ve kent modernleşen dünya içerisinde yerini almıştır⁵⁰ (bkz: Foto. 10-11). Bütün Avrupa başkentleri arasında İtalya'nın başkenti Roma mimaride yeni yapı ve formlarla yüzyıllar boyunca diğer kentleri etkilemiş her dönem önemli bir mimarlık merkezi olmuş, 19. yüzyılda da estetik açıdan, mimari öğeler ve yapı tarzlarıyla kentlerin modernleşmesinde simge ülke olma özelliğini korumuştur. Roma, 1870 yılında İtalya Krallığı'nın başkenti olduktan sonra inşa edilen kamu yapıları ve saraylarda uygulanan Neoklasik akımın dünyada öncüsü olmuş ve Neoklasisizm modernleşen kentleri etkileyerek kimi zaman yeni oluşan mekânlara Roma esintili mimari bir kimlik kazandırmıştır.

19. yüzyılda dünyada üretim ve tüketim kavramlarının yaygınlaşarak toplumların yaşam biçimlerini yönlendirmesi, yeni ihtiyaçların, isteklerin doğması, yoğun kalabalıkların, konut sorunlarının oluşması, karmaşanın artması ve kentlerin kendi içine sığamaması Ortaçağ temelli kentlerde surların yıkılmasına, kimi kentlerde Ortaçağ yapılarının yok edilmesine bir bakıma yeniden yaparken, yıkarak moderniteye ulaşmaya çalışan bir kent sistemini ortaya çıkarmıştır. Ortaçağ kentlerinin hareketli ve kıvrımlı biçimleri yerini artık düzleştirilen kentlere, geniş yollara bırakmış, geometrik olarak kurgulanmış formel kentler modernleşmenin bu yüzyıldaki gerçeği olmuştur. Bir bakıma 19. yüzyılda kent bilinci yeniden yaratılmıştır. Aldo Rossi gibi bazı mimarlar kentlerde yaşanan olumlu ya da olumsuz gelişmelerin kentsel evrimleşmeyi getirdiğini belirtmiştir⁵¹. Kentsel evrim bağlamının doğal sonucu olarak da yeni kent görünümleri oluşmuştur. Tüm eleştirilere rağmen yapılan çeşme, tiyatro, okul, hastane, otel, büyük mağazalar ve cafeler gibi çeşitli yapılar ile parklar, ağaç dizileriyle oluşan geniş cadde ve bulvarlarla karışık Ortaçağ

⁵⁰ M. Ragon, 2010, s. 260. N. Gay, **Berlin Then And Now**, London, 2016, s. 6.

⁵¹ A. Rossi, **Şehrin Mimarisi**, Çev: N. Gürbilek, İstanbul, 2006, s. 146.

kentlerinden çoğunlukla yaşam koşullarının iyileştirildiği, modern ve yenilikçi kent planları yaratılmıştır.

3- OSMANLI DEVLETİ'NİN 19. YÜZYILI VE BATI ETKİSİNDE MODERNLEŞME

3.1- Siyâsî Ortam

Osmanlı Devleti, Ortaçağdan Yakınçağ'a kadar varlığını sürdürmüştür, 16. yüzyılda Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarına kadar yayılmış ve bu kıtaların büyük bir bölümünü egemenliği altına almıştır. 17. yüzyılda merkezi yönetimin bozulması, kaybedilen seferler ve coğrafi keşiflerin etkisiyle kimi ticaret yollarının önemini yitirmesi devletin farklı coğrafyalarda genişlemesini durağan hale getirmiştir. Karlofça Antlaşmasıyla başlayan toprak kayıpları, ekonomik sıkıntılar, tarımsal üretim sisteminin bozulması ve iç isyanlar, Avrupa'da yaşanan gelişmelerin takip edilememesi gibi bir çok etken Osmanlı Devleti'nin gerilemesini başlatmış, 18. yüzyıl boyunca bu gerileme süreci devam etmiştir. Avrupa'da toplum yaşamında köklü değişikliklerin düşünsel parçası olan Aydınlanma Çağı, 1789 Fransız İhtilâlinin temelini oluşturmuş, 18. yüzyılda Avrupa'da yeni buluşların üretimi arttırması ise Sanayi Devrimi'ni doğurmuştur. 18. yüzyılda Avrupa'da yaşanan gelişmeler karşısında Sultan III. Ahmet'te çeşitli reform hareketlerini Osmanlı Devleti'nde başlatmıştır⁵².

Fransız Devrimiyle başlayan milliyetçilik akımı çok uluslu bir yapıya sahip Osmanlı Devleti'ni etkilemiş, isyanlar çıkmış, toprak kayıpları devam etmiş ve Sanayi Devrimi'nin ekonomi üzerinde yarattığı olumsuz etkilerle birlikte dağılma sürecine girilmiştir. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti, Avrupa ülkeleri tarafından "Doğu Sorunu" olarak görülmüş, bu ülkeler devletin tamamen parçalanmasının tehlikeli olacağını farketmiş ancak izledikleri hatalı politikalar, Osmanlı Devleti'nin parçalanma sürecini hızlandırmıştır⁵³. Osmanlı Devleti içerisinde yaşanan tüm bu olumsuz

⁵² F. Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, İstanbul, 2020, s. 230.

⁵³ D. Quataert, **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, Çev: A. Berktaş, İstanbul, 2016, 95, 97.

gelişmeler karşısında Sultan III. Ahmed Dönemi'nde askeri alanda başlatılan reform hareketlerine Sultan III. Selim devam etmiş, Nizâm-ı Cedid adıyla bir ordu oluşturmuştur. Sultan III. Selim sadece askeri alanda değil, toplumun her alanında yeni düzenlemeler yapılması gerektiğini savunmuş, yeniliklerle ilgili kendisine tavsiyelerde bulunulmasını sağlamak için bir "Danışma Meclisi" kurmuş ancak yenileşme hareketlerinin toplumda yarattığı olumsuz tepkilerin sonucu olarak Sultan III. Selim tahtan indirilmiştir⁵⁴. Sultan II. Mahmud yenileşme hareketleri karşısında Sultan III. Selim Dönemi'nde yaşanan olumsuzlukların tekrar etmemesi için önce padişahın yetkilerini sınırlandıran ilk anayasal belge olan Sened-i İttifak'ı onaylamış, sonra bir merkezileşme hareketine girişmiş, gücünü arttırmış ve yeni bir mutlakiyetçi rejim doğmuş, sonrasında Yeniçeri Ocağını kaldırmış, Asakir-i Mansure-i Muhammediye adıyla kurulan orduyla modern askeri teşkilatın temelleri oluşturulmuştur⁵⁵. Sultan II. Mahmud sadece askeri teşkilatta değil aynı zamanda devlet ve saray teşkilâtında, toplumun eğitim, sağlık ve sosyal hayatında modern düzenlemeler yaparak, Batılılaşma'nın hazırlayıcısı olmuş ve reformların önünü açmıştır.

Sultan II. Mahmud Dönemi'nde hazırlanan, ancak vefat etmesi sebebiyle 3 Kasım 1839 tarihinde Sultan Abdülmecid Dönemi'nde ilân edilen, Sadrazam Mustafa Reşit Paşa tarafından tüm topluma duyurulan "Tanzimat-ı Hayriye", 18. yüzyılda başlayan reform hareketlerini tamamlayan, anayasal bir boyut kazandıran ve devletin kendisini yenilediğini bildiren bir ferman niteliğinde olmuştur⁵⁶. Tanzimat Fermanı askeri, idari, ekonomik, sosyal, kültürel ve hukuksal alanlarda yapılan reformların çok ötesine geçerek toplumun düşünsel yaşamında radikal değişikliklerin oluşmasını sağlamıştır. Osmanlı Devleti çok uluslu yapısını sürdürebilmek için

⁵⁴ F. Armaoğlu, 2020, s. 231.

⁵⁵ S. Faroqhi, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, Çev: E. Ertürk, İstanbul, 2010, s. 91.

⁵⁶ E. Z. Karal, **Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)**, V. Cilt, Ankara, 2017, s. 170.

Müslüman ve gayrimüslim tüm vatandaşların eşitliğini, güvenliğini ve haklarını fermanla garanti altına almış, yapılan düzenlemelerle modernleşme ve yenileşmenin gerçekleştirildiği Osmanlı Reformlar dönemini başlatmıştır. Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti'nin kendi isteği ve girişimiyle çıkartılarak Osmanlı toplumunun bütününe kapsamış ancak Avrupa Devletleri'nin baskısı ve etkisiyle gayrimüslimlerin haklarına yönelik yeni bir ferman çıkartılması zorunlu hale gelmiş, 18 Şubat 1856 tarihinde de Islahat Fermanı yürürlüğe girmiştir. Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı'nın devamı niteliğinde olup reformlar genişletilmiş, gayrimüslim vatandaşlara yeni haklar tanınmıştır. Sultan Abdülmecid Dönemi'nde yürürlüğe giren Tanzimat ve Islahat Fermanları Osmanlı Devleti'nin anayasal ve demokratik düzene geçişine olanak sağlayan belgeler olmuştur⁵⁷.

1861 yılında Osmanlı Devleti hükümdarı olan Sultan Abdülaziz'de bir ferman yayımlayarak Tanzimat Dönemi ve Batılılaşma sürecinin devam edeceğini beyan etmiştir⁵⁸. Sultan Abdülaziz askeri, idari ve hukuk alanındaki reformların yanı sıra eğitim, kültür, sanat, ticaret, ulaşım ve haberleşmeyle ilgili önemli düzenlemeler yapmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hemen hemen her alanda gerçekleştirilmeye başlanan reformlar ve modernleşme hareketleri batıda ortaya çıkan fikirlerin de toplumda yaygınlaşmasını, düşünce sisteminin değişmesini, Osmanlı Milliyetçiliğini savunan ve Yeni Osmanlılar adıyla bilinen aydın bir kesimin oluşmasını sağlamıştır. 1876 yılında Sultan Abdülaziz'in sonrasında Sultan V. Murad'ın tahtan indirilmesi, yönetimde yaşanan çalkantılar, artan devlet borçları ve milliyetçilik isyanları Osmanlı Devleti'ni giderek artan bir çöküntüye sürüklemiştir. Yeni Osmanlılar, Osmanlı Devleti'nde anayasal meşruti bir yönetimin kurulmasıyla, parlamentonun açılmasıyla ve özgürlüklerin genişletilmesiyle devletin düzeleceğine

⁵⁷ F. Armaoğlu, 2020, s. 268.

⁵⁸ E. Z. Karal, **Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri 1861-1876**, VII. Cilt, Ankara, 2011, s. 2-3.

inanmış, kendilerine bu konuda destek ve söz veren Sultan II. Abdülhamid'in hükümdar olmasını sağlamışlardır. Sultan II. Abdülhamid de 23 Aralık 1876 yılında ilk Osmanlı anayasası olan Kânun-i Esâsî'yi ilân etmiş, 20 Mart 1877 tarihinde Meclis-i Umumi'yi açmış ve Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet yönetimine geçilmiştir. Sultan II. Abdülhamid Meşrutiyet'i destekleyen ancak hükümdarlığına zarar verecek kişileri bir süre sonra uzaklaştırmış, tüm yetki ve gücü yeniden elinde toplayarak 14 Şubat 1878 yılında meclisi süresiz olarak kapatmıştır. Sultan II. Abdülhamid hükümdar olduktan sonra 1877 yılında Osmanlı-Rus Savaşı başlamış, savaş yaklaşık 1 yıl sürmüştür, Osmanlı Devleti toprak kaybı yaşayarak büyük ölçüde Balkanlar'daki gücünü yitirmiştir. Osmanlı Rus Savaşı sırasında ekonomik sorunlar ve borçlanma giderek artmış, 1881 yılında devletin borçlarını denetleyen bir kurum olan Düyûn-u Umûmiye kurulmuş ve Osmanlı ekonomisi yabancıların denetimine geçmiştir⁵⁹. Sultan II. Abdülhamid Avrupa Devletleri'ne ve yaşanan tüm olumsuzluklara karşı bir savunma stratejisi olarak İslam dinini, Müslümanları bir araya getiren politik bir ideolojiye dönüştürerek mücadele etmiştir⁶⁰.

Osmanlı Devleti içerisinde de Sultan Abdülhamid'e yönelik muhalif görüşler çoğalmış, 1889 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti kurulmuştur. Sultan II. Abdülhamid yönetime karşı ayaklanmalar artınca 24 Temmuz 1908 tarihinde anayasayı yeniden yürürlüğe koymuş ve II. Meşrutiyet'i ilân etmiştir. II. Meşrutiyet'in ilânından bir süre sonra İstanbul'da askeri isyanlar çıkmış, giderek büyüyen ve dini ayaklanmaya dönüşen bu olay, oluşturulan Hareket Ordusu tarafından bastırılmış ve sıkı yönetim ilân edilmiştir. Meclis-i Umumî, Sultan II. Abdülhamid'i isyanların sorumlusu olarak görmüş ve tahttan indirmiştir⁶¹.

⁵⁹ E. Z. Karal, **Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907**, VIII. Cilt, Ankara, 2011, s. 9-11, 40-41, 65-65, 232, 240, 427.

⁶⁰ S. Faroqhi, 2010, s. 100.

⁶¹ B. C. Fortna, "II. Abdülhamid'in Saltanatı", **Türkiye Tarihi 1839-2010**, Çev: Z. Bilgin, Cilt 4, İstanbul, 2019, s. 92-95.

Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde Osmanlı Devleti dağılmalar, isyanlar ve savaşlarla mücadele etse de her şeye rağmen tüm Osmanlı topraklarında devleti güçlendirmek adına reformlar gerçekleştirilmeye devam etmiş yine de bu çabalar devleti yıkılmaktan kurtaramamıştır. Osmanlı Devleti geleneksel yapısı içerisinde Batı'ya karşı bir öykünme gerçekleştirmeye çalışmış, toplumsal ve ekonomik sorunların köküne inmeden yapılan yüzeysel çözümler, yeni kavram ve yeni fikirlerle oluşan düşünsel yapıdaki değişiklikleri bir nevi görmezden gelmiş ve radikal olmayan bir modernleşmeyi doğurmuştur. Osmanlı Devleti için modernleşme süreci yıkılmayı geciktiren, erteleyen ve öteleyen bir kavramın içinde sıkıştırılmış, otokratik bir modernleşme oluşmuştur. Osmanlı Devleti reform uygulamalarını tüm toplumsal alanlarda gerçekleştirerek diğer Orta Doğu ülkelerinden ayrılmış, güçsüz de olsa Avrupa Devletleri'ne karşı siyasi bir denge politikası izlemiştir. 19. yüzyıl, Osmanlı Devleti için hareketli, sancılı, yorucu ve uzun olmuş, bir bakıma geleceği hazırlayan önemli olaylar ve kurumlar bu yüzyılın tarihini oluşturmuştur⁶².

3.2- Sosyo-kültürel Değişimler

Toplumun sosyal yapısı ile kültürel kimliğini oluşturan ve etkileyen dil, din, gelenek ve inançların yanı sıra eğitim, mekân ve sanatla birlikte oluşan kendine özgü koşullar bütünü sosyo-kültürel çevreyi oluşturur. Toplumda bireyleri benzer durum ve rollerle bir araya getiren olgular zamanla yeni ihtiyaçlar ve yönelimlerle devinim kazanarak sosyo-kültürel yapının değişim ve dönüşümle süreklilik kazanmasını sağlar. Osmanlı Devleti de geniş bir coğrafyada farklı kültür ve sosyal yapıların bir arada yaşadığı, çok uluslu kültürel çoğulcu kimliğin oluşturduğu sosyo-kültürel bir çevrenin içinde varlığını sürdürmüştür. Toplum yapısında kültürel çoğulcu kimlikler

⁶² İ. Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul, 2012, s. 36-37.

birbirinden kurallarla ayrılrsa da hiç şüphesiz, bütün halde bir “Osmanlı Millet” kimliği oluşmuştur.

Osmanlı kentlerinde 19. yüzyıldan önce oluşan mahallelerde benzer dini ya da etnik gruplar bir arada yaşamış, sınıf ve statü farklarının şekillendirmediği mahalleler, fiziki mekânların ötesinde aynı zamanda kendi içinde sosyal bir birimi temsil etmiştir. Mahalleyi oluşturan bireyler ibadet mekânlarında ve kahvehânelerde bir araya gelmiş, etkileşim içerisinde bulunmuş, kültürel bağ kurmuştur⁶³. Osmanlı Devleti kendi dışında bir dünya olduğunu, Batı ülkelerinde yaşanan toplumsal değişim ve gelişimle farkettikçe, sosyo-kültürel bağ ve etkileşimin geleneksel kimlikle oluşan mahallelerden ibaret olamayacağını anlamıştır. Osmanlı Devleti çeşitli görevlerle Batı ülkelere elçiler göndermeye başlamış bir süre sonra Avrupa'nın büyük kentlerinde temsilcilikler kurmuş, böylece “Batı”, elçilerin dilinden daha iyi algılanabilir ve görünebilir hale gelmiştir. Osmanlı elçileri buldukları kentlerin sadece siyaset ve diplomasisini izlememiş aynı zamanda güncel yaşamlarına da tanıklık ederek dahil olmuş sonrasında ise kentlere ilişkin yazdıkları sefaretnâmelerle Osmanlı reformlarına örnek oluşturarak modernleşmeye yön vermişlerdir⁶⁴.

Osmanlı Devleti'nde başkent İstanbul'da bulunan yabancı elçilikler ve görevliler de aynı ölçüde reformlara katkı sağlamış, fikir vermişlerdir. Örneğin; 18. yüzyılda Fransız elçiliği tarafından yayımlanan “Le Bulletin de Nouvelles” gazetesi, Türk basınının gelişmesine ve 1831 yılında Takvîm-i Vekâyi adında ilk resmi Osmanlı gazetesinin çıkarılmasına yol açmış ve ardından özel sermaye ile 1840 yılında Ceride-i Havadis gazetesi, 1860 yılında ilk yerel gazete Tercüman-ı Ahval, aynı yıl Tasvir-i Efkâr gazetesi ile çeşitli konularda dergiler yayımlanmaya başlamıştır. Gazete ve dergiler gibi süreli yayımlar vasıtasıyla Osmanlı toplumu ekonomi, siyaset ve

⁶³ İ. Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, İstanbul, 2010, s. 41-42.

⁶⁴ N. S. Turan, “Osmanlı Diplomasisinde Batı İmgesinin Değişimi ve Elçilerin Etkisi (18. ve 19. Yüzyıllar)”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 6, Sayı: 2, 2004, s. 57, 61, 81.

kültür gibi çeşitli konulara ilişkin bilgi ve yorumlarla yaşadığı andan haberdar olmaya başlamış, bu durum Osmanlı toplumu içerisinde entellektüel bir grubun oluşmasını sağlamıştır. Batılı fikirler ile düşünce yapısında görülmeye başlanan değişiklikler, Tanzimat Fermanı'nın ilânından sonra 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren roman, tiyatro ve şiir gibi edebiyatın farklı alanlarında dönemin yeni kavramları ışığında eserler verilmesine yol açmıştır⁶⁵. Örneğin; Dolmabahçe Saray Tiyatrosu'nda sahnelemek üzere 1860 yılında modernleşme sürecinin önemli yazarlarından Şinasi, Şair Evlenmesi adlı Türkçe oyunu yazmıştır⁶⁶.

Osmanlı Devleti'nde oluşan yeni görüşler dine dayalı eğitim sisteminden, lâik, pratik, tabii ve uygulamalı bilimlerin öğretildiği bir eğitim sistemine geçilmesini de zorunlu kılmıştır. Osmanlı Devleti'nde eğitim yaygın olarak geleneksel temellere dayanan mahalle ya da sıbyan mektebi ile medrese eğitiminden oluşmuştur. Saray'a memur yetiştirmek için gayrimüslimlerin devşirilerek yetiştirildiği Enderun Mektebi ile askeri alanda eğitim veren Acemi Oğlanlar Ocağı ise ayrıcalıklı eğitim kurumları olarak belirmiştir. Eğitimde modernleşme savaşlardaki yenilgilere çözüm amaçlı önce askeri okulların açılmasıyla başlamış olsa da bu okullar, sivil okulların açılması ve gelişimi için örnek olmuşlardır. İstanbul'da 1839 yılında sivil halk için ilk olarak mesleki okul niteliğinde olan Mekteb-i Maarif-i Adliye ve Mekteb-i Ulum-i Edebiye açılmıştır. Sultan Abdülmecid, 1845 yılında yayımladığı fermanla eğitimin gerekliliğinden, yeni okulların kurulmasından ve yaygınlaştırılmasından bahsetmiş, 1846 yılında ise eğitimin sorunları ve çözümlerine yönelik çalışacak merkezi bir heyet oluşturulmuştur. 1847 yılında örnek olarak iki Rüşdiye Mektebi açılmış, olumlu sonuçlar vermesi üzerine 1848 yılında İstanbul'da beş Rüşdiye Mektebi ile bu

⁶⁵ M. Karabulut, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyılda Değişim Süreci, Sosyal ve Kültürel Durum", **Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 2, 2016, s. 52-53.

⁶⁶ A. Ş. Çoruk, "Osmanlı İstanbul'unda Halkın Eğlence Hayatı", **Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Cilt 4, İstanbul, 2020, s. 311.

mekteblere öğretmen yetiştirmek için aynı yıl Darülmallimin, 1849 yılında ise ortaokul düzeyinde eğitim veren Darülmaarif kurulmuştur⁶⁷.

1856 yılında Islahat Fermanıyla gayrimüslimlere kendi okullarını açma izni verilmesiyle birlikte, gayrimüslim okulların çoğalmaya başlaması, Osmanlı Devleti'ni kendi eğitim sistemini daha da geliştirmeye yöneltmiştir. 1857 yılında Maarif-i Umumiye Nezareti, 1858 yılında kız öğrenciler için rüşdiye mektepleri, 1859 yılında ise önemli bir eğitim kurumu Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne kurulmuştur. Sultan Abdülaziz Avrupa seyahatinde eğitim konusunda bilgiler almış bu doğrultuda İstanbul'da 1868 yılında Müslüman ve gayrimüslim öğrencilere karma bir eğitim veren ücretli olan ancak başarılı Müslüman çocukların sınavla girebildiği Mekteb-i Sultanî açılmıştır. Osmanlı Devleti'nde Sıbyan Mektebi, Rüştiye ve Dârülfünundan meydana gelen, üç kademeli bir eğitim sistemi oluşturulmuştur. Yüksekokullara öğrenci yetiştirmek için İdadiler açılmış ancak Darülfunun kurmaya yönelik farklı yıllarda yapılan girişimler başarısız olmuş bu yüzden yüksekokullara yönelik çalışmalar bir süre ertelenmiştir. 1869 yılında hazırlanan eğitim konusunda ilk hukuki metin olan Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesiyle de eğitim merkezileştirilerek sistemli hale gelmiştir. 1863 yılında Kapalıçarşı ve çevresindeki yoksul ve yetim çıraklara eğitim vermek için bir grup girişimci tarafından kurulan Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Derneği'nin eğitime önemli katkısı olmuştur. Bu özel eğitim kurumu 1873 yılında Sultan Abdülaziz ve varlıklı Osmanlı vatandaşlarının desteğiyle Müslüman yetim çocuklara eğitim veren parasız yatılı bir okula dönüştürülerek Darüşşafakat'ül İslamiye adını almıştır⁶⁸. Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz eğitime, öğrenmeye ve gelişmeye önem vermişler, bu süreçte tıp ve mühendislik gibi alanlarda askeri okullar, kız ve erkek öğretmen okulları, devlet

⁶⁷ S. A. Somel, "Tanzimat Döneminde İstanbul'da Modern Müslüman Eğitimi", **Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Cilt 9, İstanbul, 2020, s. 147-149.

⁶⁸ S. A. Somel, **Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin**, İstanbul, 2019, s., 79. S. A. Somel, 2020, s. 156-158.

dairelerine memur ya da belli mesleklere nitelikli kişiler yetiştirmek için çeşitli alanlarda bir çok okul açarak, özel okulların kurulmasına izin vermişlerdir.

Sultan II. Abdülhamid Dönemi ise eğitim reformlarının en yoğun olarak gerçekleştirildiği sadece İstanbul'da değil tüm Osmanlı topraklarında eğitimin yaygınlaştırıldığı bir politika izlenmiştir. Bu dönemin bürokratlarından Mehmed Said Paşa bütün reformların temelini eğitim reformunun oluşturduğunu, toplumun her alanında yürütülecek işlerin, düşmanlara karşı korunmanın, gayrimüslim vatandaşları gözetim altında tutabilmenin bile eğitimden geçtiği ve eğitimin şart olduğunu savunmuştur⁶⁹. 1876 yılında yürürlüğe giren Kanun-ı Esasiye'nin üç maddesinde eğitime yer verilmiş ve eğitim anayasayla zorunlu hale getirilmiş, bütün Osmanlı vatandaşlarının genel ve özel eğitim alabileceği belirtilmiştir⁷⁰. 1869 yılında kurulan eğitim işlerinden sorumlu kurum Maarif Nezareti'nde 1879 yılında köklü bir düzenleme yapılmış, kurum öğretim kademesi ve sorumluluk alanına göre beş daireye ayrılmıştır. Maarif Nezaretine bağlı ilkokullar mekatib-i iptidaiye, iptidai mektebler ve usûl-i cedide mektepleri olarak anılmış, 1892 yılında çıkartılan talimat ile bu okullar ve öğretmenlerine ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Kız ve erkek öğrenciler için kent merkezlerinde 7 yıl, kasabalarda 5 yıl eğitim veren rüşdiyeleride içinde barındıran ortaöğretim kurumları olan İdadiler tüm taşraya yayılmış ve sayıları artmıştır. Bu dönemde 1880 yılında Mekteb-i Hukuk-i Şahane Yüksekokulu, 1882 yılında Sanayi-i Nefise Mektebi, 1883 yılında Hendese-i Mülkiye Mektebi, Lisan Mektebi, 1884 yılında Ticaret Mektebi, 1886 yılında Tüccar Kaptan Mektebi, 1887 yılında Fenn-i Resim ve Mimari Mektebi, Bağ ve Aşı Ameliyat Mektebi, 1887 yılında Ziraat Mektepleri, 1889 yılında Polis Dershanesi, 1892 yılında Aşı Memurları Mektebi, Gümrük Memurları Mektebi, Aşiret Mektebi, 1898 yılında Çoban Mektebi,

⁶⁹ B. Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev: B. B. Turna, Ankara, 2018, s. 244-245.

⁷⁰ Ö. F. Yelkenci, **Türk Modernleşmesi ve II. Abdülhamid'in Eğitim Hamlesi**, İstanbul, 2010, s. 92-93.

1903 yılında kimsesiz Müslüman çocuklar için çok amaçlı bir okul olan Dârülhayr-i Âli gibi meslekî ve teknik konularda eğitim veren bir çok kurum ve ayrıca sağır, dilsiz ve körler içinde bir okul kurulmuştur. Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz Dönemleri'nde farklı zamanlarda açılmış ama süreklilik sağlayamamış bir üniversite olan Dârülfünun, Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde 1900 yılında Dârülfünun-ı Şahane adıyla açılmıştır⁷¹.

Tanzimat Dönemi'nde açılmaya başlayan özel okulların sayıları Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde artmış ayrıca gayrimüslim ve yabancıların kurdukları özel okullarda gelişme göstermiştir. Sanat, meslek ve teknik okulların da sayıları çoğalmış, Osmanlı kentlerinde eğitim ve öğretimin en aydınlık dönemi olmuştur. Sultan II. Abdülhamid'in yaptığı eğitim reformlarıyla modernleşmeye engel olan her şeyin aşılacağına ve tam anlamıyla bir Osmanlı Modernleşmesinin sağlanacağına inanılmıştır. Eğitim alanında yapılan reformlar kendi içinde başarıya ulaşmış, açılan eğitim kurumları Türk Modernleşmesinin de belirleyicisi olmuştur.

Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde kimi sanat dallarının eğitimi verilmeye başlanmış olsa da bir duygunun dışavurumunun temsil edildiği gösteri sanatları ilk olarak toplumun sosyal mekânı olan kahvehânelerde kendini göstermiştir. Kahvehâneler, Osmanlı toplumunda zamanla, sohbet, eğlence, okuma, tartışma, bilgi edinme ve dinlenme mekânları haline gelmiştir. Sohbet ve kültür mekânı olan kahvehânelerde, geleneksel sahne sanatlarını gerçekleştirilmiş, meddahlar öyküler anlatmış ve halk şairi aşıklar müziklerini icra etmiştir⁷². 19. yüzyılda kahvehânelerin yoğun bir şekilde seyirlik sanatlarına ev sahipliği yapması mekânın görünümünü de değiştirmiş, kahvehâne içerisine ahşap iskemleler yerleştirilmiş, karşılıklarına müzisyenler ve gösteri yapanlar için yüksek bir platform oluşturulmuş böylece

⁷¹ Y. Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2020**, Ankara, 2020, s. 225-226, 232, 237-240,

⁷² M. C. Yıldız, **Kahvehane Kültürü**, İstanbul, 2007 s. 35.

kahvehânelerde adı konmamış tiyatro sahneleri kurulmuştur. Ayrıca İstanbul gecelerini güne çeviren sokak fenerleri kente yerleştirilmeden önce, geceleri açık olan kahvehânelerin ön cephelerinde yer alan fenerler sayesinde tüm kent aydınlanmıştır⁷³.

Osmanlı toplumunun Batı tarzında tiyatrolarla karşılaşması Tanzimat Fermanı'nın ilânından sonra olmuş, tiyatro oyunları hızla benimsenerek gelişmiştir. İstanbul'da tiyatro ilk olarak Levanten ve gayrimüslim nüfusun yoğun olarak yaşadığı, modernleşmenin gündelik yaşamın bir parçası haline gelmeye başladığı Galata-Pera bölgesinde yabancı dilde sahnelenen oyunlarla gündeme gelmiştir. Pera'da Avrupa'da örnekleri görülen tiyatro binalarının benzerleri yapılmaya başlanmış, bu tiyatrolar inşa edilirken Sultan Abdülmecid de ciddi finansal desteklerde bulunmuştur. İstanbul'da Batılı tarzda ilk tiyatro binaları Fransız Tiyatrosu ve Naum Tiyatrosu'dur⁷⁴. Tanzimat'ın getirdiği yeniliklerin kültürel boyutta toplum tabanına inmesi devletin bir nevi kendi tiyatrosu diyebileceğimiz Osmanlı Tiyatrosunu, İstanbul'un merkezi Müslümanların yoğun olarak yaşadığı Gedikpaşa'da açarak, Türkçe oyunların sahneye konulmasıyla gerçekleşmiş, böylece 1868 yılından itibaren tiyatro halkın gündelik yaşamı içerisinde yer almıştır⁷⁵. Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde halkın ritmik sanatlara ilgisi artmış, kentte yeni sahneler kurulmuş, kimi zamanda meydan ve parklarda portatif sahneler oluşturulmuş, İstanbul'da yaşayan Müslüman ve gayrimüslim sanatçılar dışında, Avrupa'dan sanatçılar ve sanat toplulukları sıklıkla kente gelmiş konserler ve temsiller vermişlerdir⁷⁶.

⁷³ F. Georgeon, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İstanbul Kahvehaneleri", **Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler**, İstanbul, 1999, s. 48, 50, 61.

⁷⁴ Y. Nagata-H. Egawa, 2021, s. 29.

⁷⁵ D. Ö. Koçak, **19. Yüzyıl İstanbul'unda Kültürel Dönüşümün Sahnesi Osmanlı Tiyatrosu**, İstanbul, 2011, s.,224-225. Y. Nagata-H. Egawa, 2021, s. 30-31

⁷⁶ A. Osmanoğlu, **Babam Sultan Abdülhamid**, İstanbul, 2019, s. 76-77.

Tanzimat Dönemi'nde sadece geleneksel, güncel ve ritmik sanatlarla ilgilenilmemiş, önceki dönemlerde toplumların yaşadıkları çevreye tanıklık ettikleri malzeme ve eşyaların oluşturduğu eski sanat eserlerine yönelik farkındalık ve koruma bilinci de ortaya çıkmıştır. 1846 yılında Sultan Abdülmecid'in Ahmet Fethi Paşa'yı görevlendirmesiyle, Aya İrini eski eserlerin muhafaza edildiği Mecma-i Esliha-i Atika ve Mecma-i Asar-ı Atika bölümlerinden oluşan bir mekân haline getirilmiştir. Aya İrini'de müzeciliğin temelleri atılmış ve Mecma-ı Asar-ı Atika koleksiyonu 1869 yılında Müze-i Hümayun adıyla kurulan Osmanlı Devleti'nin ilk müzesinin eserlerini oluşturmuştur. Aynı zamanda eski eserlere yönelik Asar-ı Atika Nizamnâmesi hazırlanmıştır. Bir süre sonra Aya İrini'de mekân yetersiz kalmış, eserler Çinili Köşk'e taşınmış ve 1880 yılında burada bir müze açılmıştır. 1891 yılında Müze Müdürü Osman Hamdi Bey'in girişimiyle mimar Alexandre Vallaury tarafından tasarlanan ilk müze binası inşa edilmiş, müze binasının içerisinde fotoğraf laboratuvarı, kitaplık ve atölye gibi bölümler yer almış, yapılan kazılar sonucu yeni eserler çıkmasıyla, 1902 ve 1908 yıllarında ek binalar yapılmıştır. İstanbul dışında 1902 yılında Konya'da, 1904 yılında ise Bursa'da yeni müzeler kurulmuştur. Ayrıca müzecilik ve eski eser konusunda uzman yetiştirmek için Müze-i Hümayûn Mektebi'nin (Asar-ı Atika Mektebi) 1875 yılında kurulması onaylanmış ancak faaliyete geçememiştir. Modernleşmenin bir temsili olan müzelerin, eğitimle birlikte reform sürecine dahil olma fikri bile devletin modernleşme hareketlerindeki istekliliğinin bir göstergesi olmuştur⁷⁷.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan buluşların, endüstriyel makinaların, teknolojik ürünlerin gösterildiği, evrensel sergilerin gerçekleştirildiği, insanların ilgisini çekmek için kimi eğlence ve aktivitelerinde düzenlendiği Dünya

⁷⁷ S. Eyice, "Arkeoloji Müzesi ve Kuruluşu", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul, 6. Cilt, 1985, s. 1596-1603. G. Cephaneçigil, **Osmanlı Müzeleri, Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Cilt 7, İstanbul, 2020, s. 484, 486, 488-489.

Fuarlarına Osmanlı Devleti de katılmıştır. 1851 yılında geçici sergi salonları oluşturularak ilk kez Londra'da gerçekleşen Dünya Fuarı, diğer Avrupa ülkelerinde yüzyıl boyunca farklı tarihlerde devam etmiştir. Dünya Fuarları ülkelerin siyasal ve kültürel boyutta kendini gösterme biçimi de olmuştur. Sanayileşmesi tam olarak gerçekleşmeyen Osmanlı Devleti ise geleneksel el sanatları, tarım ürünleri ve ham maddelerle ya da Türk sokağı şeklinde düzenlenen pavyonlarda, mimari yapılarından örneklerle fuarlara dahil olmuştur⁷⁸. Osmanlı Devleti, 1863 yılında İstanbul'da kendi üretimini gösterip anlatmak ve ekonominin hareketlenmesini sağlamak için At Meydanı'nda Sergi-i Umumi Osmani adı verilen bir sergi düzenlemiştir. Sergi yapıları Fransız mimarlar Marie-Augustin Antoine Bourgeois ve Leon Parville tarafından Çinili Köşk model alınarak tasarlanmış ve dönem teknolojisi kullanılarak geçici bir yapı olarak hızla inşa edilmiştir. Sergi ulusal olarak planmış ancak bu plan değiştirilerek Fransa, İngiltere ve Avusturya-Macaristan devletleri çeşitli tarım makinalarıyla sergiye dahil olmuştur. Sergiye katılımı artırmak için sergi alanına giden ulaşım araçlarının ücretlerinde indirim sağlanmış, çeşitli eğlenceler düzenlenmiş ve Osmanlı Devleti batılı ülkeler arasında yer aldığını, bir nevi var olduğunu ispatlamaya çalışmıştır⁷⁹.

19. yüzyılda gelişen ve büyüyen kentlerde ulaşım ve haberleşme zorunlu bir ihtiyaç haline gelmeye başlamış, teknolojik gelişmelerle de ulaşım sürekli değişim göstermiştir. Dünya genelinde insanların kara ulaşımında yaya olarak ya da hayvan gücüyle, deniz ulaşımında ise yelkenlilerin kullanımı, 19. yüzyılda yerini demiryolu ve buhar gücü teknolojisine bırakarak gelişimini sürdürmüştür. Kentleri ve ülkeleri birleştiren, insanın ve üretim mallarının yer değiştirmesine olanak sağlayan ulaşım,

⁷⁸ Y. D. Ergüney, **Ondokuzuncu Yüzyılın İkinci Yarısında Dünya Fuarları ve Osmanlı Devleti'nin Mimari Temsili**, İstanbul, 2018, s. 47, 60.

⁷⁹ E. Balcı, "İstanbul'un İlk Büyük Uluslararası Fuarı: Sergi-i Umumi-i Osmani", **Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Cilt 6, İstanbul, 2020, s. 231-233. Y. D. Ergüney-N. K. Pilehvarian, "Ondokuzuncu Yüzyıl Dünya Fuarlarında Osmanlı Temsiliyeti", **Megaron Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi E-Dergisi**, Cilt 10, Sayı 2, 2015, s. 229.

kent algısını ve kentleşmeyi değiştirmiştir. İstanbul'da deniz ulaşımında 1830'lardan sonra yabancı şirketler tarafından işletilen buharlı gemiler Boğaz'da kısa mesafelerde kullanılmış, 1843 yılında tersanelerimizde üretilen Eser-i Hayr ilk buharlı gemi olmuş, 1851 yılında Şirket-i Hayriye kurulmuş, 1872 yılında "Suhulet" adı verilen ilk araba vapuru seferlerine başlamış, İstanbul'da deniz taşımacılığı günlük yaşamın içine dahil olmuştur. Kara ulaşımında ise 1825 yılından sonra; önce faytonlar yaygınlaşmış, 1869 yılında kurulan Dersaadet Tramvay Şirketi, 1871 yılında Azapkapı-Beşiktaş, 1872 yılında ise güzergâhın devamı Ortaköy ile Eminönü-Aksaray hattı, 1873 yılında Aksaray-Yedikule, 1874 yılında ise Aksaray-Topkapı hatlarını açmıştır. İstanbul'da tramvaylara olan yoğun ilgi bir süre sonra "İmperial" denilen çift katlı tramvayların hizmete girmesini sağlamıştır. 1871 yılında Yedikule-Küçükçekmece hattında ilk banliyo tren seferleri çalışmaya başlamıştır⁸⁰. 1872 yılında atlarla çekilen bir nevi dolmuş olan büyük araba Omnibüslar tramvayın olmadığı semtlerde toplu taşımacılıkta kullanılmıştır⁸¹. Dünya'nın ilk yer altı demir yolu olan Londra metrosundan sonra, 1875 yılında İstanbul'da Galata-Karaköy arasında açılan Tünel, dünyanın ikinci metro hattı olmuştur. İstanbul'da kara ulaşımında 1880 yılında durak uygulamasına geçilmiştir. İstanbul'a ilk otomobil 1904 yılında gelmiş, ancak yollar otomobil için uygun olmadığından gümrükten geçirilmemiş, otomobilin sürekli kullanılmaya başlaması 1908 yılında gerçekleşmiştir⁸². Sanayi Devrimi'nin en önemli simgelerinden biri olan demiryolları Osmanlı Devleti sınırları içerisinde ilk olarak 1856 yılında Mısır'da, Anadolu topraklarında ise 1866 yılında önemli bir liman kenti olan İzmir ile Aydın arasında hizmete girmiş ve demiryolu yapımı Osmanlı topraklarında durmaksızın devam etmiştir. Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde modernleşmenin en önemli projesi olan

⁸⁰ S. Sezen, A. Apaydın, "**Faytonlar'dan Marmaray'a İstanbul'da Ulaşım-İstanbul'da Ulaşım Yön Veren 140 Olay**", İstanbul, 2012, s. 23, 25, 27, 29, 31, 41, 53-55, 63, 69, 75.

⁸¹ V. Engin-A. Uçar-O. Doğan, **Osmanlı'da Ulaşım Kara-Deniz-Demiryolu**, İstanbul, 2013, s. 68.

⁸² S. Sezen, A. Apaydın, 2012, s. 81, 95, 109.

demiryolu hatlarının uzatılması ve yaygınlaştırılmasıyla, Anadolu, Asya ve Avrupa'ya kadar uzanan demiryolu ulaşım sistemi gerçekleştirilmiştir⁸³.

Haberleşmenin önemli bir parçası olan posta teşkilatı da, 1840 yılında İstanbul'da Postahâne-i Amire Nezareti'nin kurulmasıyla sistemli hale gelmiş, aynı yıl İstanbul Eminönü'nde ilk postahâne; Postahâne-i Amire adıyla açılmıştır. 1865 yılında kent içi posta taşımacılığına yönelik Dersaadet Şehir Postası hizmete girmiş, diğer devletlerde İstanbul'da kendi postahânelerini kurmuştur. Haberleşme de devrim niteliğindeki gelişme olan telgrafın icadı, sonrasında geliştirilerek telgraf hatlarının oluşturulması, Sultan Abdülmecid'in de ilgisini çekmiş, farklı tarihlerde telgrafi kullanmayı denemiş ancak yaygın olarak kullanımı 1855 yılında Kırım Savaşı sırasında olmuştur. 1856 yılında telgraflarda Türkçe alfabe kullanılmaya başlanmış, ilk olarak Telgraphâne-i Amire binası açılmış ardından yeni telgraphâneler hizmete girmiştir. Osmanlı Devleti 1865 yılında uluslararası iletişim ağına katılmış ve telgraf sistemi Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde tüm ülkeye yayılmıştır. 1881 yılında ise kişisel iletişim aracı telefon İstanbul'da kullanılmaya başlanmış ancak 1886 yılında Sultan II. Abdülhamid tarafından kullanımı yasaklanmıştır⁸⁴. Osmanlı Devleti, dünyada yaşanan gelişmeleri takip ederek modern çağı yakalamış, ulaşım ve haberleşme araçlarının kullanarak kentleri ve insanları yakınlaştırmış sosyal bağları kuvvetlendirmiş ve iletişimi arttırmıştır.

Modernleşme süreci toplum yaşamında her yönüyle kendini hissettirmeye ve göstermeye Tanzimat Fermanı'nın ilânından hemen önce yenileşme yanlısı Sultan II. Mahmud'un yaptığı kılık ve kıyafet değişikliği, yurtdışına öğrenci gönderilmesi ve gazete çıkarılması gibi kimi reformlarla başlamıştır. Tanzimat Fermanı'nın ilânından sonra hemen hemen her alanda gerçekleştirilen reformlarla artık modernleşme tamamen toplum yaşamının kendisi olmuş, sadece toplumsal mekânlarda değil aynı

⁸³ V. Engin-A. Uçar-O. Doğan, 2013, s. 213-214, 228, 238, 261.

⁸⁴ A. Akyıldız, **Osmanlıda Ulaşımın Modernleşmesi**, İstanbul, 2019, s. 21-22.

zamanda konutun iç mekânı ve eşyalarında dönüşmüştür. Osmanlı Devleti genel olarak içinde bulunduğu ekonomik sorunlar, toprak kayıpları ve dağılmalar gibi zor durumlara Batılılaşma'nın çare olacağını düşünmüş ancak salt bir Batılılaşma devleti yıkılmaktan kurtaramamıştır. Fakat Osmanlı halkının yaşamında gerçekleştirilen değişim hareketleri önceleri bir öykünme, kendi kültürünü yadsıma olarak görülmüş olsa da, 19. yüzyılın değişen dünyasında yaşamı kolaylaştıran, farkındalık sağlayan modernleşme öğeleri toplumun düşünce yapısını ve bakış açısını da tümüyle yenilemiştir.

3.3- Kent Dokusunun Değişimi: İdarî Düzenlemeler

Osmanlı Devleti'nin Tanzimatla birlikte sosyo-kültürel ortamda yaşadığı değişimler, yeni ihtiyaçları, kavramları ve mekânları doğurmuş, geleneksel bir mimari kimlikle oluşan kent dokusunun değişimi, modernleşmenin İstanbul'daki en önemli görsel temsilcisi olmuştur. 19. yüzyıldan önce din, etnik grup ve cinsiyete göre mekânların ayrıldığı geleneksel kent düzeni yerini, sınıf ve statünün hâkim olduğu bir kent düzenine bırakmaya başlamıştır. Batılılaşma'nın etkisiyle toplum ve devlet yapısında oluşan değişiklikler, ulaşım teknolojisindeki gelişmeler, mimarı alanda yeni ihtiyaçlar ve yönelişleri beraberinde getirmiş; askeri, eğitim, idari, ikâmet, konaklama, ticaret, sağlık ve sanayi alanında yeni yapı tipleri ortaya çıkmıştır. Batı'dan alınan örnek biçemlerle sadece yeni işlevli yapı tipleri oluşmamış aynı zamanda form, malzeme, teknik, plan ve üslup dönüşümleriyle başta İstanbul olmak üzere kentlerin fiziksel görünümü de değişim içerisine girmiştir. Kentte mekânsal düzenlemeleri gerçekleştirmek, geliştirmek ve sürekliliği sağlamak için yönetim ve idari kurumların da değişmesi zorunlu olmuştur. Osmanlı Devleti'nde mülki ve idari amir olan Kadı'ları mahallede önce imamlar, 1829 yılından itibaren de muhtarlar temsil etmiş ve iç güvenlik sağlanmıştır. Osmanlı toplumunda mahalle sakinleri

kollektif olarak sokaklarının temizliği, su ve kanalizasyon gibi uygulamaları çoğunlukla kendileri yürütmüştür. Gayrimüslim vatandaşların yaşadıkları yerlerde ise ruhanî reis ve cemaatin kocabaşısı mahalleleri temsil etmiştir⁸⁵. 1826 yılında kadıların görevleri bölünerek kentlerin güvenlik işleri, esnafın teftişi ve vergi toplanması yeni kurulan İhtisab Nazırlığı'na verilmiş, İhtisab Nazırlığı da yapıcı bir beledi hizmet organı olmak yerine, yasaklayıcı ve despotik bir uygulama sergilemiştir⁸⁶. İstanbul'da 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar düzenli ve örgütlü bir belediye teşkilatı oluşturulamamış, geleneksel idari yapı evrilerek devam etmiştir.

Osmanlı Devleti'nde geleneksel idari yapıların tam anlamıyla dönüşümünden önce İstanbul odaklı kent mekânlarının düzenlenmesi yürürlüğe konulan nizamnâme ve kanunlarla kısmen de olsa gerçekleştirilmiştir. 1839 yılında çıkartılan ilk yazılı belge olan ilmühaberle birlikte kent mekânlarının çehresinin değişimi ve imâr sisteminin alt yapısının oluşması başlamıştır. İstanbul kentine ilişkin 1839 tarihli ilmühaber de; konutların ve yolların bir plana göre yapılması, alanların haritasının oluşturulması, yolların geometri kuralına uygun olarak 15 metre genişliğinde olması, anayolların iki yanına kaldırım yapılması, yolların ağaçlandırılması, çıkmaz sokak yapılmaması, rıhtımların üç metre genişliğinde olması, binaların kâgir olarak inşa edilmesi, sadece maddi durumu olmayanların ahşap bina yapabileceği ancak onların da bina aralarına kâgir duvar konumlandıracağı, konakların kat yüksekliğinin 3 kat ve 15 metreyle sınırlandırılacağı, konutlarda çıkmaların yasaklanacağı ve meydan oluştururken çeşme gibi yapıların başka bir yere nakledilebileceği belirtilmiştir. Ayrıca çeşitli mali konuların da düzenlendiği ilmühaber Tanzimat Dönemi'nde yürürlüğe giren nizamnâme, beyannâme ve kanunlara avangart olmuş, temel oluşturmuştur. 1848

⁸⁵ İ. Ortaylı, 2010, s. 42-43. M. Çadırcı, **Tanzimat Sürecinde Türkiye Anadolu Kentleri**, Ankara, 2001, s. 51.

⁸⁶ İ. Ortaylı, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840 - 1880)**, Ankara, 2011, s. 129.

yılında çıkartılan Ebniye Nizamnâmesi (Binalar Tüzüğü) ise imâr düzenlemelerine ilişkin ilk hukuksal belge niteliğı taşımakta olup 1839 tarihli ilmühaberine göre daha kapsamlı olarak hazırlanmıştır. Ebniye Nizamnâmesinde, yollar kademelendirilerek üç farklı yol genişliğinin oluşturulması, binaların yol çizgilerini aşmaması, yol için gerekli arazilerin eşit olarak sahiplerinden alınması, büyük meydan ve açık alanların düzenlenmesi, gerekirse ifraz ve tevhid yapılması, bina yüksekliklerinin dine göre değil, ahşap ve kâgir yapılara göre belirlenmesi, yangınları önlemek için binalar arasına kâgir duvar inşa edilmesi, saçak, mutfak bacası, cumba gibi eklentilere ilişkin bir sınırlama getirilmesi, kent içinde bağımsız bekar evleri ile hanların iç kısımlarına yapı inşa edilmemesi, dükkanlar, fırınlar ve imalathânelere yönelik düzenlemeler yapılması, yeni binaların inşa edilmesi ve ruhsat verilmesinin devlet denetiminde gerçekleştirilmesi yasal hale gelmiştir⁸⁷.

1848 tarihli Ebniye Nizamnâmesi'nden bir süre sonra aynı yıl Ebniye Beyannâmesi yayımlanmıştır. Bu beyannâmede, kâgir yapılar tam ve yarı kâgir olarak sınıflandırılmış, ahşap binalar ise büyüklüklerine göre dörde ayrılmıştır. Bina yükseklikleri yeniden değerlendirilmiş ve değiştirilmiştir. Kâgir ve ahşap binaların yapım sürecinde izlenecek yol, dikkat edilmesi gereken konular ve yangın önlemleri gibi inşaat yapımına ilişkin meselelerin yer aldığı beyannâme bir rehber niteliğinde olmuştur. 1848 tarihli Ebniye Nizamnâmesi'nden bir yıl sonra yayımlanan 1849 tarihli Nizamnâme'de bazı maddeler esnetilmiş, bazıları da yeni oluşturulmuştur. Buna göre bina yüksekliklerinin düşürülmesine karar verilmiş, kişilerin maddi kazancı ile bina malzemesi arasında bir bağlantı kurularak, 500 akçenin üzerinde konut yapabilenlerin ahşap konut inşa edemeyeceğı belirtilmiş ancak kısa süre sonra kâgir duvar yapılmasına ilişkin bir düzenlemeyle bu kural da esnetilmiştir. Ticaret işlevi olan büyük binaların kâgir yapılması, kâgir binalar arasına ahşap bina

⁸⁷ M. Ersoy, **Osmanlıdan Günümüze İmar ve Yasalar**, İstanbul, 2017, s. 43, 48-50.

yapılmasının yasaklandığı, dükkânların yapım kurallarının belirlendiği, yeni inşa edilecek konutlarda ahşap kaplamaya izin verilmeyeceği, yapıların tuğla ile dolgu ya da bağdadi olarak yapılabileceği, binaların dış cephesinin ise horasan ve süzme kireç yahut ince kum ve keten karışımıyla sıvanması gerektiği nizamnâmede özetle yer almıştır⁸⁸.

Tanzimat yöneticileri, kentlerin düzensiz ve kendi haline bırakılmış durumlarının çözülmesi, kentin gelişmesi ve modern hizmetlerin yerine getirilmesini önemsemişler, nizamnâmelerin daha iyi uygulaması için bir nevi kontrol mekanizması olan İstanbul Şehremaneti'ni 16 Ağustos 1854'de kurarak büyük bir adım atmışlardır. 1855 yılında Müslüman ve gayrimüslim yetkin kişilerden oluşturulan İntizam-ı Şehir Komisyonu, sokakların düzenlenmesi, temizlik ve alt yapı gibi belediye hizmetlerin yürütülmesine yönelik çalışmalar yapmış, önerilerde bulunmuş ve 1857 yılında kent on dört belediye dairesine ayrılmış ancak önce Pera-Galata çevresini idare edecek olan Altıncı Daire-i Belediye hizmete girmiştir. Yabancıların ve azınlıkların yaşadığı Pera-Galata bölgesi özel ekonomik kaynaklarıyla beledi örgütlenmede ideal kent örneğini oluşturmuş, geleneksel kent dokusunun içinde yeni bir dünya yaratılmıştır⁸⁹. 1856 yılında kamulaştırmaya yönelik bir tüzük çıkartılmış, 1859 yılında ise Sokaklara Dair Nizamnâme de belediye örgütünün temizlik, hijyen, kentsel sağlık, aydınlatma, alt yapı ve imâr gibi alanlarda yapacağı işler tanımlanmıştır. 1863 yılında yürürlüğe giren Turuk ve Ebniye Nizamnâmesi'nde imâr düzenlemeleri artık sadece İstanbul'un belirli bölgeleriyle sınırlı kalmamış diğer kentleri de kapsayacak şekilde düzenlenmiştir. Kentsel mekân binalar, yollar ve meydanlar olarak tüm öğeleriyle bütüncül olarak ele alınmıştır. Yolların genişletilmesine ilişkin maddeler yer almış, mahallelerin nasıl kurulması gerektiği ifade edilmiş ve yangınlara yönelik alınacak önlemler de belirtilmiştir. 1863 yılında

⁸⁸ M. Ersoy, 2017, s. 60-61.

⁸⁹ İ. Ortaylı, 2011, s. 130, 133, 140-141, 157, 163.

yolların genişletilmesi ve ulaşımı rahatlatmak için Galata Surları'nın yıkılması kabul edilmiş ve bölge yeni bir doku oluşumuna geçmiştir⁹⁰. Aynı yıl Boğaziçi'ndeki rıhtımlara yönelik bir nizamnâme yayımlanarak, rıhtımlar da düzenlenmiştir. 1866 yılında Islahat-ı Turuk Komisyonu Vazafinin Mübeyyin Talimatnâme adıyla yolların düzeltilmesi için kurulan komisyonun görevlerine yönelik bir yönetmelik yayımlanmıştır⁹¹. 1868 yılında yürürlüğe giren Dersadet İdare-i Belediye Nizamnâmesi ile Altıncı Daire-i Belediye uygulamaları örnek alınarak, daha önce kurulan on dört belediye dairesi yapılandırılmıştır⁹².

1875 tarihinde; "İstanbul ve Bilad-ı Selase'de Yapılacak Ebniyenin Suver-i İnşaiyyesine Dair Nizamnâme" ile binaların yapım biçimleri belirlenmiş ve kâgir bina inşa edilmesi teşvik edilmiştir⁹³. 1877 yılında; Osmanlı Meclisi Dersaadet ve Vilayet Belediye Kanunlarını yürürlüğe koymuş, Altıncı Daire Belediye'nin ayrıcalıklı konumu ortadan kalkmış ve kent yirmi belediye dairesine bölünmüştür⁹⁴. Kentin yirmi belediye dairesine bölünmesi uygulamada zorluklar getirmiş bundan dolayı bu bölünme iptal edilerek kent, 1880 yılında İrade-i Seniyye ile on belediye dairesine dönüştürülmüştür⁹⁵. Osmanlı Devleti yöneticilerinin yürürlüğe koyduğu tüm bu yönetmeliklerin ardından 1882 yılında binalara yönelik bir kanun çıkartılmıştır. Ebniye Kanunu, daha önce çıkartılan bütün yönetmeliklerin bir araya getirilerek hazırlandığı bir imâr kanunu niteliğinde olmuştur. Kanunla birlikte mülkiyete önem verilmiş, kamulaştırma, bedelsiz alma ve parselasyona yönelik bir çok madde kanun içerisinde yer almıştır. 1891 yılında yeni bir Ebniye Kanunu çıkartılmış ancak on ay sonra fesh edilerek 1882 tarihli Ebniye Kanunu yeniden yürürlüğe girmiştir⁹⁶.

⁹⁰ Z. Çelik, **19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul**, Çev: S. Deringil, İstanbul, 2016, s. 93-94.

⁹¹ O. N. Ergin, **Mecelle-i Umûr-ı Belediye**, Haz: C. Özdemir, Cilt 4, İstanbul, 1995, s. 1673.

⁹² İ. Ortaylı, 2011, s. 157

⁹³ O. N. Ergin, Cilt 4, 1995, s. 1698-1700.

⁹⁴ İ. Ortaylı, , 2011, s., 163-164.

⁹⁵ T. Oktay, **İstanbul Şehremaneti**, İstanbul, 2011, s. 45-46, 53.

⁹⁶ O. N. Ergin, Cilt 4, 1995, s., 1715-1731. M. Ersoy, 2017, s. 102.

İstanbul'da sıklıkla meydana gelen yangınlar yürürlüğe giren tüm bu nizamnâme ve kanunların uygulanmasını kolaylaştırmıştır. Kentsel dokuyu oluşturan yoğun ahşap yapı stoku bütünüyle yanmasına rağmen ahşabın kolay bulunan ve ucuz bir malzeme olması ile deprem felaketi için güvenilirlik sağlaması tekrar tekrar ahşap malzemelerin yapı inşaatında kullanılmasına yol açmıştır. Tanzimat Dönemi'nde kente meydana gelen yangın felaketlerini yöneticiler bir avantaja çevirmiş yanan alanlarda kentsel dokunun yeniden, planlı ve modern olarak düzenlenmesini sağlamışlardır. Yangın geçiren alanlar için haritalar ve tasarımlar yapılmış, alanlar yeniden imâr edilmiştir. İlk kez 1856 yılında altı yüz ellinin üzerinde binanın yok olduğu Aksaray yangınından sonra kent dokusunun düzenlenmesinde bir proje hazırlanmış ve alanın haritası yapılmış, daha sonra meydana gelen yangınlarda da bu uygulamalar devam etmiştir⁹⁷.

İstanbul kenti dar, dolambaçlı ya da çıkmaz sokaklardan zamanla kent kimliğinin önemli bir imgesi olan kurgusal olarak tasarlanan bahçe, park ve meydanların oluşturduğu bir kente evrilmiştir. Osmanlı kentlerinde konut ve bahçe her zaman organik bir bağ içerisinde yer almış, 18. yüzyıldan itibaren ise *işlevsel* ve *estetik* bir doğa fikri oluşmuş, 19. yüzyılda ise bu durum daha çok estetik dekoratif bir doğa anlayışı haline gelmiştir. Saray bahçelerinin batıya özgü öğelerle biçimlendirilmeye başlamasıyla geleneksel doğa fikri ortadan kalkmış, mimari parçalarında yer aldığı modern bahçe tasarımları doğmuştur⁹⁸. İstanbul'da açık kamusal alanlar olan mesire yerleri ve bahçelere bir süre sonra parklar eklenmiştir. 1864 yılında Taksim'de yer alan gayrimüslim mezarlıklarının Şişli'ye nakledilmesiyle alanın parka dönüştürülmesine karar verilmiş ve 1869 yılında Taksim Bahçesi adıyla bir park açılmış, ardından ise Tepebaşı Parkı hizmete girmiştir. 1874 yılında İstanbul'a gelen İtalyan yazar Edmondo de Amicis'de Pera'yı anlattığı satırlarında,

⁹⁷ Z. Çelik, 2016, s. 69.

⁹⁸ E. Işın, **İstanbul'da Gündelik Hayat**, İstanbul, 2014, s. 207-208.

Taksim Bahçesi'nin büyük ve Pazar günleri çok kalabalık bir park olduğundan sözer⁹⁹. Kentte oluşmaya başlayan bu modern pitoresk parklarda yaz aylarında yabancı sanat toplulukları gösteriler yapmış, toplumun sosyal ve kültür olarak bir etkileşim içerisinde olduğu kentsel mekân olan parkların da sayıları giderek artmıştır¹⁰⁰.

Kentlerin genellikle merkezinde bulunan bir diğer kamusal alanlarda meydanlar olmuştur. Osmanlı kentlerinde önceki uygarlıklardan kalan meydanlar dışında Tanzimat Dönemi'nden önce doğrudan tasarlanmış bir meydan olmamakla birlikte cami ile külliye avluları, çarşılar ve mahallelerin en geniş noktaları kendiliğinden oluşan bir meydan işlevi görmüştür¹⁰¹. İstanbul'da 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra mimari yapılarla sınırlandırılan biçimsel kent meydanları oluşturulmaya başlanmıştır. Örneğin; Avrupa'nın bazı başkentlerinde oluşturulmuş meydan düzenlemelerinden örnek alınarak Altıncı Daire Belediyesi için Neoklasik üslupta tasarlanan binanın bulunduğu alan, Şişhane Meydanı olarak fonksiyonel hale getirilmiştir¹⁰².

Kentsel mekânın mimari alanda yeni yapı tiplerini doğurduğu İstanbul'da yeni ikâmet yapıları apartmanlar, ticaret mekânları pasajlar ve büyük mağazalar ile konaklama yapıları oteller dönemin dikkat çekici ve yeni işlevli yapı tasarımları olmuştur. 19. yüzyıl sonlarına doğru İstanbul'da dönem teknolojisi ve malzemesiyle inşa edilen çok katlı konutlar olarak ortaya çıkan kâgir apartmanlar, Galata ve Pera bölgesinde yaygınlaşmıştır (bknz: Foto. 12). İstanbul'da yaşayan Gayrimüslim ve Levanten aileler barınma mekânlarını, Avrupa kentlerindeki çok katlı konutlara benzer biçimde, tarihi üsluplara öykünen gösterişli apartmanlar olarak yaptırmış, konutların anıtsal cepheleri gibi iç mekânları da konfor ve lüks öğeleriyle

⁹⁹ E. de Amicis, **İstanbul**, Çev: S. T. Yanar, İstanbul, 2009, s. 67.

¹⁰⁰ Z. Çelik, 2016, s. 92-93.

¹⁰¹ E. Işın, 2014, s. 78-79.

¹⁰² Z. Çelik, 2016, s. 95-96.

donatılmıştır¹⁰³. Pera Caddesi'nde, İtalyan mimar Raimondo D'Aronco tarafından Art Nouveau üslubunda tasarlanan Botter Apartmanı dönemin karakteristik apartmanlarından sadece biri olmuştur¹⁰⁴. İstanbul özelinde, ayrıcalıklı ve bambaşka bir konut tipinin ilk örnekleri kabul edilebilecek Galata ve Pera apartmanları Osmanlı'nın modernleşme sürecinde kentsel mekânlarda görülen dönüşümün kanıtı niteliğindedir.

Paris'te ilk olarak ortaya çıkan büyük mağazaların öncüsü olan, içerisinde dükkânları barındıran her iki yanı sokak veya caddeye açılan Pasajların ise 19. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da yaygınlaşmaya başladığı bilinir. Pera'da genellikle apartman ya da işhanlarının giriş katında avlu ya da bir geçitte konumlandırılan dükkânlar, Neoklasik üslupta yapılmış ve cepheleri Barok öğelerle süslenmiştir. 1870'li yıllarda yapılan Tünel Apartmanları Pasajı ve Hacıpulo Pasajı ile 1876 tarihli Çiçek Pasajı, dönem özelliklerini yansıtan en iyi örnekler arasındadırlar¹⁰⁵. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İstanbul da pasajlarla birlikte görülen bir diğer ticaret mekânı çok katlı mağazalar olmuştur. Pera Caddesi boyunca sıralanan mağaza ve pasajlar bir süre sonra kent genelinde yaygınlaşmış ve modernleşmenin simge yapıları arasında yerlerini almışlardır. Pera'da 1854 yılında açılan Au Bon Marché mağazası içerisinde birbirinden farklı ürünlerin satıldığı büyük mağaza kavramının İstanbul'daki ilk temsilcisi olmuştur¹⁰⁶.

19. yüzyılda ulaşım teknolojisindeki gelişmelerle yolculuk koşulları iyileştirilmiş, buharlı gemi ve demiryolları yaygınlaşmış, seyahat ucuz ve kolay hale gelmiş böylece İstanbul'a dünyanın farklı kentlerinden insanlar seyahat etmeye başlamıştır. 1883 yılında Orient Express'in Paris'ten İstanbul'a sefer yapmaya

¹⁰³ N. Akın, **19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera**, İstanbul, 2011, s. 296.

¹⁰⁴ D. Kuban, **Osmanlı Mimarisi**, İstanbul, 2017, s. 654.

¹⁰⁵ D. Kuban, 2017, s. 672.

¹⁰⁶ Y. Köse, **Dersaadette Tüketim (1855-1923)**, İstanbul, 2016, s. 131. E. Yılmaz, "Osmanlı Topraklarında Uluslararası Bir Kuruluş: Orosdi-Back ve Adana Mağazası", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 13, Sayı 1, 2022, s. 30.

başlaması da kenti ve doğu'yu merak eden batılılar için fırsat olmuştur. Avrupa'da yaygın bir yapı tipi olan otellerin İstanbul'da modern, konforlu ve Avrupa standartlarındaki örnekleri gayrimüslim ve yabancı uyruklu vatandaşların yaşadığı Pera bölgesinde yoğunlaşmıştır. 19. yüzyılın sonunda ard arda; 1891 yılında Londra Oteli, 1895 yılında Pera Palas Oteli, 1896 yılında Bristol Oteli, 1897 yılında Tokatlıyan Oteli açılmış, genellikle eklektik üslup özellikleri gösteren bu oteller, Avrupalı seçkinlerin beğenerek tercih ettiği mekânlar olmuştur¹⁰⁷.

19. yüzyılda Pera'da elçilik binalarının yapılması, Pera ile birlikte Galata'nın uluslararası ticaret ve ekonomi merkezi olması, bölgenin batılı ve gayrimüslim nüfus tarafından yerleşim yeri olarak tercih edilmesini sağlamış böylece kâgir apartmanlar çoğalmış, ardından tüm altyapı sistemleri ve ulaşım öncelikli olarak burada hizmet vermiştir. Tiyatrolar, cafeler, restoranlar, mağazalar, pasajlar, oteller, bankalar ve işhanlarıyla Pera ve Galata'nın fiziksel çevresi tamamen değişmiş, bölge küçük bir Avrupa kenti görünümüne bürünmüştür. Pera ve Galata bölgesi İstanbul'un Avrupa'ya dönük, dönemin modern vitrini, Beşiktaş bölgesi ise geleneksel ve modernitenin bir arada devam ettiği modern ama eklektik vitrini olmuştur.

¹⁰⁷ D. Kuban, 2017, s., 670. E. Ç. Yakartepe, "İstanbul'un Modernleşme Dönemi Otelleri (1840-1914)", **Megaron Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi E-Dergisi**, Cilt 6, Sayı 2, 2011, s. 81.

4- BEŞİKTAŞ'TA DEĞİŞİMİN TARİHSEL GELİŞİMİ

İstanbul'un denizleri ve kıtaları birbirine bağlayan jeostratejik konumu ile topografyası, doğal bir liman olanağı sağlayan Haliç ve bir suyolu oluşturan Boğazla birlikte, her dönem önemli ve ilgi çekici olmasını sağlamıştır. İstanbul kentini meydana getiren eşsiz coğrafyasının etmenlerinden biri olan Boğaz'ın her iki kıtasını oluşturan Boğaziçi, tarih boyunca çeşitli uygarlıklara yerleşim yeri olmuştur. Birbirine paralel Boğaz kıyılarında kurulan ilçeler ve köyler, İstanbul'un topografyasıyla birlikte gelişen mimari silüetini oluşturmuştur. İmparatorlukların odak noktası olan kentin kurulduğu ve geliştiği Suriçi bölgesinden sonra, Boğaziçi kıyıları kent merkezi dışında genellikle küçük balıkçı köyleri ve mevsimlik yerleşim yeri özelliğinde gelişim göstermiş, burada bulunan yerleşim yerlerinden biri de Suriçi'nin adeta bir uzantısı olan Beşiktaş olmuştur.

Beşiktaş ile ilgili ilk yazılı belgelere II. yüzyılın sonlarına doğru Byzantion'lu Dionysios¹⁰⁸ tarafından yazılan bir Antik Çağ kaynağı olan Anaplous Bosporou'da rastlanılmıştır. Boğaziçi kıyılarının yerleşim düzenini sırasıyla anlatan Dionysios, önce gemilerin yanaştığı yer olan Pentekontiron'dan (Dolmabahçe), hemen yanında Ta Skythiou'dan (İskit'in Yeri) sonra İasonion'dan (Beşiktaş) bahseder. Yazar, Beşiktaş olarak kabul edilen İasonion'nun defne ağaçlarıyla kaplı, uzun ve rüzgarlara açık bir kıyıda olduğunu ve Apollon sunağının bulunduğunu anlatır¹⁰⁹. İasonion'dan sonra, gemilerin bağlandığı bir iskelenin bulunduğu Rehodion Periboloi'dan¹¹⁰, sonrasında ise daha detaylı olarak anlattığı, bereketli topraklara sahip, bağcılık

¹⁰⁸ Byzantionlu Dionysios ile ilgili günümüze ulaşan bir bilgi yok denecek kadar azdır. Yapıtından yola çıkılarak, milattan sonra 1. ya da 2. yüzyılda yaşadığı düşünülür. Bir Bizans ansiklopedisinde Peri Threnon isimli bir yapıtı da olduğu belirtilmiş olup, günümüze bu yapıt ulaşmamıştır (bknz. D. Byzantios, **Boğaziçi'nde Bir Gezinti**, Çev: M. F. Yavuz, İstanbul, 2013, s. kapak içi numarasız).

¹⁰⁹ D. Byzantios, 2013, s. 54.

¹¹⁰ Günümüzde Çırağan Sarayı'nın olduğu bölgedir (bknz. D. Byzantios, 2013, s. 55).

yapılan, içinden bir derenin geçtiği Arkheion'dan yani Ortaköy'den söz eder¹¹¹. Yunan mitolojisinde ise maceralı bir gemi yolculuğuna çıkan, isimlerini bindikleri gemiden alan Argonotlar'ın, Gürcistan yolculuklarından dönerken gemileriyle Beşiktaş bölgesine yanaştıkları ve komutanları İasonion'dan dolayı bölgeye komutanlarının isminin verildiği kimi kaynaklarda anlatıldığı bilinmektedir¹¹². Genel olarak Antik Çağ yazarlarının kentleri tarihsel gerçeklikten ziyade mitolojik hikayelere bağlayarak anlattıkları kabul gören bir durum olmuş, bu çoğu zaman kentlerin ve yerleşim yerlerinin gerçekliğini sorgulamaya yol açmış ancak günümüzde gerçekleşen arkeolojik kazılardan elde edilen buluntular tarih ve tarih öncesi dönemleri ve kültürleri aydınlatmak için önemli bir bilimsel yol olmuştur.

Beşiktaş'ta da İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü Başkanlığında gerçekleştirilen metro istasyonu kazısında semtin II. yüzyıldan önce bir kültürü barındırdığı, Tunç Çağına tarihlenen mezarların ortaya çıkarılmasıyla kanıtlanmıştır¹¹³. Kimi kaynaklarda antik çağda Sergion olarak geçen yerleşim yerinin de Beşiktaş olduğu belirtilmiştir¹¹⁴. Beşiktaş'ta, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü Başbakanlığında Çırağan Caddesi'nde gerçekleştirilen bir diğer inşaat kazısında ise Geç Roma-Bizans Dönemi'ne ilişkin buluntulara rastlanılmıştır¹¹⁵.

¹¹¹ D. Byzantios, 2013, s. 55.

¹¹² M. Ziya Bey, **İstanbul ve Boğaziçi-Bizans ve Osmanlı Medeniyetlerinin Âsâr-ı Bâkîyesi**, Çev: C. Pala, İkinci Kitap, İstanbul, 2016, s. 808.

¹¹³ Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü tarafından 19.01.2016 tarihinde başlatılan Beşiktaş Metro İstasyonu kazısına yönelik Müze Müdürlüğünden alınan izin doğrultusunda tarafıma 27.01.2020 tarihinde gönderilen kazı raporları incelenerek ortaya çıkartılan kalıntılardan bahsedilmiştir. Yapılan kazı çalışmalarında, Prehistorik, Roma, Bizans, Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi'ne ait buluntular, mekânlar ve yapı kalıntıları ortaya çıkarılmıştır.

¹¹⁴ Bknz: N. Göyünç, **Beşiktaş Tarihi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Yayınlanmamış Lisans Tezi, İstanbul, 1948, s. 7; R. E. Koçu, "Beşiktaş", **İstanbul Ansiklopedisi**, Beşinci Cilt, İstanbul, 1961, s. 2562; M. T. Gökbilgin, "Boğaziçi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, 6. Cilt, İstanbul, 1992, s. 252.

¹¹⁵ Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü tarafından 27.04.2018 tarihinde Beşiktaş Çırağan Caddesi'nde yer alan bir inşaatta başlatılan kazı çalışmalarına yönelik Müze Müdürlüğünden alınan izin doğrultusunda tarafıma 30.03.2020 tarihinde gönderilen kazı raporları incelenerek metin içerisinde yapılan çalışmalardan bahsedilmiştir. Yapılan kazı çalışmalarında, Bizans, Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi'ne ait buluntular, mekânlar ve yapı kalıntıları ortaya çıkartılmıştır. Kazı alanında 1879 yılında yaptırılan Gazi Osman Paşa Yalısının kalıntıları bulunmuştur. Yapılan çalışmalarda yalının Haremlik kısmı

Kaynaklarda ise Beşiktaş'ta Bizans Dönemi yerleşimine ilişkin farklı görüşler tespit edilmiştir. Bizans Dönemi'nde V. yüzyılda Beşiktaş civarında Ayios Mamas adında bir yerleşim yeri olduğu, burada manastır, kilise, saray, hipodrom, köprü ve bir limanın bulunduğu genellikle kabul edilmiştir¹¹⁶. Semavi Eyice, Ayios Mamas'ın Dolmabahçe ile Beşiktaş arasında bir yer olduğu ihtimalini kabul etmekle birlikte kesin bir yargıda bulunulamayacağını, Ayios Mamas'ın aynı zamanda Trakya'da bir yerleşim yeri olabileceğini vurgulamıştır¹¹⁷. 10. yüzyılda Boğaziçi'nde Ayios Mamas'a ticaret amacıyla bir Rus kolonisinin geldiği ve bu bölgeye yerleştiği de bilinmektedir¹¹⁸. Bu dönemde Boğaziçi'nde yaz aylarında kullanılan köşk ve sarayların olduğu, Ayios Mamas'da Bizans İmparatoru'nun yazlık sarayının yer aldığı, aynı zamanda Ortaköy civarında da Damianu¹¹⁹ adında bir Bizans Sarayı ve Ayios Fokas¹²⁰ adlı bir yerleşim yeri bulunduğu söz edilir.

Reşad Ekrem Koçu ise Bizans Dönemi'nde Beşiktaş'ın Daphne ve Diplokionion olarak geçtiğinden bahseder¹²¹. Diplokionion'un Bizans Dönemi'nde Beşiktaş olduğu kaynaklarda yaygın kanılardan biri olmuştur. İstanbul'un bilinen ilk planı kente gelen Christoforo Buondelmonti¹²² tarafından 1422'de çizilmiştir.

ile hamam ve iki havuz tespit edilmiştir. Yapının selamlık kısmının günümüzde arazi içerisinde yer alan bir binanın altında kaldığı anlaşılmıştır. Çalışmalarda yoğun olarak İznik duvar çinileri ile kaplarına rastlanılmıştır.

¹¹⁶ T. Artan "Beşiktaş", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 2, İstanbul, 1994, s. 161; A. Berger, "Antik Dönem ve Ortaçağda Beşiktaş", **İstanbul Üç Aylık Dergi** (Beşiktaş Dün Bugün Özel Sayı), S.15, İstanbul, Ekim 1995, s. 98; D. Kuban, **İstanbul Bir Kent Tarihi, Bizantion-Konstantinopolis-İstanbul**, İstanbul, 2017, s. 132; S. Eyice, **Bizans Devrinde Boğaziçi**, İstanbul, 2017, s. 41.

¹¹⁷ S. Eyice, 2017, s. 44.

¹¹⁸ C. Mango, **Bizans Yeni Roma İmparatorluğu**, Çev: Gül Çağalı Güven, İstanbul, 2020, s. 64.

¹¹⁹ G. Köroğlu, "İstanbul'daki Bizans Sarayları" **Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Orta Çağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 2008, s. 268; S. Eyice, 2017, s. 46-47.

¹²⁰ D. Kuban, 2017, s. 132-133; S. Eyice, 2017, s. 47.

¹²¹ R. E. Koçu, 1961, s. 2562.

¹²² İtalyan seyyah ve bir papaz olan Cristoforo Buondelmonti, Rodos Adası'na Yunanca öğrenmeye gitmiş ve burada kalmıştır. Daha sonra Ege Adaları ve İstanbul'a (Konstantinopolis, Galata-Pera) seyahat etmiştir. Seyahatlerini *Liber Insularum Archipelagi* isimli seyahatnâmesinde anlatmış, ayrıca gördüğü yerlerin planlarını çizmiştir. Seyyah, İstanbul ile ilgili de hem bilgi vermiş hem de kentin planını çizmiştir. Bu plan, 15. yüzyıl

İlerleyen yıllarda Buondelmonti'nin bu eserinden kopyalar yapılmış ve yeni yapılar ilâve edilmiştir. Bu kopyaların bazılarında da iki sütun olarak gösterilen Diplokinion'un yerinin Beşiktaş olabileceği belirtilmiştir¹²³ (bknz: Harita 1). Çifte sütun anlamına gelen Diplokionion ya da kısaca Kionion bölgesinin, Ayios Mamas'da yer alan yapı kalıntılarından dolayı bu isimle anılmış olabileceği belirtilmiş olsa da Semavi Eyice işaret edilen alanın Fındıklı'dan Ortaköy'ün ilerisine kadar herhangi bir yer olabileceğini ifade etmiştir¹²⁴. Dethier ise, Diplokion'un Kabataş olduğunu, burada yaşayanlara Diplokionitler dendiğini, Diplokionitlerin bir süre sonra Kabataş'tan ayrılarak Beşiktaş'a yerleştiklerinden ve burada yer alan Diplokion sütununun da yıkılarak Beşiktaş'a getirildiğinden bahsetmiştir¹²⁵. Diğer bir kaynakta ise Bizans ve Ruslar arasında geçen bir savaş sonucunda bir zafer simgesi olarak Bizanslıların Kabataş'a çifte sütun inşa ettirdiğinden söz edilmiştir¹²⁶. 16. ve 18. yüzyılda İstanbul'a gelen kimi seyyahlarda bu sütunların Beşiktaş'ta yer alan Barbaros Hayreddin Paşa'nın türbesinin önüne yerleştirildiğini belirtmişlerdir¹²⁷.

13. yüzyılda Haçlı Seferleri esnasında Venedik güçleri deniz yoluyla Beşiktaş'a gelerek buradan İstanbul'a ulaşmaya çalışmışlardır¹²⁸. İstanbul'un fethine kadar Bizans egemenliğinde olan Beşiktaş'ın, fetih sırasında da Diplokionion ismiyle

İstanbul kentine ilişkin önemli bir belge olmuştur (bknz: N. Necipoğlu, "Buondelmonti, Cristoforo", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 2, İstanbul, 1994, s. 333-334).

¹²³ A. Berger, 1995, s. 99.

¹²⁴ S. Eyice, 2017, s. 46.

¹²⁵ P. A. Dethier, **Boğaziçi ve İstanbul (19. Yüzyıl Sonu)**, İstanbul, 1993, s. 77.

¹²⁶ V. Mirmiroğlu, **Fatih'in Donanması ve Deniz Savaşları**, İstanbul, 1946, s. 46.

¹²⁷ Fransız bilim insanı, çevirmen ve topograf, Petrus Gyllius, antik metinleri araştırmak için Fransız Krallığı tarafından 1544 – 1547 tarihleri arasında İstanbul'a görevlendirilmiştir. İstanbul'u gezen Gyllius, Barbaros Hayreddin Paşa'nın deniz kıyısında bir meydana, etrafı ağaçlarla çevrili olan türbesinin, kaya parçaları ve deprem sonucu yıkılarak buraya yerleştirilen iki Thebe sütunuyla dalgalara karşı güçlendirildiğini anlatmıştır (bknz: P. Gyllius, **İstanbul Boğazı**, Çev: Erendiz Özbayoğlu, İstanbul, 2000, s.91). 18. yüzyılda ise, Fransız doğa bilimci Joseph Pitton de Tournefort, bitkiler üzerinde araştırma yapmak için doğu seyahatine görevlendirilmiş, bu seyahat kapsamında 1701 yılında İstanbul'a gelmiş ve bir süre burada kalmıştır. Beşiktaş'a giden Tournefort, buranın önceden İason ismiyle anıldığını, Barbaros'un Türbesi'nin yanında Thebe sütunlarını gördüğünü bu sütunlardan dolayı Beşiktaş'ın artık Diplokionion olarak anıldığından bahseder (bknz: J. De Tournefort, **Tournefort Seyahatnâmesi**, Çev: T. Tunçdoğan, II. Cilt, İstanbul, 2013, s. 98).

¹²⁸ R. E. Koçu, 1961, s. 2562.

anıldığı bilinir¹²⁹. İstanbul'un kuşatılması sırasında Osmanlı donanmasına ait gemiler Beşiktaş'tan hareket etmiş¹³⁰ ayrıca Sultan II. Mehmed yapılacak kuşatmayla ilgili Beşiktaş'ta bir divan toplantısı yapmıştır. Beşiktaş, Bizans egemenliğinden sonra Sultan II. Mehmed'in İstanbul'u fethetmesiyle birlikte tüm kent gibi gelişmeye başlamış ve giderek bir yerleşim yeri kimliği kazanmıştır. Asya yakasına rahat bir geçiş merkezi olarak görülen Beşiktaş'ta 1472 yılında Sultan II. Mehmed tarafından ahşap bir iskele yaptırılmıştır¹³¹.

Türkler tarafından iskân edilmeye başlanan Beşiktaş'ta, 15. yüzyılın sonlarında Ekmekçi Baş Mescidi ve Rum Ali Mescidi mahalleleri kurulmuştur¹³². Yine bu yüzyılda 1498 tarihli İstanbul Hasları Kanunda, haslar kazasına bağlı 163 köy arasında Beşiktaş ve Ortaköy'de geçmektedir. Sultan II. Mehmed fethedilen yerlerden sürgün yoluyla veya ortakçı kul olarak adlandırılan esirler getirip köylere yerleştirmiştir. Beşiktaş ve Ortaköy'e gelen kullar bağcılık yapmışlardır¹³³. Evliya Çelebi, Sultan II. Bayezid Dönemi'nde Beşiktaş'ta yer alan kıyı kesiminin Paşa yalısı olarak geçtiğinden bahseder¹³⁴. Evliya Çelebi'nin bahsettiği alanın Osmanlı Devleti'nin ilk kaptan-ı deryası Barbaros Hayreddin Paşanın yalısının bulunduğu yer olduğu düşünülmüştür.

Asya kıyılarına hızlı ve rahat geçiş sağlamasından dolayı Osmanlı donanması da seferlere çıkmadan önce Beşiktaş sahilinde toplanmaya başlar. Bu durumunda etkisiyle Barbaros Hayreddin Paşa, 16. yüzyılda Beşiktaş'a yerleşmiş, ardından

¹²⁹ N. Göyünç, 1948, s. 8.

¹³⁰ M. Ziya Bey, Çev: C. Pala, İkinci Kitap, 2016, s. 809.

¹³¹ F. Babinger, **Fatih Sultan Mehmet ve Zamanı**, Çev: Dost Körpe, İstanbul, 2003, s. 91, 269.

¹³² E. H. Ayverdi, **Fatih Devri Sonlarında, İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu**, Ankara, 1958, s. 55.

¹³³ Ö. L. Barkan, "XV ve XVI ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Toprak İşçiliğinin Organizasyon Şekilleri", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, S. 1, İstanbul, 1939, s. 60, 64; Ö. L. Barkan, **XV ve XVI ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları**, Birinci Cilt Kanunlar, İstanbul, 1943, s. 102.

¹³⁴ Y. Dağlı-S. A. Kahraman, **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi**, 1.Kitap-2. Cilt, İstanbul, 2011, s. 409.

bütün kaptan-ı deryalar yalılarını Beşiktaş'ta yaptırmıştır. Barbaros Hayreddin Paşa Beşiktaş'ta imâr faaliyetlerinin de ilerlemesine yol açmış, yalısının bulunduğu alan ve çevresine Hayreddin mevki denmiş, buraya aynı isimle bir iskele ve mescid inşa ettirmiştir¹³⁵. Mimar Sinan'a da bir cami, medrese, darülkûrra inşa ettirmiş ayrıca Mimar Sinan'a kendisi için bir türbe yaptırmıştır. Sonrasında Kaptan-ı Derya Sinan Paşa, Mimar Sinan'a cami, imaret, mektep ve çifte hamam; Kılıç Ali Paşa ise bir cami ve mektep inşa ettirmiştir. Barbaros Hayreddin Paşa'nın ölümünden sonra da Osmanlı donanmasının önce Beşiktaş'a uğrayıp sonrasında Sarayburnu'nda Padişahı selamlayıp seferlerine hareket etmeleri bir gelenek haline gelmiştir¹³⁶.

Günümüzde Dolmabahçe Sarayı'nın bulunduğu koy, 16. yüzyılda Sultan I. Süleyman Dönemi'nde denizin doldurularak çeşitli ağaçların ekildiği Karabâli isminde bir bahçe olarak düzenlenmiştir¹³⁷. Bahçe, Bektaşîlerden olan Karabâli Mehmed Baba tarafından oluşturulmuş, Karabâli Mehmed Baba, Sultan I. Süleyman'ın izniyle Beşiktaş'ta Süleymaniye Cami'ni de yaptırmıştır¹³⁸. Fransa Krallığı'nın görevlendirmesiyle 1544-1547 yılları arasında İstanbul'da bulunan bilim insanı Petrus Gyllius (Pierre Gilles) da Karabâli bahçelerinden, denizin doldurularak bir vadiye, çeşitli ağaçların dikildiğinden ve Sultan'a ait Karabolos isminde bir bostan oluşturulduğundan söz etmiştir¹³⁹. Bizans Dönemi'nde Pendikondorios adıyla anılan Karabâli Bahçelerinden Beşiktaş'a kadar olan sahil kesiminin de Barbaros Hayreddin Paşa tarafından 16.000 esire doldurtulduğu, padişahların yazlık saraylarına giderken burada yer alan iskeleye çıktıkları, hatta iskeleye sultan iskelesi denildiği belirtilmiştir¹⁴⁰. Sultan I. Süleyman'da sonradan Beşiktaş Bahçesi denilen kıyı

¹³⁵ A. N. Galitekin, **Hadikatü'l-Cevâmi (İstanbul Camileri ve Diğer Dini- Sivil Mi'mârî Yapılar)**, İstanbul, 2001, s. 495-496; S. Çuluk, "Osmanlıların Unuttuğu Büyük Türk Denizcisi Barbaros Hayreddin", #**Tarih Dergisi**, S. 55, İstanbul, 2018, s. 35-36,

¹³⁶ R. E. Koçu, 1961, s. 2563.

¹³⁷ N. Göyünç, 1948, s. 13.

¹³⁸ A. N. Galitekin, 2001, s. 503.

¹³⁹ P. Gyllius, 2000, s. 91.

¹⁴⁰ V. Mirmiroğlu, 1946, s. 61.

kesiminin gerisinde bir tepede yazlık saray yaptırmış, hem Sultan I. Süleyman hem de Sultan II. Selim, bu yazlık saraya bağlı olduğu düşünölen kale bahçesi denilen yere deniz yoluyla gelip gitmişlerdir¹⁴¹. Sultan I. Süleyman, Beşiktaş'ta bir tepelik olan sonradan Yıldız Sarayı'nın kurulduğu yamaç araziyi de avlanmak amacıyla kullanmıştır¹⁴².

16. yüzyıldan itibaren Beşiktaş iskelesi ve Barbaros Hayreddin Paşa'nın türbesinin de bulunduğu alan, deve kervanlarının başlangıç noktası olmasından dolayı Deve Meydanı olarak adlandırılmış, burada köle pazarları da kurulmuştur¹⁴³. Deve Meydanında, gelen giden yolcuların konaklaması için bir kervansaray bulunduğu da Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde belirtilmiştir¹⁴⁴. Bu kervansarayın, cami, medrese, mektep ve çifte hamamdan oluşan Sinan Paşa Külliyesine bağlı bir yapı olabileceği ifade edilmiştir¹⁴⁵. Kitabesinde bitiriliş tarihi Hicri 963 (1555-1556) yazmakta olan Sinan Paşa Cami (bkz: Foto. 13) ile külliyei oluşturan diğer yapılardan uzakta yer alan çifte hamam gibi kervansarayında iskele yakınında ayrı konumlandırılmış olabileceği düşünölmüştür.

16. yüzyılda toplumsal yaşama yön veren kişilerin de Beşiktaş'a yerleşmesiyle, semtte hızlı bir değişim başlamıştır. Beşiktaş'a yerleşenlerden biri de şiirlerinde Gazali¹⁴⁶ mahlasını kullanan şair Mehmed Efendi'dir. Diğer şairlerce Deli Birader

¹⁴¹ N. Göyünç, 1948, s. 14.

¹⁴² B. Bilgin, **Geçmişte Yıldız Sarayı**, İstanbul, 1988, s. 13.

¹⁴³ K. E. Uykucu, **Cumhuriyetin Ellinci Yılında Her Yönüyle İlçemiz Beşiktaş**, İstanbul, 1973, s. 35.

¹⁴⁴ Y. Dağlı-S. A. Kahraman, 2011, 1.Kitap- 2.Cilt, s., 410; N. Akbayar, "Osmanlı Dönemi", **Dünden Bugüne Beşiktaş**, İstanbul, 1998, s. 18.

¹⁴⁵ N. Akbayar, 1998, s. 18.

¹⁴⁶ Divan şairi, Gazâlî Bursa'da doğmuş, ancak hayatı boyunca sürekli şehir ve iş değiştirmiştir. Dönemin önemli âlimlerinden ders almış, tasavvufla ilgilenmiş, müderrislik yapmış, kendi talebi üzerine şeyhlik verilmiş, sonrasında müderrislikten emekli olmuştur. Emekli olduktan sonra İstanbul'da eskiden beri tanıdığı arkadaşlarının yanına gitmiş, Beşiktaş'a yerleşmiştir. Beşiktaş'ta yaptırdığı hamam ve içinde yer alan havuz, bir süre sonra İstanbul'da eğlence seven kişilerin sık gittiği bir yer haline gelmiştir. Hamam geleneğine uygun olmayan olayların yaşanmasından dolayı diğer hamamcılarının tepkisini çekmiş ve hamam ile havuz yıktırılmıştır. Bunun üzerine Gazâlî İstanbul'u terk etmiş, Mekke'ye yerleşmiş, 1535 yılında orada vefat etmiştir. Dönemin şairlerinin Deli Birader lakabıyla andığı Gazali Divan

lakabı takılan Gazali, Sadrazam İbrahim Paşa'nın yardımıyla Beşiktaş'ta bir yer satın almış, kendisine bir ev ile bahçe yapmış, sonrasında mescit, tekke ve içinde havuzu olan kaplıca tarzında bir hamam inşa ettirmiştir¹⁴⁷. Yayınlarında yapıların tarihleriyle ilgili bir kesinlik olmasa da M. Fuad Köprülü bir yazma eserde mescidin 1525 yılında yapıldığına dair bilgi vermiştir¹⁴⁸. Beşiktaş'a bu dönemde yerleşen diğer bir kişi de Sultan I. Süleyman'ın süt kardeşi Trabzonlu Yahya Efendi'dir¹⁴⁹. Osmanlı toplumunda mutasavvıf kimliği ile öne çıkan Yahya Efendi, Müslüman ve gayrimüslim tüm halkın sevgi ve saygı duyduğu biri olmuştur. Beşiktaş'ta kendi imkânlarıyla geniş bir arazide Yahya Efendi Külliyesi'ni kurmuş, Yıldız tepesinden aralıksız olarak Boğaziçi'ne kadar uzanan, bağlar, ağaçlar ve çiçeklerle kaplı arazide, Yahya Efendi, mescit-tevhidhâne, medrese, hamam, çeşme ve konutlardan oluşan tekkesini meydana getirmiştir. Yahya Efendi'nin vefatından sonra, Sultan II. Selim Mimar Sinan'a külliye içerisine Yahya Efendi'nin türbesini yaptırmıştır. Yahya Efendi vakfı tarafından bu arazi içerisine farklı dönemlerde yeni yapılar da inşa edilmiş, ancak Çırağan ve Yıldız Sarayları yapılırken bu yapıların çoğu istimlak edilmiş ve yok

Edebiyatının önemli şairlerindedir (bknz: O. Ş. Gökyay, "Deli Birader", **TDV İslam Ansiklopedisi**, 9. Cilt, İstanbul, 1994, s. 135-136.

¹⁴⁷ O. Ş. Gökyay, "Gazâlî (Deli Birader)", **Türk Dili Aylık Dil ve Edebiyat Dergisi**, Sayı: 223, Ankara, 1970, s. 18-19.

¹⁴⁸ F. Köprülü, "Gazali", **İslam Ansiklopedisi**, 4. Cilt, İstanbul, 1978, s. 728.

¹⁴⁹ 1495 yılında Trabzon'da doğan Yahya Efendi'nin babası kadı olarak görev yapmaktaydı. O dönemde Trabzon'da vali olan Yavuz Sultan Selim'in, 1495 yılında oğlu Kanuni Sultan Süleyman doğmuştur. Yahya Efendi ile yakın tarihlerde doğan Kanuni'ye Yahya Efendi'nin annesi süt vermiş, bu nedenle süt kardeş olarak anılmışlardır. Yahya Efendi, Trabzon'da eğitim hayatına başlamış, İstanbul'a geldikten sonra da bazı alimlerden ders almış, 1526 yılında da müderris olmuş ve çeşitli medreselerde müderrislik yapmıştır. Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzade Mustafa'yı öldürtmesinden dolayı, yaptığı hareketin yanlış olduğuna dair Kanuni'ye mektup yollamış, bunun üzerine Kanuni, Yahya Efendi'yi müderrislik görevinden alarak emekli ettirmiştir. Emekli olduktan sonra bir arazi olarak Beşiktaş'a yerleşen Yahya Efendi, burada bir külliye meydana getirmiştir. Bir süre oturduğu Yoros'ta mescit, medrese ve hamam inşa ettirmiştir. Yaptırdığı medreselerde eğitimler vermiştir. Yahya Efendi'nin tekkesini her kesimden insan, devlet görevlileri, denizciler, tüccarlar ziyaret eder, adak adar hediye gönderirlerdi. Ziyaretçilerine çeşitli ikramlarda bulunur, gelen hediyelerle de yeni binalar inşa ettirmiş ya da bahçe düzenleme işlerinde kullanmıştır. Vakıflar kurmuştur. 1571 yılında vefat etmiştir. Yahya Efendi döneminin önemli mutasavvıflarından olmuştur (bknz: N. Zevgen, **Beşiktaşlı Şeyh Yahya Efendi, Hayatı-Menkibeleri-Şiirleri**, İstanbul, 1965, s. 3-16).

olmuştur. Çok yönlü bir kişiliği olan Yahya Efendi, Müderris mahlasıyla da şiirler yazmıştır. Yahya Efendi'nin bir şiirinde Beşiktaş şöyle geçmektedir:

“Cihanın ziynetine aldanıp halk

Kızıl yaşlıca yaprağıyla oynar

Müderris şimdi oğlancık olubtur

Beşiktaşında toprağıyla oynar”¹⁵⁰

İstanbul'da 16. yüzyılda sur dışında yeni yerleşim yerleri ortaya çıkmaya başlayınca Kadı'nın yönetimini rahatlatmak amacıyla kent İstanbul (Suriçi) ve Bilâd-i Selâse; Eyüp, Üsküdar ve Galata olarak bölgelere ayrılmıştır. Her bir bölgeye ayrı bir kadı atanmış, Beşiktaş'ta Galata kadılığına bağlanmıştır¹⁵¹. 17. yüzyılda Beşiktaş'ın sınırları değişmeye başlamış, bayındırlık faaliyetleri artmıştır. Dolmabahçe'nin ilerisinde olduğu düşünülen Arap İskelesi yakınında bulunan 17. yüzyıldan önce Kaptan Paşa Yalısı olarak sonrasında Cağaloğlu Yalısı¹⁵² olarak anılan yer padişahlara tahsis edilerek Beşiktaş Bahçesi adıyla bir has bahçeye dönüştürülmüştür¹⁵³. Evliya Çelebi, padişahların buraya gelmesiyle birlikte, “...cennet benzeri bir irem bağı oldu”¹⁵⁴ demiştir. Beşiktaş Bahçesi'nin bulunduğu bu alan içerisine ilerleyen yıllarda yapılacak olan Beşiktaş Sarayı'nın temelini oluşturacak köşkler ve sahilsaraylar gibi çeşitli yapılar inşa edilmeye başlanmıştır. Sultan I. Ahmed'de buraya diğer yapılardan mimari olarak farklı yedi kubbeli, şadırvanlı havuzlu bir köşk yaptırmıştır¹⁵⁵. 16. yüzyılda doldurulmaya başlanan Dolmabahçe koyu, 17. yüzyılın başlarında Sultan II. Osman Dönemi'nde daha büyük

¹⁵⁰ N. Sevgen, 1965, s. 6.

¹⁵¹ N. Göyünç, 1948, s. 19.

¹⁵² T. Artan, 1994, Cilt: 2, s. 163.

¹⁵³ M. Erdoğan, “Osmanlı Devrinde İstanbul Bahçeleri”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: IV, Ankara, 1958, s. 167-168.

¹⁵⁴ Y. Dağlı-S. A. Kahraman, 2011, 1.Kitap- 2.Cilt, s. 409.

¹⁵⁵ E. Ç. Kömürciyan, **İstanbul Tarihi -XVII. Asırda İstanbul**, İstanbul, 1988, s. 39.

bir alan elde etmek için genişletilmiş ve daha sonra yapılacak Beşiktaş Sarayı'na öncü bir yapı topluluğu inşa edilmeye başlanmıştır¹⁵⁶. Bu dönemde alana cirit oynamak için de bir meydan yapılmıştır¹⁵⁷. Sultan IV. Mehmed Dönemi'nde Beşiktaş Bahçesi yanında bulunan yol ile yakınındaki bostan arazisinden pay alınarak genişletilmiş ve bir saray yapılmış, mevcut binalarda tamir edilmiştir¹⁵⁸. 1679'da Sultan IV. Mehmed'in yaptırdığı Çinili Köşk olarak bilinen bina da Beşiktaş Sarayı'nın öncü yapılarından biri olmuştur¹⁵⁹.

17. yüzyılda inşa edilen bir diğer önemli yapı da Beşiktaş Mevlevihâne'sidir. Sultan IV. Murad Dönemi'nde Çırağan sahilinden başlayarak tepelere doğru genişleyen has bahçe olan Kazancıoğlu Bahçesi'nin bulunduğu alanın içerisine, 1622 yılında yaptırılan Mevlevihâne, 1867 yılında bulunduğu yere Çırağan Sarayı'nın inşa edilmesi nedeniyle yıkılmıştır¹⁶⁰. Evliya Çelebi'nin de bahsettiği Civan Kapıcıbaşı bahçesinin de yine Çırağan'a yakın bir alanda olan has bahçelerden biri olduğu düşünülmektedir¹⁶¹. Bu yüzyılın ikinci yarısında, Çırağan civarında olduğu belirtilen faaliyeti kısa sürmüş Odabaşı Tekkesi adında bir dergâh da bulunduğu bilinir¹⁶². Bu yüzyılda semtte birçok mescit yapılmıştır. Arap İskelesi'nin bulunduğu alana Tekerlek Mustafa Efendi tarafından yapılan mescit kimi yayımlara Arap İskelesi, kimi yayımlara Tekerlek Mustafa Efendi Mescidi olarak geçmiştir. Bu mescidin Dolmabahçe Sarayı'nın inşası sırasında yıkıldığı düşünülmektedir¹⁶³. Kaptan İbrahim Ağa'nın 1622 yılında yaptırdığı mescit hem banisinin ismi Kaptan İbrahim

¹⁵⁶ D. Kuban, 2017, s. 341-342.

¹⁵⁷ Y. Dağlı-S. A. Kahraman, 1.Kitap- 2.Cilt, 2011, s. 409.

¹⁵⁸ M. Erdoğan, 1958, s. 168.

¹⁵⁹ D. Kuban **Kaybolan Kent Hayalleri Ahşap Saraylar**, İstanbul, 2001, s. 80.

¹⁶⁰ R. E. Koçu,1961, s. 2585; A. N. Galitekin, 2001, s. 508; Y. Dağlı – S. A. Kahraman, 2011, 1.Kitap- 2.Cilt, s. 411.

¹⁶¹ A. Batur, "Yıldız Sarayı", **Dünden Bugüne Beşiktaş**, İstanbul, 1998, s.91; S. A. Kahraman, 2011, 1.Kitap- 2.Cilt, s. 409.

¹⁶² M. B. Tanman "Yahya Efendi Tekkesi", **Dünden Bugüne Beşiktaş**, İstanbul, 1998, s. 201.

¹⁶³ E. Karakaya, "Odabaşı Tekkesi", **Dünden Bugüne Beşiktaş**, İstanbul, 1998, s.156; A. N. Galitekin, 2001, s. 496.

Ağa Mescidi, hem de Sormagir Odaları Mescidi olarak bilinmektedir¹⁶⁴. 1664 yılında Vişnezâde lakaplı Mehmet Efendi tarafından mahallesi de kurulan Vişnezâde Mescidi yaptırılmıştır. Yine Vişnezâde Mahallesi'nde Şenlikdede tarafından 1680 yılında Maçka Mescidi inşa edilmiştir. 17. yüzyılda Beşiktaş'ta imâr faaliyetlerinin artmasıyla, yeni mahalleler oluşmuştur. 1665 yılında Abbas Ağa tarafından yapılan cami, sıbyan mektebi ve çeşmenin bulunduğu alana Abbasağa Mahallesi ismi verilmiştir¹⁶⁵.

Beşiktaş ve Ortaköy'de 17. yüzyılda Ermeni, Yahudi, Rum ve Türkler birlikte yaşamış, her milletin kendi dini yapısı mevcut olup, sahil boyunca da has bahçeler, konaklar, köşkler, kasırlar ve sahilsarayları sıralanmıştır¹⁶⁶. Bu dönemde, Beşiktaş ve Ortaköy ile birlikte Boğaziçi kıyıları sayfiye konumundan yavaş yavaş sürekli yerleşim yerine dönüşmeye başlamıştır. Evliya Çelebi de seyahatnâmesinde, Dolmabahçe, Beşiktaş ve Ortaköy'ün doğal güzelliklerle çevrili, deniz kenarında, geniş bir arazi üzerinde alçak yamaçlarda konumlandırılmış bağ, bahçe içerisinde avluları olan konut ve yalılarda yaşayan farklı etnik grupların oluşturduğu mahallelerden bahseder¹⁶⁷.

17. yüzyılda padişahların özellikle yaz aylarında Beşiktaş'a gelmesi, köşk ve saray yaptırmaları, diğer devlet adamlarının da bu semte gelmesine yol açmıştır. Beşiktaş'ın kıyı kesiminde iyice hızlanan imâr faaliyetleri dışında, semt, sahilin üst taraflarına, Vişnezâde, Maçka ve Abbasağa yamaçlarına doğru genişlemeye başlamıştır. 18. yüzyıl ise genel olarak Osmanlı Devleti'nin toplumsal değişimler yaşadığı bir dönem olmuş, Beşiktaş semti de bu değişimin önemli mekânlarından biri olarak ön plana çıkmıştır. Sonradan Lale Devri olarak anılan 1718 ile 1730 yılları arasındaki dönemde, Sultan III. Ahmed ve sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa,

¹⁶⁴ T. Öz, **İstanbul Camileri**, II. Cilt, Ankara, 1965, s.60; A. N. Galitekin, 2001, s. 504.

¹⁶⁵ T. Öz, 1965, II. Cilt, s.1; E. Karakaya, 1998, s. 155-156; A. N. Galitekin, 2001, s. 505-506.

¹⁶⁶ E. Ç. Kömürciyan, 1988, s. 39-40-41.

¹⁶⁷ Y. Dağlı-S. A. Kahraman, 2001 1.Kitap- 2.Cilt, s. 412.

yaptırdıkları yalılar ve bahçelerle, düzenledikleri eğlencelerle Beşiktaş'ın gelişmesini ve gözde bir semt olmasını sağlamışlardır¹⁶⁸. 17. yüzyılda Kazancıoğlu Bahçesi'nin yer aldığı alan içerisine Beşiktaş Mevlevihânesi inşa edilmiş, bu alan daha sonra da has bahçeler arasına eklenmiştir. IV. Murad'ın kız kardeşine verdiği bu has bahçeye yapılan yalı, 18. yüzyılda Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından eşine hediye edilmiştir. Beşiktaş Mevlevihânesi'nin de bulunduğu bu alanda yer alan yalı ve bahçesinde, Sultan III. Ahmed Dönemi'nde ünlü şair ve sanatçıların da katıldığı eğlenceler düzenlenmiştir. Bir süre sonra Çırağan Yalısı olarak anılmaya başlayan mekân, ilerleyen dönemlerde Çırağan Sarayı'na dönüşmüştür¹⁶⁹. 17. yüzyılda Beşiktaş Bahçesi'nde Beşiktaş Sarayı'nın öncü yapıları ortaya çıkmış olup, Sultan III. Ahmed Dönemi'nde de yeni yapılar inşa edilmiştir. Bu dönemde ilâve edilen yeni yapı grubuyla büyüyen ve genişleyen alan bir saray kompleksi haline gelmiştir¹⁷⁰. 18. yüzyıl divan edebiyatının en önemli şairlerinden, Lale Devri eğlencelerine katılan şiirde bir sembol olan Nedim'de, Beşiktaş'ta Tekerlek Mustafa Mahallesi'nde yaşamını sürdürmüştür¹⁷¹. Gazellerinde ve şiirlerinde Beşiktaş'tan söz eden Nedim, bir gazelinde “...Beşiktaş'a yakın bir hanei viranımız vardı...” derken, bir şiirinde ise, “...Geçersen semtimizden, yolun uğrarsa Beşiktaş’a...” dizesiyle Beşiktaş'tan bahseder¹⁷². Beşiktaş, 1730 yılında Patronu Halil İsyanı ile sona eren Lale Devriyle birlikte parlak günlerini yitirmiş, ancak Sultan I. Mahmud'un hükümranlığının son dönemlerinde yeniden canlanmıştır. Sultan I. Mahmud, yalılarını onartmış ve bahçelerini yeniden düzenletmiştir. Beşiktaş Sarayı'na Rokoko tarzında kasır ve köşkler inşa ettirmiş, ayrıca yakınında çalışan kişilerinde Beşiktaş'a yerleşmesini sağlayarak, yalılar bağışlamıştır¹⁷³. Sultan I. Mahmud Dönemi'nde Beşiktaş'ta Dolmabahçe

¹⁶⁸ R. E. Koçu, 1961, s. 2564-2565.

¹⁶⁹ E. Işın, “Beşiktaş Mevlevihânesi, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 2, İstanbul, 1994, s. 169.

¹⁷⁰ D. Kuban, 2001, s. 80.

¹⁷¹ M. Macit, **Nedim Divanı**, Ankara, 2016, s. 9-11.

¹⁷² R. E. Koçu, 1961, s. 2565.

¹⁷³ N. Sakaoğlu, Ekim 1995, s. 56.

Koyu'nun tepelerine yapılan köşklere bazılarında dönem gravürlerinde de rastlanılmıştır¹⁷⁴ (bkz: Şekil 3-4).

Beşiktaş'ta yeni yapılaşma beraberinde nüfus artışını getirmiş, nüfus artışı da su ihtiyacının artmasına yol açmıştır. Sultan III. Ahmed Dönemi'nde su ihtiyacına yönelik girişimlerde bulunulmuşsa da sonuç alınamamış ancak Sultan I. Mahmud Dönemi'nde 1731 yılında bu girişim gerçekleştirilebilmiştir. Bahçeköy'den Taksim maksemine giden sular, buradan Beşiktaş ve Ortaköy'deki çeşmelere dağıtılmıştır¹⁷⁵.

18. yüzyılda Neccârzâde mahlası ile şiirler yazan Mustafa Rıza Efendi de Beşiktaş'ta doğan ve bir süre Beşiktaş'ta yaşamış bir sûfi olup Beşiktaş'ta Sinan Paşa Cami'nin yanında bir tekke kurmuştur¹⁷⁶. Sinan Paşa Camisi'nde imamlık yaptığı bilenen Neccârzâde, burada yer alan evini zaviye haline getirmiştir¹⁷⁷. Beşiktaş'la ilgili şiirlerde yazan Neccârzâde, bazı gazellerinin dizelerinde mahlasını "*Beşiktaş-î Rıza*" olarak yazmıştır. Neccârzâde, divanında Beşiktaş'ı methetmiş, şiirlerinde çeşitli benzetmelerle, semtin güzelliklerini imgeleyerek tarif etmiştir. Örneğin bir gazelinde, goncaların açılmasıyla birlikte çimenliklerin Beşiktaş'ta cennete döndüğünü şöyle anlatır:

"Açıldı yine gonca-i gülzar-ı Beşiktaş

*Münend-i cinan oldu çemenzar'ı Beşiktaş"*¹⁷⁸

Beşiktaş semti, bu yüzyılda başka Divan şairlerinin şiirlerine de konu olmuştur. Bu şairler; Arpaeminzade Sâmi, Rahmi, Nâşid ve Şeyh Galip'tir. Bu

¹⁷⁴ Bknz: N. A. Sevim, **Gravürlerde Yaşayan Osmanlı**, Ankara, 2006, s. 202-203, M. B. Çetintaş, **Dolmabahçe'den Nişantaşı'na Sultanların ve Paşaların Semtinin Tarihi**, İstanbul, 2012, s. 27, 31, 227.

¹⁷⁵ N. Yüngül, **Taksim Suyu Tesisleri**, İstanbul, 1957, s. 6-7; K. Çeçen, **İstanbul Vakıf sularından Taksim ve Hamidiye Suları**, İstanbul, 1992, s. 38.

¹⁷⁶ M. Özdemir, "Neccâr Zâde Rıza Beşiktaş Semti Divânı'nda", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 2, S. 3, Afyon, 2001, s. 3.

¹⁷⁷ A. N. Galitekin, 2001, s. 494.

¹⁷⁸ M. Özdemir, 2001, Cilt 2, S. 3, s. 5.

dönemde yazılan iki ayrı sahilnâme içerisinde de Beşiktaş semtinden bahsedilir¹⁷⁹. 22 Mayıs 1766'da gerçekleşen İstanbul depreminde birçok yapı zarar görmüş ya da yıkılmıştır. Beşiktaş Sahil Sarayı da bu depremde büyük hasar görmüş, dönemin padişahı III. Mustafa tarafından onarımı yaptırılmıştır¹⁸⁰. Sultan I. Abdülhamid Dönemi'nde Beşiktaş Bahçesi çevreden alınan arazilerle büyütülerek, Beşiktaş Sarayı'na sahilhâne, kasırlar ve bir havuz eklenmiştir¹⁸¹. Ayrıca Beşiktaş'ta Ihlamur Vadisi olarak bilinen bölgede, Tersane Emni Hacı Hüseyin Ağa'ya ait olduğu bilinen Hüseyin Bağları devletin eline geçmiş ve buraya bir bağ evi inşa edilmiş, Sultan I. Abdülhamid bu bağ evini kullanmıştır¹⁸². 1789 yılında tahta geçen Sultan III. Selim, Fransız mimar ve ressam Antoine Ignace Melling'e Beşiktaş Sarayı'nı oluşturan yapıların restorasyonunu yaptırmış, ayrıca yeni binalar inşa ettirmiştir. Melling, Sultan III. Selim'in kız kardeşi Hatice Sultan'ın Ortaköy de yer alan sarayını da restore etmiştir¹⁸³ (bkz: Şekil 5).

Beşiktaş'ta 18. yüzyılda imâra açılan alanlar artmış, semt büyümeye devam etmiştir. Haznedarbaşı Süleyman Ağa tarafında Haznedar Ağa Cami ve bir mektep yapılmıştır¹⁸⁴. Kaptan İbrahim Ağa mescidinin yapısal olarak tahrip olması üzerine, bulunduğu yere yeniden mescit inşa edilmiştir¹⁸⁵. Ayrıca semt, Beşiktaş Deresi'nden Ihlamur Deresine doğru büyümeye başlamış, bu çevrede iskâna açılmıştır¹⁸⁶. Sultan III. Selim Dönemi'ne ait Bostancıbaşı Defterleri'nde¹⁸⁷ Beşiktaş'ta birçok yapı inşa

¹⁷⁹ N. Akbayar, "Divan Şiirinde Beşiktaş", **İstanbul Üç Aylık Dergi** (Beşiktaş Dün Bugün Özel Sayı), S.15, İstanbul, Ekim 1995, s. 85-86.

¹⁸⁰ B. Kütükoğlu, **Çeşmi-Zâde Tarihi**, İstanbul, 1959, s. 53-54; D. Mazlum, **Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında 22 Mayıs 1766 İstanbul Depremi ve Ardından Gerçekleştirilen Yapı Onarımları**, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul, 2001, s. 28-31.

¹⁸¹ N. Göyünç, 1948, s. 30.

¹⁸² M. Sözen, **Devletin Evi Saray**, İstanbul, 1990, s., 158; Ç. Gülersoy, **Ihlamur Mesiresi**, İstanbul, 1983, s. 3.

¹⁸³ D. Kuban, 2001, s. 80,84.

¹⁸⁴ N. Göyünç, 1948, s. 27-28; A. N. Galitekin, 2001, s. 506.

¹⁸⁵ N. Göyünç, 1948, s. 30.

¹⁸⁶ N. Akbayar, 1998, s. 20.

¹⁸⁷ Bostancıbaşı defterleri, Padişah'ın saltanat kayığı ile yaptığı geziler sırasında Boğaz'ın iki yakasında yer alan yapıları ve sahiplerini anlatan Bostancıbaşı'nın tuttuğu defterlerdir. Osmanlı tarihinin önemli belgeleri arasında yer alan Bostancıbaşı defterlerinden günümüzde

edildiği görülmüştür¹⁸⁸. İmâr faaliyetlerinin artması, bu yüzyılda Beşiktaş'ta yaşayan nüfusun da artmasına yol açmıştır. Bu dönemin eğlenceleri, bahçeleri, sayfiye hayatı Beşiktaş'ta başlayıp, gelişerek, bir gelenek haline gelmiş ve tüm İstanbul'a yayılmıştır¹⁸⁹. 1807 yılına kadar tahta kalan Sultan III. Selim'in yazları Beşiktaş Sarayı ve Çırağan Yalısı'nda geçirmesinin yanı sıra, Levend Çiftliği'nde kurdurduğu Kışla'ya gidip gelirken de Beşiktaş'a daha sık uğramaya başlamış ve semte ayrı bir önem vermiştir¹⁹⁰. Bu dönemde Sultan III. Selim, Çırağan Yalısı yerine yeni bir saray yaptırmak istemiş, ancak ekonomik nedenlerden dolayı Çırağan Yalısı'na sadece tadilat yaptırabilmiştir¹⁹¹. Yıldız tepelerine de annesi için bir kasır, babası içinde dönemin mimari akımlarından olan Rokoko tarzında bir çeşme yaptırmıştır¹⁹².

Kabakçı Mustafa İsyanı'nın ortaya çıkması sonucunda tahttan indirilen Sultan III. Selim yerine Sultan IV. Mustafa geçmiştir. Sultan IV. Mustafa döneminde karışıklıklar artmış, Beşiktaş Mevlevihânesi'nin yanında bulunan padişahın kız kardeşinin oturduğu Gülşenabad Sahilsarayı'nda başlayan oradan Yahya Efendi bahçesine sıçrayan "*Laz Yamaklar Vak'ası*"¹⁹³ denilen bir olay gerçekleşmiştir. Bütün hadise, bu sıra da Gülşenabad Sahilsarayı'nda olan Sultan IV. Mustafa'nın gözü önünde meydana gelmiştir¹⁹⁴. Sultan IV. Mustafa'nın kısa süren hükümdarlığının ardından Sultan II. Mahmud tahta geçmiştir. Sultan III. Selim döneminde başlayan reform hareketlerinin kapsamı Sultan II. Mahmud döneminde

üç defter yayımlanmıştır. İki Sultan III. Selim Dönemi, biri ise Sultan II. Mahmud Dönemi'ni kapsamaktadır (bknz: R. E. Koçu, **Bostancıbaşı Defterleri**, İstanbul, 1958, s. 39).

¹⁸⁸ M. Bardakçı, **Üçüncü Selim Devrine Ait Bir Bostancıbaşı Defteri**, İstanbul, 2013, s. 17, 59-62.

¹⁸⁹ N. Sakaoğlu, 1995, s. 56.

¹⁹⁰ N. Akbayar, 1998, s. 20.

¹⁹¹ N. Göyünç, 1948, s. 34.

¹⁹² B. Bilgin, 1988, s. 13.

¹⁹³ Laz Yamaklar Vakası (bknz: H. Kinaylı, "Beşiktaş'ta Laz Yamaklar Vak'ası", **İstanbul Ansiklopedisi**, Beşinci Cilt, İstanbul, 1961, s. 2579).

¹⁹⁴ H. Kinaylı, 1961, s. 2579.

genişlemiş ve birçok alanda reformlar yapılmış, Osmanlı Devleti'nin modernleşme yolunda adımları atılmıştır.

Sultan II. Mahmud, Batılı devletlere karşı hem askeri hem de siyasi açıdan güçlenmek, aynı zamanda yüzyılın getirdiği yeni yapılanmalara açık olmak için reform hareketlerini kurumsal bir hale getirmiştir. 1478'den beri devletin idari merkezi ve padişahların resmi ikametgâhı olarak kullanılan Topkapı Sarayı'ndan tamamen ayrılmak istemiştir. Aynı zamanda idari merkez olan Topkapı Sarayı'ndan Beşiktaş'a rahat ulaşılmasından dolayı padişahlar, genellikle bahar ve yaz aylarında Beşiktaş'ta yaptırdıkları sahil saraylarına, köşk ve kasırlara gitmişlerdir. Sultan III. Selim'in Topkapı Sarayı'nda öldürülmesiyle birlikte yaşanan olaylar¹⁹⁵, yerleşim alanlarının sur dışına doğru genişlemesi, Beşiktaş'ın Boğaziçi'ndeki konumu ve Batılılaşma ile oluşan yenileşme hareketleri, Sultan II. Mahmud'un saraydan ayrılma isteğini olumlu olarak etkilemiştir¹⁹⁶. Ancak Topkapı Sarayı'ndan tamamen ayrılmak için gerekli koşullar 1826 yılında gerçekleşen, Vak'a-i Hayriye olayı olarak bilinen Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla birlikte oluşmuştur. Sultan II. Mahmud Beşiktaş Sahil Sarayı'nın sürekli ikametgâha dönüştürülmesi için mimarların sarayı incelemesini sonrasında ise gerekli tadilatın yapılmasını istemiştir. Saray'da onarımlar ve köklü değişiklikler yapılmışsa da ısınma problemi halledilmediği için Beşiktaş Sarayı, Sultan II. Mahmud'un daimî ikametgâhı olamamıştır¹⁹⁷ (bknz: Şekil 6-7-8). Bunun için öncelikle Çırağan Yalısı'nın bulunduğu alanda yazlık ve kışlık olmak üzere iki ayrı yapı inşa ettirmiş, fakat 1836 yılında yeni bir saray yaptırmaya karar vermiştir. Çırağan Yalısı ve etrafında yer alan çeşitli binaları yıktırması, Beşiktaş ve Ortaköy sahili arasında kalan bölgeye, klasik Osmanlı saray yapısından farklı

¹⁹⁵ Bknz: N. Sakaoğlu, **Bu Mülkün Sultanları 36 Osmanlı Padişahı**, İstanbul, 2015, s. 442-443.

¹⁹⁶ M. Sözen, "Dolmabahçe Sarayı", **TDV İslam Ansiklopedisi**, 9. Cilt, İstanbul, 1994, s. 504.

¹⁹⁷ N. Arslan, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Beşiktaş Sahilinde Saray Yerleşimi", **Milli Saraylar 1994/1995**, İstanbul, 1996, s. 108-109.

Avrupa saraylarına benzer tarzda bir saray yapılmasını tercih etmiş, ancak saray tamamlanamadan 1839 yılında vefat etmiştir¹⁹⁸.

Sultan I. Abdülhamid Dönemi'nde mesire yeri olarak kullanılan İhlamur Vadisi'nin olduğu bölgede Sultan II. Mahmud atış talimleri yapmış, ayrıca bu bölgede çeşitli eğlenceler düzenlenmiştir¹⁹⁹. Sultan II. Mahmud Dönemi'ne ait Bostancıbaşı defterlerinde Beşiktaş sahilinde; yalılar, kahvehâneler ve çeşitli dükkanlar olduğu görülmüştür²⁰⁰. Aynı zamanda Sultan II. Mahmud geniş bir koruluk olan daha önceki yüzyıllarda kimi padişahlarca avlanma sahası olarak kullanılan alana bir köşk yaptırmış, Yıldız Köşkü ismini verdiği bu yapının etrafını da bahçe olarak düzenlemiştir²⁰¹. Bu dönemde Beşiktaş'ta iki ayrı afet yaşanmıştır. 1811 yılında bir sel felaketi olmuş, Beşiktaş Deresi üzerinde bulunan taş köprü yıkılmış, evler, dükkânlar, bostanlar ve Beşiktaş Hamamı sular altında kalmış, insanlar boğulmuştur²⁰². 1816 da ise Beşiktaş Sarayı'nda büyük bir yangın çıkmış, Sultan II. Mahmud'un kızı Emine Sultan ve dadısı vefat etmiş, saray harap olmuştur. Harap olan sarayın onarımı Sultan II. Mahmud tarafından yaptırılmış ve yenilenmiştir²⁰³. II. Mahmud gibi yenilikçi bir padişah olan Abdülmecid'in tahta çıktığı 1839 yılında, düşünce sisteminde köklü bir değişime yol açan Tanzimat Fermanı ilân edilmiştir. Tanzimat Fermanı'nın ilân edilmesiyle merkezi yönetim anlayışının yanı sıra kentlerin yeni ihtiyaçlarını düzenli ve sistemli olarak karşılamak için yerel yönetimlerin oluşması sağlanmış, 1854 yılında İstanbul Şehremaneti kurulmuş,

¹⁹⁸ H. Y. Şehsuvaroğlu, **İstanbul Sarayları**, Ankara, 2014, s. 74-75.

¹⁹⁹ N. Göyünç, 1948, s. 36.

²⁰⁰ C. Kayra-E. Üyepazarcı, **İkinci Mahmud'un İstanbul'u Bostancıbaşı Sicilleri**, İstanbul, 1992, s. 95, 116-119.

²⁰¹ O. Nuri, **Yıldız Sarayı Abdülhamid-i Sani ve Devri Saltanatı**, Haz: S. Türkoğlu, İstanbul, 1998, s. 9.

²⁰² N. Göyünç, 1948, s., 38; R. E. Koçu, 1961, s. 2581-2582; N. Akbayar, 1998, s. 22.

²⁰³ A. N. Galitekin, 2001, s. 499-500.

İstanbul 1858 yılında Beşiktaş'ın da içinde yer aldığı on dört belediye dairesine ayrılmıştır²⁰⁴.

Sultan Abdülmecid Dönemi'nde Topkapı Sarayı tamamen terkedilmiş, sadece idari merkez olarak kalmış, Sultan Abdülmecid, Sultan II. Mahmud'un tam anlamıyla yapamadığı daimî ikametgâhını Beşiktaş'a taşımıştır. Sultan II. Mahmud'un Çırağan'da yapımını başlattığı saray bitene kadar, Sultan Abdülmecid, Beşiktaş ve Beylerbeyi Saraylarında kalmıştır. Çırağan Sarayı'na yerleştikten sonra da sarayın küçük gelmesi, yenileşme çabalarının saray binasına yansıtılmak istenmesi, diğer devletlerin İstanbul'da yapmaya başladığı elçilik binalarının Osmanlı mimarisinden farklı olmasının etkisi, yapı malzemesi olarak ahşap kullanılmış olması ve Abdülmecid'in daha gösterişli bir saray istemesi gibi nedenler yeni bir saray yapımını doğurmuştur. Bu yeni saray için Beşiktaş Sarayı'nın bulunduğu alan seçilmiş, burada yer alan bütün yapılar yıktırılarak yeni bir saray inşa edilmiştir²⁰⁵. Beşiktaş Sarayı'na 17. yüzyıldan itibaren her padişah değişikliğinde yeni yapılar eklenmiş, kimi zaman yapılar yıkılmış ama daima büyütülerek farklı binaların ve yapıların oluşturduğu bir saray kompleksi haline gelmiş ama artık 19. yüzyılda dönemin ihtiyaçlarına cevap vermemeye başlamıştır. Yeni saray inşasına 1843 yılında başlanmış, Ohannes Serveryan, Garabet Amira Balyan ve Nikoğos Balyan çalışmalarıyla saray 1856 yılında tamamlanmış ve Sultan Abdülmecid saraya yerleşmiştir (bknz: Şekil 9). Dolmabahçe Sarayı adıyla anılan yapı, diğer saraylardaki dağınık yaşam alanlarının tek bir binada toplanması bakımından, eklektik mimarisi ve süslemeleriyle 19. yüzyıl için bir dönüşüm ve simge bir yapı olmuştur. Oldukça büyük bir alana kurulan saraya Sultan Abdülmecid Dönemi'nde Dolmabahçe Cami, Dolmabahçe Saray Tiyatrosu, Dolmabahçe Gazhânesi, karakolhâne ve çeşitli daireler

²⁰⁴ İ. Ortaylı, 2011, s. 132-133.

²⁰⁵ N. Arslan, 1996, s. 110-111; T. C. Göncü, **Dolmabahçe Sarayı-İnşa Süreci, Mekân ve Teşkilatı**, İstanbul, 2019, s. 21, 24-25.

gibi ek binalar inşa edilmiştir²⁰⁶. Sultan Abdülmecid'in günübürlük gezilerinde dinlenme amacıyla Beşiktaş'ta yaptırdığı diğer bir önemli yapıda, 1849-1855 yılları arasında inşa edilen iki ayrı köşkten oluşan İhlamur Kasrı'dır²⁰⁷. Sultan Abdülmecid ayrıca Çırağan Sarayı karşısına Küçük Mecidiye Cami ve Ortaköy sahiline ise Büyük Mecidiye (Ortaköy) Cami'ni yaptırmıştır.

Sultan II. Mahmud'un Yıldız tepelerine yaptırdığı köşkü yıktıran Abdülmecid, buraya önceki yapıdan daha büyük ve geniş bir köşk inşa ettirmiştir²⁰⁸. Bu arazi de yer alan Hasbahçe'nin de bir parka dönüştürülmesi için çalışmalara başlanmıştır²⁰⁹. Yıldız Köşkü ya da Kasrı olarak adlandırılan yapı ve hasbahçenin yer aldığı arazinin önemi artmış, 19. yüzyıl Divan edebiyatı şairlerinden Senih-i Mevlevi de bir şiirinde Beşiktaş sahilinden ziyade, her dizesinde Yıldız Kasrı'na yer vermiştir. Senih-i Mevlevi'nin şiirinin ilk iki dizesi şöyledir:

Seni gözler bu çeşm-i eşkbârım kasr-ı Yıldızda

Tulû it mihr-veş ey meb-'izarum kasr-ı Yıldız'da²¹⁰

Sultan Abdülmecid bir süre yaşadığı Çırağan Sarayı'nı ve etrafında bulunan yapıları yıktırarak, buraya da Dolmabahçe Sarayı benzeri modern bir bina yaptırmak istemiş, ancak yaşanan ekonomik problemlerden dolayı saray bu dönemde yapılamamıştır. Çırağan Sarayı, 1861 yılında tahta geçen Sultan Abdülaziz tarafından 1863 yılında yaptırılmaya başlanmış, sarayın inşasını, mimar Sarkis Balyan 1871 yılında tamamlamıştır. 1872 yılında saraya yerleşen Sultan Abdülaziz, daha sonra tekrar Dolmabahçe Sarayı'na dönmüştür. Çeşitli birimlerden ve Feriye Dairelerinden meydana gelen Çırağan Sarayı, batı mimarisinden ziyade doğulu

²⁰⁶ M. Sözen, 1990, s. 122-123, 125, 127-135; Ö. Küçükerman, **Sanayi ve Tasarım Yarışında Bir İmparatorluk İki Saray Topkapı ve Dolmabahçe**, İstanbul, 2007, s. 316, 320; T. C. Göncü, 2019, s. 26,-27, 130-161; M. Sözen, 1990, s. 159-162.

²⁰⁷ Ç. Gülersoy, 1983, s. 18; M. Sözen, 1990, s. 159-162.

²⁰⁸ S. Türkoğlu, 1998, s. 9.

²⁰⁹ D. Kuban, 2016, s. 628.

²¹⁰ N. Akbayar, 1995, s. 88.

üslupların hâkim olduğu oryantalist eğilimli eklektik bir mimari anlayışta yapılmıştır²¹¹. Çırağan Sarayı'nı yaptıran Sultan Abdülaziz, sarayın önüne, Beşiktaş-Ortaköy yolu üzerine bir köprü yaptırmış, aynı zamanda bir üst geçit olan bu köprü üzerinden hasbahçe bulunan parka bağlantı sağlanmıştır. Ayrıca Malta, Çadır Köşkleri ile Çit Kasrı da bu hasbahçe alanı içerisine yapılmıştır²¹². 1858 yılında kurulması kararlaştırılan on dört Belediye Dairesi ancak 1868 yılında yayımlanan bir nizamnameyle aktif hale gelmiştir. Beşiktaş'ta önce Yedinci Belediye Dairesi daha sonra ise Sekizinci Belediye Dairesi olarak adlandırılmış ve hizmet vermiştir²¹³.

Sultan Abdülaziz Dönemi'nde Beşiktaş'ta 1862, 1865, 1867, 1872 ve 1873 yıllarında çıkan yangınlar, semte büyük zarar vermiştir. Sultan Abdülaziz bu yangınlardan sarayı da korumak için saraya yakın mahalledeki ahşap konutları, dükkânları, arsaları satın almış ve yıktırmıştır²¹⁴. Saray yakınındaki bu mahallede 1875 yılında mimar Sarkis Balyan tarafından Akaretler Sıra Evleri'nin yapımına başlanmıştır. Sıra Evler hem sarayda çalışanların yaşaması hem de kira getirisi sağlaması için tasarlanan ilk toplu konut örneği olmuş ve II. Abdülhamid döneminde tamamlanmıştır²¹⁵. Sultan II. Abdülhamid 1876 yılında tahta çıktığında Dolmabahçe Sarayı'nda yaşamaya başlamış ve devlet idaresi ile ilgili önemli kararları bu sarayda almıştır. Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası Kanuni Esasiye 1876 yılında Dolmabahçe Sarayı'nda ilân edilmiş ve Meşrutiyet yönetimine geçilmiştir. Dolmabahçe Sarayı'nı yedi ay kullanan Sultan II. Abdülhamid, tek bir sarayda herkesle bir arada yaşamak ve sürekli ulaşılabilir olmak istemediği, denizden ve karadan kolay kuşatılabilir

²¹¹ S. Can, **Belgelerle Çırağan Sarayı**, Ankara, 1999, s. 15-17, 37, 55-56.

²¹² S. Türkoğlu, 1998, s. 9.

²¹³ M. Seyitdanlıoğlu, **Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu-Yerel Yönetim Metinleri**, İstanbul, 2010, s. 102.

²¹⁴ N. Göyünç, 1948, s. 39.

²¹⁵ A. Batur, "Akaretler", **Dünden Bugüne Beşiktaş**, İstanbul, 1998, s. 119.

güvenlikten yoksun olduğunu düşündüğü Dolmabahçe Sarayı'nı terk etmiş ve Yıldız Kasırlarına yerleşmiştir²¹⁶.

Yıldız olarak adlandırılan alan, Sultan I. Süleyman döneminden beri avlanma sahası olarak kullanılmış, 17. yüzyıldan itibaren hasbahçeler arasında yer almış, Sultan III. Selim, Sultan II. Mahmud ve Sultan Abdülaziz döneminde çeşitli kasır ve köşkler yapılmış, Sultan II. Mahmud döneminden itibaren ise Yıldız ismiyle anılmaya başlanmıştır, Sultan Abdülmecid döneminde ise hasbahçenin parka dönüştürülme girişimleri gerçekleşmiştir. Yıldız ve Çırağan Sarayı'nın karşısında yer alan düzlükten başlayarak Beşiktaş'ın üst kısımlarına, tepelerine kadar olan, Boğaziçi'ne hâkim geniş bir araziden meydana gelmiştir. Yıldız Kasırları, Sultan II. Abdülhamit'in yaptırdığı yapılarla kısa sürede Yıldız Sarayı'na dönüşmüştür. Boğaziçi'ne hâkim güvenli bir tepede bahçe içerisine yerleştirilmiş saraylar, köşkler ve idari yapılar tıpkı Topkapı Sarayı gibi araziye dağınık olarak inşa edilmiş ve zamanla bir yapılar topluluğu haline gelmiştir. Yıldız Sarayı, mimarlar Sarkis Balyan ve Raimondo D'Aronco tarafından farklı mimari üsluplarda modern ama yalın olarak tasarlanmış bir saray kompleksidir. Saray alanı içerisine Yıldız Sarayı Tiyatrosu, Kimyahâne-Eczahâne, Silahhâne, Marangozhâne, dış bahçesine ise Yıldız Çini Atölyesi gibi farklı işlevleri olan binalar yapılmıştır. II. Abdülhamid tarafından saray kapılarından "Koltuk Kapısı" olarak adlandırılan girişe yakın yerde Cuma Selamlık törenlerinin de düzenlendiği Yıldız Hamidiye Cami ve Saat Kulesi inşa edilmiştir²¹⁷.

Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde Yıldız Sarayı'nın çevresinde yer alan mahalle ve sokaklara, padişahın hizmetinde bulunanlar, vezirler, paşalar gibi devlet adamları yerleşmiş, Beşiktaş konak ve çeşme gibi çeşitli mimari yapılarla donatılmıştır²¹⁸. Beşiktaş, 20. yüzyılın ortalarına kadar fazla değişmeyecek olan

²¹⁶ T. C. Göncü, 2019, s. 172-174.

²¹⁷ B. Bilgin, 1988, s. 14-19.

²¹⁸ N. Akbayar, 1998, s. 21.

sınırlarına Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde kavuşmuştur. Güneyde Dolmabahçe ve Ortaköy boyunca sahilsarayları, kuzeyde ise Yıldız Sarayı olduğu için yerleşim yerleri genellikle yamaçlara doğru oluşmuştur²¹⁹. Beşiktaş'a birçok yapı inşa edilmiş, saray mimarı Raimondo D'Aronco'ya da Şeyh Zafir Türbesi, kitaplığı ve çeşmesi yaptırılmıştır. Ayrıca Dolmabahçe Saat Kulesi, Orhaniye Kışlası, Ertuğrul Kışlası, Beşiktaş Askeri Rüştüyesi ile Beşiktaş Muhafızı Yedi-Sekiz Hasan Paşa'nın idaresinde olan karakol binaları ve yalılar gibi dini, askeri ve sivil mimari örnekleri inşa edilmiştir.

19. yüzyıl Beşiktaş'ın tarihinin ve çehresinin değişimi için önemli bir yüzyıldır. Padişahların Beşiktaş'a yerleşmesi beraberindeki diğer devlet adamlarının ve padişahın çevresinde yer alan insanların da bu semte gelmesine yol açmıştır. Akaretler'deki Sıra Evler'den sonra Ortaköy'de Onsekiz Akaretler adıyla yeni bir sıra ev grubu inşa edilmiştir. Padişah'ın semtteki varlığı ile birlikte yapılan saraylar, yeni konutları ve diğer mimari yapıları, sokakların düzenlenmesini, yolların yapılmasını, kent mobilyalarının doğması gibi birçok yenilik ve kentsel düzenin oluşmasına olanak sağlamıştır. Bu nedendir ki Beşiktaş'a *Dersaadet'te Bir Payitaht*²²⁰ benzetmesi yapılmıştır.

Beşiktaş'ta 1891, 1897 ve 1903'te farklı mahallelerde çıkan yangınlar birçok yapının yok olmasına yol açmıştır²²¹. 1894 yılında gerçekleşen Büyük İstanbul Depremi de Beşiktaş semtini etkilemiştir. İbadet mekânları, kamu binaları ile birçok konut depremde zarar görmüş ve yıkılmıştır²²². Sultan II. Abdülhamid otuz üç yıl iktidarda kalmış, yedi ay Dolmabahçe Sarayı'nda yaşadıkdan sonra geri kalan yıllarda Yıldız Sarayı'ndan hiç ayrılmamıştır. Osmanlı Devleti'nin parlamenter sisteme

²¹⁹ S. Somçağ "18. Yüzyıldan Günümüze Beşiktaş", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 2, İstanbul, 1994, s. 164.

²²⁰ N. Sakaoğlu, S.15, Ekim 1995, s. 54-59.

²²¹ N. Göyünç, 1948, s. 39; N. Akbayan, 1998, s. 24.

²²²S. K. Özkılıç, **1894 Depremi ve İstanbul**, İstanbul, 2015, s., 134-135, 274, 424, 449-450, 454, 471, 538, 547, 550, 572-573, 596.

geçişini sağlayan I. ve II. Meşrutiyet'in yanı sıra siyasi ve ekonomik çalkantılar yaşanmış, çok uluslu Osmanlı Devleti'nde parçalanmalar meydana gelmiştir. Çıkan bir isyan sonucu 1909'da tahtan indirilen Sultan II. Abdülhamid yerine Sultan V. Mehmed Reşad geçmiştir. Sultan II. Abdülhamid'in sürgüne gönderilmesi ile birlikte Beşiktaş payitaht özelliğini yitirmeye başlamıştır. 19. yüzyıl dönemi padişahlarından Sultan Abdülmecid, Sultan Abdülaziz ve Sultan II. Abdülhamid cuma selâmlık törenlerini genellikle Beşiktaş ve Ortaköy'de yer alan camilerde gerçekleştirmişlerdir²²³.

Sultan V. Mehmed Reşad tahta kaldığı 1909-1914 yılları arasında Dolmabahçe Sarayı'nda ikamet etmiş, aynı zamanda sarayı idari merkez olarak kullanmıştır. Sultan II. Abdülhamid'in yıllardır Yıldız Sarayı'nı kullanıyor olmasından dolayı Dolmabahçe Sarayı bakımsız kalmış, Sultan V. Mehmed Reşad ilk olarak Dolmabahçe Sarayı'nın onarımını başlatmış, onarım için görevlendirilen mimarlardan biri de Mimar Vedat Tek olmuştur²²⁴. Sarayın onarımı yapılırken elektrik ve kalorifer tesisatı saraya getirildiği ve gerekli düzenlemeler yapıldığı halde, Sultan V. Mehmed Reşad, yangın korkusu ve fazla ışığı sevmemesinden dolayı, sarayda soba ve gaz lambası kullanmaya devam etmiştir²²⁵. Çırağan Sarayı ise 1909'dan itibaren Meclis-i Mebusan binası olarak kullanılmaya başlanmış ancak 19 Ocak 1910 yılında çıkan yangın sonucunda saray harabeye dönmüştür. Sultan V. Mehmed Reşad, amcası Sultan Abdülaziz tarafından yaptırılan Çırağan Sarayı'nın yanması ve harap olmasıyla ilgilenmediği bilinmektedir²²⁶. Sultan V. Mehmed Reşad, Beşiktaş'a 1913 yılında mimar Ali Talat Bey tarafından yapılan I. Ulusal Mimarlık üslubu özelliği taşıyan kâgir bir iskele binası inşa ettirmiştir²²⁷. 1868 yılında belediye

²²³ N. Sakaoğlu, S.15, Ekim 1995, s. 57.

²²⁴ T. C. Göncü, 2019, s. 175.

²²⁵ H. Z. Uşaklıgil, **Saray ve Ötesi**, İstanbul, 1981 s. 182.

²²⁶ H. Z. Uşaklıgil, 1981 s. 181.

²²⁷ Y. Salman, "Beşiktaş İskelesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 2, İstanbul, 1994, s. 167.

hizmetlerinin bütün kente yayılması için oluşturulan daireler 1912 yılında kaldırılmış, şubeler kurulmuştur. Beşiktaş Beyoğlu şubesine bağlı hale gelmiştir²²⁸. Meşrutiyet yönetiminde etkisiyle yetkilerinin çoğu padişahın elinden alınmış, padişahlık makamı sembolik bir hale gelmiştir. Ardı ardına yaşanan savaşlarla özellikle I. Dünya Savaşı ile Osmanlı Devleti önce dağılma sonra da yıkılma sürecine girmiştir.

Osmanlı Devleti'nin son padişahı Sultan VI. Mehmed Vahdeddin 1918 yılında tahta çıkmış hemen ardından Kasım ayında İtilaf Devletleri İstanbul'u işgal etmiştir. Dolmabahçe Sarayı'nda yaşamaya başlayan Sultan VI. Mehmed Vahdeddin ilerleyen zamanlarda daha güvenli olduğunu düşündüğü Yıldız Sarayı'na yerleşmiştir²²⁹. İstanbul'un işgal altında kaldığı dönemlerde harabe halinde olan Çırağan Sarayı, Feriye Daireleri ve Ortaköy'de yer alan kimi yalılar, şehzade ve sultanlara ait konaklar yabancı devletler tarafından kullanılmıştır²³⁰.

1918 ve 1922 yılları arasında ülke bütünlüğünü korumak için Anadolu da tüm halkın katıldığı Millî Mücadele'ye Beşiktaş semtinde yaşayan halk da destek vermiştir. Osmanlı Devlet meclisinin feshedilmesinin ardından Millî Mücadelenin önderi Mustafa Kemal tarafından 23 Nisan 1920'de Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılmıştır. İtilaf Devletleri ile bu devletlerin yanında yer alan padişah ve taraftarlarına karşı birçok cephede aynı anda gerçekleşen Kurtuluş Savaşı mücadelesinin zaferle sonuçlanmasının ardından 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılmasıyla birlikte Osmanlı Devleti resmen sona ermiştir. 17 Kasım 1922'de Sultan VI. Mehmed Vahdeddin Yıldız Sarayı'ndan gizlice ayrılarak Tophane limanından İngilizlere ait bir

²²⁸ N. Akbaya, "Konum, Yönetim Yapı, Nüfus", **Dünden Bugüne Beşiktaş**, İstanbul, 1998, s. 4.

²²⁹ N. B. Criss, **100. Yılında İstanbul'un İşgal Günleri**, İstanbul, 2020, s. 82.

²³⁰ N. B. Criss, 2020, s. 202.

gemiyle Malta'ya gitmiştir. İşgal kuvvetleri de 4 Ekim 1923 tarihinde Dolmabahçe Sarayı önünden hareket ederek İstanbul'dan tamamen ayrılmışlardır²³¹.

Osmanlı Devleti'nin resmen sona ermesiyle başkent İstanbul'da işlevini yitirmiş, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Ankara kenti başkent ilân edilmiş, ardından 29 Ekim 1923 yılında Cumhuriyet ilân edilerek Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin hazırladığı kanun teklifiyle 3 Mart 1924'te halifelik kaldırılmış ve hanedan üyeleri yurtdışına gönderilmiştir.

İstanbul'un işgal yıllarında Osmanlı hanedan üyeleri ile devlet görevlilerine ait Beşiktaş'ta yer alan kimi sahilsarayları, yalı ve konaklar İtilaf Devletleri tarafından ele geçirilmiş, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasının ardından ise hanedan üyelerinin yurtdışına gönderilmesiyle tamamen boşalan Beşiktaş'taki yapıların bazıları yıkılmış, bazıları değiştirilerek farklı amaçlara yönelik işlevlendirilmiş, kimileri de devlet kurumları tarafından kullanılmıştır. Osmanlı Devleti Dönemi'nde çoğunlukla Beşiktaş'ta ikâmet eden devlet görevlileri ile saray çalışanlarının konakları da ya yıkılmış ya terkedilmiş ya da asıl sahibinin başka semtlere yerleşmesinden dolayı konaklar kiralanmaya başlanmıştır. Beşiktaş, Dersaadet'te bir payitahtken, ticaret yaşamı çökmüş, yerleşim yerleri tamamen kendine terkedilmiştir²³². Sadece Beşiktaş semti değil, Ankara'nın başkent olmasıyla birlikte, tarih boyunca önemli bir merkez olan, üç imparatorluğa başkent yapmış İstanbul terk edilen bir kent özelliğine bürünmüştür. Türkiye Cumhuriyeti Devleti 1939'dan 1945'e kadar süren II. Dünya Savaşı'nın bitimine kadar daha çok yeni bir başkent inşaatına ve Kurtuluş Savaşı boyunca zarar gören Anadolu kentlerinin yeniden inşa edilmesine yönelmiştir²³³.

²³¹ N. Akbayar, 1998, s. 18; N. Sakaoğlu, 2015, s. 571-572.

²³² N. Akbayar, 1998, s. 25.

²³³ D. Kuban, 2017, s. 501.

Mustafa Kemal Atatürk de İstanbul'a, kentten ayrıldıktan 8 yıl sonra 1927 yılında gelmiş, Dolmabahçe Sarayı'nda ikamet edeceği için başta Dolmabahçe Sarayı olmak üzere Beşiktaş'ta yollar ve kaldırımlar düzenlenmiştir. Her yıl İstanbul'a gelmeye başlayan Mustafa Kemal Atatürk'ün Beşiktaş'ta dolaşması, halkın arasında bir yerlerde oturması bir süre sonra doğal karşılanmaya başlanmış ve Atatürk, Beşiktaş semtinin yerlisi olarak görülmüştür. Aslında Mustafa Kemal Atatürk'ün Beşiktaş semti ile ilgisi ve tanışıklığı 1912 Balkan Savaşları sırasında Selanik'ten İstanbul'a göç eden annesi ve kız kardeşinin Beşiktaş Akaretler Sıra Evler'de oturdukları dönemde başlamış, Atatürk o dönemden beri Beşiktaş semtine aşina olmuş, ayrıca Milli Mücadeleyi 16 Mayıs 1919'da Beşiktaş iskelesinden yola çıkarak başlatmıştır²³⁴. Mustafa Kemal Atatürk 1937 yılında 9 ay İstanbul'da yaşamış, bu süre zarfında kentin imâr faaliyetleri ve kentte yaşanan problemlerle ilgilenmiştir²³⁵. 1937 yılından önce de kentin planlamasıyla ilgilenen Mustafa Kemal Atatürk, planlamaya yönelik davet edilen ve 1935 yılında İstanbul'a gelen Fransız mimar ve şehir plancısı Henri Prost ile görüşmüştür. Henri Prost, Mustafa Kemal Atatürk'e projelerinden bahsetmiştir²³⁶. 1936 yılında İstanbul Belediyesi ile birlikte kentin planlama çalışmalarına başlayan Prost, 1937 yılında Avrupa Ciheti Nazım Planını tamamlamış, Mustafa Kemal Atatürk konuya ilişkin 1938 yılında İçişleri Bakanlığı'nda bilgilendirilmiş, kendisi de öneriler vermiş, ancak plan onaylanmadan vefat etmiştir. 1938 yılında Cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü, Lütfi Kırdar'ı Belediye Başkanı olarak atamış ve imâr çalışmalarına hız verilmiştir. 1939 yılında nâzım imar planı onaylanmış, ayrıca Boğaziçi kıyılarının planlanma sürecine girilmiştir. Onaylanan ve hazırlanan planlarla birlikte 1939 yılından itibaren Beşiktaş'ta değişimler yaşanmaya başlamış, yeni yollar ve meydanlar yapılmış, park alanları

²³⁴ N. Sakaoğlu, **Güle Güle Çocuklar, Atatürk'ün Beşiktaş Günleri**, İstanbul, 2008, s. 8, 17, 44-45, 61.

²³⁵ N. Sakaoğlu, 2008, s. 78.

²³⁶ P. Pinon, "Eğitim", **İmparatorluk Başkentinden Cumhuriyet'in Modern Kentine: Henri Prost'un İstanbul Planlaması (1936-1951)**, İstanbul, 2010, s. 39.

düzenlenmiştir. Boğaziçi kıyılarına ilişkin incelemeler, yapılacak planlar yaklaşık on yıl boyunca devam etmiş, konuya ilişkin hazırlanan raporlar 1948 yılında iletilmiştir²³⁷.

Lütfi Kırdar 1939 yılında Abbasğa Mahallesi'nde yer alan mezarlığı kaldırtarak, bu alanı Abbasğa adıyla bir parka dönüştürmüştür²³⁸. Ayrıca bu süreçte Dolmabahçe'den Beşiktaş ve Rumelihisarı boyunca devam eden sahil yolu genişletilmiş, Beşiktaş sahili ile Beşiktaş'ın iç kesimlerini bağlayan İhlamurdere Caddesi tanzim edilmiş, Akaretlerden Maçka'ya doğru uzanan caddenin Maçka kavşağı genişletilmiş, Dolmabahçe'den Maçka'ya bağlanan yol yeniden düzenlenmiştir²³⁹. 1950 yılında yapılan seçimleri kazanan Demokrat Parti Başkanı Adnan Menderes İstanbul'un imâr faaliyetlerine özel bir ilgi duymuştur. Henri Prost ile çalışmalar sona erdirilmiş, kent planlamasını Türk uzmanların yapmasını istemiş, Prost'un planları ele alınıp yeniden düzenlenmiştir. Ancak 1956 yılından itibaren Adnan Menderes imâr faaliyetleri ile bizzat kendisi ilgilenmiş ve 1960 yılına kadar yolların genişletilmesi, yeni bulvarlar ve yollar açılması için tarihi binaların yıkılması ve yeni binaların yapılmasıyla uğraşmıştır²⁴⁰.

1956 ile 1960 yılları arasında gerçekleşen imâr faaliyetleri sırasında Beşiktaş'ta da yeni yollar açılmış ya da yollar genişletilmiştir. Beşiktaş meydanından Yıldız'a oradan Levent'e bağlanan düz bir hat olarak devam eden Beşiktaş'ı ikiye bölen, 1960 yılından sonra Barbaros Bulvarı olarak adlandırılan geniş bir cadde açılmış, bu caddenin açılması sırasında iki yüz yetmiş bina istimlak edilerek

²³⁷ N. Akbayar, 1998, s. 25-26; N. Sakaoğlu, 2008, s. 82; F. C. Bilsel, "Henri Prost'un İstanbul Planlaması (1936-1951): Nazım Planlar ve Kentsel Operasyonlarla Kentin Yapısal Dönüşümü", **İmparatorluk Başkentinden Cumhuriyet'in Modern Kentine: Henri Prost'un İstanbul Planlaması (1936-1951)**, İstanbul, 2010, s. 102, 111, 115, 139, 141.

²³⁸ M. Dilbaz, **Kaybolan Tarihin Peşinde**, İstanbul, 2019, s. 15-19.

²³⁹ N. Akbayar, 1998, s. 25-26.

²⁴⁰ İ. Y. Akpınar, "İstanbul'da Modern Bir Pay-ı Taht: Prost Planı Çerçevesinde Menderes'in İcraatı", **İmparatorluk Başkentinden Cumhuriyet'in Modern Kentine: Henri Prost'un İstanbul Planlaması (1936-1951)**, İstanbul, 2010, s. 167-170.

yıkılmıştır²⁴¹. Dolmabahçe'den başlayarak Beşiktaş'a oradan Rumelihisarı'na kadar sahil boyunca uzanan yol ikinci kez genişletilmiştir²⁴². Bu dönemde Beşiktaş'ın kentsel dokusu büyük kayıplar vererek değişikliğe uğramış, birçok tarihi yapı yok olmuştur.

1970 yılında İstanbul'un ulaşımı için önemli bir dönem noktası olan Boğaziçi Köprüsü'nün yapımına başlanmış, köprü 1973 yılında tamamlanmıştır. Avrupa yakasındaki ayakları Ortaköy'de kalan köprünün yapımı sırasında daha önce bir kısmı yok olan Fatma Sultan Yalısı tamamen yıkılmıştır²⁴³. Köprü'nün yapılmasıyla Beşiktaş'ta yeni yerleşim yerleri oluşmuş, semt giderek daha da büyümüştür. 1984 yılında İstanbul Belediyesi Büyükşehir statüsü almış hem iş hem de ekonominin merkezi haline getirilmek istenen İstanbul kenti ve özelinde Beşiktaş'ın birçok alanı imâra açılmıştır. Dolmabahçe ve Yıldız Sarayı'nın arazilerinin bir kısmında oteller inşa edilmiştir. Swiss Otel Dolmabahçe Sarayı alanının, Conrad Otel de Yıldız Sarayı'nın bulunduğu alanın bir bölümünü işgal etmiştir. Çırağan Sarayı restore edilerek otele dönüştürülmüş ayrıca bu alan içerisine yeni bir otel binası daha inşa edilmiştir²⁴⁴.

Beşiktaş'ta, 1980'li yıllardan itibaren iş merkezleri, çeşitli kurum binaları ve otellerin inşa edilmesi giderek artmıştır. İstanbul'da merkezi bir konumda olan Beşiktaş'ın, Anadolu yakasında yer alan Kadıköy ve Üsküdar gibi ilçelerle olan deniz bağlantısı, Suriçi ve Beyoğlu'na ulaşım kolaylığı, Boğaziçi Köprüsü'nün Beşiktaş'a direkt irtibat yollarının olması, Beşiktaş'ın hem yerleşim yeri hem de bir ticaret merkezi olmasını sağlamıştır. Bu etkenler nüfusun artmasına, yeni yerleşim alanlarının açılmasına ve Beşiktaş İlçe sınırlarının daha da büyümesine yol açmıştır.

²⁴¹ S. F. Göncüoğlu, **Beşiktaş Meydanı ve Çevresinin Değişim Hikâyesi**, İstanbul, 2019, s. 81, 84, 87, 95,99, 151.

²⁴² N. Akbayar, 1998, s. 26.

²⁴³ B. Tanman, **Büyük Mecidiye Camii ve Ortaköy**, İstanbul, 2014, s. 178.

²⁴⁴ N. Akbayar, 1998, s. 26-27.

Yıkılan, yok olan yapılarına rağmen, 19. yüzyılın ikinci yarısından 1930'lara kadar ki dönemi kapsayan Beşiktaş haritalarından takip edebildiğimiz semt sınırları içerisinde, devam eden mahalle kültürü, kimi sokaklarda karşımıza çıkan sıra evler, ahşap konutlar, fırınlar ve berber dükkânları günümüzde de aynı sınırlar içerisinde çoğunlukla görülebilmektedir. Beşiktaş'ta 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra oluşmaya başlayan modern kent dokusu, daha sonraki yıllarda yapılan meydanlar, parklar, kültür, sanat, spor merkezleri ve sosyal mekânlarıyla, daima kalabalık olan çarşılarıyla birlikte semtin, kentte yaşayan, nefes alan ve sürekliliği olan bir yerleşim yeri olmasını sağlamaya devam etmektedir.

İstanbul'un sur dışındaki en eski semtlerinden biri olan Beşiktaş'ın Boğaziçi'ndeki konumu; yüzyıllar boyunca sayfiye özelliğini sürdürmesi, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti için bir ikametgâh ve idari merkez olması, Mustafa Kemal Atatürk'ün İstanbul günlerinin tanığı ve kentsel mekânda modernleşmenin öncüsü olan Beşiktaş, devam eden kentsel dinamizmiyle, kentin çekim noktası konumunda olmayı sürdürmektedir.

Çağlar boyunca, İasonion, Sergion, Ayios Mamas, Daphne, Diplokionion gibi farklı adlarla anılan Beşiktaş, Osmanlı Dönemi'ne ait kaynaklarda²⁴⁵ **Beşik-taşı** olarak geçmektedir. Neden Beşik-taşı denildiğine dair çeşitli görüşler bulunmaktadır. Evliya Çelebi; Beşiktaş'a kilise yaptıran bir rahip'in, Hz. İsa'nın yıkandığı taş tekneyi kiliseye getirmesiyle o dönemde Rumlar tarafından taş beşik anlamına gelen Kuna Petro denildiği, Müslümanların Kuna Petro'ya kendi dillerinde Beşiktaş olarak adlandırdığından bahseder²⁴⁶. Hüseyin Ayvansarayî Hadikat-ül Cevâmi adlı eserinde ise Hayreddin İskelesi Mescidi'nden söz ettikten sonra, Beşiktaş isminin verilme sebebini, Barbaros Hayreddin Paşa'nın gemilerini bağlamak için sahile beş taş

²⁴⁵ Divan Edebiyatı'nın kimi şairlerinin şiirlerinde **Beşiktaş** olarak geçtiği görülmüştür. Günümüzde sondaki "ı" harfi düşmüştür (bknz: N. Sevgen, 1965, s. 6.; A. S. Levend, 1958, s. 110).

²⁴⁶ Y. Dağlı-S. A. Kahraman, 2001, s. 408.

diktirdiğinden buraya Beş-taş ismi verildiğini, yıllar içinde Beşik-taş'a dönüştüğünü açıklar²⁴⁷. Ahmet Vefik Paşa tarafından yazılan Lehce-i Osmânî de “Beşik” maddesi içerisinde, “*gemi beşiği kızak üzerine kurulan yatak*”²⁴⁸ olarak tanımlanmış, Ordinaryüs Profesör Cavid Baysun da buradan yola çıkarak sahilde yer alan taş sütunlar ve bulunan gemi beşiğinden dolayı Beşik-taş olarak adlandırıldığını ifade etmiştir.²⁴⁹ Diğer bir görüşte, Barbaros Hayreddin Paşa'nın türbesinin bulunduğu yere getirilen çifte sütun anlamındaki Diplokionion sütunlarından dolayı Beşiktaş olarak anıldığı belirtilir²⁵⁰. Tüm bunlardan yola çıkan, Prof. Dr. Nejat Göyünç, Beşiktaş Tarihi ilgili lisans tezinde Beşiktaş sahilinin donanmayla olan ilgisinden dolayı ile Barbaros Hayreddin Paşa Türbesi çevresinde bulunan taşlarla oluşturulan gemi beşiğinden, semtin bu ismi almış olabileceğini düşündüğünü belirtir²⁵¹.

²⁴⁷ A. N. Galitekin, 2001, s. 496.

²⁴⁸ R. Toparlı, **Ahmet Vefik Paşa Lehce-i Osmânî**, Ankara, 2000, s. 51.

²⁴⁹ C. Baysun, “Beşiktaş’a Dair”, **Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni**, İstanbul, Ağustos-Eylül 1946, s. 21-22.

²⁵⁰ M. T. Gökbilgin, 1992, s. 252-253.

²⁵¹ N. Göyünç, 1948, s. 11.

5- BEŞİKTAŞ'TA KENTSEL MEKÂNIN DEĞİŞİMİ

5.1- Tanzimat-İslahat: Beşiktaş'ta Yeni Başlangıçlar

Osmanlı Devleti'nde 3 Kasım 1839 tarihinde ilân edilen Tanzimat Fermanı, siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel alanda yeniden var olmaya çalışan devletin, aslında tüm 19. yüzyıl tarihini anlatan temel olay olmuştur²⁵². 19. yüzyılda Batı dünyasında hızla yaygınlaşan modernleşme hareketleri ve yapılan düzenlemeler, Osmanlı Devleti için Tanzimat reformlarının öncüsü ve bir nevi kılavuzu olmuştur. Özellikle sanayileşmeyle birlikte kentlerde artan nüfus, yaşanan çevrenin dönüştürülmesi fikrini doğurmuş, kimi zaman da zorunlu kılarak kentlerde değişimlerin ve modernleşmenin başladığı bir döneme adım atılmıştır. Avrupa kentlerinde yaşanan değişimler Tanzimat reformları ile Osmanlı Devleti'nde de görülmeye başlanmıştır.

Bu dönemde Osmanlı Devleti'ni yöneten padişahlar ve başkentin ileri gelenleri kentin yeni bir görünüme kavuşmasının şart olduğunu ve özellikle Paris kentinin model alınmasının gerekliliğini savunmuşlardır²⁵³. Tanzimat Fermanı'nın ilânından sonra kentin değişiminin, imâr faaliyetlerinin başkentte nasıl ve nereden ilerleyeceğine yön veren en önemli olay padişahın ikametgâhının Suriçi'nde yer alan Topkapı Sarayı'ndan sur dışında bir sayfiye yeri olan Beşiktaş'a taşınmasıyla başlamıştır.

Beşiktaş aslında 17. yüzyıldan itibaren padişahların yaz aylarını geçirdikleri bir yerleşim yeri olmuş, padişahların ardından diğer devlet adamlarının da Beşiktaş'a gelmesiyle yazlık köşkler, sahilsarayları ve çeşitli konutlar yapılarak semt giderek

²⁵² H. İnalçık, **Tanzimat Nedir? Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, İstanbul, 2017, s. 32.

²⁵³ S. Faroqhi, **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla**, Çev: Elif Kılıç, İstanbul, 2011, s. 302.

büyümeye başlamıştır. Tanzimat Fermanı'nı ilân eden Sultan Abdülmecid'in, Beşiktaş Sahil Sarayı'na mevsimsel göç yapıldıktan hemen sonra 25 Nisan 1823'te bu Sahil Sarayı'nda doğduğu kayıtlara geçmiştir²⁵⁴. Sultan Abdülmecid'in padişah olduğu 1839 yılına kadar ne sıklıkla Beşiktaş Sahil Sarayı'nda kaldığı bilinmez ama, Beşiktaş'ta yeni bir saray yaptırarak İstanbul'un fethinden bu yana padişah ve ailesinin ikametgâhı olan Topkapı Sarayı'nın terk edilmesine ve klasik saray yaşamı geleneğine son verilmesine yol açtığı bir gerçektir²⁵⁵.

5.1.1- Mekânsal Değişimler

5.1.1.1- Yaşam Mekânları ve Sosyal Alanlar

Tanzimat Fermanı ilân edilmeden altı ay öncesinde kentin imârına ilişkin yayımlanan ilmühaber, Tanzimat Dönemi'nde yasallaşan imâr düzenlemelerinin öncüsü olmuştur. Reformları sırasıyla uygulamaya başlayan Sultan Abdülmecid'in yürürlüğe koyduğu 1848 tarihli Ebniye Nizamnâmesi, 1848 tarihli Beyannâme, 1849 tarihli Ebniye Nizamnâmesi, 1858 tarihli Sokaklara Dair Nizamnâme aslında 1839 tarihinde yayımlanan ilmühaberinin genişletilerek detaylandırılmış ve yasallaştırılmış halleridir.

Tanzimat Fermanı'nın ilânı ile her alanda görülen Batılılaşma hareketinin toplum tarafından benimsenmesi ve sürdürülebilir hale gelmesi, Osmanlı Devlet yöneticileri ve devlet erkanının yaşam alanlarında yaptıkları değişikliklerle başlamıştır. Bu değişikliği etkileyen ya da zorunlu kılan en önemli faktör yeni yapılan görkemli

²⁵⁴ N. Sakaoğlu-N. Akbayar, **Avrupalaşmanın Yol Haritası ve Sultan Abdülmecid**, İstanbul, 2001, s. 13-14.

²⁵⁵Beşiktaş Sahilsarayı'nda uzun süreler kalındığı gösterir nitelikte olan, Şehzade Abdülmecid ve Şehzade Abdülaziz'in odalarının eşyalarının değiştirilmesine ilişkin bir Hicri 29.12.1253 (Miladi 1837/1838) tarihli bir belge tespit edilmiştir. BOA., TS.MA.e, Yer: 593-75, H-29-12-1253.

elçilik binalarıdır²⁵⁶. Bu nedenledir ki Osmanlı Devleti'nde yaşanan Batılılaşma'nın, toplum ve diğer ülkeler tarafından görünebilir hale gelmesi için, öncelikli olarak mimari alanda yeni uygulamalara gidilmiştir. 1839 tarihinde yayımlanan ilmühaberde; İstanbul da yüzyıllardan beri yaygın olan ahşap saray ve konut mimarisi yerine, kâgir yapıların inşa edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu doğrultuda hareket eden Sultan Abdülmecid de 17. yüzyıldan beri Beşiktaş Saray-ı Hümayun olarak bilinen ahşap yapılar topluluğundan oluşan yazlık sarayı yıktırması, 1843 yılında aynı alanda Beşiktaş'ın Boğaz girişinde kâgir bir sarayın yapımını başlatmıştır. Devlet eliyle gelişen Batılılaşma hareketi, Osmanlı Devleti'nin mimari alanda kentin görüntüsünü değiştiren, simge bir yapı olan Dolmabahçe Sarayı'nın inşa edilmesini sağlamıştır.

Yeni bir sarayın yapımı için mekân olarak Beşiktaş'ın tercih edilmesinin en önemli sebebi, İstanbul'a bağlı üç belde'den biri olan, Levanten ve gayrimüslim nüfusla birlikte modernleşmenin hızla ilerlediği Galata'nın da bu yakada olmasıdır. Saray aynı zamanda ticaretin ve elçiliklerin merkezi olan Galata bölgesinde değil de, dışında ama yakınında olan Beşiktaş'ta yapılarak; resmîyetini koruyan, imtiyazını ve varlığını mimari unsurlarla ifade eden iktidarın, güç göstergesinin temsili olmuştur. Bunun yanında Beşiktaş'ın Boğaziçi'ndeki konumu ile devlet erkanı tarafından yaklaşık iki yüzyıldır kesintisiz sayfiye yeri olarak kullanılması da mekân tercihini etkilemiştir²⁵⁷.

Günümüzde Dolmabahçe Sarayı'nın bir kısmını da içine alan arazi, bir koy durumunda iken 16. yüzyıldan itibaren doldurulmaya başlanmış, bahçe ve bostan haline getirilerek Karabâli ismini almış ve İstanbul'un has bahçelerinden biri

²⁵⁶ N. Avcıoğlu, "19. Yüzyıl Saray Mimarisi ve İmparatorluğun Kendini İfadesi", **150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu**, Cilt 1, İstanbul, 23-26 Kasım 2006, s. 29-33.

²⁵⁷ A. Batur, "Kentsel Tasarım Bağlamında Dolmabahçe Sarayı", **Dolmabahçe Mekânın Hafızası**, Derleyen: B. Kaya, İstanbul, 2016, s. 64.

olmuştur. Dolmabahçe adıyla bir hasbahçe bulunmamasına²⁵⁸ rağmen, Evliya Çelebi Osmanlı donanması tarafından doldurularak önce cirit meydanı olan, sonrasında da bahçe haline getirilen yere Dolmabahçe ismi verildiğinden bahseder²⁵⁹. Evliya Çelebi'nin bahsettiği yer Dolmabahçe'nin bir kısmını içine aldığı düşünölen Karabâli Bahçesi'nden başlayarak diğeri bir has bahçe olan Beşiktaş Bahçesi arasında kalan bölüm olmalıdır²⁶⁰. İki has bahçe arasında yer alan bu bölüm önce cirit meydanı, bir mesire alanı, eğlencelerinde düzenlendiği bahçe haline getirilmiş olsa da zamanla yapılan birbirinden bağımsız köşk ve kasırlarla birlikte Beşiktaş Sahil Sarayı'nı oluşturmuş sonrasında hepsi yıkılarak tek bir yapıyla Dolmabahçe Sarayı'na dönüştürölmüştür.

Beşiktaş Sahil Sarayı, tamamıyla yıkılmadan önce bütöncöl olarak 1840 tarihinde İngiliz ressam ve haritacı Benjamin Rees Davies tarafından çizilmiş olan İstanbul haritasında yer almıştır. Haritaya, 1776 yılında Fransız mühendis François Kauffer tarafından çizilen İstanbul'un ilk bilimsel ölçekli haritası ilham kaynağı olmuş ve bu haritayı temel alarak Benjamin Rees Davies, 1840 yılında yeniden bir İstanbul haritası yapmıştır (bknz: Harita 2). Davies'in haritasında sahilden başlayarak tepelere doğru devam eden Dolmabahçe Bahçesi ve etrafında yer alan çeşitli yapılar ile kıyı şeridine ahşap Beşiktaş Sahil Sarayı işlenmiştir. Saray, basit bir çizimle ifade edilmiş olsa da aslında yapıların konumlandırılmaları haritadan anlaşılmaktadır. Şöyle ki; saray alanının ortasında ayrı olarak çizilmiş büyük kare planlı yapının Sultan I. Mahmud Dönemi'nde yapılan kasır, denize yakın olarak işlenmiş küçük ölçekli yapıların Sultanların balık tuttıkları köşkler, arkada görölen farklı ölçeklerdeki yapılarında harem bölümüne ait olması muhtemeldir²⁶¹. 1840

²⁵⁸ 1958 yılında Muzaffer Erdoğan tarafından Osmanlı Bahçeleri'ne dair yapılan araştırmada Dolmabahçe ismiyle bir bahçeye rastlanılmadığından bahsetmiştir. Dönem seyahatlarının seyahatnâmelerinde ise bu alan Dolmabahçe olarak geçmektedir. (Bknz: M. Erdoğan, 1958, s. 170.)

²⁵⁹ Y. Dağlı-S. A. Kahraman, 2011, s. 409.

²⁶⁰ M. Erdoğan, 1958, s. 170.

²⁶¹ D. Kuban, 2001, s. 80-81.

tarihli haritada da görüldüğü üzere birbirinden bağımsız farklı ölçeklerdeki ahşap yapılardan oluşan Beşiktaş Sahil Sarayı ile Osmanlı Devleti'nin geleneksel saray mimarisi devam etmiştir.

Dolmabahçe Sarayı'nın inşaatı devam ederken kentin planını gösteren, Osmanlı Devleti tarafından yaptırılan detaylı ilk İstanbul haritası, 1845 yılında Mühendishane-i Berrî Hümayun öğrencileri tarafından hazırlanmıştır²⁶² (bknz: Harita 3). Bu haritada ayrıntılı olarak 1845 Beşiktaş semtini de görmekteyiz. Haritada yer alan lejantta ve harita üzerinde, inşaatı süren Dolmabahçe Sarayı, Beşiktaş Sahil Sarayı-Hümayunu olarak belirtilmiş, sarayın yeri ve kapladığı alan ile birbirinden bağımsız yapılardan sadece Çinili Köşk işlenmiş, diğer yapılara ilişkin herhangi bir ibareye yer verilmemiştir. Ayrıca Beşiktaş Sahil Sarayı'nın arkasında Dolmabahçe vadisinde yer alan, 18. yüzyılda yapıldığı bilinen, muhtemelen Dolmabahçe Sarayı'nın bahçe düzenlemeleri yapılırken yıkılan Bayıldım Köşkü de haritaya işlenmiştir.

Osmanlı Devleti'nin bağımsız yapılardan oluşan saray geleneği 1843 yılında inşasına başlanan Dolmabahçe Sarayı ile bozulmuştur. Dolmabahçe Sarayı, çok geniş bir alana kurulmuş olup sadece idari birim, çeşitli daire binaları ve yaşam alanlarından oluşmamıştır. Dolmabahçe Saray Tiyatrosu ve Dolmabahçe Gazhânesi gibi ek binalarında inşa edilmesiyle birlikte aynı zamanda Osmanlı yeni mimari yapılarla tanışmıştır. Çeşitli köşk ve kasırlardan oluşan Beşiktaş Sahil Sarayı'nın bulunduğu alan Dolmabahçe Sarayı ve onun ek binaları için yeterli gelmemiş tarla ve bostan arazileri gibi özel mülkler istimlâk edilmiştir. İstimlâk edilen araziler arasında Barbaros Hayreddin Vakfına ait bir bostan ve konutunda olduğu Devlet Arşivlerinde yer alan 16 Nisan 1908 tarihli bir belgeden tespit edilmiştir²⁶³.

²⁶² C. Yılmaz, "Bir Haritanın Rehberliğinde 1845 İstanbul'u", **Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Cilt 9, İstanbul, 2020, s. 563.

²⁶³ BOA., ML.EEM, Yer: 695-81, R-02-06-1324.

1839 yılında Helmuth von Moltke²⁶⁴ tarafından çizilen başka bir İstanbul haritası da 1851 yılında detaylandırılarak güncelleştirilmiş ve Mekteb-i Fünun-ı Harbiye matbaasında yeniden basılmıştır²⁶⁵ (bknz: Harita 4). Harita üzerinde inşaatı devam eden Dolmabahçe Sarayı, henüz yıkılmamış olan Çinili Köşk işlenmiş devamında ise Barboros Hayreddin Paşa'ya ait alanın Hayreddin mevkii olarak adlandırıldığı görülmüştür. Saray inşaatının devam ettiği yıllarda İngiliz fotoğrafçı James Robertson tarafından çekilen bir fotoğrafta da Çinili Köşk detaylı olarak yer almıştır (bknz: Foto. 14). 1852 yılında İstanbul'a gelen Fransız yazar Théophile Gautier, Dolmabahçe Sarayı'nın inşaatını (bknz: Foto. 15-16) görmeye gittiğinde, Mimar Garabet Balyan tarafından eski bir köşke götürülerek burada ağırlandığından bahseder²⁶⁶. Eski sarayın kalıntısı olarak söz ettiği yerin Çinili Köşk olduğu hiç şüphesizdir. Çinili Köşk'ün yıkılmayarak, Dolmabahçe Sarayı inşaatı sırasında bir şantiye/depolama/dinlenme alanı olarak kullanıldığı ve aynı zamanda Dolmabahçe Sarayı yapılırken yapıların bir anda değil de sırasıyla yıkıldığı da bu belgelerden anlaşılmıştır. 1853 tarihli bir diğer fotoğrafta ise, inşaatı devam eden Dolmabahçe Sarayı'nın hemen arkasında bulunan Dolmabahçe Vadisinde, ahşap Bayıldım Köşkü'nün de henüz yıkılmadığı ama harap halde olduğu görülmüştür (bknz: Foto. 17).

Dolmabahçe Sarayı, geleneksel Osmanlı mimari üslupları ile batı mimari üsluplarının birleşmesi sonucu oluşan eklektik²⁶⁷ bir yapıdır (bknz: Foto. 18). Plan

²⁶⁴Helmuth Von Moltke 1800 tarihinde Almanya'da doğmuştur. 1819 yılında Danimarka ordusunda hizmete başlamış, 1822 yılında Alman ordusuna girmiştir. 1835-1839 yılları arasında ise Osmanlı ordusuna bağlı öğretmenlik ve uzmanlık yapmıştır. İstanbul'da çalıştığı süre boyunca İstanbul'un, Boğaziçi'nin ve birçok yerin haritasını çizmiştir. 1840 yılında Almanya'ya dönmüş, genelkurmay başkanı olmuş, feldmareşallik ve kont ünvanlarını almıştır (Bknz: H. V. Moltke, **Moltke'nin Türkiye Mektupları**, Çev: H. Örs, İstanbul, 2015, s. 9).

²⁶⁵ İ., Tekeli, "Haritalar", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 3, İstanbul, 1994, s. 558.

²⁶⁶ T. Gautier, **İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri**, Çev: N. Yiğitler, İstanbul, 2007, s. 262.

²⁶⁷ Fransız yazar, şair Théophile Gautier 1852 yılında sarayın dış cephesiyle ilgili; "*Hangi mimari düzende yapıldığını söylemek zor; bu saray ne Grek, ne Roma, ne gotik, ne Rönesans, ne Arap, ne de Türk*" demiştir (Bknz: T. Gautier, 2007, s. 260).

özelliklerinde, bir nevi yaşam alanlarının konumlandırılmasında Osmanlı konutlarından etkilenilmiş, cephe süslemelerinde ise farklı akımların bir arada görüldüğü, Batı mimari tarz ve özellikleri hâkim olmuştur. Saray, kâgir olarak tek yapı ölçeğinde bir ana bina ve ek yapılardan oluşmuştur²⁶⁸ (bknz: Foto. 19-20). İstabl-ı Âmire, tiyatro, cami, karakol ve gazhâne gibi ek binalar sarayın tüm sosyal, kültürel ve idari ihtiyaçlarını karşılamak üzere yapılmış, bu durum toplumsal yaşama da yön vermiş ve etkilemiştir. Dolmabahçe Saray inşaatı devam ederken ek yapılar ve çevre düzenlemeleri için istimplâk işlemleri de yapılmıştır. 1854 tarihli bir arşiv belgesinde Dolmabahçe civarında satın alınan bir sahilhânenin bedelinin ödenmesinden bahsedilir²⁶⁹.

Dolmabahçe Sarayı'nın Osmanlı'daki mimari anlayışın değişmesine yol açtığı özelliği elbette ki sadece bütüncül kâgir bir yapı olması değildir. Dolmabahçe Sarayı'nın tasarımı ve döşemesi için yeni kurulan küçük çaplı fabrika ve atölyeler, Avrupa'dan mobilya²⁷⁰ gibi kullanım ve dekoratif eşyaların getirilmesi, artık Osmanlı Sarayı'nın temsil ve protokol işlevini kazandığını göstermiş, bir bakıma saray mimarisi ve dekorasyonu diğer ülkelere Osmanlı Devleti'nin yıkılmadığını, gücünün de devam ettiğini anlatan bir araç olmuştur. 1853 yılında doğu seyahatine çıkan İngiliz George William Frederick Howard, kâgir olarak inşa edilen Dolmabahçe Sarayı'nı gördüğünde, Osmanlı Devleti'nde ahşap olarak yapılan saray ve konut mimarisi için büyük bir adım atıldığından bahseder²⁷¹.

Saray sadece mimarisiyle değil görkemli bahçe düzenlemeleriyle de dikkat çeker. 18. yüzyılda Fransa'ya elçi olarak gönderilen Yirmisekiz Mehmet Çelebi, Paris Sarayları'nda gördüğü bahçe düzenlemelerinden etkilenmiş ve bu bahçelerden

²⁶⁸ İ. Yücel ve diğerleri, **Dolmabahçe Sarayı**, Ankara, 2008, s. 18, 20.

²⁶⁹ BOA., MB.İ, Yer: 12-72, H-08-06-1270.

²⁷⁰ Théophile Gautier, saray salonunun XIV. Louis üslubunda olduğunu, Paris Operası dekoratörü Sechan tarafından yapılırken Sechan'ın Paris'teki atölyesinde gördüğünü anlatmıştır. (Bknz: T. Gautier, 2007, s. 265.)

²⁷¹ G., W., F. Howard, **Türk Sularında Seyahat**, Çev: Ş. S. Türet, İstanbul, 1978, s. 57.

sefaretnâmesinde söz etmiştir. Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin etkisiyle Paris saray bahçeleri Osmanlı saray bahçeleri için örnek olmuş, yansımaları 19. yüzyılda da devam ederek Dolmabahçe Sarayı bahçe düzenlemesinde de kendini göstermiştir²⁷². Saray'ın hem deniz hem de kara tarafında batı ve doğu senteziyle, mimari dokunun etrafında geometrik bir kurguyla düzenlenen, havuz ve heykellerle hareketlendirilen Mabeyn, Kuşluk, Harem, Velihat ve Bayıldım adıyla anılan bahçeler, Dolmabahçe Sarayını görsel olarak tamamlayan unsurlar olmuşlardır²⁷³ (bknz: Foto. 21). Dolmabahçe Saray bahçeleri kara tarafından yüksek duvarlarla ayrılmış, birbirleri arasında da sınırlandırılmıştır. Saray'ın arka tarafındaki vadide var olan doğal çevreye çeşitli düzenlemeler yapılarak, sebze ve meyve de yetiştirilen bir Türk Bahçesi niteliği taşıyan Bayıldım Bahçesi bu özelliği ile Barok ve Neoklasik gibi batı etkilerinin görüldüğü diğer saray bahçelerinden ayrılmıştır. Batı etkilerinin görüldüğü bahçeler, Almanya'dan davet edilen bahçıvanlar; Sester, Fritz Vensel, Koch Murika öncülüğünde ve farklı ülkelerden gelen diğer bahçıvanlar tarafından düzenlenmiştir. Genel olarak 19. yüzyılın Avrupa saray bahçeleri etkisinde kalan Dolmabahçe Sarayı bahçesinde özellikle mozaik doku, bordürler ile bahçe yollarının kum ve çakıllarla döşenerek parlak bir görünüm oluşturduğu tasarım öğeleri bu etkiyi daha da net göstermiştir²⁷⁴.

İstanbul kentinin ilk demografik haritası olan, Prusyalı Subay Carl Stolpe tarafından hazırlanan ve 19. yüzyılın sonuna kadar sayısız baskısı yapılan 1863 tarihinde yayımlanan haritada, farklı dinlere mensup insanların kentteki yaşam

²⁷² Ş. Rado, **Paris'te Bir Osmanlı Sefiri, Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa Seyahatnamesi**, İstanbul, 2019, s. 26, 59-61, 64, 66, 68, 75, 94.

²⁷³ E. A. Seçen, **Dolmabahçe Sarayı ve Bayıldım Bahçeleri 19. Yüzyıl Tasarım İlkeleri ve Bitkisel Restitüsyonu**, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2011, s. 356-523.

²⁷⁴ E. Erdoğan-F. Aklanoğlu, "Dolmabahçe Sarayı Bahçesinin Bitkisel Tasarım İlkeleri", **150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu**, Cilt 2, İstanbul, 23-26 Kasım 2006, s., 301; P. Köylü-E. Kutay-A. Kalaycı-G. A. Kesim, "19. Yüzyıldaki Toplumsal Yapı ve Sanat Ortamının Dolmabahçe Sarayı'ndaki Dış Mekân Düzenlemesi Üzerine Etkileri", **150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu**, 23-26 Kasım 2006, Cilt 2, İstanbul, s. 336.

alanları gösterilmiştir. Haritanın 1866 yılında yapılan baskısında, Dolmabahçe Saray alanı içerisinde yer alan yapılar bahçe düzenlemesiyle birlikte işlenmiştir (bknz: Harita 5). 1840, 1845 ve 1851 yıllarında yapılan haritalarda kara tarafında yer alan saray bahçesi ile deniz kenarına konumlandırılmış saray binaları arasında yer alan bölümün neredeyse birbirine bitişik olan durumu ortadan kalkmış, Dolmabahçe Sarayı ile Beşiktaş arasında kalan yolun ve saray bahçesinin düzenlendiği ve Dolmabahçe meydanının oluşturulduğu, 1866 yılına ait haritadan tespit edilmiştir (bknz: Foto. 22).

İtalyan yazar Edmondo de Amicis, 1874 yılında İstanbul'da kaldığı süre boyunca kente ilişkin detaylı gözlemlerde bulunmuştur. Dolmabahçe Sarayı'na ilişkin notlarında, yapının saray gibi olmadığını, birbirinden bağımsız, farklı mimari üsluplarla yapılmış görkemli ve zarif bu yapı topluluğuna; *“Saray yerine tıpkı Çin’de olduğu gibi İmparatorluk Şehri demek daha uygun”* olacağını belirtmiştir²⁷⁵. Dolmabahçe Sarayı'nın üç bölüme ayrılan ana yapısı aslında monoblok bir yapı olup, saray yaşayanlarının her türlü ihtiyacının karşılayan ek binalardan oluşmuştur.

Dolmabahçe Sarayı kentin yerleşim aksını değiştirerek, Teşvikiye ve Nişantaşı gibi yeni semtlerin oluşmasına, meyve ağaçlarıyla kaplı Beşiktaş ve Ortaköy tepelerinin imâra açılmasına ve buraların yavaş yavaş sultanlar, şehzadeler, paşalar, padişaha yakın insanlar ve saray memurları ile çalışanlarının tercih ettiği bir mekân haline gelmesine yol açmıştır. Dolmabahçe Sarayı kentsel mekânın yeniden biçimlenmesinde mimari açıdan İstanbul ve Beşiktaş için önemli bir aktör olmuştur. Dolmabahçe'den başlayarak Ortaköy'e kadar devam eden sahil şeridi ile bu alanın tepelere doğru uzanan kısımları yeni bir fiziksel çevreyi, toplumsal sınıfı, mekânı doğurmuş ve tüm kente yön vermiştir.

²⁷⁵ E. de Amicis, 2009, s. 181.

Beşiktaş ile Ortaköy arasındaki kıyı şeridinde yer alan, kente ve çevresine yön veren bir diğer yapıda Çerağan olarak bilinen Yalı olmuştur. 1840 tarihli Davies haritasında *Palace of the Sultan Begum* olarak belirtilen yerin Çerağan Yalısı olduğu anlaşılmıştır. 19. yüzyıl başında Sultan III. Selim'in kız kardeşi Beyhan Sultan'a ait olan yalı, o dönemlerde yayımlanan haritalarda Beyhan Sultan Sarayı ismiyle işlenmemiş, haritada belirtilen ismin yanlış yazıldığı düşünülmüştür. 1840 tarihli haritada Çerağan Yalısı ya da saray ibaresinin yer almaması da sonraki dönemlerde kentteki değişikliklerin işlenerek yeni baskıları yapılan haritalarda kimi zaman yer isimlerinin değişikliğe uğramadan yayımlanmış olabileceğini akla getirmiştir. Haritada, Çerağan Yalısı ile yalının etrafında farklı padişahlar döneminde inşa edilen diğer yapılar dağınık olarak, basit ve rastgele çizimlerle yer almıştır.

Çerağan Yalısı'nın bulunduğu alan, 17. yüzyılda Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde Kazancıoğlu Bahçesi olarak geçmiş, Evliya Çelebi bu bahçede yer alan bir yalı ve şadırvan olduğundan bahsetmiştir²⁷⁶. Aynı yüzyılda bahçe içerisine Beşiktaş Mevlevihânesi inşa edilmiştir. Zamanla has bahçeler içerisine eklenen alanda, 18. yüzyılda Lale Devri'nde, dönemin sanatçıları, edebiyatçıları ve ileri gelenlerinin de katıldığı çeşitli eğlenceler düzenlenmiş ve yapı Çerağan Yalısı²⁷⁷ olarak anılmaya başlanmış ve dönemin önemli bir simgesi olmuştur²⁷⁸. Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud Dönemleri'nde yeni yapılar inşa edilmiş, ancak Sultan II. Mahmud daha uzun süreler burada kalmaya başlayınca, sarayı oluşturan tüm yapıları ve Çırağan Sarayı alanı içerisinde kalan Beşiktaş Mevlevihânesini yıktırıştır. Devlet arşivlerinde yapılan araştırmada, Beşiktaş Serencebey yokuşunda Cihannüma olarak belirtilen bir arsanın Çırağan Sarayı için satın

²⁷⁶ Y. Dağlı-S. A. Kahraman, 2011, s. 409.

²⁷⁷ Çerağ kelimesi Farsça'da ışık veren, aydınlık anlamında olup, Lale Devri'nde kandil ve mumlarla aydınlatılarak gece şenlikleri düzenlenen bahçelerden biri olan bu alana Çerağan denilmiş, günümüz Türkçesinde yazılış ve söyleyiş bakımından Çırağan sözcüğüne dönüşmüştür (Bknz: Ç. Gürelsoy, **Çerağan Sarayları**, İstanbul, 1992, s. 7, 17).

²⁷⁸ E. Işın, 1994, s. 169.

alınmasına ilişkin 1840 tarihli bir belge tespit edilmiş, bu belgeyle çevredeki bazı arazi ve yapılarında istimlak edilerek saray alanının genişletildiği anlaşılmıştır²⁷⁹. Sultan II. Mahmud -özellikle dış cephesinde görülen tapınak tarzı mermer sütunlarıyla (bknz: Şekil 10)- Avrupa saraylarına benzer üslupta bir saray yaptırmak istemiş olsa da sarayın bütüncül ahşap mimarisiyle geleneksel doku terkedilememiş, saray tamamlanamadan da padişah vefat etmiştir²⁸⁰. Sultan Abdülmecid Dönemi'nde tamamlanan tek yapı ölçeğinde ancak ahşap olarak inşa edilen saray, resmi ikametgâh olarak kullanılmaya başlanmış olsa da Abdülmecid'in özellikle yenileşme hareketlerini mimariyle gösterme çabasının bir sonucu olarak yaptırmaya başlattığı kâgir Dolmabahçe Sarayı tamamlanana kadar Saray, padişah ve ailesini ağırlayabilmiştir.

1842 yılında İstanbul'a gelen Oryantalist ressam Fransız Eugène Flandin'in, "*Sultan Selim'in Sarayı*" olarak bahsettiği ve gravürünü de yaptığı sarayın, Çırağan Sarayı olduğu anlaşılmıştır (bknz: Şekil 11). Sultan III. Selim'in yaz aylarını geçirdiği Çırağan Yalısı'nın saraya dönüşmesi Sultan II. Mahmud Dönemi'nde başlamış, Abdülmecid ile birlikte saray inşaatı tamamlanmıştır. Eugène Flandin'in, İstanbul'da bulunduğu tarihlerde Sultan Selim adıyla bir saray olmaması, kente geldikten 10 yıl sonra kitabının yayımlanması, Flandin'in bu süre içinde kimi mekân ve yer isimlerini karıştırmış olabileceğini akla getirmiştir. Eugène Flandin, Çırağan Sarayı'na ilişkin notlarında, bütüncül ayrıntılar arasında yaptığı eleştiri de dikkat çekicidir. "*...Türk mimarisiyle Yunan stilinin bir karışımıdır. Korint stilindeki mermer sütunlar boyanmış ahşap pavyonları taşır. Kendini beğenmiş câhillikleri içinde, bazı ilerlemiş Türklerin alışkanlıklarını, beğenilerini ve doğal zevklerini Batı uygarlığı ve sanatı ile kaynaştırarak ortaya çıkardıkları garip karmayı bundan daha iyi anlatan bir şey*

²⁷⁹ BOA., D.DRB.İ, Yer: 6-12, H-27-12-1256.

²⁸⁰ H. Y. Şehsuvaroğlu, 2014, s. 74-75.

olamaz. Beşiktaş Sarayı büyük bir karikatürdür...”²⁸¹. Sanatçı, saraya ilişkin yaptığı eleştiriden sonra, saraydan etkilendiği de saklamayarak notlarında bunu şöyle ifade etmiştir: “...Bütün köşkleri, galerileri, sütunlarıyla birlikte denize kadar inen mermer merdivenleri, suyu yalayan balkonları, en zengin nebatâtle sarılı oluşu ve Doğu denen bu şahane bütünle çevrelenmesinin, hayran kalınacak bir etki doğurduğunu eklemesem, gerçeği söylememiş olurum”²⁸².

Mühendishane-i Berrî Hümayun öğrencilerinin 1845 yılında hazırladığı haritada ise Sahilsaray-ı Hümayün olarak geçen Çırağan Sarayı'nın bulunduğu alanın sınırları bütüncül olarak verilmiş ve sarayın sınırlarının genişletildiği haritadan da anlaşılmıştır. Haritada sarayın tam arkasında görülen yeşil alanın oluşturduğu koruluk, sarayın kara tarafında yer alan arka bahçesidir. 1851 yılı İstanbul haritasında, Çırağan Sarayı'nın bulunduğu alanda büyük ölçekli iki ayrı yapının konumlandırıldığı ve bu yapıların yanında ise küçük ölçekli yapıların olduğu görülmüştür. Sarayın kara tarafında yer alan bahçesinin de genişlediği gözlemlenmiştir. Ayrıca arka bahçeye geçiş için saray ile bahçeyi birbirine bağlayan alan olduğu, burada bir geçiş yolu olan köprü de yapıldığı anlaşılmıştır. 1852 yılında Théophile Gautier'in bir kayık gezintisi sırasında denizden gördüğü Çırağan Sarayı'nı; “...Binanın ana bölümü Paris Meclis binası tarzında ince sütunlardan ve üçgen biçiminde alınlıktan oluşmuş, iki kanatta kocaman kafesi andıran pencereler sıralanıyor”²⁸³ diye tarif eder.

Dolmabahçe Sarayı tamamladıktan bir süre sonra 1857 yılında Sultan Abdülmecid, yeni bir kâgir saray yaptırmak için Çırağan Sarayı'nı oluşturan tüm yapıları yıktırması, ancak ekonomik sorunlardan dolayı saray inşaatı tamamlanamamıştır²⁸⁴. 1857 yılına ait tespit edilen bir arşiv belgesinde de Çırağan

²⁸¹ E. Flandin, **İstanbul (L'Orient) 19. Yüzyıl**, İstanbul, 2014, s. 24.

²⁸² E. Flandin, 2014, s. 24.

²⁸³ T. Gautier, 2007, s. 93.

²⁸⁴ S. Can, 1999, s. 15-16.

Sarayı civarında yer alan hanelerin satın alındığını, böylelikle saray alanının daha da genişletildiği anlaşılmıştır²⁸⁵. Çırağan Sarayı'nın yapımına mimar Nikoğas Balyan tarafından 1863 yılında Sultan Abdülaziz Dönemi'nde başlanmıştır. Mimar Nikoğas Balyan'ın vefatından sonra tasarımına sadık kalınarak saray, Sarkis Balyan ve Agop Balyan tarafından 1871 yılında tamamlanmıştır²⁸⁶. Farklı daire ve birimlerden oluşan Çırağan Sarayı, dönemin batı mimari anlayışının yanı sıra yoğun olarak doğu üslubunun da hâkim olduğu Endülüs-Mağrip etkilerin görüldüğü, doğu ile batı öğelerin bir arada kullanıldığı oryantalist ve eklektik bir mimari anlayışla yapılmıştır (bknz: Foto. 23-24). Çırağan Sarayı'nın yetersiz gelmesi sonucunda hanedan mensupları ile idari ve askeri işlerin yürütülmesi için inşa edilen ek birimler ise Feriye Sarayları olarak adlandırılmış ve bir yapı kompleksi oluşturulmuştur. Çırağan Sarayı ile aynı alanda olan Feriye Sarayları, üç ana bina, harem ve küçük bir binadan oluşan, Oryantalist ve Neoklasik etkilerin bir arada görüldüğü eklektik bir yapılar topluluğu olmuştur. Sultan II. Mahmud Dönemi'nde başlayan ve yeni bir mimari gelenek haline gelen karakol binalarından biri de Çırağan ve Feriye Sarayları'nın hemen yanına yapılmıştır²⁸⁷. İtalyan yazar Edmondo de Amicis, 1874 yılında gördüğü Çırağan Sarayı'nın tek bir binadan oluşmadığını yapılar topluluğu olduğunu şu cümleyle ifade etmiştir: “...Basit ama gösterişli Çırağan Sarayı, daha doğrusu beyaz mermerden yapılmış saray dizisi...”²⁸⁸ dir. Çırağan Sarayı'nın ek yapıları ve çevre düzenlemesi için 1875 yılında da saray yakındaki binalar da satın alınmış ve istimlak edilmiştir²⁸⁹. Sultan Abdülaziz Dönemi'nde saraya davet edilerek saray için resimler tasarlayan Rus ressam Ayvazovski 1875 yılında “Çırağan Sarayı Önünde Osmanlı Donanması” isimli bir resim yapmıştır. Osmanlı Donanması için önemli bir semt olan

²⁸⁵ BOA., MB.İ, Yer: 14-75, H-30-09-1273.

²⁸⁶ S. Can, 1999, s. 17.

²⁸⁷ M. B. Tanman, 2014, s. 159-167.

²⁸⁸ E. de Amicis, 2009, s. 361.

²⁸⁹ BOA., HH.İ, Yer: 55-17, H-20-09-1291.

Beşiktaş'ta her yıl yaz mevsimine girilirken, donanma tarafından tören yapılması âdet olmuş, halk da bu törenleri izlemiştir (bknz: Resim 2).

İstanbul Boğazı kıyısında Çırağan Sarayı'nın arkasında yer alan kara bölümünde, düzlükten başlayarak tepelere doğru uzanan geniş koruluk ise önce bazı padişahların avlanma sahası olmuş, sonrasında has bahçeler arasına katılmıştır. Köşk ve kasırların ilâve edilmesiyle ağaçlar, bağlar, çiçeklerle kaplı alan, padişahlar ve hanedan üyeleri için gözde bir mekân haline gelmiştir. Öyle ki bu koruluk, sadece padişahların değil İstanbul'a gelen yabancı seyyah ve resmî görevli olarak bulunan kişilerinde dikkati çekmiştir. Örneğin, 1843 yılında Doğu seyahatine çıkan ve İstanbul'a da gelen Fransız, şair ve yazar Gérard de Nerval, denizden gördüğü, Sultan II. Mahmud'un yapımını başlattığı, Sultan Abdülmecid'in tamamlattığı mermer sütunlu Çırağan Sarayı'nı, görkemli ve güzel bulmuş, sarayın arkasındaki koruluğu da fark ederek; *"...Uçsuz bucaksız bahçeler, tepelerin inişli çıkışlı çizgisini izliyor yukarılarda, şemsiye biçimli çamlar her yerde öteki bitkilerin üzerinde kendini gösteriyor"*²⁹⁰ demiştir. 1874 yılında Edmondo de Amicis de beyaz mermer sütunlu Çırağan Sarayı ile sarayın arkasında yer alan yemyeşil tepelerin güzel bir zıtlık oluşturduğundan bahseder²⁹¹ (bknz: Foto. 25).

Çırağan Sarayı yapılırken çevrede yer alan araziler istimlâk edilmiş, hasbahçe Çırağan Sarayı'nın dış bahçesi/arka bahçesi olmuş ve Mabeyn Bahçesi adı verilmiştir. 1845 ve 1851 yıllarına ait haritalardan da bahçenin genişletildiği anlaşılmıştır. 1845 tarihli harita lejantında da Yıldız Köşkü, Valide Köşkü ile Köşk olarak belirtilen yapıların da koruluk içerisinde yer alan yapılar olduğu düşünülmüştür. Sultan II. Mahmud Dönemi'nde koruluğun en yüksek noktasına bir seyir köşkü inşa edilmiş, kenti farklı açılardan gördüğü için köşke *"Yıldız Köşkü"*

²⁹⁰ G. de Nerval, 2017, s. 604.

²⁹¹ E. de Amicis, 2009, s. 361.

denilmiştir²⁹². Yıldız Köşkü, ileri ki yıllarda aynı alanda inşa edilecek saraya ve semte de adını vermiştir. Sultan Abdülmecid ise annesi Bezmiâlem Valide Sultan için 1842 yılında koruluk içerisine yeni bir köşk yaptırmış ve köşke “Kasr-ı Dilkuşa” ismi verilmiştir²⁹³. Bu köşkler de aynı dönemde yapılan diğer saray ve köşkler gibi şüphesiz ahşap olarak inşa edilmiştir.

Beşiktaş ve Ortaköy arasında kalan Çırağan Sarayı’nı bu arka/dış bahçeye bağlamak için yol üzerine, sarayla birlikte aynı dönemlerde yapıldığı düşünülen, Endülüs-Mağrip etkilerinin görüldüğü üç gözlü köprü inşa edilmiş ve bir üst geçit oluşturulmuştur²⁹⁴ (bknz: Foto. 26). 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sahil kenarına inşa edilen yalıların genellikle bir arka bahçesi olduğu ve bu bahçelere bağlantı sağlayan ahşap köprüler yapıldığı bilinmektedir²⁹⁵. 1851 tarihli haritada da görülen Çırağan Sarayı’nın arkasında saray ile koruluk arasındaki açıklığında, aslında daha önceki yıllarda yapılan bir ahşap köprü olduğu düşünülmüş, İtalyan Ressam Carlo Bossoli’nin 1840 tarihli eserinde de kapalı olarak inşa edilen ahşap köprü açıkça görülmüştür (bknz: Resim 3). Yazar, Leyla Saz’da²⁹⁶ anılarında köprüden bahsetmiştir. Saz, harem kadınlarının Mabeyn Bahçesine geçerken kafesli köprünün kapılarının açıldığı, daha sonra da harem ağalarının köprünün kapılarını kapattığını anlatmıştır²⁹⁷. Muhtemelen, ahşap Çırağan Sarayı’nın yıkılarak kâgir saraya dönüştürülme sürecinde, mevcut kafesli ahşap köprü de yıkılmış ve yerine kâgir köprü yapılmıştır. Çırağan Sarayı ile kara tarafında yer alan bahçe arasında kalan Dolmabahçe Sarayı’ndan başlayan düzenli yol hattının devam ettiği, 1866

²⁹² A. Batur, 1998, s., 91; L. Saz, **Haremde Yaşam Saray ve Harem Hatıraları**, Haz: S. Demir, İstanbul, 2010, s. 31; O. Nuri, 1998, s. 9.

²⁹³ A. Batur, 1998, s.,98; B. Bilgin, 1988, s., 13. Ayrıca Valide Sultan Köşkü olarak da bilinen ve kaynaklarda adı böyle geçen köşkün, Kasr-ı Dilkuşa köşkü olduğu belirtilmiştir.

²⁹⁴ M. B. Tanman, 2014, s. 162.

²⁹⁵ F. Pekin-H. F. Yılmaz, **100 Köprü**, İstanbul, 2008, s. 104.

²⁹⁶ Leyla Saz, 1850 yılında İstanbul’da doğmuştur. Babası İsmail Paşa, Osmanlı Sarayı’nın özel doktorlarından olduğu için yaşamının bir bölümü sarayda geçirmiştir. Osmanlı saray hayatına tanıklık eden Saz, saray anılarını yazmıştır. Aynı zamanda besteci ve şair olan yazar, hayatını müziğe adamıştır. Bknz: L. Saz, 2010, s. 13-14.

²⁹⁷ L. Saz, 2010, s. 31.

tarihli haritadan tespit edilmiştir. Haritada, saray alanında yer alan yapıların önceki yıllara ait haritalara göre daha detaylı çizildiği görülmüştür.

Padişah ve hanedan üyeleri arasında gözde bir mekân olan, farklı tarihlerden itibaren dinlenme ve seyir köşkleri yapılan Çırağan Sarayı'nın inşaatı sırasında arka/dış bahçesi haline getirilen koruluk içerisine, Sultan Abdülaziz Dönemi'nde dinlenme ve seyir köşklarinin yapımı hız kazanmış ve sayıları artmış aynı zamanda köşkler, saray bahçelerinin mimari bir ögesi haline gelmiştir. Bu dönemde yapılan köşkler de, saraylar gibi kâgir olarak, dönemin mimari üslup ve akımlarına göre inşa edilmiştir. Sultan Abdülaziz Dönemi'nde, 1866 yılında Sarkis Balyan'a inşa ettirilen Mabeyn Köşkü, çeşitli mimari üslupların bir arada görüldüğü eklektik bir mimari anlayışıyla yapılmıştır. Çırağan Sarayı ile birlikte aynı dönemde 1871 yılında Mabeyn Bahçesi içerisine Sultan Abdülaziz tarafından Sarkis Balyan ve kardeşlerine iki ayrı köşk daha yaptırılmıştır. Bunlardan Malta Köşkü, iki katlı kâgir olarak inşa edilmiş bir seyir köşküdür. Bir diğer köşk, Çadır Köşkü ise tek katlı, kâgir, dinlenme ve seyir köşkü olarak inşa edilmiştir. Sultan Abdülaziz, Malta ve Çadır Köşkləri'nin inşaatı sırasında burada yer alan Yıldız Köşkü'nün bakım ve onarımı ile alan içerisine gezi yolları ve çeşitli düzenlemeler yaptırmıştır²⁹⁸. Sultan Abdülaziz'in Mabeyn Bahçesine yaptırdığı son yapı Sarkis Balyan ve kardeşleri tarafından inşa edilen tek katlı, kâgir Çit Kasrı olmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısında Sultan Abdülaziz Dönemi'nde aynı mimar tarafından yapılan ancak farklı mimari projelerin uygulandığı bu köşk ve kasırların ortak özelliği, dönemin kâgir ve eklektik mimari anlayışında inşa edilmiş olmalarıdır.

19. yüzyılda kentsel dokunun önemli bir parçası olan bahçe ve parklar, Osmanlı Devleti içerisinde giderek önem kazanmış, saray bahçelerinin düzenlenmesi için Avrupa'nın önemli, başkentlerinde görülen bahçe düzenlemeleri örnek alınmış,

²⁹⁸ S. Can, 1999, s. 29.

Avrupa'dan getirtilen mimarlar Çırağan Saray bahçesinin de planlamasını yapmıştır²⁹⁹. Aynı zamanda bahçe için Avrupa ülkelerinden çeşitli ürünler de sipariş edilerek getirtilmiştir. Örneğin, Çırağan Sarayı'nın arka bahçesine camla örtülü sera görevi gören bitki ve çiçek yetiştirmek için, İngiltere'den bir Limonluk getirtilmiş, camlarından dolayı yapı, Billur Köşk olarak adlandırılmıştır³⁰⁰.

1845 tarihli harita lejantında belirtilen hem saray hem de halk için bir sosyal alan niteliğindeki yerlerden biri de Beşiktaş'ın yukarı kesiminde yer alan, Yıldız tepesine yakın bir yamaç olan, Ihlamur olarak adlandırılan alandır. Hacı Hüseyin Bağları olarak anılan, karşısında Ihlamuraltı Mesiresi ve aynı alanda Muhabbet Bahçesi adıyla bilinen bir halk bahçesi bulunan, 18 yüzyıldan itibaren padişahların atış talimlerini yaptıkları, Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud adına nişan taşlarının dikildiği, içerisinde bir bağ evininde bulunduğu vadi, İstanbul'un önemli bir mesire yeri olmuştur³⁰¹. 1850 yılında İstanbul'a gelen Fransız yazar ve siyasetçi Alphonse de Lamartine Sultan Abdülmecid'in daveti üzerine Ihlamur Mesiresi'nde yer alan bağ evine gitmiş ve buraya ilişkin önemli bilgiler vermiştir. Yazar, "...*Vahşi ama zarif vadideki Ihlamur Köşkü...*" diye belirttiği sessiz, sakin ve çeşitli ağaçlar arasında yer alan vadideki bağ evini, Fransa köylerindeki din adamlarının konutlarına benzetmiş ve "...*dört köşeli, düz damlı, tek pencere...*" diyerek tasvir etmiştir. Lamartine, gösterişsiz bulduğu bağ evinin, bir terası ve bahçesinde de küçük bir havuzunun olduğundan da söz etmiştir³⁰².

Sultan Abdülmecid, mesire yerinde bulunan batılı gezginlerinde dikkatini çeken ve şaşırtan sade ve küçük bağ evini yıktırarak yerine iki kasır yaptırmıştır.

²⁹⁹ Bahçe'nin ilk planlamasını Alman mimar Stefel sonrasında ise düzenlemeleri Alman Schlerf ve Vienhild yapmıştır (Bknz: D. Kuban, 2016, s. 628).

³⁰⁰ H., Y., Şehsuvaroğlu, 2014, s. 77.

³⁰¹ N. Taşer, **Ihlamur Kasırları**, İstanbul, 2012, s., 9-12; Ç. Gülersoy, 1983, s. numarasız; M. Sözen, 1990, s. 158.

³⁰² A. de Lamartine, **A. de Lamartine ve İstanbul Yazıları**, Çev: Nurullah Berk, İstanbul, 1971, s. 158, 163.

Kasırların mimarı belli değildir, ancak kasırların dönem özelliklerini bütünüyle yansıtan, batılı öğelerle bezeli zengin ve yoğun cephe süslemesi ve Dolmabahçe Sarayı'nın yapımında kullanılan fazla gelen malzemelerin burada değerlendirilmesi, Balyan ailesi fertlerinden birinin inşa etmiş olabileceğini akla getirmektedir (bknz: Foto. 27). 1856 yılında tamamlanan, Merasim Köşkü ve Maiyet Köşkü olarak da bilinen kasırlar, bodrum üzerine tek kat ve kâgir olarak inşa edilmiştir (bknz: Foto. 28-29-30). Sultan Abdülmecid, dinlemek için gittiği, Ihlamur vadisini, Nüzhetiye olarak adlandırmış, Merasim Köşküne de Ihlamur Kasrı denilmiştir³⁰³. Ancak Ihlamur Kasrı'nın 19. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen kimi arşiv belgelerinde Nüzhetiye Kasrı Hümayun olarak geçtiği tespit edilmiştir³⁰⁴.

Sultan Abdülmecid Dönemi'nde Ihlamur Mesiresi; bağ, bahçe ve bostanların bulunduğu içinden bir derenin aktığı geniş bir vadiye yayılmış, zamanla çevredeki arazilerde istimlak edilerek, bölge daha da büyümüştür. Özellikle kasırların inşa edilmesiyle çevrenin değişimi başlamıştır. 1856 tarihli bir arşiv belgesi de bunu kanıtlar niteliktedir. Belge, bahçıvan Aziz ve Murad'ın Ihlamurdere bostanından yola ilâve edilen yerlerinin değerine yönelik olup, bu belge kasırlar için bir yol düzenlemesi yapıldığını da gösterir³⁰⁵. Mesire alanının büyümesi İstanbul halkının da bu alandan faydalanmasını sağlamıştır. Türk ve Avrupa bahçelerinin bir sentezi olarak düzenlenen, Ihlamur vadisine artan ilgi, çevrenin gelişmesine de yol açmıştır³⁰⁶ (bknz: Foto. 31). Devlet eliyle yabancı³⁰⁷ ve Türk bahçıvanlar tarafından düzenlenen ve oluşturulan Ihlamur mesiresi, kent halkının da dinlenip, eğlendiği Beşiktaş ve çevresinde düzenlenmiş ilk mesire alanı olmuştur. Ihlamur mesiresi yapılan çevre

³⁰³ T. Artan, "Ihlamur Kasrı", **Dünden Bugüne Beşiktaş**, İstanbul, 1998, s., 106; Ç. Gülersoy, 1983, s. numarasız.

³⁰⁴ BOA., MB.İ., Yer: 14-86, H-11-12-1273. BOA., MB.İ., Yer: 25-44, H- 29-10-1288.

³⁰⁵ BOA., MVL, Yer:350-31, H-12-08-1272.

³⁰⁶ T. Artan, "Ihlamur Kasrı", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt:4, İstanbul, s., 111; N. Taşer, 2012, s. 16.

³⁰⁷ Dolmabahçe Saray bahçesini düzenleyen Alman bahçıvanlar; Sester, Fritz Vensel ve Koch Murika, Ihlamur Kasırları bahçesinin düzenlenmesi içinde çalışmışlardır (Bknz: N. Taşer, 2012, s. 16).

düzenlemeleriyle Beşiktaş ve çevresinde yaşayan halk için zamanla bir sosyal alan ve buluşma noktası haline gelmiştir. Aslında İstanbul'da 1850'li yıllardan itibaren farklı semtlerde oluşturulan mesire yerleri, halkın buluşmak için tercih ettiği kentin en önemli sosyal mekânları olmuştur. Osmanlı Devleti, bu nedenden dolayı ki çok talep gören, kalabalıklaşan mesire yerlerinde uyulması gereken davranış kurallarını belirlenmiş ve denetim altına almıştır. "Tenbihnâme" adı verilen bu kurallarla ırz ve edep dahilinde hareket etmeyenlerin cezalandırılacağı, Müslüman kadınların mesire yerlerine hangi günlerde gidebileceği bildirilmiştir. Örneğin; 1861 yılında yayımlanan bir tenbihnâme de İhlamur Mesiresi ve diğer mesire yerlerine Pazar günleri kadınların gitmesi yasaklanmıştır³⁰⁸.

Tanzimat Fermanı'nın ilân edilmesi, kentsel mekânların modernleşmesi yönünde İstanbul genelinde ortaya atılan fikirlerin hukukî altyapısını oluşturmuş, 1856 yılında ilân edilen Islahat Fermanı da bu hukukî fikir ve reformları pekiştirmiştir. Dolmabahçe Sarayı'nın asıl kent merkezinin dışına yapılmış olması, yerleşim aksının ana merkezden dışarı çıkıp yayılmasına ve kent sınırlarının değişimine yol açmıştır. Yüzyıllardır değişmeyen kent dokusunun bu değişimi, Dolmabahçe Sarayı'nın mekânı olan Beşiktaş semti özelinde hukuk kurallarının uygulanmasını hızlandırmış ve kolaylaştırmıştır. Tanzimat Fermanı'nın ilânından sonraki süreçte özellikle devlet yönetiminde görev yapanlar ile padişaha yakın varlıklı ailelerin Beşiktaş ve Ortaköy de yaptırdıkları konak, köşk ve yalılarda, imâr reformlarının uygulanarak modern yapıların ortaya çıktığı görülmüştür. Beşiktaş ve Ortaköy'deki yazlık ahşap sahil sarayları, köşk ve yalılar bu dönemde yerini artık kâgir olarak inşa edilen anıtsal ölçekteki yapılara bırakmaya başlamıştır.

Beşiktaş'ta da konutlara ve binalara ilişkin ilk yasal değişimlerin gündeme gelmesi, 1848 Ebniye Nizamnâmesi'nin yürürlüğe girmesiyle başlamıştır. I.

³⁰⁸ A. Ş. Çoruk, "Osmanlı İstanbul'unda Halkın Eğlence Hayatı", **Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Cilt 4, İstanbul, 2020, s. 306-307.

Meşrutiyet'in ilânı 1876 yılına kadar imâr uygulamalarına yönelik sırasıyla; 1848 yılında bir Beyannâme, 1849 tarihinde Ebniye Nizamnâmesi, 1858 de Sokaklara Dair Nizamnâme, 1863 tarihli Turuk ve Ebniye Nizamnâmesi, 1866 tarihli Talimatnâme, 1875 tarihli İstanbul ve Bilad-ı Selâse'de Yapılacak Ebniyenin Suver-i İnşaiyyesine Dair Nizamnâme yayımlanmıştır³⁰⁹. Bütün bu hukuki düzenlemeler bina yükseklikleri ve malzemesi, sokakların genişliği, yol yapımı ve onarımı ile ilgili maddelerden oluşan örgütsel reformlar olup genel olarak benzer konuları içermiştir. Tanzimat Fermanı'nın ilânı sonrasında Dolmabahçe Sarayı'nın yapılmasıyla birlikte devlet eliyle yaşam alanlarının modernleşmeye başlaması Islahat Fermanı ilânı ile de sürecin hızlanması öncelikli olarak saray ve çevresinde yer alan bölgeleri etkilemiş ve bu etki kalıcı bir değişimi sağlamıştır. Dolmabahçe Sarayı'nın yapılmasıyla Beşiktaş semti, İstanbul'da hem saray çalışanları hem padişah yakınları hem de kentli için sürekli yerleşim yeri olarak yeni bir mekânsal tercih olmuştur.

Beşiktaş ve Ortaköy, sadece Müslümanların değil aynı zamanda farklı din ve etnik grupların kendine özgü kimliklerini yaşamak için seçebildiği kültürel çoğulcu bir yerleşim yeri özelliği göstermiştir. 1840 ve 1844 tarihleri arasındaki dönemi kapsayan hafiye raporlarında Beşiktaş ve Ortaköy'de Fransız, İngiliz, İran, İtalyan, Mısır ve Rus uyruklu kişiler ile Osmanlı tebaasına bağlı Rum, Ermeni ve Yahudi vatandaşların yaşadığı ya da esnaf, tüccar ve eczacı olarak dükkânlarının semtte olduğu tespit edilmiştir³¹⁰. Ayrıca Ortaköy'de Bulgar nüfusun da olduğu, hatta sürgüne gönderilen bir grup Bulgar Papazında, sürgünden döndükten sonra

³⁰⁹ M. Ersoy, 2017, s. 40.

³¹⁰ C. Kırılı, **Sultan ve Kamuoyu Osmanlı Modernleşme Sürecinde Havadis Journalleri (1840-1844)**, İstanbul, 2009, s. 204, 248-249, 277, 311, 354, 383, 385, 387, 403, 407, 421-422, 427, 434, 437, 446-447, 449, 456-457, 460.

Ortaköy'e yerleştirildiği görülmüştür. 1872 yılında da Bulgar Eksarhlığı binası için Osmanlı Devleti tarafından Ortaköy'de Bulgarlara bir arazi de verilmiştir³¹¹.

Osmanlı Devleti'nde farklı toplumların yaşantısı Tanzimat Fermanı öncesi İslam hukukuna göre oluşturulan kurallarla belirlenmiştir. Örneğin; Müslümanların ibadet mekânlarının çevresinde gayrimüslimlerin oturması yasaklanmış, aynı semt içerisinde dini ya da etnik gruplara göre mahalleler ayrılmıştır³¹². Tanzimat Fermanı'nın getirdiği eşitlik ilkesi mahallelerin sokak dokusuna yansımış, Müslüman ve gayrimüslim kişilerin konutları arasındaki kat yüksekliği farkı sona ermiştir³¹³. Beşiktaş semtinde de bir arada yaşayan Müslüman ve gayrimüslimlerin konutları aynı nizamda ve yükseklikte ama farklı mahallelerde yapılarak, sokak-doku bütünlüğü sağlanmıştır. Beşiktaş'ta yaşam alanı mahalleler belli bir planlamayla Müslüman ve gayrimüslim vatandaşlara göre bölümlenmiştir. Beşiktaş ve Ortaköy'de Ermeni ve Rumların yaşadığına dair 1840, 1845 ve 1856 yıllarına ait nüfus defterleri de tespit edilmiştir³¹⁴. Dolmabahçe'den başlayarak Ortaköy'ü kapsayan kıyı kesiminde padişah ve ailesine ait saraylar, devlet görevlileri ve varlıklı ailelere ait yalılar konumlandırılmış, Beşiktaş'ın iç kısımlarından tepelere doğru uzanan semt sınırları içerisinde Müslüman, Rum ve Ermeni mahalleleri, Ortaköy'ün iç kısımlarında ise Müslümanlarla birlikte, yoğun bir Yahudi nüfusu ile Ermeni ve Rum azınlıklar yerleşmiş, böylelikle Beşiktaş'ta çok kültürlülük çatısı altında heterojen bir toplum oluşmuştur.

³¹¹ K. Veliçkov, **İstanbul'dan Hatıralar 1870-1890**, Çev: H. Mevsim, İstanbul, 2017, s., 9, 30; H. Stambolski, **Bir Osmanlı Hekiminin Anılarıyla İmparatorluğun Zor Yılları 1858-1878**, Çev: H. Mevsim, İstanbul, 2018, s. 354.

³¹² Y. Ercan, **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler, Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları**, Ankara, 2001, s. 175.

³¹³ 1848 tarihli Ebniye Nizamnamesi'nde binaların yükseklikleri dine göre değil, ahşap ve kâgir olmasına göre farklılık göstermiştir. Bknz: O. N. Ergin, **Mecelle-i Umûr-ı Belediye**, Haz: C. Özdemir, Cilt 2, İstanbul, 1995, s. 1034.

³¹⁴BOA., NFS.d., Yer: 72, H-29-12-1256. BOA., NFS.d., Yer: 91, H-18-02-1255. BOA., NFS.d., Yer:250, H-29-12-1260. BOA., NFS.d., Yer: 316, H-29-12-1260. BOA., NFS.d., Yer: 499, H-29-12-1273. BOA., NFS.d., Yer: 532, H-29-12-1273.

Beşiktaş semtinde kentsel reform, öncelikli olarak Dolmabahçe'den başlayarak Ortaköy'e kadar uzanan kıyı kesiminde uygulanmaya başlanmıştır. 1856 yılında tamamlanan Dolmabahçe Sarayı öncülüğünde ahşap sahil saraylar ile sarayın çevresinde yer alan ahşap yapılar yıkılarak, kâgir malzemeyle inşa edilmeye başlanmış, konut ve kimi binaların dönüşümü gerçekleşmiş, saray çevresinde yeni mahalleler kurulmuş, bir süre sonra da sahil kesiminden Beşiktaş tepelerine doğru yeni yerleşim yerleri oluşmaya başlamıştır. Sadece devlet görevlileri değil aynı zamanda maddi geliri yüksek olan ve padişaha yakın olmak isteyen varlıklı ailelerde Beşiktaş semtini yerleşmeye başlamıştır. Yalnızca Beşiktaş'ın merkezi değil, semte yakın olmasından dolayı Vişnezade Mahallesi'nden yukarı doğru Beşiktaş tepeleri geçilerek Teşvikiye Mahallesi'nin kurulması da bu dönemde Sultan Abdülmecid'in teşviki ile sağlanmıştır³¹⁵.

İdari olarak Galata kadılığına bağlı olan Beşiktaş'ın, 1840 yılına ait bir nüfus defterinde; "Galata Kazası Beşiktaş Kolu Mahallelerinde Sakin Müslümanlar" yazdığı tespit edilmiş, defterin kapak sayfasında Tekerlek Mustafa Çelebi, Vişnezade, Maçka, Abbasğa, Süleymaniye, Sinan Paşa Atik, Sinan Paşa Cedid, Rum Ali, Çakır Baba, Maçka, Mevlevihâne, Hamam Kılıç Ali mahallelerin isimlerine yer verilmiştir³¹⁶. Davies'in 1840 tarihli haritasında da mahalleler ya da yapılaşmaların bulunduğu alanların isimleri belirtilmemiş olmasına rağmen, önceki yüzyıllardan itibaren kurulmaya başlayan ve varlığı bilinen mahallelerin haritada konumlandırılmasının doğru olduğu gözlemlenmiştir. Harita da Beşiktaş ve Ortaköy arasındaki sahil kesiminde birbiri ardına sıralanmış saray, yalılar ile sahilden Beşiktaş tepelerine doğru dağınık bir yapılaşma açıkça görülmektedir. Beşiktaş Sarayı'nın hemen üstünde kuzey yönünde Süleymaniye Mahallesi, doğusunda yer alan Mustafa Çelebi Cami'nin etrafı ve muhtemelen üst kısmında Tekerlek Mustafa Çelebi Mahallesi,

³¹⁵ Z. Çelik, 2016, s. 50.

³¹⁶ BOA., NFS.d., Yer: 53, H-29-12-1255.

Beşiktaş Sarayı'nın kuzeybatısında görülen yapılaşma alanının Vişnezade Mahallesi, hemen üstünde Maçka Mahallesi, Sinan Paşa Cami'nin bulunduğu çevrenin Sinan Paşa Mahallesi, hemen yukarısında kalan alanın Abbasğa Mahallesi, bu mahallenin hemen üzerinde batı yönünde ise 15. yüzyılın sonlarında kurulan Rum Ali (Rum Ali Mescidi/Uzuncaova) mahallesi hiç şüphesiz doğru olarak haritaya işlenmiştir. Harita da *Palace of the Sultan Begum* olarak işlenen Çerağan Yalısı'nın bulunduğu alanın batısında Yahya Efendi Külliyesi'nin, külliyenin kuzey yönünde ise Ortaköy'ün bir bölümündeki yapılaşma da haritaya çizilmiştir. Harita da aynı zamanda Beşiktaş tepelerinde, batı yönüne denk gelen ve henüz yapılaşmaya açılmayan bir alanda Türk Mezarlığı olduğu görülmüştür. Bu konumlandırma aynı zamanda Türk Mezarlığının alt bölgesinde yer alan mahallelerde yaşayan nüfusun yoğun olarak Türklerden oluştuğunu kanıtlar niteliktedir. Bostan, tarla ve bahçe olarak kullanıldığı düşünülen Beşiktaş tepeleri ise henüz iskâna açılmamıştır. Haritada Beşiktaş'taki yapılara ya da nüfusa ilişkin herhangi bir açıklayıcı bilgi ve lejant yerleştirilmemiş ancak yasal düzenlemelerin daha yürürlüğe girmediği bu yıllarda tüm İstanbul gibi Beşiktaş'ta yer alan konutlarda ahşap malzemeyle inşa edilmiştir. Oryantalist ressam Eugène Flandin'in, pitoresk bir görüntü oluşturan Beşiktaş İskelesini konu aldığı 1842 tarihli gravüründe de iskelenin etrafında yer alan yapıların ahşap olduğu görülmüştür (bknz: Şekil 12).

Eugène Flandin, Beşiktaş İskelesi ve çevresini sadece resmetmemiş, aynı zamanda yazdığı metinle, gravürü tasvir ederek, Boğaziçi'nde küçük bir yerleşim yeri olan Beşiktaş'ın, dikkat çekici güzelliğinden bahsetmiştir. Flandin'in gravüründe küçük, kalabalık bir meydana açılan iskele ve meydanın etrafında yer alan dükkânlar, servi ağaçları arasında kalan Beşiktaş Sinan Paşa Cami ve geride kırma çatılı, dikdörtgen prizmal gövdeli, üstleri konik başlıkla sonlandırılmış bacaları görülen, iki katlı ahşap evler dikkat çekicidir. Gravürde görülen iskelenin etrafında yer alan dükkânların, kahvehâneler ile meyve, sebze ve içecek gibi çeşitli ürünlerin

satıldığı basit ahşap yapılar olduğu anlaşılmıştır³¹⁷. 1843 yılında yazar Gérard de Nerval Tophane'den bindiği sandal ile çıktığı gezinti sırasında yaptığı gözlemlerinden de Beşiktaş sahilinde yer alan konutların ahşap basit yapıları oldukları anlaşılmıştır: “Boğaz’ın Avrupa kıyısı boyunca ilerlerken, genellikle Sultan’ın hizmetindeki kimselerin oturduğu uzun bir kır evleri dizisi görülüyor”³¹⁸ demiştir. Ayrıca Nerval, bu ahşap konutların “süslü, kafesli ve renkli”³¹⁹ olduğunu ifade etmiştir.

Ressam Mıgırdiç Melkon’un 1844 yılına tarihlendirilen Çırağan Sarayı resminde, geride Beşiktaş ve Çırağan Sarayı arasında kalan bölgede, ağaçlar arasındaki konutların birbirine yakın konumda olduğu ve yapılaşmanın artmaya başladığı net bir şekilde görülmektedir (bknz: Resim 4). 1845 yılında çizilen ve kentteki yerleşim yerlerini, bahçe, tarla ve bostan gibi alanlar ile kenti oluşturan hemen hemen bütün unsurların görüldüğü haritada, Beşiktaş semti de detaylı olarak yer almış, harita üzerinde kullanılan birbirinden farklı renk ve işaretler yardımıyla da Beşiktaş’taki yerleşim alanları ile diğer alanların tespiti yapılabilmektedir³²⁰. 1840 yılında çizilen haritaya göre daha detaylı olarak yapılan 1845 tarihli haritada yerleşim yerleri pembe renkle gösterilmiş, mahallelerin konumlandırılmaları aynı olmakla birlikte, kıyı kesimin ve kıyıya yakın alanların meskûn mahal olduğu, tepe kısımların ise hâlâ imâra açılmadığı anlaşılmıştır. Yeni bir yerleşim alanı açılmamasına rağmen 1840 tarihli haritada seyrek olarak işlenen yerleşim yerleri, 1845 yılındaki haritada mahallelerin sınırları belli olarak ve bütüncül bir halde verilmiş, mevcut mahallelerin genişleyerek büyüdüğü tespit edilmiştir.

1845 yılına ait nüfus defterleri incelendiğinde ise Beşiktaş Kolu mahallelerinin yanı sıra Boğaziçi karyeleri olarak belirtilen köylerinde de idari olarak Beşiktaş

³¹⁷ E. Flandin, 2014, s. 22.

³¹⁸ G. de Nerval, **Doğu’da Seyahat**, Çev: S. Hilav, İstanbul, 2017, s. 605.

³¹⁹ G. de Nerval, 2017, s. 604.

³²⁰Harita lejantında renkler bahsedilmemiş olmasına rağmen renk ve işaretlerin tespiti yapılmıştır (Bknz: C. Yılmaz, 2015, s. 566).

Kolu'na bağlanarak mahalleye dönüştürüldüğü, sınırlarının kuzeye doğru genişlediği görülmüştür³²¹. Osmanlı yönetimi köyleri Beşiktaş Kolu'na bağlayarak bir bakıma idari denetimi de sağlamaya çalışmış ama yerleşim merkezinin tıpkı 1845 tarihli harita görüldüğü gibi Beşiktaş Sahil Sarayı ile Ortaköy arasında kalan bölgede daha yoğun olduğu anlaşılmıştır. 1845 tarihli “Galata Kazası Beşiktaş Kolu Mahallelerinde Sakin Müslümanlara” ilişkin nüfus defterinde de Tekerlek Mustafa Çelebi, Süleymaniye, Vişnezade, Maçka, Abbasağa, Sinan Paşa Atik, Sinan Paşa Cedid, Rum Ali, Kılıç Ali, Çakır Ağa (Baba), Yahya Efendi Mevlevihânesi ve Ortaköy mahalleleri yer almıştır³²².

1833 ve 1850 yıllarında İstanbul'a gelen Fransız yazar Alphonse de Lamartine Boğaz kıyılarındaki konutların değişimini çok iyi gözlemlemiştir. 1833 yılında bir kayıkla çıktığı gezintide, “...şimdi içinde oturulmayan, harikulade güzellikte bir sarayın pencerelerinin önünden geçiyorum. ...Bu büyük saraydan sonra saraylar, yalı, ev ve bahçeler sonsuz bir dizi halinde kıyıda sıralanmıştır. ...Hepsi ahşap olan bu saraylar, yalılar çok zengin oymalarla bezenmiş. ...Çeşitli renklerle boyanmış küçük evler köyün her iki yanından set set yükselir ve binbir renkli köşkler... ve ...çamlarla çevrili büyük villalar...”³²³ diye yaptığı tasvirden önce Beşiktaş Sahil Sarayı'nın önünden, sonra da Beşiktaş ve Ortaköy'den geçtiği anlaşılmıştır. Sultan II. Mahmud o yıllarda karşı kıyıda yer alan Beylerbeyi Sarayı'nı da kullandığından, yazar Beşiktaş Sahil Sarayı'nın kullanılmadığını düşünmüştür. Lamartine'nin, 1850 yılında aynı rotayı kullanarak yaptığı gezintisinde ise inşaatı devam eden kâgir olarak yapılan Dolmabahçe Sarayı'nın önünden geçmiş, sonrasında gördüğü yalılara ilişkin; “...Boğaz birbirinden güzel yalılarla bezenmiş on dört fersah uzunluğunda bir sokak. ...Bu saraylar eskiden tahtadan yapılırdı, şimdi taştan”³²⁴ ifadesiyle Beşiktaş ve

³²¹ BOA., NFS.d., Yer: 173, H-29-12-1260.

³²² BOA., NFS.d., Yer: 172, H-29-12-1260.

³²³ A. de Lamartine, 1971, s. 97-98.

³²⁴ A. de Lamartine, 1971, s. 152-153.

Ortaköy sahili boyunca uzanan ahşap yapıların artık kâgir malzemeyle yapıldığı ve kıyı şeridinin konutlarla dolarak genişlediği anlaşılmıştır. 1851 yılına ait İstanbul haritasında ise Beşiktaş semtinin sınırlarının büyüdüğü Beşiktaş'ın sahilden tepelere doğru genişlediği açıkça görülmüştür. Bu durum mahalle sınırlarının genişlediğini ya da yeni mahalleler kurulduğunu ortaya koymuştur. Beşiktaş ve Ortaköy arasında kalan sahil şeride de tamamen yapılarla dolmuştur.

1852 yılında İstanbul'da bulunan Theophile Gautier kentte kaldığı süre boyunca birçok kez Boğaz çevresini gezmiş ve Beşiktaş'a uğramıştır. *“Boğazı takip ederek, ışıklarla pul pul görünen, vezirlerle paşaların köşkleriyle süslenmiş Avrupa kıyısında ilerledik; bu köşklerin önlerinde demirden yapı iskeleti üzerine monte edilmiş ve üzerinde doğu tarzında karışık hat şeklinde vapurların, çiçek demetlerinin, Kuran'dan ayetlerin görüldüğü ışıklı panolar vardı; sonunda Çırağan Sarayı hizasına geldik...”*³²⁵. Yazarın, köşklerin önünde gördüğü ışıklı panolar, Osmanlı Dönemi'nde Ramazan ayında İstanbul'da bir gelenek haline gelen, genellikle minareler arasına asılan, üzerine çeşitli yazı ve tasvirlerinde yapıldığı mahyalar olduğu hiç şüphesizdir. Theophile Gautier, notlarında Beşiktaş sahili boyunca kesintisiz devam eden saray ve konutların yapı malzemesine de değinmiştir. Bu yapıların genel olarak ahşap olduğunu, ancak başka yapılardan kalan sütun ve mermerlerinde saray ve konutlarda kullanılarak bir Doğu zarafeti olduğundan söz ettikten sonra, konutlara ilişkin ayrıntılara değinmiştir: *“...Denize uzanan katları, cumbaları, girinti ve çıkıntıları, Çin tarzı damlı köşkleri, kafesli pavyonları ve her zaman tazelenen güzel ve göz alıcı renkleriyle bu yapıların çekici bir zarafeti var. Kadınlara ayrılan dairelerin pencerelerindeki tahta kafeslerin ortasında aktörlerin salona ve seyircilere bakmaları için tiyatro perdelerinde bulunan delikler gibi yuvarlak delikler açılmıştır”*³²⁶.

³²⁵ T. Gautier, 2007, s. 93.

³²⁶ T. Gautier, 2007, s. 306-307.

Beşiktaş'ta bir paşanın evine de davet edilen Gautier, iskelede deniz üzerine ahşap direklerle kurulduğu anlaşılan kalabalık bir kahvehânenin önünde kayıktan indikten sonra, paşanın evine varıncaya dek Beşiktaş sokaklarında gördüklerini tasvir etmiştir: “Lüleciler, şekerciler, salatalık, mısır ve çeşitli Doğu sebzeleri satan dükkânların bulunduğu, kalabalık birkaç sokaktan geçtikten sonra, iki yanı pembe badanalı bahçe duvarlarıyla çevrili, ıssız bir yoldan çıkmaya başladık. Eski Kürt paşası bu yolun üst kısmında oturuyordu”³²⁷. Beşiktaş iskele meydanında çeşitli dükkânların yer aldığı bilinmekle birlikte, muhtemelen iskele meydanından hemen sonra gelen Sinan Paşa ve Köyiçi mahallerinin bulunduğu sokaklar o dönemde Beşiktaş'ın çarşısını oluşturmaktadır ve Gautier bu çarşıdan geçerek yukarı kısımda kalan Abbasğa ya da Rum Ali mahallesindeki bir eve gitmiştir. Gautier, ayrıca Ermeni konutlarının siyaha, Rum konutlarının kırmızıya, Türk konutlarının da açık renge boyanma kuralının Beşiktaş'ta da kalktığından ve herkesin konutlarını yeşil renk hariç istediği renge boyatabileceğinden bahsetmiştir³²⁸.

1853 yılında doğu seyahatine çıkan İngiliz George William Frederick Howard, Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'da ahşap malzemeye inşa edilen konutlar karşısında, Yunanistan'ın küçük bir kasabası olan Trianta da taş malzemeye yapılan konutları gördüğü andaki şaşkınlığını şöyle ifade etmiştir: “Boğaziçinde Padişah'ın, paşaların ve elçilerin köşkleri ahşapken buradaki evlerin hepsi, hatta en yoksul kişinin evi bile kalın taşlardan yapılmıştı”³²⁹. Howard'ın notlarından, küçük bir kasabadaki konutların taş malzemeye yapılp, koskoca bir imparatorluk başkentindeki konutların ahşap malzemeye yapılmasına bir anlam veremediği anlaşılmıştır.

³²⁷ T. Gautier, 2007, s. 175.

³²⁸ Yazar, yeşil renge sadece hacılar ve peygamber sülalesinden kişilerin konutlarını boyatabileceğini belirtmiştir (Bknz: T. Gautier, 2007, s. 308).

³²⁹ G. W. F. Howard, 1978, s. 71.

1855 yılında eşinin görevi nedeniyle İstanbul'a gelen İngiliz Lady Amelia Hornby, kentte yaşadığı süre boyunca ailesine mektuplar yazmıştır. Kenti, Osmanlı toplumunu ve günlük yaşamı anlattığı mektuplarında, Beşiktaş ve Ortaköy'den de detaylı olarak bahsetmiştir. Ortaköy'de Ermeni bir aileye ait bir köşkü kiralayıp yerleşen Hornby ailesi, bu çevreyi ve insanlarını tanıma fırsatı bulmuştur. Lady Hornby, deniz yoluyla geldiği Ortaköy iskelesini kayıktan iner inmez tasvir eder. “...Küçük ahşap iskelesine çıktığımızda, kayıkların silen, ...ağlarını tamir eden ya da ellerine doladıkları bir oltayla balık tutan rengarenk sarıklı birkaç Türk...” olduğunu anlatır ve karşısına çıkan Sultan Abdülmecid'in inşa ettirdiği Ortaköy Cami'ne hayran kaldığını belirtir. Kiraladıkları köşke doğru yoluna devam eden Hornby'nin çıkan yangın sonucu harabe olan Yahudi ve Ermenilerin yaşadığı Ortaköy'ün aşağı kısmına ilişkin gözlemleri gerçekçidir. “...Şimdiye kadar görmüş olduğum en pis köyün içinden, su damlatan pejmürde çadırlarında hâlâ ekmek satan fırıncıların ve evlerin yıkıntıları arasında ısınmaya çalışıp titreyen azgın köpeklerin arasından geçerek tepeye tırmanmaya başladık. ...Kendi kendime bu perişan yerde daha ne kadar yaşamak zorunda kalacağız diye sordum. ...Bahçe içindeki küçük, şirin eve vardığımızda durum o kadarda kötü görünmez oldu” der. Ayrıca yazar, yangından sonra yıkıntı halinde olan Ortaköy'ün kandillerle aydınlatılan Ortaköy Cami ile bir tezat oluşturduğundan bahsederek kandil ışığı; “Bir tarafta güzellik ve ihtişamı, diğer taraftaysa fakirlik, pislik ve yıkıntıyı aydınlatıyor” diye söz eder³³⁰.

Yazar, mektuplarında iki tepenin ortasındaki geniş bir vadiye kurulmuş olan Ortaköy'ün yoğun bir yerleşim yeri olduğunu, bu tepelerden birinin tam ortasında, dik yolu olan bir sokakta, içerisinde çeşitli meyve ağaçlarının ve çiçeklerin bulunduğu bir bahçesi, bahçede mutfağı ve ahır olan, bol pencereli, merdivenle ulaşılan “ahşap duvarlı köşk” olarak belirttiği kiradıkları konutu anlatmıştır. Ayrıca yazar, Rum

³³⁰ Lady Hornby, **Kırım Savaşı Sırasında İstanbul**, Çev: K. Işık, İstanbul, 2021, s. 93-94.

seyislerinin ahırda yüksek bir ahşap platformun üzerinde “*Türk Yorgani*” olarak belirttiği yatakta uyduğunu ifade etmiştir. Köşklerinin karşısında bahçeli, yüksek duvarlarla çevrili avlulu, pencereleri kafesli iki katlı ahşap evde ise Ermeni Piskoposu’nun, Ortaköy’de pencereleri yıkık, kötü durumda olan ahşap evlerde de Yahudilerin yaşadığından söz etmiştir. Evlerinin penceresinden yolun yukarısında kalan, duvarlarla çevrili servi ağaçlarının arasında bir Türk Mezarlığının görüldüğünü, ayrıca Ortaköy’de Rum, Ermeni ve Yahudi mezarlığının bulunduğunu özellikle Rum ve Ermeni mezarlıklarının yemyeşil ağaçlarla çevrili olduğunu ve insanların yaz günlerinde buralarda oturduklarından bahsederek Ortaköy için; “*Boğazdan bakıldığında kafesli Türk evlerinden meydana gelen bir manastır gibi görünüyor*” demiştir³³¹.

Lady Hornby’nin Ortaköy’deki evlerinin önünden kırık bir talikaya³³² binerek Pera’ya gittiğini anlattığı mektubu, 1856 yılının Ortaköy ve Beşiktaş görünümünü de açıklar niteliktedir. Ortaköy’de büyük taşlı ve çamurlu yollardan geçtikten sonra Beşiktaş’a vardığında, herkesin sokakta olduğunu gören Hornby, Padişah’ın hediyeler dağıttıracağı bir gün olduğunu tahmin eder. Hornby, kalabalığın bir çeşmenin etrafında toplandığını, bir çömlekçi dükkânının yanından geçtiklerini, Roma lahitlerinin yanında Barbaros Hayreddin Paşa’nın mezarının bulunduğunu, yayalar için temiz ve düzgün kaldırımlarla kaplı bir yoldan devam ettiklerinden söz eder. Yazar, bu yolun hemen ardından ağaçlarla kaplı gazın henüz ulaşmadığı ama sokak lambalarının yerleştirildiği etkileyici bulvarı gördüğü andaki şaşkınlığını ifade eder ve neden sonra Dolmabahçe Sarayı’na yaklaştıklarını anlar. Dolmabahçe Sarayı’nı geçtikten bir süre sonra yol yeniden kötüleşmiş, bunun üzerine Hornby, İstanbul’da kaldırım taşlarının, toprak üzerine atılmasından ibaret olduğunu söylemiştir. Yazar, Pera’nın kalabalığı, kiri ve gürültüsü, yüksek ücretli kötü evlerinin

³³¹ Lady Hornby, 2021, s. 87, 93-94, 96,108, 145, 147-148, 175-176, 194.

³³² Talika, dört tekerlekli, yaylı, üstü kapalı at arabasıdır.

yanında her şeye rağmen Ortaköy'ün temiz havasının bile insanı mutlu ettiğini belirtir³³³.

Lady Hornby, 12 Nisan 1856 tarihli bir mektubunda; Beşiktaş'a Barbaros Hayreddin Paşa'nın sarmaşıklarla örtülü mezarını görmek için gittiğini ancak sokak sokak arayıp yola yakın mezarlığı bulamadığını, bir dükkândan alışveriş yaparak yürüyüşünü tamamladığını anlatmıştır. Bu tarihlerde iyice büyüyen ve mahalleleri artan Beşiktaş'a Ortaköy'ün yukarı kesiminde tepede yer alan evinden yürüyerek gelen Lady Hornby, muhtemelen öncelikle Beşiktaş tepelerine gelmiş buradan sokakları gezerek sahile doğru inmiş ancak sahile yakın yerdeki Barbaros Hayreddin Paşa'nın mezarının bulunduğu alanı fark etmeden geçmiştir. 20 Mayıs 1856 yılındaki mektubunda ise kendi evinin daha aşağısında yer alan Ortaköy'ün dar sokaklarından geçerek ulaşılan, bir Türk evine misafirlige gitmiş ve genel hatlarıyla evi anlatmıştır. “*Sarı Ev*” olarak betimlediği Türk konutu, selamlık ve haremden oluşan, harem bahçesinde meyve ağaçları, bahçenin zeminin de ise motifli bir mozaik, selamlık bahçesinde ise bir taşlık olduğunu ifade etmiştir. Sonrasında ahşap merdivenlerle yukarı kata çıkıldığını, üst katta bir hole geldiklerini, birkaç odayı geçerek kafesli pencereli, tavanı süslemeli, Boğaz manzaralı bir odada ağırlandıklarını, ayrıca evin içerisinde mermer bir hamam bulunduğunu anlatmıştır³³⁴. Konutun, kadınlar için harem ve erkekler için selamlık olarak iki ayrı bölümü ile içerisinde bir hamamın olması yapının varlıklı bir aileye ait, ahşap büyük geleneksel bir konak olduğu izlenimi vermiştir. Ayrıca yazarın anlatımlarından 19. yüzyılın ikinci yarısında Beşiktaş'a bağlı bir köy olan Ortaköy'ün kıyı kesimlerinden yukarı doğru uzanan vadilerde yoğun olarak ahşap konutların yer aldığı, pis sokaklar ve çamurlu yollardan ibaret olduğu anlaşılmış, muhtemelen 1871 yılında Çırağan Sarayı tamamlanana kadar da köyün bu görüntüsünde fazla bir değişiklik olmamıştır.

³³³ Lady Hornby, 2021, s. 116.

³³⁴ Lady Hornby, 2021, s. 207-208, 239-243.

1856 ve 1858 yılları arasında İstanbul'da yaşayan Fransız gezgin La Baronne Durand De Fontmagne'nin Beşiktaş Kasrı olarak bahsettiği, padişahın elçileri kabul ettiği, idari işleri yönettiği mekânın Dolmabahçe Sarayı olduğu anlaşılmıştır. Yazar, Doğu tarzında ama zarif mimari öğeler taşıyan yapı gibi, bu civarda yer alan saray, köşk ve yalılarının çoğunluklu levanten ve gayrimüslim mimarlar tarafından inşa edildiğini, ancak sahil şeridi boyunca görülen bu yapıların bir manzaradan ibaret olduğunu anlatmıştır. Bir bakıma Fontmagne, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sosyal, kültürel ve ekonomik sorunlarla boğuştuğu bu dönemde yapılan saray, köşk ve yalı gibi yapıların Boğazda göstermelik bir dekoru yansıttığını ifade etmiştir³³⁵.

1866 tarihli haritada yerleşim yerlerinin farklı renklerde gösterilmiş olması, Beşiktaş ve çevresinde yaşayan nüfus yoğunluğu ve çeşitliğinin kolay anlaşılmasını sağlamıştır. Haritaya göre Müslümanların yaşadıkları yerler açık pembe, Hristiyanlar'ın gri, Museviler'in sarı renkle gösterilmiştir. Dolmabahçe'den Ortaköy'e kadar saray, köşk ve yalılarının sıralandığı sahil şeridi ile Beşiktaş iskelesinden başlayarak batı, kuzeybatı ve güneybatı yönlerine diğer bir tabirle Beşiktaş tepelerine doğru Müslüman nüfus yoğun olarak gözüксе de yer yer kimi mahallelerde Hristiyan nüfusun olduğu görülmüştür. Müslümanlarında yaşadığı Köyiçi mahallesine ilişkin 1856 yılına ait bir arşiv belgesinde de bu mahallede Rumların da yaşadığı anlaşılmıştır³³⁶. Beşiktaş merkezi olan iskeleden batı yönünde tepelere doğru gidildiğinde yerleşmenin arttığı, bu alanların imâra açıldığı tespit edilmiştir. Nüfus defterlerinde de rastladığımız Yeni Mahalle de haritaya işlenmiş, burada yoğun bir Müslüman nüfusun yaşadığı görülmüştür. Ortaköy de ise yoğun bir Musevi ve Hristiyan nüfusu görülürken, Müslüman nüfusun daha az olduğu anlaşılmıştır. 1866 tarihli haritada Beşiktaş'taki yerleşim yerlerinin 1840, 1845 ve 1851

³³⁵ La Baronne D. de Fontmagne, **Kırım Harbi Sonrasında İstanbul**, İstanbul, 1977, s. 77-78.

³³⁶ BOA., HR.MKT., Yer: 179-80, H-04-07-1273.

yıllarındaki haritalara göre genişlediği, birçok yerin imâra açıldığı ve semtin büyük bir banliyöye dönüşmeye başladığı açıkça fark edilir. Beşiktaş Abbasağa Mahallesiine ilişkin Devlet Arşivlerinde rastlanan 1865 tarihli bir belgede, mahallede yaşayan Yahudi ve Hristiyan ailelere ait konutların boşaltılarak iskân edildiği görülmüştür. 1866 tarihli haritada da Abbasağa Mahallesiinde yoğun bir Müslüman nüfusun olduğu tespit edilmiş, 1865 tarihli bu belgeyle de mahallenin iskân edilerek tamamen Müslümanlara verilmiş olabileceği düşünülmüştür³³⁷.

Edmondo de Amicis 1874 yılında Beşiktaş'tan "...küçük bir limanın çevresine kurulmuş büyük bir Türk Köyü, ya da daha doğrusu banliyösü..." diye söz ederek semtin genel görünümünden de bahsetmiştir: "*Evlerin arasında, meşhur korsan Barbaros'un mezarını gölgeleyen, geniş çınar ağaçları göze çarpar. Bütün tepe ağaçlıktır; vadiyi evler ve bahçeler doldurmuştur. ...Boğaziçi'ndeki köylerin en belirgin özelliği olan neşe ve zarafet havası burada da hakimdir*". Yazar, Beşiktaş'tan sonra Ermeni, Avrupalı ve Rum bankacıların konutları ile bir paşaya ait sarayın olduğu Ortaköy tepelerinin önünden geçtiklerini de anlatmıştır³³⁸.

İstanbul'da giderek artan nüfus, yangınlar, padişah ve saray görevlilerinin mekânsal değişiklikleri Suriçi bölgesinde yaşayan halkı da Boğaz'ın kuzeyine, Dolmabahçe'den başlayan bölgeye yerleşmeye yönlendirmiş ve Boğaz köylerinin kente dahil olmasını sağlamıştır. İstanbul'un diğer semtlerinde olduğu gibi Beşiktaş'ta geleneksel ahşap konut dokusu, zemin katta bahçe ve avlunun olduğu çoğunlukla hizmet mekânlarının da bulunduğu, birinci katta yaşam mekânları odaların konumlandırıldığı hayatlı ev tasarımı ile cephelere hareket katan sokağa bakan kafesli pencereler, sokağa taşan ve çıkma yapan cumbalar özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar hemen hemen aynı kurgusal düzende devam etmiştir. Ancak bu dönemde Beşiktaş ve Ortaköy'ün topografyasını etkileyen, ani gelişen

³³⁷ BOA., MVL, Yer: 458-49, H-26-06-1281.

³³⁸ E. de Amicis, 2009, s. 360-362.

deprem, sel, yangın gibi doğal afetlerin farklı noktalardaki yerleşim yerlerine tesir etmesi zorunlu olarak konutların ve mekânların oluşumuna yön vermiştir³³⁹. Özellikle İstanbul'da 16. yüzyılın sonundan itibaren neredeyse tüm sokakların ahşap yapılardan oluşması ufak yangınların büyümesine ve felaketlere yol açmıştır³⁴⁰. Beşiktaş ve Ortaköy'de de birçok mekân yangınlar nedeniyle ortadan kalkmış, sokaklar yeniden düzenlenmiş ve kurulmuştur. Semtte, konutları etkileyen münferit yangınlar dışında, farklı tarihlerde sokakları tümüyle saran yangınlarında olduğu görülmüştür. 1846 yılında Paşa Mahallesi'nde, 1848 ve 1855 yıllarında Ortaköy'de, 1858 yılında Köyiçi'nde, 1859 yılında Sinan-ı Paşa-ı Atik Mahallesi'nde, 1862 ve 1863 yıllarında Beşiktaş'ta, 1863 yılında Köyiçi'nde, 1864 yılında Köprübaşı ve Paşa Mahalleleri'nde, 1865 yılında Yenimahalle'de 1866 yılında Ortaköy'de, 1868 yılında Hasfırın'da, 1870 yılında Beşiktaş'ta, 1874 yılında Beşiktaş Hayreddin mevki, Köprübaşı ve Hasköy Tarlası'nda çıkan yangınlar, Beşiktaş ve Ortaköy'ün sokak dokusunu ve yerleşim yerlerini etkilemiştir³⁴¹. Yangınların yanı sıra 1866 yılında Beşiktaş ve Ortaköy'de yaşanan sel felaketi de birçok eve ve dükkâna zarar vermiş, semt yağmur suları altında kalmıştır³⁴².

Tanzimat Fermanı'nın ilânından sonra kentte meydana gelen yangınlar, kentsel dokunun yeniden modern olarak düzenlenmesini sağlamış, kent için yeni planlamaların yapılmasını bir bakıma kolaylaştırmıştır. 1863 yılında meydana gelen

³³⁹ Buradaki bilgiler; D. Kuban, **Türk Ahşap Konut Mimarisi 17.-19. Yüzyıllar**, İstanbul, 2017, s. 10, 44-45, 56-57. R. Günay, **İstanbul'un Kaybolan Ahşap Konutları**, İstanbul, 2017, s. 24, 106. S. Denel, **Batılılaşma Sürecinde İstanbul'da Tasarım ve Dış Mekanlarda Değişim Nedenleri**, Ankara, 1982, s. 46'dan özetlenmiştir.

³⁴⁰ D. Kuban, 2017, s. 8-9, 57.

³⁴¹ Beşiktaş'ta meydana gelen, 1863 Köyiçi yangınında 17 bina, 1865 Yenimahalle yangınında 40 bina, 1865 Ortaköy yangınında 34 bina, 1868 Hasfırın yangınında 38 bina, 1874 Hasköy Tarlası yangınında 40 bina, 1874 Köprübaşı yangınında 19 bina yanmıştır (Bknz: O. N. Ergin, **Mecelle-i Umûr-ı Belediye**, Haz: C. Özdemir, Cilt 3, İstanbul, 1995, s., 1228-1230). Mustafa Cezar'da Beşiktaş ve Ortaköy'deki yangınlara ilişkin sayısal veriler vermiştir. 1865 yılında Ortaköy de çıkan yangında 35 evin, 40 dükkânın yandığını, 7 dükkân ise söndürülürken yıkıldığını, 1869 yılında ise Beşiktaş'ta çıkan bir yangında birçok evin yanıp yok olduğundan bahsetmiştir (Bknz: M. Cezar, **Osmanlı Başkenti İstanbul**, İstanbul, 2002, s. 429).

³⁴² M. M. Aktepe, **Vak'a Nüvis Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi**, C. XI, İstanbul, 1989, s. 43.

Köyiçi yangınından sonra, bölgenin Dolmabahçe Sarayı yakınında ve Beşiktaş'ın da merkezi konumunda olması sebebiyle semtte öncü olan ama büyük ölçekli olmayan geniş, düzenli yol ve sokakların yapılmasına yönelik bir planlama yapılmıştır³⁴³. Beşiktaş ve Ortaköy'de 1846-1874 tarihleri arasında çıkan yangınlarda Osmanlı Devleti'nin yangınlara karşı ve yangınlar sonrası nasıl önlemler aldığı da belgelerden tespit edilebilmiştir. Beşiktaş'ta yangından zarar gören vatandaşlara atıyye-i seniyye³⁴⁴ verildiği, yangın havuzu ve ahşap yapıların arasına kâgir yangın duvarı inşa edildiği, yangın sonrasında kaldırım ve yolların yeniden düzenlendiği anlaşılmış, genel olarak düzensiz dar sokaklar ve yollar genişletilerek mekânların bilinçli bir geometrik düzenle kurgulanmasına çalışılmıştır. Dolmabahçe Sarayı'nın, padişahın ailesine ait saray ile devlet erkanına ait konutların semtte olması yangınlara karşı kentteki diğer yerleşim yerlerine göre farklı önlemlerinde alınmasını sağlamıştır. Örneğin; 1864 yılında Dolmabahçe Sarayı'nın yakınında yer alan Köprübaşı'nda çıkan yangından sonra, alanın bir bölümü kamulaştırılarak herhangi bir bina yapılması engellenmiş, halka açık bir meydan olarak düzenlenmiştir. Saray yakınında çıkacak olası yangınlara karşı çevre de yer alan ahşap konutlar yıktırılmış ve yerlerine kâgir binalar inşa edilmiş ya da çevre düzenlemesi yapılarak boş bırakıldığı anlaşılmıştır. Ayrıca Köprübaşı'nda yanan dükkânların yeniden inşa edilirken duvarlarının kâgir, çatılarının da ahşap olarak yapılması gerektiği bildirilmiştir³⁴⁵.

19. yüzyılda Osmanlı modernitesinin ürettiği kent dokusunun dönüşümü ve kentleşme adımları Dolmabahçe'den başlayarak Ortaköy'e kadar uzanan sahil kesimi ile tepeleri içine alan Beşiktaş semtinin ahşap konut ve ahşap saraylarının değişim sürecini başlatmış, semtte meydan gelen yangınlar planlama sürecini hızlandırmıştır.

³⁴³ Z. Çelik, 2016, s. 68-69, 89-90

³⁴⁴ Atıyye-i Seniyye, padişahlar tarafından dağıtılan para keselerine verilen isimdir.

³⁴⁵ BOA. A.}MKT.MHM.,Yer:285-33, H-14-06-1280.

1839 yılında çıkartılan Tanzimat Dönemi'nin ilk belgesi olan ilmühaber de kentin imârına ve yangınların önlenmesine yönelik planlamaları kapsamış, kâgir konut yapılması, ahşap binaların uzak bölgelere inşa edilmesi, geniş yol ve kaldırımların düzenlenmesine ilişkin maddeler yer almıştır. 1848 tarihli Ebniye Nizamnâmesi ile yasal hale gelen modern kent planlanması için uygulamalar yapılması, kâgir yapı inşa edilerek yangınların önlenmesi gibi kurallar sonraki yıllarda çıkartılan nizamnâmelerle de devam etmiştir. 1875 tarihli Nizamnâmede ise İstanbul ana ve tali olmak üzere iki bölgeye ayrılmış, Azapkapı'dan Beşiktaş ve oradan Ortaköy'e kadar uzanan sahil şeridi ana bölgeler arasında yer alarak buralarda ahşap yapı inşaatı yasaklanmıştır. Beşiktaş ve Ortaköy'ün iç kısımlarını kapsayan tali bölgelerde ise kâgir yangın duvarı yapılması koşuluyla ahşap yapı inşaatına izin verilmiştir³⁴⁶. 1871 tarihli bir masraf icmal defterinde ise Beşiktaş Yenimahalle'de çifte kâgir bir konak inşa edildiği tespit edilmiş, semtin iç kısımlarında da kâgir yapıların inşa edildiği anlaşılmıştır³⁴⁷. Semtte ahşap yapı inşaatı devam etmiş ancak inşa edilen konutlar, ahşap yapı tekniğinin değişmesiyle dönemi içerisinde modern bir kimlik kazanmıştır. Sanayi Devrimi'nin etkileriyle Avrupa'da işlenmiş ahşap imalatı artmış, ahşap kaplama ürünleri erişilebilir hale gelmiş, ithal edilen bu ürünler İstanbul'da da konut inşaatının yeni malzemesi olmuştur³⁴⁸. Kent genelinde ahşap kaplama ve bağdadi sıva tekniği ile yapılan ve kendi içinde modernleşen ve kâgir yapılara öykünen ahşap konut geleneği sürdürülmüş, yangınlara karşı bir set oluşturması için çoğunlukla konutlar kâgir duvarlarla çevrilmiştir. Tanzimat Fermanı'nın ilânından, II. Meşrutiyet'in ilânına kadar ki dönemde Beşiktaş ve Ortaköy'de kâgir ve ahşap kaplama malzemeyle inşa edilen saray, köşk, yalı, konak ve konutlar birbirine koşut olarak ancak yan yana gelmeden bir düzen içerisinde devam etmiş, sokak dokusunda

³⁴⁶ İ. Tekeli, "İstanbul'da Modernleşme Öyküsü", **Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Cilt 1, İstanbul, 2020, s., 192-193. Z. Çelik, 2016, s. 67.

³⁴⁷ BOA., Yer: 22212, HH.d., H-24-04-1287.

³⁴⁸ U. Tanyeli, "İstanbul Mimarisinde Radikal Değişim Evresi: XVIII. ve XIX. Yüzyıllar", **Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Cilt 8, İstanbul, 2020, s. 351.

yapı malzemesinin bütünlük oluşturduğu görsel bir etki yaratılmıştır. Ayrıca dönemin kimi yöneticileri de konutların kent ölçeğinde kendini gösteren anıtsal kamu yapıları gibi büyük ölçekli yapılmasını teşvik etmiştir³⁴⁹.

Beşiktaş ve Ortaköy'de ahşap yapı geleneğinden vazgeçilemediğini kanıtlar nitelikteki konut ve çevrelerine ilişkin mekânsal veriler kimi fotoğraflarda net bir şekilde görülmektedir. 1869 tarihli bir fotoğrafta (bknz: Foto. 32), Beşiktaş kıyısında birbirine bitişik nizamda, kesintisiz devam eden, ancak farklı kat yüksekliklerine sahip ahşap yalıların olduğu, 1870 tarihli Beşiktaş iskelesinin yapımı gösteren fotoğrafta ise hemen önde bulunan dört ve beş katlı ahşap yapıların kâgir apartmanların öncüsü niteliğinde kıyı şeridinde yer aldıkları görülmüştür (bknz: Foto. 33). Ortaköy'e ilişkin 1875 tarihli bir fotoğrafta, iskele önünde adeta birbiri üzerine binmiş gibi, çatıları alaturka kiremitli, kâgir ve ahşap kaplamalı konutların olduğu yoğun yapı stoku görülmektedir. Ortaköy Cami'nin yanında üç katlı olan ancak fotoğrafta iki katı görülen kâgir, Neoklasik üsluptaki üçgen alınlıklı yapı, Sultan Abdülaziz'in kızı için inşa ettirdiği Esmâ Sultan Yalısıdır (bknz: Foto. 34). Esmâ Sultan Yalısı dışında fotoğrafta görülmeyen ancak Ortaköy'ün Kuruçeşme yönü sınırlarına kadar aynı hat üzerinde yan yana farklı yalılar olduğu anlaşılmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra bu hat üzerinde Ortaköy sınırları içerisinde Sarkis Balyan tarafından inşa edildiği düşünülen bir Yalı (1905 yılında Rakım Efendi ismini almıştır) ile Hatice Sultan ve Fatma Sultan Yalıları tespit edilebilmiş, kimi yalılarında yandığı ve sonraki yıllarda yeniden inşa edildiği anlaşılmıştır. Hatice Sultan Yalısı, zemin kat kâgir, iki kat ve çatı katı ahşap olarak inşa edilmiş, harem ve selamlık bölümleri koridorlar aracılığıyla birbirine bağlanmış, genel olarak geleneksel konut planı uygulanmış yapının, cephe düzenlemelerinde batılı üslup etkileri görülmüştür. Fatma Sultan Yalısı'nın, kimi fotoğraflarda Alaeddin Yalısı olarak geçen yapı olduğu

³⁴⁹ A. Şeref, **Tarih Konuşmaları**, İstanbul, 1978, s. 87.

anlaşılması, kâgir olarak inşa edilen yalı, birbirine koridor ve odalarla bağlanan harem ve selamlık bölümleriyle birlikte sofalı bir plan şemasından oluşmuş, cephelerde yer alan pilastr ve profilli silmeler ile düşey çıkmalar, yatay korniş öğelerinin oluşturduğu sade biçimler Neoklasik üslubu yansıtmıştır³⁵⁰ (bknz: Foto. 35).

Osmanlı toplumunun geleneksel konut tipolojisinden farklı olarak 19. yüzyılda İngiltere’de ortaya çıkan ve diğer ülkelere yayılan yeni bir konut tipide, birbiri ardına bitişik olarak, benzer bir plan tipiyle yapılan sıra evler olmuştur. Aslında 19. yüzyıla kadar İstanbul’da mahalle içerisinde kimi ailelerin yaşadığı ve onların dışında bekarlar olarak tanımlanan ötekilerin kolektif barınma mekânı olan hücerâtda, tek katlı, aynı planlı, birbirine bitişik olarak inşa edilmiştir³⁵¹. Hücerât bir oda konumunda olup, benzer birimlerin tekrarı bakımından sıra ev grubunun ilkel bir versiyonunu oluşturmuştur. İstanbul’da sıra ev grubunun ilk anıtsal örneği Beşiktaş’ta Akaretler Sıra Ev olmuştur. İngiltere’de barınma mekânı olarak ortaya çıkan sıra evler, Beşiktaş’ta bir kısmı saray lojmanı ve bir kısmı da Aziziye Cami’ne gelir getirmesi amacıyla kiraya verilmek üzere vakıf malı olarak tasarlanmıştır. Osman Nuri Ergin, Akaretler Sıra Ev’in asıl yapılma amacının herhangi bir yangına karşı Dolmabahçe Sarayı’nı korumak olduğunu belirterek, Beşiktaş’ta çoğunluğu ahşap olan konutların yıktırılarak kâgir bir duvar işlevi görmesi için inşa edildiğini savunmuştur³⁵² (bknz: Foto. 36) Akaretler Sıra Ev’in yapılacağı Valideçeşme ve Vişnezade Mahalleleri’nde yer alan araziler istimlâk edilmiş, binalar da satın alınarak yıkılmıştır³⁵³. 1875 yılına ait bir belgede Beşiktaş Sarayı olarak belirtilen Dolmabahçe Sarayı civarında satın alınacak ve yıkılacak konutların ücretlerinin ödenmesinin yer aldığı görülmüş, bu da Akaretler Sıra Ev için yapılan istimlâkları doğrulamıştır³⁵⁴.

³⁵⁰ O. Erdenen, **Boğaziçi Sahilhâneleri II, Avrupa Yakası**, İstanbul, 2006, s. 405-423.

³⁵¹ U. Tanyeli, “Klasik Dönem Osmanlı Metropolünde Konut’un “Reel” Tarihi: Bir Standart Sapma Denemesi”, **Prof. Dr. Doğan Kuban’a Armağan**, İstanbul, 1996, s. 57, 60.

³⁵² O. N. Ergin, Cilt 3, 1995, s. 1126.

³⁵³ M. R. Esatlı, **Saray ve Konakların Dilinden Bir Devrin Tarihi**, Haz: İ. Dervişoğlu, İstanbul, 2010, s. 55-56.

³⁵⁴ BOA., MB.İ., Yer: 30-147, H-20-09-1291.

Sultan Abdülmecid Dönemi'nde 1875 yılında mimar Sarkis Balyan tarafından yapımına başlanan sıra ev, bölüm bölüm inşa edilmiş ve Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde tamamlanabilmiştir. 1888 tarihli Sultan II. Abdülhamid'e ait vakfiyelerde, binanın inşasına bir dönem İtalyan mimar Nafilyan'ın³⁵⁵ devam ettiği, ilk yapılan yedi evin saray çalışanları için olduğu, çalışanlar yemeklerini Dolmabahçe Sarayı'nda yediklerinden dolayı konutlara ocak yapılmadığı, konutlarda mermer malzeme kullanıldığı ve ekonomik nedenlerle ancak Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde Akaretler Sıra Ev'in tamamlanabildiğinden bahsedilmiştir³⁵⁶.

Akaretler Sıra Ev, iki caddenin kesiştiği noktada bir üçgen oluşturan köşe parsel ile iki ayrı yönde uzanan toplamda dört koldan oluşan, eğimli arazi üzerine konumlandırılmış, Neoklasik üslupta kâgir olarak yapılmıştır. Akaretler Sıra Ev, 66 parsel üzerinde 133 konutun iki ayrı plan tipi ve bunların ufak değişikliklere uğrayan versiyonlarından oluşmuştur³⁵⁷. Giriş katları dükkân olarak, dükkânların üzerinde yükselen iki kat ise konut olarak tasarlanmıştır. İki caddenin kesiştiği köşede yer alan bölümde birinci katlara cumba yapılmış, bu çıkmalar ikinci katın balkonunu meydana getirmiş, diğer bölümlerde ise sadece balkon yer almıştır (bknz: Foto. 37). Osmanlı mimarisinin geleneksel ögesi cumbanın, Akaretler Sıra Ev'in tasarımına entegre edilmesiyle birlikte batılı mimari öğeler geleneksel mimari öğelerle bir arada kullanılmıştır³⁵⁸.

³⁵⁵ Vakfiye'de İtalyan olarak belirtilen Levon Nafilyan, İstanbullu Ermeni bir mimardır (Bknz: D. Güner, "Akaretler Sıra Evleri: Bir Multigrafik Okuma Denemesi", **Dolmabahçe Mekânın Hafızası**, İstanbul, 2016, s. 222).

³⁵⁶ Sadi Bayram, Akaretler Sıra Ev'e ilişkin Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, Kültür ve Tescil Dairesi Başkanlığı Vakıf Kayıtlar Arşivi'nde iki vakfiye bulunduğunu, bunların 18 Ekim 1888 tarihli, K. 181 ve K. 183 numaralı, Sultan II. Abdülhamid'in vakfiyesi olduğundan bahsetmiştir. Bknz: <http://www.sadibayram.com/?page=makaleler&mid=348&id=3> Son Erişim Tarihi 08.01.2022. Yazar, Sadi Bayram "Sultan II. Abdülhamid'in 1888 Tarihli Vakfiyesi Tezminatı ve Osmanlı İmparatorluğunda İlk Toplu Konut Projesi", adlı makalesini, 23-28 Ağustos 1999 tarihleri arasında Hollanda Utrecht'te gerçekleştirilen Uluslararası XI. Türk Sanatı Kongresinde bildiri olarak sunmuştur.

³⁵⁷ A. Batur, "Akaretler", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 1, İstanbul, 1993, s. 149-150.

³⁵⁸ Z. Çelik, 2016, s. 181.

Osmanlı toplumunda sıra ev, geleneksel konut ile apartman arasındaki geçiş sürecinin mimari ve tipolojik olarak sınıflandırılmasını ifade etmiş, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin ilk toplu konut örneği, modernleşmenin ve kent silüetinin de önemli bir parçası olmuştur. Akaretler Sıra Ev, farklı perspektiflerden farklı görsel algularla cephelerde mimari bir ritim oluşturarak hem bölgenin mekân biçimlenmesini sağlamış hem de kentsel mekânın tasarımına anıtsal ve özgün bir kimlik kazandırmıştır.

İstanbul'a farklı kentlerden farklı iş kollarında çalışmaya gelen esnaf, işçi ve hamallar, farklı semtlerde bekar odaları (hücerat), dükkân üstleri, kahvehâneler, kayıkhâneler ve hanlar içerisine yerleşerek kentte yeni barınma alanları birlikte "Bekar" adıyla anılan yeni bir nüfus grubunu da oluşturmuşlardır. Arşiv kaynaklarında Beşiktaş semtinde yaşayan 1840 tarihli bekar Müslümanlara ilişkin nüfus defteri ile aynı tarihli bekar gayrimüslimlerin isimlerinin ve meskenlerinin yer aldığı belgelere rastlanılmıştır³⁵⁹. 1840 ve 1856 yıllarına ait nüfus defterlerinde ise Beşiktaş semtinde bekarların yaşadığı mahalleler de yer almıştır. Galata kazasının, Beşiktaş kolu mahallerinden Mustafa Çelebi, Çakır Baba, Vişnezade, Maçka, Teşvikiye, Süleymaniye, Sinanpaşa-1 Cedid, Sinapaşa-1 Atik, Rum Ali, Abbasağa, Ortaköy ve Kuruçeşme mahallelerine ait nüfus defterlerinde semtte bekarların da yaşadığı görülmüştür³⁶⁰. Bu nüfus defterleri Beşiktaş'ın neredeyse bütün mahallelerinde bekarların da ikamet ettiğini kanıtlar niteliktedir. Aslında 16. yüzyılda kent merkezi etrafında yoğunlaşan bekar odaları ve hanları, 19. yüzyıla kadar ailelerin yaşadığı mahalleler içerisinde barındırılmamıştır³⁶¹. 19. yüzyılın ikinci yarısında Beşiktaş'ta kahvehâne, berber, şerbet, punch³⁶², attar, eczahâne, gözleme,

³⁵⁹ BOA., C.ZB, Yer: 68-3385, H-29-12-1255.

³⁶⁰ BOA., NFS.d, Yer: 55, H-29-12-1256. BOA., NFS.d, Yer:429, H-29-12-1273. BOA., NFS.d, Yer: 430, H-29-12-1273.

³⁶¹ İ. Tekeli, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kentsel Dönüşüm", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, 4. Cilt, İstanbul, 1985, s. 882.

³⁶² İstanbul'da 1850 yılından önce şerbetçi dükkanlarında gizlice yapılıp satılan bir içki olan Punch, 1850'den sonra punçcu dükkânı olarak açılmış, devletin yasal olarak tanıdığı vergi

kebab, sebze, çörek, şeker, leblebi, turşu, tütün, lüle, kasap ve basma gibi bir çok dükkânın olduğu tespit edilmiştir³⁶³. Ayrıca Beşiktaş ve Ortaköy’de gayrimüslim bahçıvan, ekmekçi, fırıncı ve değirmenci esnafının çalıştığı 1845 yılına ait nüfus defterlerinden anlaşılmıştır³⁶⁴. Beşiktaş’ta bu kadar çeşitli esnaf kolunun imalat ve satış yapması, bu dönemde, kent merkezinden yerleşimin kıyı kesimlere doğru kayarak, bölgede nüfusun artmasına, semte yerleşen halkın ihtiyaçlarının doğmasına, çoğalmasına ve mahalleler içerisinde de farklı iş kollarının oluşarak yeni dükkânların açılmasına, bekarların da Beşiktaş mahallelerinde yer bulmasına yol açmıştır. Ancak 19. yüzyıl içerisinde de Beşiktaş’ta bekarlar çoğu zaman yine ötekileştirilerek mahallelerden atılmışlardır. İstanbul’da marjinal grup olarak sayılan ve pek istemeyen bekarların Beşiktaş nüfus defterlerinde yer aldığı görülmüş olsa da bekarlar, Beşiktaş semtinde de çok fazla kabul görmemiştir. 1856 yılına ait bir arşiv belgesinde Beşiktaş’ta bekarlar için inşa edilen barınma alanlarına mahallelinin karşı geldiği anlaşılmıştır. Belgede, Dârüssaâde Ağası Kuşçubaşı Anber Ağa’nın Beşiktaş’ta kahvehâne ve bekar odası inşası yüzünden mahalleli ile tartıştığından bahsedilmiştir³⁶⁵.

Kahvehâneler, bekarlar için bir barınma yeri haline gelmiş olsa da, aynı zamanda toplumun en önemli sosyal alanı olmuştur. Beşiktaş ve çevresinde bulunan kahvehâneler 1840, 1845, 1851 ve 1866 yılına ait haritalara işlenmemiş ve lejantlarda yer almamış ancak dönemin belge, seyahatnâme, gravür, resim ve

alınan mekânlar haline gelmiştir. Beşiktaş’ta 1815 yılından itibaren şerbetçilerde Punch yapıldığı anlaşılmıştır (Bknz: Y. Öztürk, **XIX. Yüzyıl Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Devleti’nde İçki ve Yasakları**, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu, 2017, s. 58-59).

³⁶³ T. Gautier, 2007, s. 175; S. Genç, “Bir Mekân İncelemesi Olarak Beşiktaş’ta Dükkanlar (1750-1850)”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, Number 70, Autumn I 2018, s. 447-460; C. Kırılı, 2009, s., 182, 248, 261-262, 264-265, 276, 281, 286, 288-289, 291, 306, 309, 314, 324, 376, 385, 387, 392-393, 396, 401, 407, 412, 427, 431, 448-449, 458, 464.

³⁶⁴ BOA., NFS.d., Yer:268, H-29-12-1260. BOA., NFS.d., Yer: 325, H-29-12-1260. BOA., NFS.d., Yer: 369, H-29-12-1260.

³⁶⁵ BOA., A.)MKT.MHM., Yer: 111-1, H-23-02-1273.

fotoğraflarına konu olmuştur. 16. yüzyıldan itibaren İstanbul'da kahvehâneler toplumun bir parçası olmaya başlamış, dönem dönem yasaklanıp kapatılsalar da kahvehâneler özellikle 19. yüzyılda toplumsal alanda büyük dönüşümlere sebep olan sosyalleşme mekânları haline gelmiştir.

Kahvehâneler, Osmanlı Devleti için ise halktan doğrudan bilgi alma mekânları olmuştur. Devlet tarafından görevlendirilen hafiyeler, kahvehânelerde halkın arasına karışmış, gündemi takip etmiş, böylece hafiye raporları tutularak *Havadis Jurnalleri* adı altında toplumla ve kentle ilgili önemli bilgilere ulaşılacak belgeler oluşmuştur. Kahvehânelerin yanı sıra berber dükkânları ve hamamlar da hafiyelerin bilgi toplama mekânları haline gelmiştir. 1840 ve 1844 tarihleri arasındaki dönemi kapsayan hafiye raporlarında Beşiktaş ve Ortaköy'de yer alan kentsel mekânlara ilişkin önemli verilere ulaşılmıştır. 1840 yılı Kasım ayına ait Jurnalde, berber dükkânında geçen bir konuşmadan bahsedilirken, Ortaköy iskelesinin yanında bir çeşme, çeşmenin arkasında da bir berber dükkânı belirtilerek dükkânın konumu da tarif edilmiştir. 1841 yılı Nisan ayında Ortaköy'de bir İngiliz vatandaşa ait eczahânededen, Ortaköy Cami yanındaki kahvehânededen, Beşiktaş Köyiçi'nde yer alan kiliseden, gayrimüslimlerin konutlarında yaşananlardan, Beşiktaş'taki kahve ve kasap dükkanlarından bahsedilmiştir. 1841 yılı Haziran-Temmuz aylarında tutulan raporlarda, Beşiktaş asmaaltında yeni bir kahve dükkânında, 1841 yılı Ağustos ayında, Beşiktaş Hekimbaşı'nın yeni kahvesinde, iskele bitişiğindeki kahvede, Beşiktaş'taki sıra kahvelerde, Ihlamur'da Kozma'nın kahvesi ile Ortaköy'de yüksek kahvede geçen olaylardan, Beşiktaş'ta bir punch dükkânında, kilise karşısında yer alan tütün dükkânında, Ortaköy'de ise bir karakolhânedeki konuşmalar betimlenmiştir. 1841 yılı Eylül ayındaki raporlarda; Beşiktaş'taki Ayazmadan, 1841 yılı Ekim ayında Ortaköy Cami yanındaki kahve ile iskele yanındaki yüksek kahveden, Beşiktaş'ta Tortop'un kahvesindeki konuşmalardan bahsedilmiştir. 1842 yılı Ocak ayında Beşiktaş'ta Kadri Efendi'nin kahvesinden, 1842 yılı Mayıs-Haziran

aylarında Beşiktaş'ta bir Müslümana ait sahilhâneden, 1842 yılı Aralık ayında Ortaköy Cami altında en başta yer alan kahvehâneden, 1843 yılı Mart ayında Ortaköy'de kasabın karşısındaki kahvehâneden, Beşiktaş'ta bir Moralı vatandaşa ait mağazadan, Beşiktaş'ta Hamallar Kethudası Ahmet Ağanın kahvesinden, 1843 yılı Mayıs ayında Dolmabahçe'de bulunan Halil Ağanın kahvesinden, Beşiktaş'ta muvakkithâne karşısındaki kahvehâneden, 1843 yılı Haziran ayında Beşiktaş'ta Mitro isimli bir kasabın odasından, 1843 yılı Temmuz ayında Beşiktaş iskelesinin başındaki kahveden, Ağustos ayında Beşiktaş'ta Ihlamur deresinde Ayazma meydanından, Ağustos-Eylül-Ekim aylarında Beşiktaş'ta Hüseyin Ağa'nın kahvesi ile Todiri'nin kahvesinden ve Beşiktaş'taki Toskana tüccarlarından, 1844 yılı Şubat ayında Paşa Mahallesi'nde basmacıdan, 1844 yılı Mart-Nisan aylarında Ortaköy'de Ermeni mahallesindeki bir mağazadan, 1844 yılı Mayıs-Haziran aylarında Ortaköy dere içindeki bir eczahâneden söz edilmiştir³⁶⁶.

1840-1844 yıllarını kapsayan hafiye raporlarında Beşiktaş ve Ortaköy'de kentsel bir mekânı oluşturan mimari öğelerin hemen hemen hepsi yer almıştır. Müslüman ve gayrimüslim konutları, sahilhâne, cami, kilise, karakolhâne, iskele, meydan, kasap dükkânı, tütüncü dükkânı, punçcu dükkânı, basmacı, yirmi (20) ayrı kahvehâne, iki (2) ayrı eczahâne ve iki (2) ayrı mağaza olduğu tespit edilmiş, ancak mimari özelliklerine ilişkin herhangi bir ayrıntıya rastlanılmamıştır. Bu mekânlar çevresinde kahvehânelerde gelişen konuşmaların tutulduğu hafiye raporlarında, Beşiktaş semtinde bu kadar fazla kahvehânenin olması, mahallelerde kahvehâne kültürünün arttığını göstermiştir. 19. yüzyılda kahvehâneler artık sadece kahve tüketim mekânları değil aynı zamanda sohbet, eğlenme, bilgi edinme, kitap ve gazete okuma ile çeşitli konularında tartışıldığı mekânlar haline gelmiş, cami, çarşı ve evi

³⁶⁶ C. Kırılı, 2009, s. 182, 248, 259, 261-262, 264-265, 276, 281, 286-289, 291, 295-296, 306, 309, 314, 324, 351, 376, 385, 387, 392, 396, 401, 407, 412, 421, 423, 427, 431, 434, 437, 448-449, 458, 464.

arasında yaşayan mahalleli için sosyalleşmenin kamusal alanı olmuştur³⁶⁷. Aslında Fransız tarihçi François Geogon'un, "*İstanbul Büyük Bir Kahvehâneye Dönüşmüştür*" söylemi dönemi yansıtan en doğru ifade olmuştur³⁶⁸. Kahvehânelerde özgün bir yaşam biçimi ortaya çıkmış, kahvehâneler toplumun kendini ifade ettiği, bireyin varlığını gösterdiği, etkileşimin gerçekleştiği sonraki yıllarda beliren sosyal mekânların hazırlayıcısı olmuştur.

Osmanlı toplumunda sosyalleşmenin kamusal alanı sayılan kahvehânelere sadece erkekler alınmış, kadınlar bu sosyalleşmesinin dışında kalmıştır. Ancak mahalle kahvelerine koşut aynı oranda artan mahalle hamamları kadınların bir nevi kahvehâneleri ve sosyal mekânları olmuştur. Kamusal mekân haline gelen mahalle hamamlarında eğlenen, sohbet eden, kahve içen kadınlar hem yaşamın içine dahil olmuş hem de özgürleşmişlerdir. Yabancı seyyahlardan kimileri hamam ile kahvehâneyi işlevsellik olarak aynı görmüşlerdir. Örneğin; İngiliz yazar Lady Montagu, 18. yüzyılda gittiği bir hamamda, sohbet eden ve kahve içen kadınları gördüğünde hamamla ilgili olarak "*...Türk kadınlar kahvehânesi*" demiştir³⁶⁹. Tanzimat sonrası Beşiktaş semtine baktığımızda bu dönemde yeni inşa edilen bir hamamın varlığına rastlanılmamış, ancak 1845 tarihli harita lejantında belirtilen Beşiktaş'ta iki hamam yapısı tespit edilmiştir. Bu hamamların konumları bakımından 16. yüzyılda Mimar Sinan tarafından inşa edilen Köprübaşı Hamamı ile 18. yüzyılda inşa edilmiş olan Ketenciler Hamamı olduğu düşünülmüştür. Beşiktaş semtinde 19. yüzyılda kadınların sosyalleşme mekânlarının bu iki hamam olduğu kanısına varılmıştır.

Kahvehânelerin farklı yaşlardan, kültürlerden, dinlerden, topluluklardan ve mesleklerden insanları bir araya getirip vakit geçirmelerine imkân veren yapısı,

³⁶⁷ M. C. Yıldız, 2007 s. 35, 38-39.

³⁶⁸ F. Geogon, 1999 s. 58.

³⁶⁹ Lady Montagu, **Türkiye Mektupları 1717-1718**, Çev: A. Kurutluoğlu, İstanbul, 1970, s. 37.

kentte dönüşüm süreçlerinin mekânlarından biri olmasını ve kahvehânelerin “heterotopya” kavramı içerisinde yer almasını da sağlamıştır³⁷⁰. İstanbul da büyük kahvehânelerin genellikle kare planlı bir avlusu, ana mekânda ise ortada bir havuzu, bu havuzun çevresinde ise sedir şeklinde oturma mekânları bulunurdu³⁷¹ (bknz: Şekil 13). Ancak sadece hafiye raporlarından Beşiktaş'ta 20 farklı kahvehânenin tespit edilmesi, buradaki kahvehânelerin, genel olarak küçük mahalle kahvehâneleri olduğu izlenimini vermiştir. Mahalle kahvehâneleri sokağa dönük, sokakla iç içe ya da deniz kıyısında konumlandırılarak tasarlanmış, dükkân ya da bir oda genişliğinde olan, kışları odanın tam ortasına bir mangal ya da soba kurulan, eğer varsa ikinci katları konut olarak kullanılan yapılar olmuşlardır³⁷². 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra deniz ulaşımının önem kazanması iskelelerin çoğalmasına bu da bir nevi karşılama ve bekleme mekânı olan kahvehânelerinde artmasına yol açmıştır. Boğaziçi'nde yer alan Beşiktaş ve Ortaköy'de de tüm sahil boyunca iskelelerde ard arda sıralanan “*Serâpâ Kahveler*” olarak adlandırılan kahvehâneler de bu dönemde ortaya çıkmıştır.

Beşiktaş ve Ortaköy'e ilişkin gravür, resim, fotoğraf ve kimi seyyahların notlarından kahvehânelere ilişkin bazı tespitler de yapılabilmektedir. Bu bağlamda Oryantalist ressam Eugène Flandin, 1842 tarihli Beşiktaş İskelesini konu alan gravüründe yer alan ahşap yapılardan ikisinin kahvehâne olduğunu anlaşılmıştır (bknz: Şekil 14). Ressam, iskelenin hemen yanı başında deniz kenarında, bir ağacın altında, zeminden yükseltilmiş, pencere ve balkonlu ahşap yapının kahvehâne olduğunu, öbür kahvehânenin ise iskelenin ilerisinde, Sinanpaşa Cami'nin yanında

³⁷⁰ Fransız filozof, psikolog ve sosyolog Michael Foucault'un oluşturduğu Heterotopya kavramı, bir tek gerçek mekânın içinde birçok zaman ve mekânın bir arada olmasını ifade etmektedir (Bknz: M. C. Yıldız, 2007 s. 37); U. Kömeçoğlu, “Homo Ludens ve Homo Sapiens Arasında Kamusal ve Toplumsal: Osmanlı Kahvehaneleri”, **Osmanlı Kahvehaneleri Mekân Sosyalleşme İktidar**, İstanbul, 2018, s. 75-79.

³⁷¹ A. Emeksiz, “İstanbul Kahvehaneleri”, **Karaların ve Denizlerin Sultanı İstanbul**, Cilt II, İstanbul, 2009, s. 124-125.

³⁷² Salah Birsnel, **Kahveler Kitabı**, İstanbul, 2019, s. 35.

yer aldığından söz etmiştir. Ahşap iki katlı olarak yapıldığı görülen kahvehânenin ikinci katında pencere açıklıkları tespit edilmiş, önünde ise bir sundurmanın yer aldığı ve bu kahvehânenin diğer kahvehâneye göre daha büyük olduğu anlaşılmıştır³⁷³. İki katlı olduğu anlaşılan kahvehânenin üst katının bekarlar için barınma mekânı olarak kullanılmış olabileceği düşünülmüştür³⁷⁴. Beşiktaş Sinanpaşa Cami'nin yanında yer alan kahvehâne aslında bir geleneğin mekânsal ifadesi olmuştur. Şöyle ki, 16. yüzyılda ilk kahvehânenin Mekke'de bir caminin yanında açıldığı bilinmekle birlikte, İstanbul'da da Müslümanların yaşadığı mahallelerde camilerin yanına süreç içerisinde kahvehâneler kurulmuş, namaz vakitlerini bekleyen halkın zamanını geçirdiği mekânlar olma özelliğini sürdürmüşlerdir³⁷⁵. Bu doğrultuda Sinanpaşa Cami'nin yanında yer alan kahvehânenin Beşiktaş'ta yaşayan Müslüman cemaatin en çok vakit geçirdiği kahvehânelerden biri olduğu ileri sürülebilir³⁷⁶. İstanbul'da yaşayan diğer dinlere mensup kişilerde ibadet mekânlarının yanına kahvehâneler kurmuş ve böylelikle kahvehâneler aynı zamanda ibadet zamanını beklerken vakit geçirme mekânları olmuşlardır.

Théophile Gautier, 1852 yılında Beşiktaş iskelesinde deniz üzerinde gördüğü kahvehâneyi “*martı yuvası gibi su üzerine kurulmuş*” diye ifade ederek, bir “*balıkçı gözetleme kulübesi...*”ne benzetmiştir³⁷⁷. Gautier'in belirttiği, terası kazıklar üzerine kurularak deniz üzerine oturtulan, ahşap küçük bir kulübe tarzında yapılmış olan kahvehâne, balıkçı ve kayıkçı gibi denizle içiçe olan meslek grubundan insanların toplandığı kahvehânelerden biri olmalıdır. Beşiktaş iskelesine ilişkin 1870 tarihli bir

³⁷³ E. Flandin, 2014, s. 22-23.

³⁷⁴ İstanbul'da birçok semtte kahvehâne gibi diğer dükkanların üst katlarının barınma mekânı olarak kullanıldığı, bu dükkanlarda dükkân sahibi, çırakların ya da kiraya verdikleri bekarların kaldığı bilinmektedir (Bknz: I, Çokuğraş, **Bekâr Odaları ve Meyhaneler Osmanlı İstanbul'unda Marjinalite ve Mekân (1789-1839)**, İstanbul, 2016, s. 90).

³⁷⁵ F. Georgeon, 1999 s. 54; H. D. Grégoire, Kahvehanelerin Doğuşu, **Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler**, İstanbul, 1999, s. 16.

³⁷⁶ F. Georgeon, 1999 s. 54.

³⁷⁷ T. Gautier, 2007, s. 175.

fotoğrafta sağda yer alan yapının Gautier'in tarif ettiği kahvehâne olduğu hatta Eugène Flandin'ın 1842 tarihli Beşiktaş İskelesi gravürüyle (bknz: Şekil 12), 1870 tarihli fotoğraftaki yerin de aynı iskele olduğu anlaşılmıştır (bknz: Foto. 38). 1842 yılında basit ahşap yapılardan oluşan iskeledeki yapıların 1870 yılında değiştiği, arkada büyük kâgir yapıların inşa edildiği tespit edilmiştir. 1874 yılında Edmondo de Amicis'de Beşiktaş'ta denizin üzerine ahşap direklerle inşa edilmiş "...*tıklım tıklım...*" diye bahsettiği kalabalık kahvehânenin de yine 1842 ve 1870 yılı ait görsel belgelerde tespit edilen kahvehânelerin yanında olan serâpâ kahvehânelerden biri olduğu düşünülmüştür³⁷⁸.

19. yüzyılda Tanzimatla birlikte kentsel mekânlarda başlayan değişim özellikle yüzyılın ikinci yarısından sonra kahvehâneleri de etkilemiştir. Ahşap olan kahvehâne binalarının birçoğu kâgir olarak yeniden inşa edilmiş, iç mekânda platform yapılarak bir sahne oluşturulmuş, sedirin yerini tabure ve sandalyeler almış, masalar kahvehânelere girmiştir. Sokakla iç içe olan kahvehânelerin önüne konulan tabure ve sandalyelerle birlikte kahvehâne aslında sokağın kendisi haline gelmiştir³⁷⁹ (bknz. Foto. 39). Osmanlı Devleti'nin geleneksel toplum yapısını şekillendiren diğer öğeler karşısında daha sivil bir anlayışla ortaya çıkan kahvehâneler, sohbet mekânları olmasının ötesinde aslında önemli kültür mekânları da olmuşlardır. Geleneksel sahne sanatlarından ortaoyunu ve gölge oyunlarının gerçekleştiği, meddahların öyküler anlattığı, oyunlar oynadığı (bknz: Şekil 14) ve halk şairi aşıkların müzik icra ettiği kahvehâneler aslında adı konmamış tiyatro sahneleri olmuştur³⁸⁰. Özellikle Ramazan ayında oruç açılıp teravîh namazı kılındıktan hemen sonra İstanbul halkı, kahvehânelerde sahur vaktine kadar düzenlenen eğlencelere katılırdı. Kimi kahvehâneler bu eğlenceler için özel olarak dekore edilmiş, kahvehâne içerisindeki

³⁷⁸ E. de Amicis, 2009, s. 360.

³⁷⁹ F. Georgeon, 1999, s. 61-62.

³⁸⁰ Sosyoloji Profesörü Richard Sennett, toplumun kahvehânelerde teatral bir iletişim biçimi gerçekleştirdiğini ve kahvehânelerin bir sahne olduğunu savunarak "teatral kahvehâne" kavramını ortaya koymuştur (Bknz: U. Kömeçoğlu, 2018, s. 73).

oturma mekânı sedir yerini ahşap iskemlelere bırakmış, sahne olarak konumlandırılan alan ise zeminden yükseltilerek bir nevi tiyatro sahnesi olarak tasarlanmıştır³⁸¹. Kahvehânelerin tiyatro mekânı olarak kullanımını uzun süre devam etmiş olsa da, Osmanlı Başkenti İstanbul'da bağımsız tiyatro mekânları ve modern tiyatro binalarının yapımı da Tanzimat'ın ilânından sonra gerçekleşmiş, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra da hızla gelişmiştir³⁸².

Osmanlı Devleti'nde toplumun kültürel yaşamında değişikliğe yol açan tiyatro sanatı, Sultan Abdülmecid tarafından da desteklenmiş, aynı zamanda mimari açıdan kentsel değişimin öncülerinden biri olan modern bir tiyatro binası saray için de yaptırılmıştır. Sultan Abdülmecid'in sanata olan ilgisi³⁸³ o güne kadar Osmanlı saray komplekslerinde görülmeyen tiyatro binasının Dolmabahçe Sarayı'nda ortaya çıkmasını sağlamıştır. Dolmabahçe Sarayı'nın ek binalarından biri olan Dolmabahçe Saray Tiyatrosu'nun inşasına sarayla aynı tarihlerde başlanılmış ancak saray hizmete girdikten üç yıl sonra tiyatro binasının açılışı gerçekleşmiştir³⁸⁴. Tiyatro binasının, 1859 yılında resmi açılışı gerçekleşmesine rağmen, 1856 yılına tarihlenen bir fotoğrafta inşaatının bitmek üzere olduğu görülmüş, geçen süre zarfında tiyatronun iç dekorasyonunun yapıldığı düşünülmüştür (bknz: Foto. 40). Tiyatronun dekorasyonunu, Dolmabahçe Sarayı içerisinde de düzenlemeler yapan Paris Operası dekoratörü Séchan yapmış³⁸⁵ ve muhtemelen birçok malzemeyi de Paris'teki atölyesinde yaparak İstanbul'a getirmiştir (bknz: Şekil 15). Beşiktaş'ın merkezine doğru, Sultan II. Mahmud Dönemi'nde yapılan Tüfenkhâne binasının bulunduğu Dolmabahçe Meydanına açılan alana yapılan Dolmabahçe Saray Tiyatrosu,

³⁸¹ E. Işın, 2014, s. 286-287.

³⁸²Y. Nagata-H. Egawa, **Bir Kentin Toplumsal Tarihi Açısından Osmanlı'nın Son Döneminde İstanbul'da Tiyatro ve Çevresi**, İstanbul, 2021, s. 29.

³⁸³ Sultan Abdülmecid sanatın bütün dallarına ilgi göstermiş ama opera ve tiyatro beğenisi daha çok öne çıkmıştır. Pera'da yer alan Naum Tiyatrosu'na sıklıkla opera seyretmeye gitmiş, sonunda da Dolmabahçe Sarayı'na bir tiyatro yaptırmıştır (Bknz: S. Umur, "Dolmabahçe Saray Tiyatrosu", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt:3, İstanbul, 1994, s. 96).

³⁸⁴ T. C. Göncü, 2019, s. 160-161.

³⁸⁵ S. Umur, 1994, s. 96-97.

Bezmiâlem Valide Sultan Cami karşısında denize dikey konumda, Neoklasik üslupta oldukça sade inşa edilmiştir. 19. yüzyıl mimari üslubunu yansıtan yapı, kentsel mekânların modernleştiği, kâgir yapıların oluşmaya başladığı Beşiktaş semtinin girişinde yer almıştır (bknz. Foto. 41). Dolmabahçe Saray Tiyatrosu sadece görsel sanatların icra edildiği bir mekân olmanın ötesinde, bina içerisinde yer alan bir salonda yabancı konuklar ağırlanarak devletin temsil mekânı işlevini de görmüş, 1859 tarihli bir arşiv belgesinde de İran elçisinin Saray Tiyatrosuna davet edildiği tespit edilmiştir³⁸⁶.

Dolmabahçe Saray Tiyatrosu'nun kentsel mekâna katılan binası, Beşiktaş ve çevresinde yaşayan halk için de kültürel ve sosyal yaşamın yeni aktörlerinden biri olmuş ve tiyatroyu kentli ve kentsel dokuyla bütünleştirmiştir. Örneğin, 1856 yılında Ermenilerin Mıgırdiç Beşiktaşlıyan yönetiminde Ortaköy'de bir tiyatro topluluğu kurduğu ve sadece Beşiktaş ile Ortaköy'de değil, İstanbul'un çeşitli yerlerinde oyunlar sergiledikleri, yine 1867 yılında Ortaköy'de Tarkmançats Okulu'nun yanında Balyan ailesi tarafından bir tiyatro binası inşa edildiği bilinmektedir³⁸⁷.

19. yüzyılda Batılılaşma etkileri sahne sanatlarının yanı sıra müzik sanatında da kendini göstermiş, sarayda ve toplumda Batı müziğine karşı ilgi artmıştır. Dolmabahçe ve Çırağan Sarayları'nda müzik eğitimi verilen ya da müzisyenlerin provalarını yaptığı bir “*Meşkhâne*”nin bulunduğu anlaşılmıştır³⁸⁸. 1827 yılında kurulan Musika-i Hümayûn, Sultan Abdülmecid'in desteği ile kurumu yöneten ve gelişmesini sağlayan İtalyan müzisyen Giuseppe Donizetti'nin³⁸⁹ sayesinde, 19. yüzyılda konservatuvar eğitimi veren bir okul konumuna gelmiştir. Musika-i

³⁸⁶ BOA., HR.MKT., Yer: 272-57, H-06-06-1275.

³⁸⁷ Elmon Hançer, “**Boğaziçi Ermeni Cemaati ve Kiliseleri**”, Geçmişten Günümüze Boğaziçi”, İstanbul, 2008, s. 269.

³⁸⁸ L. Saz, 2010, s. 57-58.

³⁸⁹ Donizetti Paşa olarak bilinen opera bestecisi İtalyan Giuseppe Donizetti, 1828 yılında İstanbul'a yerleşerek Osmanlı bandolarının baş eğitmeni olarak Osmanlı Devleti'ne hizmet etmiş, saray da Batı müziğini dersleri vermiştir (Bknz: E. Aracı, **Donizetti Paşa Osmanlı Sarayının İtalyan Maestrosu**, İstanbul, 2020, s. numarasız).

Hümayûn bünyesinde kurulan orkestra ve tiyatro, Dolmabahçe Saray Tiyatrosu'nda konserler düzenleyip, oyunlar sahnelemiş, böylece Musika-i Hümayun'nun da etkinliklerini yapabileceği yeni bir mekân haline gelmiştir³⁹⁰. Donizetti'nin etkisi ve Sultan Abdülmecid'in batı müziğine olan ilgisi sayesinde 19. yüzyılın önemli müzisyenleri, Avrupa'dan İstanbul'a gelerek saray da kabul edilmiş ve konser vermişlerdir. 1842 yılında Avusturyalı müzisyen De Meyer, 1847 yılında Macar müzisyen Franz List, 1848 yılında Belçikalı müzisyen Henri Wieuxtemps, 1855 yılında Korsikolu müzisyen Eugene Leon Vivier, 1861 yılında Macar müzisyen August D'Adelburg İstanbul'da konser vermiştir³⁹¹.

Dolmabahçe Saray Tiyatrosu'nun 1863 yılında çıkan bir yangın sonucu bir bölümü yanmış ancak tiyatro binası olarak yeniden tamir edilmeyerek İstabl-ı Amire'nin ek binası olarak kullanılmıştır³⁹². Bulgar bir doktor olan Hristo Stambolski anılarında, Sultan Abdülaziz'in hükümdarlığı döneminde Dolmabahçe Saray Tiyatrosu'nun durumundan da bahsetmiştir. Stambolski, "*...Mimarisi ve zenginliği bakımından zarafet örneği olan saray tiyatrosu, tavuk kümesleri ve güvercinliklerle bir ahıra dönüştürüldü*"³⁹³ demiştir. Devlet arşivlerinde rastlanan 1867 tarihli bir belgede, Ebniye-i Seniyye kalfası Sarkis Bey'in Dolmabahçe'deki tiyatro binası yerine inşa ettiği has ahır binasının bedelinin ödenmesi gerektiği belirtilmiştir. Belgelerden de anlaşıldığı üzere saray tiyatro binası Sultan Abdülaziz Dönemi'nde ahır binasına dönüştürülerek, "Tiyatro Tavilası" olarak anılmış ve kullanılmıştır³⁹⁴.

³⁹⁰ S. Karagül, **Osmanlı İmparatorluğunda Modern Müziğin Doğuşu: Musika-i Hümayûn**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Tarih Bölümü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019, s. 21-22.

³⁹¹ E. K. Baydar, "Osmanlı Saraylarında Konser Veren Avrupalı Müzisyenler ve Osmanlı'da Batı Müziğinin Gelişimine Katkıları", **Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi**, Sayı 22, Erzurum, 2009, s., 141-152.

³⁹² S. Umur, 1994, s. 97. T. C. Göncü, 2019, s. 161.

³⁹³ H. Stambolski, 2018, s. 104.

³⁹⁴ BOA., HH.d., Yer: 2211, H-11-02-1301.

Sultan Abdülmecid'in sahne sanatlarına ve müziğe olan tutkusu ile modernleşmenin getirdiği yaşam tarzı, Osmanlı Devleti ve yönetiminin de desteğiyle batılı görsel sanatların İstanbul'a girmesini kolaylaştırmış, gündelik yaşamdaki değişimler mimariye de yansiyarak, tiyatro binası gibi yeni yapı tarzları ortaya çıkmıştır. Sultan Abdülaziz Dönemi'nde saray tiyatrosunun onarılmaması ya da Musika-i Hümayun orkestrası sanatçılarının sayılarının azaltılması, sanata karşı olmasından değil, ekonomik sorunlardan kaynaklanmıştır. Resim yapan, enstrüman çalan ve hattat olan Sultan Abdülaziz, sanatın birçok dalıyla ilgilenmiş, İstanbul'da sanat topluluklarını desteklemiş, Avrupa seyahatlerinde konserlere ve operalara gitmiştir. Bu dönemde devletin içinde bulunduğu olumsuz ekonomik koşullardan dolayı Sultan Abdülaziz, saraya bağlı sanat kurumları ve sarayın yaptığı sanat aktivitelerini desteklemek yerine Osmanlı halkının gidebildiği sanat, eğlence mekânları ve kurumlarını desteklemiştir. Sultan Abdülaziz, hiç şüphesiz modernleşme konusunda devlet ile halk arasındaki farklılıkları ortadan kaldırmaya çalışarak, halkında Batıya dönük bir yaşam sürmesi için çabalamıştır³⁹⁵.

5.1.1.2- İbadet Mekânları

Osmanlı toplumu için önemli bir dönüm noktası olan Tanzimat'ın 1839 yılında ilân edilmesinden sonra, toplumsal yaşamın her alanında olduğu gibi modernleşme isteğinin doğurduğu yeni ihtiyaçlar, kentte mimari değişimleri de getirmiştir. Bu değişimler dini mimariden çok özellikle yeni ihtiyaçların, yeni yapı tiplerini ortaya çıkardığı sivil mimaride yoğun olarak görülmüştür. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren var olan, geleneğe bağlı ibadet mekânı odaklı imâr gelişimi

³⁹⁵ Örneğin Naum Tiyatrosu'na Sultan Abdülaziz Dönemi'nde devlet desteği verilmiştir. 1868 tarihli bir belgede Pera'da bulunan Naum Tiyatrosu'nun belli bir süre gaz ücretinin hazine tarafından ödenmesine karar verildiği belirtilmiştir (Bknz: BOA., A.}MKT.MHM., Yer: 390-80, H-09-05-1284). E. Aracı, **Naum Tiyatrosu 19. Yüzyıl İstanbul'unun İtalyan Operası**, İstanbul, 2021, s., 260, 293, 330, 332, 339, 349.

daha çok ihtiyaç temelli imâr eylemine dönüşmeye başlamış gibi görünse de geleneksel yapı ve düzen tam anlamıyla terkedilememiştir. Geleneksel ile modernin bir arada olduğu, batı etkisinin yorumu ya da taklidi haline dönüşen kent mimarisi, Osmanlı başkenti İstanbul'da daha da gösterişli bir hâl almıştır.

Osmanlı Devleti'nin siyasi ve hukukî oluşumunda İslâm dininin belirleyici olması beraberinde geleneksel olanı da sürdürmeyi getirmiş, kentin mimari dokusunun oluşmasında din ve gelenekselliğin içiçe girmesini sağlamıştır. Bunun yanında padişahların bir güç simgesi olarak görkemli camiler inşa ettirme çabaları, ibadet mekânları camilerin önemi ve konumunu her dönem arttırmıştır. 19. yüzyılda gerçekleşen Batılılaşma hareketleriyle Osmanlı toplumunda değişmeye başlayan ortam, İslam dininin simgesi olan camilerin mimari tasarımına yön vermiş, geleneksellikten tam anlamıyla kopmadan batılı üslupların yoğun olarak uygulandığı yeni cami örnekleri oluşmaya başlamıştır.

Aslında İstanbul'un fethinden sonra Beşiktaş'ta kurulmaya başlanan Müslüman mahallelerine aynı dönemde mescit ve cami gibi ibadet mekânları da inşa edilmiştir. 1845 tarihli haritada lejantında, 15. yüzyılın sonlarından itibaren Beşiktaş'ta inşa edilmeye başlanan camilerin isimleri yer almıştır. Haritada; Asariye Cami, Hacı Hüseyin Ağa Cami, Hazinedar Ağa Cami, Hibetullah Sultan Cami, Rum Ali Cami, Sultan Süleyman Cami, Tekerlek Cami, Vişnezade Cami ile içinde bir mescidi de bulunan külliye niteliğinde bir tekke olan Yahya Efendi de yer almıştır. Sultan Abdülmecid Dönemi'nde Boğaziçi'nde Beşiktaş kıyılarına tamamen yerleşmesiyle değişmeye başlayan kentsel doku, semtte anıtsal görünümde yeni ibadet mekânlarının da inşa edilmesine yol açmıştır.

Dolmabahçe Sarayı'nın inşası tamamlanana kadar eski Çırağan Sarayına yerleşen Sultan Abdülmecid, Beşiktaş ve Ortaköy arasında kalan, sarayın büyük bir koruluk olan arka tarafına, yola ve saraya yakın alana ilk olarak 1848 yılında Küçük

Mecidiye Cami'ni inşa ettirmiştir (bknz: Foto. 42). Cami'nin Garabet Amira Balyan ya da oğlu Nigoğas Balyan'ın inşa etmiş olabileceği farklı kaynaklarda belirtilmiş ama kimin yaptığı netleştirilememiştir³⁹⁶. Ancak 19. yüzyıl boyunca Balyan ailesinin farklı üyeleri saray mimarı olarak Osmanlı Devleti için hizmet etmişlerdir. Dolmabahçe Sarayı'nı da inşa eden baba ve oğul Balyan, Sultan Abdülmecid'in önemli mimarları arasında yer almıştır. Bu doğrultuda da camiyi Balyan ailesi üyelerinden birinin ya da birkaçının yapmış olabileceğini söylemek hiç şüphesiz doğru olacaktır. Balyan ailesi, Beşiktaş'ta kentsel dokuya yön vererek tasarlayan, kentsel mekânın modernleşmesini sağlayan dönemin yegâne temsilcileri olmuştur.

Küçük Mecidiye Cami, tek kubbeyle örtülü kare planlı bir ibadet mekânı, giriş holü, minare ve hünkâr kasrından oluşmuştur. Klasik Türk mimarisinden farklı süsleme üsluplarının yer aldığı camide, özellikle Barok etkilerin hâkim olduğu ama Rokoko, Ampir, Gotik ve Neoklasik süsleme özelliklerinin de görüldüğü eklektik anlayışta yapılmıştır. Cami, bir mahallenin içerisinde ya da konutların yakınında yapılmamış, doğrudan bir nevi Çırağan Sarayı'nın arka bahçesi konumunda padişah için inşa edilmiş ve Sultan Abdülmecid de halk ile birlikte kimi zaman cuma namazını bu camide kılmıştır. Osmanlı Devleti için önemli bir seremoni haline gelen Osmanlı padişahlarının cuma namazlarına gidip gelirken gerçekleşen *Cuma Selamlığı* ya da *Selâmlık Resmi* denilen etkinliğin ibadet mekânlarından biri de Küçük Mecidiye Cami³⁹⁷ olmuştur³⁹⁸.

Cuma Selamlığı sadece dini bir tören olmamakla birlikte, padişahı görmek isteyen, Müslüman, Hristiyan, Yahudi vatandaşların padişahın geçtiği cadde ve sokakları doldurarak töreni seyrettiği ya da şikâyet ve isteklerini yazılı olarak

³⁹⁶ S. Eyice, "Küçük Mecidiye Cami", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 26., Ankara, 2002, s. 528.

³⁹⁷ BOA., A.}AMD, Yer: 22-56, H-29-12-1266.

³⁹⁸ Ş. Deniz, "Sultan Abdülmecid Vakıflarından Çırağan Mecidiye Cami", **Vakıflar Dergisi**, Ankara, 2015, Sayı 43, s., 112-113.

iletebildikleri, padişahın ve devletin gücünün sergilendiği, sosyal, kültürel ve hukuki boyutta anlam kazanmış bir gelenek olmuştur. Cuma Selamlıklarının aynı zamanda padişahların geçtiği yol ve güzergâhlar ile alt yapının düzenlenmesinde, kaldırım yapılması ve bu yol ile kaldırımların temizliği konusunda modern kentleşmeye yönelik uygulamalara da katkısı olmuştur. Şöyle ki; padişahların Cuma Selamlığına gidecekleri camilere rahat ulaşabilmesi için güzergâhları boyunca yolların temizliği, bakımı ve yeni yolların yapımı gerçekleştirilmiştir. Sultan Abdülmecid'in padişah olmasından sonra hem Beşiktaş'ta yaşaması hem de Cuma Selamlığı için Beşiktaş ve civarındaki camileri daha çok tercih etmesi Beşiktaş'ta alt yapı faaliyetlerinin düzenlenmesini hızlandırmıştır. Örneğin; Devlet Arşivlerinde rastlanan 1842 tarihli bir belgede, cuma selamlıklarında padişahın geçeceği yollara dökülen kumların mavnalardan karaya çıkartılarak Beşiktaş Muhafızlığına teslim edildiği belirtilmiştir³⁹⁹. 19. yüzyıldan itibaren daha resmî bir tören haline gelmeye başlayan Cuma Selamlıklarına, İstanbul'a gelen Batılı gezginler, yabancı elçiler ve ziyaretçilerde ilgi duyarak katılmış, törenler bir bakıma Osmanlı Devleti'nin kendini gösterme eylemine dönüşmüş ve Sultan Abdülmecid bu eylemi gösterişli camiler yaparak desteklemiştir.

Fransız yazar Théophile Gautier da İstanbul'da bulunduğu süre içerisinde Cuma Selamlığına gitmiş ve törene ilişkin önemli bilgiler vermiştir: “*Geleneklere göre padişah her Cuma büyük bir törenle camiye gidip halkın önünde namaz kılar. ...Her hafta başka bir camiye gider*” diye belirttikten sonra yazar, “*Sarayda ya da Boğaz kıyılarına serpiştirilmiş yazlık köşklerde, bütün hafta halktan uzak, saklı yaşayan padişahın hayatta olduğunu kanıtlaması gerekir*”⁴⁰⁰ ifadesiyle bu dini merasiminin aslında politik ve padişahın hayatta olduğunu gösterdiği bir törene dönüştüğünden bahsetmiştir. Saray ve Boğaz kıyılarında yer alan yazlık köşkların ise hiç şüphesiz

³⁹⁹ BOA., C. SM., Yer: 38-1932, H-19-03-1257.

⁴⁰⁰ T. Gautier, 2017, s. 169.

Beşiktaş ve Ortaköy arasında yer alan padişah ve yakınlarına ait konutlar olduğu anlaşılmıştır. Yazar, ayrıca Cuma Selamlığından bir gün önce veya sabah erken saatlerde padişahın hangi camiye gideceğini İstanbul'daki otellerin bildiklerini ve otelde kalan yabancılara haber verdiklerinden söz etmiştir. Gautier, otel görevlisinden padişahın Cuma Selamlığına hangi camiye gideceğine öğrendiğini şöyle ifade etmiştir: Padişah; “Çırağan Sarayından çıkınca hemen yanındaki Mecidiye Camisine gidecekmış”⁴⁰¹. Sonrasında ise Gautier, padişahın namazı bitirmesinin ardından saraya dönüşünde yapılan törene yetiştiğini ve bir süre Cami'nin dışında “...İngiliz, Amerikalı ve Ruslardan oluşan bir grupta...”⁴⁰² beklediğini anlatmıştır.

Küçük Mecidiye Cami ile önceki yıllarda Beşiktaş'ta ve diğer semtlerde inşa edilmiş olan camiler, Cuma Selamlıkları için kullanılmasına rağmen, Sultan Abdülmecid Beşiktaş'ta Çırağan Sarayı yakınına ikinci bir cami inşa ettirmiştir. Ortaköy iskelesinin bulunduğu meydanın kuzey ucuna inşa edilen Büyük Mecidiye Cami olarak adlandırılan, Boğaziçi'ne hâkim bir konumda olan denize doğru uzanan cami, 1854 yılında Ebniye-i Hassa Müdürü Mimar Seyyid Abdülhalim Efendi tarafından yapılmıştır⁴⁰³ (bknz: Foto. 43). Kare planlı ve tek kubbeli olan Büyük Mecidiye Cami, kent dokusunun değişmeye başladığı 19. yüzyılın ikinci yarısının simge bir ibadet mekânı olmuş, ihtişamıyla adeta “bir heykel etkisi” yaratmıştır (bknz: Foto. 44). Batılılaşma'nın mimarideki bir sonucu olarak, Avrupa ülkelerinden alınan Barok ve Neoklasik üslubun gelenekselleleştirilerek yorumlandığı cami, bağımsız bir tasarımın ifadesi olmuştur⁴⁰⁴. Ayrıca 1845 tarihli haritada Ortaköy Cami olarak

⁴⁰¹ T. Gautier, 2017, s. 170.

⁴⁰² T. Gautier, 2017, s. 170.

⁴⁰³ Birçok akademisyen, yazar ve araştırmacı tarafından caminin mimarının Balyan ailesi fertlerinden biri olduğu kabul edilmiştir. Zeynep Tunç'un Yüksek Lisans tezinde incelediği keşif defterlerine göre caminin mimari Seyyid Abdülhalim Efendidir (Bknz: Z. Tunç, **Osmanlı Arşiv Belgelerinde Ortaköy Cami**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Sanatı Anabilim Dalı, İstanbul, 2016, s. 80).

⁴⁰⁴ D. Kuban, 2016, s. 638.

belirtilen yapının 18. yüzyılda aynı yerde inşa edilmiş ve yıkılmış olan cami olduğu anlaşılmıştır.

Sultan Abdülmecid Dönemi'ne ait bir diğer cami ise Dolmabahçe Sarayı'nın karşısında yer alan ve deniz kenarında konumlandırılan Bezmiâlem Valide Sultan Camisi'dir. Dolmabahçe Sarayı inşası devam ederken Sultan Abdülmecid'in annesi Bezmiâlem Valide Sultan tarafından mimar Garabet Amira Balyan'a cami yaptırılmaya başlanmış ancak Valide Sultan'ın vefatı üzerine 1855 yılında Sultan Abdülmecid camiyi tamamlayabilmiştir (bknz: Foto. 45). Dolmabahçe Sarayı'nın ek bir yapısı konumunda olan cami, daha çok Dolmabahçe Cami adıyla anılarak, saray ile birlikte bütüncül olarak 19. yüzyıl İstanbul kentinin silüetini oluşturmuştur. Cami, Sultan Abdülmecid'in Beşiktaş'ta inşa ettirdiği diğer iki cami gibi kare planlı ve tek kubbeli olarak Barok ve Ampir üslupla yapılmıştır⁴⁰⁵ (bknz: Foto. 46).

Beşiktaş'ta Sultan Abdülmecid Dönemi'nde yapılan Küçük Mecidiye Cami, Büyük Mecidiye Cami ve Dolmabahçe Sarayı Cami'nin kentteki diğer camilere de yön veren özelliği, son cemaat yerinin ortadan kalkarak yerine iki kat halinde giriş cephesi boyunca uzanan hünkâr kasırlarının inşa edilmesi olmuştur⁴⁰⁶. Hünkâr Kasırları, padişahların dinlendiği, resmî kabullerini gerçekleştirdiği ve özel görüşmelerini yaptığı Cuma Selamlıklarının ana mekânı olmuş, mimari küteselliği ile ibadet mekânının önüne geçmiştir. Hünkâr Kasırları, 19. yüzyılın yeni saraylarına ve yeni sivil mimari yapılarına benzetilerek hem klasik cami mimarisini değiştirmiş hem de padişahın otoritesini devletin dini simgesi olan ibadet mekânlarının önüne çıkartmıştır⁴⁰⁷. Beşiktaş'ta Tanzimat'ın ilânından sonra inşa edilen camilere bitişik olarak aynı anda yapılan Hünkâr Kasırları, eklektik üslubun da etkisiyle camilerden münferit olarak yapılmış gibi farklı bir tasarım izlenimi vermiştir. 19. yüzyılda

⁴⁰⁵ D. Kuban, 2016, s. 634.

⁴⁰⁶ B. Tanman, "Kasr-ı Hümayun", **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 24. Cilt, 2001, s. 574.

⁴⁰⁷ D. Kuban, 2016, s. 643.

toplumun sosyal hayatındaki değişimlerin bir sonucu olarak ayrı bir birim olarak inşa edilen Hünkâr Kasırları, padişahların dış dünyaya açıldığı saray dışında kabullerini yaptığı bir nevi konut işlevi görmüştür⁴⁰⁸. Hünkâr Kasırları, sadece Tanzimat'ın ilânından sonra yapılan camilerin bir birimi olarak tasarlanmamış, aynı zamanda padişahın Cuma Selamlıklarına gittiği daha önceki yüzyıllarda Beşiktaş'ta inşa edilmiş olan, Abbasağa Cami, Asariye Cami ile Sinan Paşa Cami'ne 19. yüzyılda ahşap konstrüksiyon olarak ilâve edilmiştir⁴⁰⁹ (bknz: Foto. 47).

Sultan Abdülaziz Dönemi'nde ise 1875 yılında Beşiktaş'ta Dolmabahçe'nin yukarısında yer alan Süleymaniye Mahallesi ile Vişnezade Mahallesi arasında Boğaz'a hâkim bir konumda yeni bir ibadet mekânı inşa edilmeye başlanmış ancak 1876 yılında Sultan Abdülaziz'in ölümü üzerine tamamlanamamıştır. Aziziye Cami olarak bilinen yapıya ait 1875 tarihli bir fotoğrafta, caminin temelini atıldığı ve inşaat iskelesinin yer aldığı açıkça görülmüştür (bknz. Foto. 48). Devlet Arşivlerinde yer alan 1875 tarihli bir belgeden de Süleymaniye ve Vişnezade Mahalleleri'nde yer alan kimi konut ve dükkânların da istimlak edildiği tespit edilmiştir. Belgede, mahallelerde yer alan yapıların Emlak-ı Şahane adına satın alınması ve yapılan masrafların Hazine-i Hassa'dan ödenmesinden bahsedilmiştir⁴¹⁰. 1895 tarihli başka bir belgede ise Beşiktaş Sarayı arkasında, Bayıldım Yokuşu civarında temeli atılan bir cami için Abbas Ağa vakfına ait iki konutun yıktırıldığı tespit edilmiştir⁴¹¹. Şüphesiz bu istimlaklar 1875 yılında aynı yerde inşasına başlanan Aziziye Cami için yapılmıştır. Ayrıca Çırağan Sarayı ile Yıldız Koruluğu arasına inşa edilen köprünün bir benzeri Dolmabahçe Sarayı ile Aziziye Cami arasında bağlantı sağlaması için tasarlanmış

⁴⁰⁸ S. Özel, "Dolmabahçe Bezmiâlem Valide Sultan Camisi", **Milli Saraylar Kültür-Sanat-Tarih Dergisi**, Sayı 6, İstanbul, 2010, s. 7,73.

⁴⁰⁹ T. Okçuoğlu, "19. Yüzyılda İstanbul Camilerine Eklenen Ahşap Hünkâr Kasırları Üzerine Değerlendirmeler", **İstanbul Araştırmaları Yıllığı 3**, İstanbul, 2014, s. 129-130, 134-136.

⁴¹⁰ BOA., TS.MA.e, Yer: 1306-70, H-02-03-1292.

⁴¹¹ BOA., Y.MTV., Yer: 108-135, H-16-05-1312.

ancak Cami'nin etrafına inşa edilecek diğer yapılar ve düzenlemeler gibi köprü inşaaı da gerçekleştirilememiştir⁴¹².

19. yüzyılda Beşiktaş ve Ortaköy'de Müslümanlarla ile birlikte yaşayan gayrimüslimler de kendi ibadet mekânlarını oluşturmuşlardır. Tanzimat Fermanı ile başlayan Müslüman ve gayrimüslimler arasındaki hukukî farklılıkların ortadan kalkarak birçok alanda eşitlik sağlanması, herhangi bir din ayrımı yapmadan tek bir millet oluşturulması 1856 Islahat Fermanı ile devam etmiş, bu dönemde reformlar daha da genişletilmiştir. Tanzimat ve Islahat Fermanları'ndan önce gayrimüslimlerin ibadet mekânlarına ilişkin kurallar İslam Hukuku temel alınarak fermanlarla belirlenmiştir. Bu fermanlarla gayrimüslimlerin ibadet mekânlarının iç işleyişine karışılmamış, yeni ibadet mekânlarının inşa edilmesi yasaklanmış, belli kurallara göre izin alınarak onarım yapılmasına ve sadece doğal afet durumunda yıkılan ibadet mekânlarının yerine yenisinin inşa edilmesine izin verilmiştir⁴¹³. Örneğin, bir arazi üzerine kilise inşa edilecekse, arazide daha önceden bir kilise olduğunun, yangın ya da depremden dolayı yıkıldığının ispat edilmesi halinde yeni bir ibadet mekânının inşa edilmesine izin verilmiştir.

19. yüzyıldan önce Beşiktaş ve Ortaköy'de inşa edilmiş, Ermeni, Rum ve Yahudilere ait ibadet mekânlarının olduğu bilinmektedir. 1845 tarihli harita lejantına sadece bir kilise işlenmesi dönem gerçeğini yansıtmamakta olup Beşiktaş ve Ortaköy'de gayrimüslim nüfusa ait altı kilise, bir sinagog tespit edilmiş, 19. yüzyılda da genel olarak eski ibadet mekânlarının yerine yeni yapılar inşa edilmiştir. Beşiktaş Köyiçi Panagia Rum Ortodoks Kilisenin dört kitabesinden üçü 1730 tarihli, bir kitabesi de 1833 tarihli olup, bu tarihte yeniden inşa edildiği; Çırağan Sarayı'nın bulunduğu cadde üzerinde yer alan Beşiktaş Cihannüma Panagia Rum Ortodoks

⁴¹² K. Hızlı-S. Kılınç, **Sultan Abdülaziz Han'ın Yadigarları Aziziye Camileri**, İstanbul, 2013, s. 6.

⁴¹³ Y. Ercan, 2001, s. 233.

Kilisesi'nin kitabesinden ise 1830 tarihinde inşa edildiği anlaşılmıştır. Ortaköy Caddesi'nde yer alan Hagios Phokas Rum Ortodoks Kilisesi'nin bulunduğu yerde ise 16. yüzyıldan itibaren bir kilise olduğu ancak 1856 yılında yeni bir kilise inşa edildiği ve Sultan Abdülmecid Dönemi'nde yapılmış olduğu da kitabelerinden birinde belirtilmiştir⁴¹⁴.

Abbasağa Mahallesi'nde bulunan Beşiktaş Surp Asdvadzadzin Ermeni Kilisesi, Dolmabahçe Sarayı'nın mimarı Garabet Amira Balyan tarafından 1838 yılında, Ortaköy Surp Asdvadzadzin Ermeni Kilisesini de yine Balyan ailesinden mimar Senekerim Balyan tarafından 1824 yılında inşa etmiştir. Her iki kilisede kâgir olarak yapılmıştır⁴¹⁵. İstanbul'un ikinci Ermeni Katolik Kilisesi olan Dereboyu Caddesi'nde yer alan, Ortaköy Surp Krikor Lusavoriç Ermeni Kilisesi de 1839 yılında kâgir olarak inşa edilmiştir⁴¹⁶. Ortaköy'de aynı zamanda yoğun olarak yaşayan Yahudilere ait Etz Ahayim Sinagogu bulunmaktadır. Sinagog'un ilk olarak 17. yüzyılda inşa edildiği, 19. yüzyılda farklı tarihlerde ise onarım geçirdiği yapıya yeni ilâveler yapıldığı anlaşılmıştır⁴¹⁷.

Beşiktaş ve Ortaköy'de Tanzimat Fermanı'nın ilânından sonra 1856 yılında temelden kâgir olarak sadece Ortaköy Hagios Phokas Rum Ortodoks Kilisesi inşa edilmiştir. Rum, Ermeni ve Yahudilere geniş haklar tanıyan Tanzimat ve Islahat Fermanlarından sonra Beşiktaş ve Ortaköy de yeni ibadet mekânlarının inşa edilmemesinin sebebinin, 19. yüzyılda inşa edilen diğer ibadet mekânlarının kâgir

⁴¹⁴ Z. Karaca, **İstanbul'da Tanzimat Öncesi Rum Ortodoks Kiliseleri**, İstanbul, 2018, s. 379-381.

⁴¹⁵ E. Hançer, 2008, s. 287-289.

⁴¹⁶ Sultan II. Mahmud Dönemi'nde 1830 yılında yayımlanan bir fermanla Ermeni Katolik cemaati oluşmuştur. Ermeni Katoliklerin ilk kiliseleri Karaköy'de Sırp Pırgiç Ermeni Katolik Kilisesi'dir.

⁴¹⁷ B. Tanman, 2014, s. 234-235; N. Güteryüz, "Boğaziçi'nde Sinagoglar ve Maşatlıklar", **Geçmişten Günümüze Boğaziçi I**, İstanbul, 2008, s. 287-289; J. S. Stanford, **Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler**, İstanbul, 2008, s. 333.

olarak yapılmış olmasından kaynaklandığı düşünölmüştür. Gayrimüslimlere ait bu yapılara gerektiğinde onarım yapılarak ilâve yapılar eklenmiştir.

1839 yılından sonra *Osmanlı Milleti* kavramının bütün olarak tüm din ve etnik grupları kapsaması, Rum, Ermeni ve Yahudilere ait ibadet mekânları etrafında oluşan mahallelerde nüfusun artmasını, farklı din ve etnik grubun Beşiktaş ve Ortaköy'de bir arada yaşamasını sağlamış, oluşan farklı kültür dokusu aynı zamanda farklı mimari oluşumları da beraberinde getirmiştir.

5.1.1.3- Kamusal Mekânlar

İstanbul kentinin mekânsal yapısında yaşanan değişim ve dönüşümün başlangıcı, bir nevi çıkış noktası 18. yüzyılda inşa edilen askeri yapılar olmuştur. Kent mekânında büyük boyutlu kütleli binalar halinde ortaya çıkan kışla yapıları aslında kamu yapılarına da yön vermiş bir tip bina profili oluşmuştur. Askeri yapılarla birlikte dönemin kent içi güvenliği sağlayan bir diğer yapısında karakolhâneler olduğu bilinir.

Anıtsal askeri yapılar ve 19. yüzyılda ortaya çıkan yeni ihtiyaçlar kent ölçeğinde büyük, farklı mimarı ve mekân kurgusunu sahip modern tekniklerle inşa edilen yapıları oluşturmuştur. Teknolojik gelişmeler seri üretim yapan sanayi tesislerini, eğitim alanındaki düzenlemeler okul binalarını, sağlık konusundaki uygulamalar hastahâneleri, Avrupa ülkeleriyle yapılan ticaret banka binalarını, konaklama ihtiyacı otelleri, ulaşım araçlarının hizmete girmesi iskele ve istasyon binalarını, sosyal ve kültürel anlamda eğlence yaşamı tiyatro binalarını, kentin yönetilmesi ile kamusal hizmetlerin yürütülmesi için hükümet ve belediye binası gibi yeni yapılar Osmanlı başkenti İstanbul'da ortaya çıkmıştır. Beşiktaş semti de bu yeni yapılardan bazılarında ev sahipliği yapmış, bu yapılarla ilk kez semtte karşılaşan toplum da gelenekselden moderne doğru dönüşüm sürecine girmiştir.

5.1.1.3.1- Askeri Yapılar ve Karakolhâneler

Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz Dönemi'nde inşa edilen Dolmabahçe Sarayı'nı ve çevresini korumak için Beşiktaş semti sınırlarının dışına sarayın arkasındaki vadinin yukarı kesimine, yerleşim alanlarının olmadığı noktalara kışlalar konumlandırılmıştır. Dolmabahçe Sarayı çevresinde yer alan bu kışlalardan biri İngiliz Mimar Williams James Smith tarafından 1847 yılında önce Mekteb-i Fünun-u Tıbbiye-i olarak tasarlanmış ancak 1848'de değişiklik yapılarak kışlaya dönüştürülmüş ve Mecidiye Kışla-i Hümayun adını almıştır. Taşkışla adıyla da anılan yapı, 1854 yılında tamamlanmıştır. Sadece bir dönem Fransızlara verilerek hastahâne olarak kullanılmış, Sultan Abdülaziz Dönemi'nde yeniden kışla binası olarak hizmet vermiştir⁴¹⁸ (bknz. Foto. 49) Bir diğer yapı ise Mimar Sarkis Balyan tarafından 1862'de tamamlanan Gümüşsuyu Kışla-i Hümayun yapısı, Muzika-i Hümayun kışlası olarak da kullanılmıştır. Neoklasik üslupta, dikdörtgen planlı, avlulu ve avlu etrafındaki koridorlardan oluşan kâgir olarak inşa edilen bu kışlalar kentin büyük ölçekli anıtsal yapıları olmuştur⁴¹⁹.

Yeniçeri Ocağı'nın 1826 yılında ortadan kaldırılmasıyla Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye ocağı oluşturulmuş ancak Tanzimat'ın ilânıyla birlikte toplum düzenini, asayişini ve denetimini sağlayacak yeni modern bir kurumun oluşması gerekliliği doğmuş ve 1845 yılında Polis Teşkilatı, 1846 yılında Zaptiye Müşiriyeti kurulmuş polis ve asker aynı merkezden yönetilmeye başlamıştır⁴²⁰. 1841 yılına ait bir hafiye raporunda polis teşkilatı kurulmadan önce de hem Beşiktaş'ta hem de Ortaköy'de askeri karakolhâne olduğu tespit edilmiştir⁴²¹. Kentte nüfus yoğunluğu fazla olan yerlere ya da resmi binaların yakınına semtin güvenliğini sağlamak için

⁴¹⁸ A. Batur, Sultan, "Mecidiye Kışla-i Hümayunu/Taşkışla", **Abdülmecid'in Bir Mimarı William James Smith**, İstanbul, 2016, s. 130-133.

⁴¹⁹ D. Kuban, 2016, s. 556.

⁴²⁰ N. L. Aksu, **Osmanlı İstanbulu'nda Asayiş 1879-1909**, İstanbul, 2017, s. 171.

⁴²¹ C. Kırılı, 2009, s., 287.

daha sonra polis karakolları konuşlandırılmıştır. Kuruldukları dönemde genellikle ahşap konutlardan dönüştürülen ya da basit ahşap yapılar olarak inşa edilen kimileri de kulübe şeklinde yapılan karakol binaları (bknz. Foto. 50-51), bir süre sonra kentteki diğer mimari yapılar gibi kabuk değiştirerek kâgir olarak inşa edilmiştir. Osmanlı Devleti'ne ait saray binalarının güvenliğini sağlamak ve aynı zamanda devlet için stratejik mekânların yakınına polis karakolu yerine askeri karakol binaları yapılmıştır⁴²².

19. yüzyılda, Dolmabahçe Sarayı, Çırağan Sarayı, İhlamur Kasırları, Yıldız Köşkü ile hanedan mensuplarına ait saray ve köşklerin Beşiktaş ile Ortaköy'de yapılması, askeri ve polis karakollarının semte inşa edilmesini sağlamış, böylelikle kent dokusuna işlenmeye başlanan değişim, kamu yapılarıyla devam etmiştir. 1845 tarihli harita lejantında da 9 karakolhâne yer almıştır. Bu karakolhanelerden sadece ikisinin isimleri belirtilmiş, birinin Yıldız Köşkü bir diğerinin de Valide Karakolhânesi olduğu görülmüştür. Askeri karakollar, dönemin mimarisine ve dönüşümüne uygun, kâgir olarak tasarlanmışlardır. Bu karakollardan Dolmabahçe Sarayıyla birlikte aynı tarihlerde inşa edildiği düşünülen Dolmabahçe Saray Karakolu, Bezmiâlem Valide Sultan Camisi'nin yanına, saray girişinin karşısına, saray ile cami arasındaki alana Neoklasik üslupta, kâgir olarak inşa edilmiştir. Karakol binası, dikdörtgen planlı ve tek katlı olup giriş kısmı saçak şeklinde dışa doğru taşarak dört adet sütunla desteklenmiştir. Girişin sağına ve soluna nöbetçi kulübesi ile aydınlatma fenerleri yerleştirilmiştir⁴²³ (bknz. Foto. 52).

Sultan Abdülmecid Dönemi'nde Beşiktaş ile Ortaköy arasında kalan bölgede yer alan bir diğer yapı Mecidiye Karakolu, Çırağan Sarayı ve çevresinin güvenliği için 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra inşa edilmiştir. Mecidiye Karakolu, Çırağan

⁴²² A. Çiftçi, "Karakollar, Kışlalar, Silahhaneler", **Geçmişten Günümüze Boğaziçi I**, İstanbul, 2008, s. 585.

⁴²³ A. Çiftçi, "Dolmabahçe Sarayının yıkılan Karakol Yapısı", **150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu**, Cilt II, İstanbul, 23-26 Kasım 2006, s. 146-149.

Sarayının arkasındaki koruluğun bulunduğu alana Küçük Mecidiye Cami'nin karşısına, Neoklasik üslupta, dikdörtgen planlı, iki katlı ve kâgir olarak yapılmıştır. Dolmabahçe Sarayı Karakolu gibi ancak daha gösterişli olan dışarı taşan giriş kısmı, dört sütunla desteklenmiş, içerisinde Sultan Abdülmecid'in tuğrasının olduğu bir madalyon olan üçgen alınlıkla sonlandırılmıştır. Sultan Abdülaziz Dönemi'nde ise Ihlamur Kasırları'nın yakınında yer aldığı bilinen ahşap bir karakol 1866 yılında yıktırılmış yerine iki katlı, kâgir Aziziye Karakolu inşa edilmiştir⁴²⁴. Aziziye Karakolu, Beşiktaş'ta yer alan diğer karakollar gibi Neoklasik üslupla değil, sivri kemerli mimari öğelerden oluşan Neogotik üslupla yapılmıştır. Alman Arkeoloji Enstitüsü arşivlerinde tespit edilen bir fotoğrafta harap durumdu olmasına rağmen, Aziziye Karakolu'nun yoğun bezemeli cephe tasarımına sahip olduğu anlaşılmıştır (bkz: Foto. 53). Ana giriş kapısının her iki yanında mermer sütunların yer aldığı ayrıca yapının köşelerinde de kule biçimde sonlandırılan sütunların yerleştirildiği görülmüştür.

Sultan Abdülaziz Dönemi'nde inşa edilen bir diğer karakol ise Feriye Karakolu olmuştur. 1871 yılında tamamlanan Çırağan Sarayı'nın ek yapılarından Feriye Sarayları'nın sonlandığı Ortaköy tarafına Boğaz kıyısına inşa edilen Feriye Karakolu, Neoklasik üslupta, dikdörtgen planlı, iki katlı ve kâgir olarak yapılmıştır. Yapının ortasında konumlandırılan ana giriş kapısının ikiye böldüğü birbirine simetrik olarak yapılan dörder mermer sütunun taşıdığı revak binaya anıtsal bir görünüm kazandırmıştır (bkz. Foto. 54). Ayrıca Yıldız Kasrı yakınında da bir karakol olduğu ve 1874 tarihinde de yeniden inşa edildiği belgelerden anlaşılmıştır⁴²⁵. 1845 tarihli harita lejantında da Yıldız Köşkü Karakolu olarak işlenen yapı muhtemelen askeri bir karakol olup köşkün batısında dış duvarlara bitişik olarak yapılmıştır⁴²⁶.

⁴²⁴ T. Okçuoğlu, "Süslü Karakol", **Dünden Bugüne Beşiktaş**, İstanbul, 1998, s. 242.

⁴²⁵ BOA., HH.d., Yer: 17230, H-09-11-1290.

⁴²⁶ M. Özyetgin-V. Engin-A. E. Yüksel, **Yıldız Sarayı**, İstanbul, 2021, s. 467.

İstanbul'da suç oranlarının arttığına tespit edilmesi üzerine 1850 yılından itibaren Beşiktaş ve Üsküdar'da yeni güvenlik önemleri alınmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır. Devlet arşivlerinde 1858 tarihli iki ayrı belgenin Beşiktaş'ta Zabtiye Karakolu inşa edilmesine ilişkin olduğu görülmüştür⁴²⁷. 1870 yılında da İstanbul genelinde çıkartılan; “*Dersaadet ve Mülhakatı İdare-i Zabita ve Mülkiye ve Mehâkim-i Nizamiyesi*” ile kentin güvenliğine ilişkin yeni düzenlemeler yapılarak, işlerin tek merkezden Zabtiye Müşiriyeti tarafından yürütülmesi sağlanmıştır. Beyoğlu Zabtiye Dairesine bağlı Beşiktaş'ta 6, Ortaköy'de 2 merkez kurulmuştur⁴²⁸.

1870 tarihli bir arşiv belgesinde ise; Beşiktaş Cami karşısındaki karakolun yol tesviyesi sırasında yıkıldığından, kâgir olarak yeniden genişletilerek Saray-ı Hümayun yakınında inşa edilmesinden, 1874 tarihli başka bir belgede ise Beşiktaş Karakolu'nun bitişiğinde bulunan dükkânların satın alınmasından bahsedilmiştir. 1836 yılına ait bir belgede “Beşiktaş sahilindeki karakolhâne” ifadesi geçtiğinden, aslında arşiv belgelerinde geçen karakolun Beşiktaş semtinin tam merkezinde, Sinan Paşa Cami ile iskele arasında kalan alanda bulunan, konumu itibariyle önem arz eden, polis teşkilatına bağlı Beşiktaş Karakolhânesi olduğu tespit edilmiştir. Bu karakolun basit ahşap bir yapıyken, iki katlı, kare planlı ve kâgir olarak yeniden inşa edildiği döneme ilişkin bir fotoğrafta da görülmüştür (bknz. Foto. 55). 1870 tarihli belgede, Beşiktaş Karakolhânesi'nin Dolmabahçe Sarayı yakınına inşa edilmesinden bahsetmiş olsa da karakolhânenin önceki yeriyle aynı noktaya ama 1874 tarihli belgede de belirtildiği üzere çevredeki dükkânların istimlâk edilmesiyle daha geniş bir alana inşa edildiği anlaşılmıştır. Ayrıca Çırağan Sarayı Kuşhânesi de bu dönemde

⁴²⁷ BOA., İ.MVL., Yer: 417-18248, H-16-10-1275. BOA., A.}MKT.MHM., Yer: 147-38, H-19-04-1275.

⁴²⁸ N. Van, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İstanbul'da Güvenlik (1839-1918), **Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Cilt 3, İstanbul, 2020, s. 124.

karakol binasına çevrilmiş, 19. yüzyılın sonlarına doğru Kılıç Ali Karakolu adıyla anılmıştır⁴²⁹.

19. yüzyılda kışlalar ve karakollar dışında ortaya çıkan başka bir yapı türü de silahların ve askeri mühimmatların korunması için inşa edilen askeri silahlâneler olmuştur. Dolmabahçe Sarayı yapıldıktan sonra çevresinin ve vadi sırtlarının düzenlenmesi sırasında kimi ahşap konak ve araziler istimlâk edilmiş, 1870 yılında da vadi sırtlarına taşınan Maçka Mevlevihânesi olarak anılan Beşiktaş Mevlevihanesi de 1874 yılında yıktırılmıştır⁴³⁰. 1875 yılında Mimar Sarkis ve Simon Balyan tarafından Mevlevihane'nin de bulunduğu bu alana kâgir Maçka Silahlânesi inşa edilmiştir (bknz: Foto. 56). Dolmabahçe Sarayı'nın kuzey batısında yer alan, yapıldığı tarihlerde Vişnezade Mahallesi ile Maçka Mahallesi sınırları içerisinde kalan Silahlâne aynı zamanda büyük ve kütleli boyutuyla Dolmabahçe Sarayı'nın yukarısında adeta bir kale konumundadır (bknz: Foto. 57). Neoklasik üslupta, dikdörtgen planlı, çift avlulu kâgir Silahlâne'nin, hareketli tasarlanan cepheleri iki katlı, köşe kuleleri ile anıtsal girişin yanındaki kuleler dışa taşkın olarak üç katlı simetrik kurguyla yapılmıştır. Ana giriş kapısının üzerinde yer alan balkon korkuluğuna ve saçak üzerine bir Osmanlı arması yerleştirilerek anıtsal giriş cephesi daha da vurgulanmıştır. Maçka Silahlânesi sadece Beşiktaş'ın değil tüm kentin anıtsal simge yapılarından biri olmuştur. Maçka Silahlânesi'nin yanına 1875 yılında inşa edilen karakolhâne binası önce Silahlâne'nin yönetim birimi olarak düşünülmüş, sonrasında karakol olarak işlevi değiştirilmiştir. Maçka Karakolhânesi, iki caddenin kesiştiği stratejik bir noktaya Sarkis Balyan tarafından yapılarak hem Silahlâne'nin hem de çevrenin güvenliği sağlanmıştır. Karakolhâne, Neoklasik üslupta, dikdörtgen planlı, iki katlı, cephelerde kemerli ve düz atkılı bol pencerelerin

⁴²⁹ S. Can, 1999, s. 42.

⁴³⁰ E. Işın, "Beşiktaş Mevlevihânesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 2, İstanbul, 1994, s. 171.

görüldüğü kâgir olarak inşa edilmiştir. Maçka Karakolhânesi'nin ön cephesinde anıtsal dört sütunun taşıdığı revakın orta aksında kemerli bir giriş kapısı yer almıştır (bkz: Foto. 58-59).

Beşiktaş semtinde inşa edilen askeri yapılar ve karakolhâneler, devletin yeni modern mimari programı çerçevesinde önce saraylarla sonrasında kentsel mekânla birlikte bütünlük göstererek fiziksel çehrenin değişimine katkı sağlamışlardır.

5.1.1.3.2- Eğitim Yapıları

1839 yılında ilân edilen modernleşmenin temellerinin atıldığı Tanzimat Fermanı'nın içerisinde eğitime yönelik düzenlemelere yer verilmemiş ancak Tanzimat Dönemi'nin getirdiği yenilikler ve toplumdaki yeni düşünce sistemi modern eğitimin gelişmesine ve genel olarak toplumun eğitimine yönelik reformların yapılmasına yol açmıştır⁴³¹. Tanzimat Dönemi'nden önce sivil halk için sıbyan mektebiyle başlayan eğitim, dini kimliği sebebiyle sadece Müslümanların gidebildiği medrese ile devam etmiştir. Müslümanlar dışında gayrimüslimlerin devşirilerek yetiştirildiği saray okulu diyebileceğimiz birçok alanda eğitim veren Enderun Mektebi ile askeri alanda eğitim veren Acemi Oğlanlar Ocağı da Osmanlı Devleti'nin Tanzimat öncesinde hizmet veren diğer eğitim kurumları olmuştur⁴³². 18. yüzyılın sonlarında teknik okulların açılmasıyla⁴³³ başlayan eğitimdeki değişim süreci sadece askeri alanda olmuş olsa da Osmanlı Devleti'nde eğitim için önemli bir adım atılmış, 19. yüzyılda Osmanlı toplumunda yaşayan Müslüman ve gayrimüslim tüm vatandaşlar için laik bir eğitim sistemine yönelik değişim ve gelişme yaşanmıştır⁴³⁴.

⁴³¹ N. Sakaoğlu, 2018, s. 104-105.

⁴³² S. A. Somel, 2019, s. 38-39.

⁴³³ 1734 yılında askeri okul olan Hendesehâne, 1776 yılında Mühendishâne-i Bahri-i Hümayun ve 1795 yılında Mühendishâne-i Berri-i Hümayun açılmıştır (Bknz: Y. Akyüz, 2020, s. 143-145).

⁴³⁴ İ. Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul, 2012, s., 211-218.

1845 yılında Sultan Abdülmecid Dönemi'nde eğitim konusunda ilk resmî belge olan bir ferman yayımlanmıştır. Bu fermanla birlikte Sıbyan Mektebi, Rüştîye ve Dârülfünundan meydana gelen üç kademeli bir eğitim sistemi oluşturulmuştur⁴³⁵. 1869 yılında hazırlanan eğitim konusunda ilk hukukî metin olan Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesiyle de devlet çatısı altına alınan eğitim merkezileştirmiş ve düzene konulmuştur⁴³⁶. Eğitim sisteminde gerçekleşen bu değişiklikler Beşiktaş ve ona bağlı Ortaköy'de de Müslüman ve gayrimüslimler için yeni eğitim kurumları oluşmasını sağlamıştır. 1845 tarihli harita lejantında *Çifte Vavlar* olarak belirtilen Beşiktaş sahilinde yer alan medrese 1851 yılında onarılarak Rüştîye Mektebi olarak açılmıştır⁴³⁷. İstanbul'da 1858 yılında kız rüştîye mektepleri kurulmaya başlanmış, 1869'da Beşiktaş Valide Sultan Mektebi İnas Rüştîye Mektebine çevrilerek, kız rüştîyesi olarak eğitim vermeye başlamıştır. 1870 yılında ise Beşiktaş Rüştîye İdadîyesi'nin açıldığı görülmüştür⁴³⁸. Müslümanların eğitimi için açılan rüştîye okulları, ilk aşamada sıbyan mektebi ve medrese gibi mevcut okulların yerine ya da boş bulunan konak gibi mekânların okula dönüştürülmesiyle oluşturulmuştur. Bina ile ilgili bir problem yaşanınca ya da bina yetersiz gelince de o sırada uygun bulunan başka bir binaya taşınılmıştır⁴³⁹. Tanzimat ve Islahat Fermanları'nın ilânından sonraki dönemlerde Osmanlı Devleti'nin ilk hedefi yeni okul binası yapmak yerine, eğitimin herkese ulaşılabilir hale gelmesi için okul sayılarının arttırılması olmuştur. I. Meşrutîyet'in ilânından sonra yeni okul binalarının yapımına daha çok önem verilmiştir⁴⁴⁰. Beşiktaş Rüştîye Mektebi 1858 yılında Çifte Vavlar Medresesi'nden

⁴³⁵ S. A. Somel, 2019, s. 60-61.

⁴³⁶ E. Z. Karal, **Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutîyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907**, VIII Cilt, Ankara, 2011, s. 375-376.

⁴³⁷ A. A. Şahin, **Osmanlı Devleti'nde Rüşdiye Mektepleri**, Ankara, 2018, s. 106.

⁴³⁸ F. K. Doğanay, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Rüşdiye Mektepleri**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2011, s. 46, 65-66.

⁴³⁹ N. Sakaoglu, "Eğitim", **Dünden Bugüne Beşiktaş**, İstanbul, 1998, s. 250.

⁴⁴⁰ M. Demirel, **Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüştîye Mektepleri**, Türkler Ansiklopedisi, Cilt 15, Ankara, 2002, s. 84.

Beşiktaş Cami'si olarak belirtilen Sinanpaşa Cami'nin karşısına nakledilmiştir⁴⁴¹. Osmanlı Devleti'nde sıbyan mektepleri ve medreseler genellikle mahallenin camisi ya da mescidinin yanına yapılmıştır. Beşiktaş Sinanpaşa Cami'ne bağlı Sinanpaşa Mektebi ve Medresesiyle birlikte bir külliye şeklinde olup Beşiktaş Rüştiye Mektebi'nin de medrese binasına yerleştirilmiş olduğu düşünülmüştür. Bu dönemde Beşiktaş'ta da Müslüman öğrenciler için inşa edilmiş yeni bir okul binasına rastlanılamamıştır. Ancak 1873 tarihli bir belgede yol düzenlemesi sırasında yıkılan Beşiktaş İdadiye ve Rüştiye binalarının yerine kullanım alanı daha geniş bir binanın yapılması ile 1875 tarihli başka bir belgede Süleymaniye Mahallesi'nde yıkılan kız rüştiye mektebi ve Vişnezade Mahallesi'nde yıkılan sıbyan mektebinin yeniden hangi arsalarla inşa olunacağına ilişkin ifadelerin yer aldığı görülmüştür⁴⁴². Ayrıca eğitimin yönlendirilmesi ve denetimleri için İstanbul kentindeki iptidailer 1862 yılında 12 merkeze ayrılmış, Beşiktaş'ta bu merkezlerden biri olmuş ve semte ki okulların hepsi buraya bağlanmıştır⁴⁴³. Osmanlı Devleti'nde ordunun personel ihtiyacını sağlamak ve öğrenci yetiştirmek için 1875 yılında açılan askeri rüşdiyelerden biri de Beşiktaş Askeri Rüşdiyesi olmuştur⁴⁴⁴.

Tanzimat ve Islahat Fermanları'nın tanıdığı hak ve özgürlükler İstanbul'da yaşayan tüm azınlıklar ve yabancıların dillerine, dinlerine ve kültürlerine yönelik eğitim kurumları açılmasını sağlamıştır⁴⁴⁵. 1869 yılında yürürlüğe giren eğitim sistemini düzenleyen Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesiyle gayrimüslimlere ve yabancılar a ait okulların kurulması ve denetimi yasal hâle getirilmiş böylece okullara yönelik çeşitli düzenlemeler yapılmıştır⁴⁴⁶. İstanbul'da yaşayan Rum, Ermeni ve Yahudi vatandaşların eğitim gördüğü okullar da Müslümanlarda olduğu gibi

⁴⁴¹ F. K. Doğanay, 2011, s. 37.

⁴⁴² BOA., MF.MKT., Yer: 3-61, H-02-06-1289. BOA., MF.MKT., Yer: 21-148, H-21-10-1291.

⁴⁴³ N. Sakaoğlu, 1998, s. 252.

⁴⁴⁴ A. A. Şahin, 2018, s. 161.

⁴⁴⁵ N. Sakaoğlu, 2018, s. 130.

⁴⁴⁶ T. Özcan, **Merkezi ve Modern Eğitim Kapsamında Osmanlı Gayrimüslim Cemaat ve Yabancı Okulları**, Ankara, 2017, s. 33.

genellikle ibadet mekânlarının yanına yapılmıştır⁴⁴⁷. Beşiktaş ve Ortaköy’de de gayrimüslimlerin ilk inşa ettikleri ibadet mekânlarından itibaren, din ağırlıklı eğitim veren ahşap olarak yapılan okullarında peşi sıra faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Beşiktaş’ta 18. yüzyılda varlığı bilinen ahşap bir Rum okulunun da Köyiçi Panagia Rum Ortodoks Kilisesi’nin yanına inşa edilmiş olması muhtemeldir⁴⁴⁸. 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başlarında ise bu ahşap okulların yetersiz gelmesi ya da onarıma ihtiyaç duyulması nedeniyle yerlerine kâgir okul binaları yapılmıştır. Tanzimat ve Islahat Fermanları’nın ilânından sonra Beşiktaş’ta yeni inşa edilen Rum ve Yahudi okulu tespit edilememiştir. Ancak Ermeniler, Beşiktaş ve Ortaköy de bu dönemde dört okul inşa etmişlerdir.

Ortaköy Surp Asdvadzadzin Ermeni Kilisesi’nin karşısına 1845 yılında dikdörtgen planlı, iki katlı, dikdörtgen formlu pencerelere sahip, kırma çatılı ve kâgir olarak Tarkmançats Ermeni Erkek Okulu inşa edilmiştir (bknz: Foto. 60-61). 1860 yılında ise kilisenin bitişiğine kâgir Hripsimyants adlı Ermeni Kız okulu yapılmıştır⁴⁴⁹. Ortaköy’de Surp Krikor Lusavoriç Ermeni Katolik Kilisesi’nin karşısına 1859 yılında dikdörtgen planlı, iki katlı, dikdörtgen formlu pencerelere sahip, kırma çatılı ve kâgir Surp Krikor Lusavoriç Ermeni Katolik Okulu inşa edilmiştir (bknz: Foto. 62).

Beşiktaş’ta Abbasağa Mahallesi’nde bulunan Surp Asdvadzadzin Ermeni Kilisesi’nin karşısına ise mimar Sarkis Balyan tarafından 1868 yılında eşi Makruhi Balyan adına Makruhyan Ermeni Okulu inşa edilmiştir. Okul dikdörtgen planlı, kâgir olarak eğimli bir arazi üzerine, araziye uyum göstererek ve iki ayrı sokağa cephe vererek inşa edilmiştir. Bina kot farkından dolayı cephe verdiği sokaklardan birinde

⁴⁴⁷ Y. Akyüz, 2020, s. 103.

⁴⁴⁸ H. Kalaycı, “**Dünden Bugüne Boğaziçi Rum Okulları**”, Geçmişten Günümüze Boğaziçi II”, İstanbul, 2008, s. 678.

⁴⁴⁹ E. Hançer, **Boğaziçinde Ermeni Okullar**, Geçmişten Günümüze Boğaziçi II, İstanbul, 2008, s. 695.

iki, diğesinde üç katlı olup cephelerde dikdörtgen formlu pencereler yer almıştır⁴⁵⁰
(bkz: Foto. 63-64).

5.1.1.3.3- Ulaşım Yapıları

İstanbul, kıtalararası bir kent olmanın ötesinde yüzyıllar boyunca batı ile doğunun buluştuğu, kara ile denizin kesiştiği, ama en çok da denizden var olmuş bir kent konumundadır. Bu yüzden ki 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar İstanbul'un kent içindeki en önemli ulaşım aracı kayıklar olmuştur. İstanbul da kent içerisinde kullanılan kara ulaşım aracı faytonlar ise sadece padişahlar tarafından kullanılmış, 1825 yılından itibaren ise önce saray kadınları ve devlet görevlileri sonra varlıklı kişiler tarafından kullanılmaya başlanmıştır⁴⁵¹.

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'ın ilânından sonra; saray mensupları, devlet görevlileri, varlıklı aileler ve yabancı devlet çalışanlarının Boğaziçi'ndeki yerleşim yerlerini yoğun olarak tercih etmeleri kentsel hizmetlerin artmasına ve deniz ulaşımının da değişmesine ve gelişmesine yol açmıştır. Kentte önce İngiliz ve Rus şirketlerine ait buharlı vapurlar toplu taşımacılığa başlamış, çok geçmeden Sultan Abdülmecid tarafından 1851 yılında Boğaziçi'nde yolcu ve yük taşımacılığı yapması için Şirket-i Hayriyye adıyla bir anonim şirket kurulmuştur⁴⁵². Şirket-i Hayriyye'nin kurulması, İstanbul'da kent içerisinde deniz yoluyla gerçekleşen toplu taşımacılığın düzenli ve kurumsal hale gelmesini sağlamıştır. Aynı zamanda deniz taşımacılığı, Boğaz'da sayfiye yerleşim yerlerinin kalıcı ikamete dönüşmesini hızlandırmış, yeni iskele binaları yapılmasına ya da var olan binaların onarılmasına yol açmıştır (bkz: Foto. 65).

⁴⁵⁰ E. Hançer, 2008, s. 693-695.

⁴⁵¹ S. Murat, L. Şahin, **Dünden Bugüne İstanbul'da Ulaşım**, İstanbul, 2010, s. 209.

⁴⁵² S. Sezen, A. Apaydın, 2012, s. 31.

Boğaziçi'nin önemli yerleşim yeri olan Beşiktaş'ta da hem sakinlerin diğer semtlere geçişleri hem de semte yetiştirilen ürünlerin nakledilmesi deniz yoluyla gerçekleşmiş, aynı zamanda iskeleler toplumun bir nevi buluşma noktası olmuştur⁴⁵³. 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Sultan II. Mahmud Dönemi'ne ait bostancıbaşı sicillerinde bile Beşiktaş'ta iskele yoğunluğu görülmüştür. Beşiktaş ve Ortaköy arasında yer alan Dolmabahçe İskelesi, Hayreddin İskelesi, Beşiktaş İskelesi, Haraççıbaşı İskelesi, Yahya Efendi İskelesi, Aralık İskelesi ve Ortaköy İskelesi (bknz: Foto. 66) bostancıbaşı defterlerine kaydedilmiş, ayrıca kimi yalılarda kayikhâne olarak belirtilen küçük iskelelerin bulunduğu anlaşılmıştır⁴⁵⁴. 1845 tarihli harita lejantında ise Dolmabahçe İskelesi, Kılıç Ali İskelesi, Haraççı Ağa İskelesi, Beşiktaş İskelesi ve Ortaköy İskelesi'nin yer aldığı, ayrıca haritada belirtilmemiş olan Arap İskelesi, Biniş-i Hümayun İskelesi, Odun İskelesi, Çöp İskelesi, Saman İskelesi ve Şarap İskelesinin de Beşiktaş'ta olduğu tespit edilmiştir⁴⁵⁵. Dolmabahçe'den başlayarak Ortaköy'e kadar birbiri ardına sıralanan bu küçük iskeleler kayık ve mavnalarla yolcu ve yük taşımak amacıyla yapılmış, ulaşımda kentsel hizmetin önemli parçası olan kayıkların her biri Beşiktaş'ta farklı bir iskeleye bağlı olarak çalışmıştır⁴⁵⁶. Beşiktaş'ta bu kadar çok iskele olmasına rağmen toplu deniz taşımacılığında 1851 yılında kullanılmaya başlanan vapurların yanaşabileceği, yolcu ve yük indirebileceği sağlam ve büyük iskeleler olmadığı, basit ahşap kazıklar üstüne ahşap kaplamayla oluşturulmuş iskeleler oldukları ancak zamanla güçlendirildikleri ya da genişletildikleri anlaşılmıştır.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren deniz ulaşımı düzene girmiş olmasına rağmen İstanbul'da mekânsal değişimin hızla Boğaz kıyılarına doğru kayması ve nüfusun artması deniz ulaşımının yanında kent içi kara ulaşımının çözülmesini

⁴⁵³ N. Akbayar, "Ulaşım", **Dünden Bugüne Beşiktaş**, İstanbul, 1998, s. 247.

⁴⁵⁴ C. Kayra-E. Üyepazarcı, **İkinci Mahmut'un İstanbul'u Bostancıbaşı Sicilleri**, İstanbul, 1992, s. 116-119.

⁴⁵⁵ A. Batur, "İskeleler", **Dünden Bugüne Beşiktaş**, İstanbul, 1998, s. 145-146.

⁴⁵⁶ Z. Çelik, 2016, s. 110.

zorunlu hale getirmiştir. Aslında kara ulaşımında İstanbul için önemli olan Beşiktaş'a da ulaşımı sağlayan ilk modern Galata Köprüsü 1845 yılında yapılmıştır. Köprü, İstanbul ile Karaköy'ü bağlayarak, Boğaziçi köylerine ve Beşiktaş semtine herkesin ulaşımını kolaylaştırmış, 1863 yılında da köprü genişletilerek faytonların kullanımına açılmıştır⁴⁵⁷ (bknz: Foto. 67-68). Faytonların İstanbul genelinde kullanımı artmış olsa da yetersiz kalmış, halk genel olarak yaya olarak ulaşımını sağlamış, bu nedenle Paris ve Londra gibi diğer Avrupa başkentlerinde ve şehirlerinde⁴⁵⁸ aktif hale gelen kenti içi raylı ulaşım sistemi atlı tramvayların İstanbul'da da kullanılması için 1869 yılında İstanbul'da Dersaadet Tramvay Şirketi kurulmuştur⁴⁵⁹. Dersaadet Tramvay Şirketi'nin kurulmasıyla birlikte atlı tramvayların hizmete girmesi İstanbul'da kara ulaşımında toplu taşımacılığa geçişte önemli bir adım, kent içi yolların düzenlenmesinde ise önemli bir etken olmuştur⁴⁶⁰ (bknz: Foto. 69).

1871 yılında ilk atlı tramvay hattı açılmış olsa da 1865 tarihli iki ayrı belgede Dersaadet, Galata ve Beşiktaş'ta yolcu ve eşya nakline yönelik demirli araba yolu olan tramvay yolu yapılacağından söz edilmiş, bir bakıma yol düzenleme çalışmalarının başlamış olduğu bu belgeden anlaşılmıştır⁴⁶¹. İstanbul'da yayımlanan The Levant Herald gazetesinin 1 Temmuz 1871 tarihinde çıkan haberinde ise çok yakında Azapkapı-Beşiktaş arasında tramvay hattının açılacağı, bu yüzden hatta deneme çalışmalarına başlandığı, Karaköy, Kabataş, Beşiktaş'ta duraklar ve bekleme

⁴⁵⁷ Z. Çelik, 2016, s. 116. İ. Tekeli, "19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü", **Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri**, İstanbul, 1999, s. 26.

⁴⁵⁸ 1852 yılında Broadway, 1855 yılında Paris, 1860 yılında Birkenhead, 1862 yılında Londra ve Cenevre, 1863 yılında Peşte ve Kopenhag, 1865 yılında Viyana ve Berlin, 1866 yılında La Haye, 1869 yılında Brüksel ve Liverpool'da atlı tramvaylar hizmete girmiştir (Bknz: V. Engin, "İstanbul'da Kara Ulaşımı", **Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Cilt 6, İstanbul, 2020, s. 402).

⁴⁵⁹ Z. Kırmızı- F. T. Çalışkan, **İstanbul Ulaşım Zaman Dizini**, İstanbul, 2012, s. 105, 107, 112.

⁴⁶⁰ İ. Tekeli, **İstanbul ve Ankara İçin Kent İçi Ulaşım Tarihi Yazıları**, İstanbul, 2010, s. 26.

⁴⁶¹ BOA., İMM.S., Yer: 30-1265, H-24-12-1281.

salonları yapıldığından bahsedilmiştir⁴⁶². Aynı gazetenin 31 Temmuz 1871 tarihinde yayımlanan haberinde tramvay hattının açılacağını, açılış töreninden sonra Azapkapı-Beşiktaş seferlerin başlayacağı, ilk seferin sabah 06:30'da Beşiktaş'tan hareket edeceğini, son seferinde akşam 7.20 de Azapkapı'dan kalkacağını, 20 dakikada bir yeni sefer olacağı belirtilmiştir⁴⁶³. Gazete haberlerinden de anlaşılacağı üzere İstanbul'da 1871 yılında açılan ilk atlı tramvay hattı, Azapkapı-Beşiktaş arasında hizmete girmiştir. Hattın devamı olan Ortaköy güzergâhı da 1872 yılında açılmıştır. 1870 yılından itibaren Basiret Gazetesi'ni yayımlayan Ali Efendi, İstanbul'da tramvayla ilk seyahatini gazetede yazdığı Şehir Mektuplarından birinde anlatmıştır. Basiretçi Ali Efendi, Karaköy'den bindiği tramvayın Beşiktaş'a kadar düzgün bir yoldan gittiğini, seyahatin düşük fiyatlı ve ferah olduğunu belirtir⁴⁶⁴ (bknz: Foto. 69).

5.1.1.3.4- Sanayi Yapıları

18. yüzyılda İngiltere de başlayan Sanayi Devrimi, 19 yüzyılda neredeyse tüm dünyaya yayılmıştır. Tarım alanında yaşanan gelişmeler insan gücüne olan ihtiyacı azaltmış, kırsaldan kentlere göçler başlamıştır. Kentlerde yaşanan nüfus artışı, talep artışını doğurmuş, sanayileşmenin etkisiyle de ortaya çıkan yeni üretim alanları olan fabrikaların kurulmasıyla birlikte kentlere göç eden insanlara da yeni iş olanakları çıkmıştır.

Osmanlı Devleti'nde tarım ve küçük ölçekli imalata dayalı ekonomi sistemi de 19. yüzyılda hızla artan sanayileşme karşısında etkilenmiş, devrim niteliğinde olmasa da önemli gelişmeler görülmüştür. Osmanlı Devleti'nde sanayi alanında ilk gelişmeler

⁴⁶² **The Levant Gerald**, Vol II. N.S. No:99, 1 July 1871, s. 394.

⁴⁶³ **The Levant Gerald**, Vol II. N.S. No:119, 31 July 1871, s. 480.

⁴⁶⁴ N. Sağlam, **Basiretçi Ali Efendi İstanbul Mektupları**, İstanbul, 2017, s. 48.

modernleşmenin diğer safhalarında olduğu gibi önce askeri ihtiyaçları temin etmek için, sonrasında ise sarayın ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla gerçekleştirilmiştir. 1845 tarihli harita lejantında Beşiktaş semtinde görülen askeri amaçla yapılan *Tüfenghâne'nin*, 1833 yılında yapılmış olan Dolmabahçe Tüfek Fabrikası olduğu anlaşılmıştır⁴⁶⁵. Dolmabahçe'deki bu Tüfenkhâne-i Âmire modern ve yeni teknolojiyle üretim yapan bir fabrika olmuş, ancak Dolmabahçe Sarayı inşa edilirken fabrika binaları sırasıyla yıkılmıştır⁴⁶⁶.

Beşiktaş'ta, Sultan II. Mahmud Dönemi'nde Dolmabahçe Tüfek Fabrikası'nın kurulmasıyla başlayan sanayileşme süreci, Tanzimat Fermanı'nın ilânından sonra Sultan Abdülmecid Dönemi'nde devam etmiştir. Sanayi Devrimiyle birlikte yaşanan teknolojik gelişmeler Dolmabahçe Sarayı'nın büyük demir döküm kapılarında kendini göstererek, İstanbul'da yeni üretim alanlarının da doğduğunun habercisi olmuştur. Dolmabahçe Sarayı'nın inşaatı devam ederken, 1844 yılında Beşiktaş'ta devlet tarafından bir demir dökümhânesinin kurulduğu tespit edilmiştir⁴⁶⁷. Fransız tarihçi Jean Henri Abdolonyme Ubcini ise 1850'lerde Beşiktaş'ta yok olmaya yüz tutmuş yüksek maliyetlerle yapılmış bir dökümhânedeki söz etmiştir⁴⁶⁸. Ubcini'nin bahsettiği dökümhânenin, 1844 yılında kurulan dökümhâneyle aynı olabileceği, ayrıca saraya yakın alanda kurulan bu dökümhânenin sadece saraya üretim sağlamak için yapıldığı fikrini akla getirmiştir. Çünkü Sanayi Devrimi'nin yeni fabrikalarının, Osmanlı'da daha çok küçük ölçekli olarak, özellikle Dolmabahçe Sarayı ve diğer sarayların ihtiyaçları için kurulduğu bilinmektedir⁴⁶⁹ (bknz: Foto. 70).

⁴⁶⁵ M. Seyitdanlıoğlu, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876)", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt 28, Sayı 46, 2009, s. 53, 58-59.

⁴⁶⁶ S. Soyluer, "Tüfekhane-i Mamur Kılmak: Osmanlı Tüfek İmalatında Avrupalı Uzmanların Rolü", **Osmanlı Araştırmaları**, Cilt 52, Sayı 52, 2018, s. 278, 289.

⁴⁶⁷ Ö. Küçükerman-S. Erda, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Sanayi Devrimi Yarışında Boğaziçi'ndeki İlk Sanayi Binaları ve Tasarımın Değişimindeki Roller", **Geçmişten Günümüze Boğaziçi**, İstanbul, 2008, s. 615.

⁴⁶⁸ M. A. Ubcini, **Osmanlı'da Modernleşme Sancısı**, Çev: C. Aydın, İstanbul, 1998, s. 276.

⁴⁶⁹ Örneğin; 1843 yılında kurulan Hereke Fabrika-i Hümayun, 1845 yılından itibaren sarayların döşemelik ve perdelik ihtiyaçlarını karşılamak için üretim yapmaya başlamıştır.

İstanbul'da Sanayi Devrimi'nin gerçekleştiğini gösteren en önemli adım, 1853 yılında Dolmabahçe Gazhanesi'nin dönem teknolojisi kullanılarak inşa edilmesiyle atılmıştır. Dolmabahçe Sarayı'nın havagazı ile aydınlatılması ve ısıtılması için İstabl-ı Âmire binasının yanına konumlandırılan yapı kentteki ilk gazhâne olmuştur⁴⁷⁰. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivlerinde bulunan 1850 tarihli bir belgede, Beşiktaş Sahil Sarayı için Barutçubaşı Hoca Ovannes Bazergan aracılığıyla İngiltere'den getirilen gaz takımları bahasının Maliye Hazinesi'nden karşılanmasına ilişkin olduğu görülmüştür⁴⁷¹. Sanayi Devrimi'nin başladığı İngiltere'de yaşanan teknolojik değişimler, üretim için makinelerin ortaya çıkması, seri olarak çelik üretime geçilmesi ve endüstriyel yapıları oluşturan malzemelerin çoğunlukla İngiltere de üretilmesi, Osmanlı Devleti'nin de Dolmabahçe Sarayı için yapılan gazhâne binasının yapı malzemelerinin bazılarını İngiltere'den satın almasına yol açmıştır. Ayrıca Fransa'dan da malzeme ve mühendislik hizmeti alınmış, teknik donatılarla, kentte geleneksel üretimden sanayi üretimine bir dönüşüm gerçekleşerek, gazhâne binası modern zamanlara geçişin mimari öncüsü olmuştur⁴⁷². Yapı kompleksi içerisinde, gazın depolanması için iki adet çelik konstrüksiyonlu gazometre binası, dikdörtgen planlı, ısıya dayanıklı tuğlayla yapılmış duvarlar, çelik konstrüksiyonlu çatı ile bacadan oluşan gazhâne ve idari binalar endüstriyel mimariyi oluşturan dayanıklı malzemelerle inşa edilmiştir (bknz: Foto. 71) 1858 yılına ait bir belgede gazhâneye ilave edilmek üzere bir arazi satın alındığı görülmüştür⁴⁷³. Dolmabahçe Gazhânesi'nin bulunduğu arazi muhtemelen yeni

Osmanlı Devleti'nin dokumacılık alanında kurduğu kapsamlı ilk fabrikadır (Bknz: İ. Yücel ve diğerleri, 2008 s. 23-24).

⁴⁷⁰ S. R. Kayserilioğlu-M. Mazak-K. Kon, **Osmanlı'dan Günümüze Havagazının Tarihçesi**, Birinci Cilt, İstanbul, 1999, s. 47.

⁴⁷¹ BOA., A.}AMD., Yer: 24-47, H-29-12-1266.

⁴⁷² I. U. Altınışık, "Dolmabahçe Gazhanesi ve Temporal Zamanın Dönüşümü: Grand Rue de Pera, Sokak Lâmbaları, Gece Mekanları", **Dolmabahçe Mekânın Hafızası**, İstanbul, 2016, s. 198.; M. Mazak-A. Şen, İstanbul'da İlk Modern Aydınlatılan Mekan: Dolmabahçe Sarayı ve Dolmabahçe Gazhanesi, **150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu**, , Cilt II, İstanbul, 23-26 Kasım 2006, s. 67.

⁴⁷³ BOA., HH.İ. Yer: 28-39, H-21-12-1274.

binaların yapımı için zamanla genişletilmiştir. Dolmabahçe Gazhânesi endüstriyel yapı kompleksi olarak modern mimarlığın 19. yüzyılda kentteki temsilcisi olmuş, yeni tip bir mimarının doğmasını sağlamıştır.

Osmanlı Devleti'nde 1860 yılından itibaren özel sermayenin teşvik edilmesiyle sanayileşme süreci hızlanmış, kentin sosyal yapısını ve fiziksel dokusunu değiştiren endüstriyel yapıların inşa edilmesi kent genelinde artmış, Beşiktaş'ta da yeni fabrikalar açılmıştır⁴⁷⁴. 1864 yılında Beşiktaş'ta Matbaa, Mukavva, Doğrama ve Dakik Fabrikasının kurulduğu tespit edilmiştir⁴⁷⁵. Kentte farklı ihtiyaçlar doğrultusunda yeni fabrikaların kurulmasının teşvik edilmesi özellikle mobilya fabrika ve imalathânelerinin açılmasını sağlamıştır. Saray ve çevresinde başlayan sosyal ve kültürel değişimler Osmanlı halkına da yansımış tavandan tabana bir dönüşüm yaşanmıştır. Saray, köşk ve konutların değişen mimari tasarımı, Avrupa'dan mobilya ve dekor ürünlerinin getirilmesiyle iç mekânın da değişerek modernleşmesi sağlanmış, bir süre sonra İstanbul'da mobilya üretimi başlamıştır⁴⁷⁶. Mobilya fabrikalarından biri de 1875 yılında Beşiktaş'ta kurulmuştur. İstanbul'a yerleşen Levantenlerden Tubini ailesinin önce atölye olarak kurduğu, 1873 yılında devrettiği ancak 1875 yılında tekrar alarak fabrikaya dönüştürdüğü Kamacıyan Mobilya ve Aksesuar Fabrikası, 1914 yılına kadar Beşiktaş'ta üretim yaparak İstanbul'un önemli mobilya üreticilerinden biri olmuştur⁴⁷⁷.

⁴⁷⁴ R. Önsoy, "Tanzimat Dönemi Sanayileşme Politikası 1839-1876", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 2, Sayı 2, Ankara, 1984, s. 9-10.

⁴⁷⁵ Ö. Küçükerman-S. Erda, 2008, s. 616.

⁴⁷⁶ S. Faroqhi, 2011, s. 319.

⁴⁷⁷ S. Sefer, **Lorandolar ve Tubiniler Osmanlı Devleti'nde Levanten Banker Aileler ve Faaliyetleri**, İstanbul, 2020, s. 48. S. M. Özkaraman, **Türkiye'de 1800-2004 Yılları Arasındaki Değişim Süreci İçinde Tasarımı Etkileyen Faktörler ve Bir Örnek Olarak Mobilya Üretimi Modeli**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Endüstri Ürünleri Tasarımı Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2004, s. 58.

5.1.2- Kentsel/Toplumsal Değişimler

Kentte modernleşme sadece kentsel dokuyu oluşturan mimari öğelerde değil aynı zamanda sokakların düzen ve temizliği gibi ortak ihtiyaçların ve hizmetlerin yürütülebilmesi bağlamında kurumsal olarak bir modernleşme olan belediye idarelerinin kurulmasıyla tamamlanmıştır. İstanbul da 1854 yılında tüm kenti idare etmesi için İstanbul Şehremaneti oluşturulmuş, 1857 yılında kent on dört belediye dairesine ayrılmış ancak bu on dört daire bütünüyle 1868 yılında hizmet vermeye başlamıştır. Beşiktaş, kentin Yedinci Belediye Dairesi olmuş, deniz tarafında Dolmabahçe'den sahil boyunca Kayalar'a, kara tarafındaysa Levend Çiftliğinden Şişli'ye kadar uzanan bölgeyi kapsamıştır⁴⁷⁸.

İstanbul'da belediyelerin kurulmasıyla ortak kamusal yaşamın düzenlenmesi ve hizmetlerin yürütülmesi Osmanlı Devleti tarafından genel olarak yerli ve yabancı şirketlere imtiyaz verilmesiyle gerçekleşmiştir. Belediye teşkilatı oluşturulmadan önce yolcu ve yük taşımacılığı için de bir anonim şirkete imtiyaz verilmiştir. 1851 yılında imtiyaz verilen Şirket-i Hayriyye ile Beşiktaş'ta deniz yoluyla toplu taşımacılık gerçekleşmiş, 1869 yılında imtiyaz verilerek Dersaadet Tramvay Şirketi kurulmuş, 1871 tarihinde Azapkapı-Beşiktaş, 1872'de ise Ortaköy hattı açılarak da atlı tramvaylar hizmete girmiş, kara ulaşımında toplu taşımacılığa geçilmiştir. Dolmabahçe Sarayı'nın inşa edilmesinden sonra Dolmabahçe'den başlayarak Beşiktaş'a oradan Ortaköy'e uzanan deniz ve kara toplu ulaşım hizmetlerinin yapımı ve düzenlenmesi aynı anda devam etmiş, Dolmabahçe'den başlayan sahil güzergâhı tamamen yenilenmiştir. 1857 yılında önce Beşiktaş rıhtımı düzenlenmiş, 1864 yılında ise Dolmabahçe'de yeni bir rıhtım inşa edilmiştir⁴⁷⁹.

⁴⁷⁸ O., N., Ergin, Cilt 3, 1995, s. 1271-1272,1309-1311. O., N., Ergin, Cilt 4, 1995, s. 1615-1616. A., İ., Öztürk, **Başlangıçtan Bugüne İstanbul'un Belediyeleri**, İstanbul, 2019, s. 103.

⁴⁷⁹ Z. Çelik, 2016, s. 100.

İstanbul'da kent içi kara ulaşım araçlarından biri de 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra dolmuş işlevi gören atlarla çekilen büyük araba Omnibüsler olmuştur. 1873 tarihli bir belgede, Omnibüslerin Üsküdar halkının işletmesine verildiği gibi, Beşiktaş halkına da Omnibüs arabalarının işletmesinin verilmesine yönelik talepte bulunulduğu görülmüştür⁴⁸⁰. Beşiktaş'ta yaşayan halk talepte bulunmuş ancak Omnibüs araçlarının semtte hizmete girdiğine ilişkin bir bilgiye rastlanılmamıştır. Çünkü Omnibüsler İstanbul'da genellikle tramvay hattının olmadığı ya da kullanıma henüz geçilmediği semtlerde toplu taşıma aracı olarak hizmet vermiştir⁴⁸¹.

Kent içinde kara ulaşımının sürekliliği için yolların bakımı ve düzenlenmesi de zorunlu hale gelmiş, ancak Beşiktaş ve Ortaköy'de belediye teşkilatı kurulmadan ve atlı tramvaylar hizmete girmeden önce kentsel doku tasarımının bir modülü olarak yol ve kaldırımların tamir edilmesi, düzenlenmesi ve genişletilmesinin başlandığına ilişkin birçok belge tespit edilmiştir. Örneğin; 1848 tarihli bir belgede; Beşiktaş Maçka yolunun masraflarının ödenmesinden, aynı tarihli başka belgede Maçka Mahallesi Valide Sultan Çeşmesi civarına kaldırım yapılmasından, 1859 tarihli bir belgede; Beşiktaş'ta yapılan yol kaldırımlarının masrafından, 1861 tarihli belgede; Dolmabahçe Sarayı'ndan Çırağan Sarayı'na kadar yolların düzenlenmesinden, aynı tarihli başka bir belgede; Dolmabahçe ile Ortaköy arasındaki yol kaldırımlarının tamirinden, 1865 tarihli belgede; Beşiktaş Köprübaşı'ndan Yıldız Kasrı'na, Maçka'dan Teşvikiye'ye Beşiktaş Caddesi'nden Hamam köşesine ve oradan Kasr-ı Hümayun'a kadar olan tüm yolların tamir edilmesinden, 1875 tarihli belgede; Beşiktaş'ta yolların genişletilmesi için konut ve arsaların satın alınmasından bahsedilmiştir. Ayrıca 1875 tarihli başka bir belgede ise Dolmabahçe Sarayı'nın açıldığı, Suriçi yönünden Beşiktaş semtine girişin yapıldığı meydanın

⁴⁸⁰ BOA., ŞD., Yer: 2875-45, H-03-04-1290.

⁴⁸¹ V. Engin-A. Uçar-O. Doğan, 2013, s. 68.

ağaçlandırılması ve kaldırım yapılması ifadeleri yer almış, bu belgeden bir meydan düzenlemesinin de gerçekleştiği anlaşılmıştır (bkz: Foto. 72).

Modern kentsel hizmetlerin en önemlisi olan aydınlatma, kentte Tanzimat'ın ilânından sonra ortaya çıkmıştır. Kentin aydınlatılması için dükkânların önüne kandil asılması, isteyen kişilerin de konutlarının önüne kandil asabileceğine yönelik 1847 yılında bir bildiri yayımlanmıştır. Ancak bir süre sonra memur ve varlıklı kimselerin yıl boyunca konut ve yalılarının önünde kandil yakmaları zorunlu hale gelmiş, Beşiktaş semti de saray memurlarının, paşaların ve varlıklı ailelerin ikametgâhı olduğu için herkes evinin önünü kandillerle donatmıştır⁴⁸². Sokak ve caddelerin tümüyle aydınlatılması ilk gazhâne binası olan, Dolmabahçe Gazhânesinin açılmasıyla gündeme gelmiştir. Dolmabahçe Gazhânesi, kentin ve toplumun dönüşümünde önemli bir anlatım, modernleşme için önemli bir gösterge olmuştur. Kentin zaman bilinci değişmiş, kent konforu sağlanmış modernleşme saraydan tüm topluma yayılmıştır (bkz: Foto. 73-74). 1856 yılında Dolmabahçe Sarayı'nın aydınlatılmasından sonra havagazı boru hattı, 1856 ve 1857 yıllarında kısım kısım Pera caddesi ve caddeye açılan sokaklara, 1859 yılında Galata ve Tophane'ye (bkz: Foto. 75), 1861'de Talimhâne ve Saraçhâne'ye, 1864 yılında Maçka, Teşvikiye, Nişantaşı, Pangaltı Yolu ve Beşiktaş Caddesi'ne döşenmiş böylece aydınlatma teknolojisi kamusal hale gelmiştir⁴⁸³. Beşiktaş Caddesi'ne yerleştirilen lambalarla başlayan semtin aydınlatılması, zamanla diğer sokak ve caddelere lambaların yerleştirilmesiyle devam etmiş, Beşiktaş halkı için gece güne dönüşmüştür. Sokakların aydınlatılmasıyla kentin gece imgesi değişmiş, gece zamanı kullanılabilir hale gelmiş, zaman dilimlere bölünerek kentte modern hayatı dönüştürmüştür⁴⁸⁴.

⁴⁸² Z. Toprak, "Aydınlatma", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 1, İstanbul, 1993, s. 476.

⁴⁸³ N. Akın, 2011, s., 122-125. M. Mazak-A. Şen, Cilt II, 23-26 Kasım 2006, s. 63.

⁴⁸⁴ I. U. Altınışık, 2016, s. 201.

Beşiktaş'ta artan nüfus beraberinde su ihtiyacını da doğurmuş, Bahçeköy'den Taksim maksemine giden sular, 18. yüzyıldan itibaren Beşiktaş ve Ortaköy'deki su yollarına ve su yapılarına dağıtılmıştır⁴⁸⁵. 19. yüzyılda ise semtte artan mahallelere koşut yeni su yolları ve su yapıları inşa edilmiştir. 1839 yılında Beşiktaş ve Maçka arasında Bezmiâlem Valide Sultan Çeşmesi (bknz: Foto. 76), 1843 yılında Yıldız'da Bezmiâlem Valide Sultan Çeşmesi, 1850 yılında Uzuncaova'da Abdülmecid Han Çeşmesi, 1855 yılında Ihlamur Mesiresi'nde Abdülmecid Han Çeşmesi, Yenimahalle'de Hasan Rıza Paşa Çeşmesi (bknz: Foto. 77), 1861 tarihli Çatlakçeşme Sokağında Ramiz Ağa Çeşmesi yapılmıştır⁴⁸⁶. Beşiktaş'ta inşa edilen çeşmeler, genellikle kare planlı olarak mermer malzemeyle Ampir üslupta yapılmış, dönemin mimari özelliklerini göstermişlerdir. Devlet Arşivlerinde Beşiktaş'taki su yollarının ve yapılarının bakım ve tamirine ilişkin belgelerin de olduğu görülmüştür. Örneğin; 1855 tarihli bir belge; Beşiktaş mahallelerindeki su yolları ve çeşmelerinin tamir masraflarından⁴⁸⁷, 1858 tarihli belgede; Bahçeköy'deki bentlerden Beşiktaş ve Çırağan Sarayı ile diğer mahallelere giden su yollarının tamir ve masraflarının hazineden karşılanmasından⁴⁸⁸, 1866 tarihli belgede ise Sinan Paşa Cami'nin su yolunun tamir edilmesinden bahsedilmiştir⁴⁸⁹. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra artan su soruna karşın yabancı girişimciler konut ve iş yerlerine su dağıtımını yapmak için projeler hazırlamışlar, 1874 yılında da Osmanlı Devleti tarafından Terkos Gölü ve Kızıldere'den Beyoğlu, Galata, Haliç, Beşiktaş ve Ortaköy'ünde içinde olduğu Boğaziçi semtlerinde yer alan konut ve işyerlerine su dağıtımını yapılması için imtiyaz verilmiştir⁴⁹⁰.

⁴⁸⁵ N. Yüngül, 1957, s. 6-7; K. Çeçen, 1992, s. 38.

⁴⁸⁶ H. Kargı-E. Karakaya, "Çeşmeler", **Dünden Bugüne Beşiktaş**, İstanbul, 1998, s. 123-134.

⁴⁸⁷ BOA., A.}MKT.NZD., Yer: 137-11, H-21-06-1271.

⁴⁸⁸ BOA., A.}AMD., Yer: 84-45, H-29-12-1274.

⁴⁸⁹ BOA., İ.DH., Yer: 545-37898, H-22-08-1282.

⁴⁹⁰ A. İ. Öztürk, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İmtiyaz Usulüyle Yürütülen İstanbul Belediye Hizmetleri (Yap-İşlet-Devret Uygulaması) (1852-1964)**, İstanbul, 2010, s. 189-190.

Tanzimat öncesinde ve belediye teşkilatı oluşana kadar İstanbul'un genelinde olduğu gibi Beşiktaş'ta da sokakların ve çevrenin temizliği mahallede yaşayanlar ve çarşı esnafları tarafından gerçekleştirilmiş, geniş cadde ve meydanların temizliği için ise acemi oğlanlar görevlendirilmiştir. Beşiktaş'ta ve diğer semtlerde belediyelerin kurulmasıyla birlikte kentin temizliği için tanzifat memuru denilen görevliler atanmış, ayrıca temizlik arabaları alınmıştır⁴⁹¹. 1871 tarihli bir arşiv belgesinde; Beşiktaş sokaklarının temizlenmesinde kullanılmak üzere Paris'ten getirtilen süpürge arabası ve su arabalarının gümrük vergi bedellerinin ödenmesinden bahsedilmiştir⁴⁹². Beşiktaş'ta bulunan Dolmabahçe Sarayı'nın devletin bir nevi batıya kendini gösterdiği bir mekân temsili olması, semtin düzenli olarak temizlenmesini zorunlu kılmıştır. Beşiktaş'ta pis atık suların konutlardan akıp gitmesi için lağım kanalları ya da kuyularının açılmasının sağlandığı, lağım kanallarının kontrol edildiği ve temizlendiği de arşiv belgelerinden anlaşılmıştır⁴⁹³.

Osmanlı toplumunda modernleşme adımlarının resmî olarak atıldığı 1839 Tanzimat Fermanı ile bu adımları destekleyen 1856 Islahat Fermanı Dolmabahçe'den başlayarak Ortaköy'e kadar uzanan Beşiktaş semti için yeni bir başlangıcın dönüm noktası olmuştur. Beşiktaş'ta yerleşim hayatı 15. yüzyılda klasik Osmanlı mahallelerin kurulmasıyla başlamış, 19. yüzyılda yapılan reformlarla kent morfolojinin dönüşümü sağlanmış böylece Beşiktaş'a görkemli bir kimlik ve batılı bir görünüm kazandırma sürecine girilmiştir (bknz: Foto. 78-79-80). Sultan Abdülmecid'den başlayarak Sultan Abdülaziz'in tahtan indirildiği 30 Mayıs 1876 tarihine kadar Beşiktaş'ta kentsel mekânın modernleşmesinin en önemli adımları devlet desteğiyle atılmış, bu dönemde özellikle konut bağlamında tamamıyla geleneksel ahşap doku ve geleneksel konut mimarisi terkedilememiş ancak yapılar

⁴⁹¹B. Eryılmaz, Osmanlı Yerel Yönetiminde İstanbul Şehremaneti, **İslam Geleneğinden Günümüze Şehir Hayatı ve Yerel Yönetimler**, Cilt 1, İstanbul, 2005, s. 405.

⁴⁹² BOA., DH.MKT., Yer: 1334-46, H-01-05-1287.

⁴⁹³ BOA., A.}MKT.MHM., Yer:118-94, H-28-02-1274. BOA., A.}MKT.NZD. Yer: 96-77, H-23-01-1270.

kendi içinde bir modernleşme geçirmiştir. 1839 Tanzimat Fermanı'nın ilânıyla başlayan, Dolmabahçe Sarayı'nın yapılmasıyla yeni bir çevre oluşturma sürecine girilen ve 1876 I. Meşrutiyet'in ilânına kadar devam eden Osmanlı Devleti'nin mimari materyaller, yeni mekânlar ve reformlarla resmi olarak gerçekleştirdiği kentsel dönüşüm projesi, toplumda çoğul bir modernleşmenin başlangıç evresini oluşturmuştur.

5.2- Meşrutiyet: Beşiktaş'ta Yeni Gelişmeler

Osmanlı Devleti'nde "Tanzimat" olarak adlandırılan, Tanzimat Fermanı ile başlayan modernleşme ve yenileşmeye yönelik yapılan reformlar, Islahat Fermanı ile genişletilmiş, 1876 yılında Sultan II. Abdülhamid'in hükümdar olması, Meşrutiyet'in ilân edilmesi ve ilk anayasa Kanun-i Esasi'nin çıkartılmasıyla bu dönem resmi olarak sona ermiştir. Ancak birçok alanda gerçekleştirilen *Osmanlı Reform Dönemi* olan modernleşme süreci Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde de devam etmiştir.

Sultan II. Abdülhamid Dönemi toplumsal değişimin en yoğun yaşandığı, çağı yakalayan bir zaman dilimi olmuştur. Tanzimat Dönemi'nde girişimde bulunulan ancak proje halinde kalan sanat, mimarlık, eğitim, ulaşım, sanayi, iletişim, sağlık, alt yapı ve imâr gibi birçok alanda gerçekleştirilemeyen reformlar bu dönemde gerçekleştirilmiştir⁴⁹⁴. Toplumda modernleşme ve yenileşmenin sürekli hale geldiği, müzik ve gösteri sanatlarının ivme kazandığı, yapıların mimari tasarımlarla kendini gösterdiği adeta bir *Belle Epoque* kimliğine bürünen bir toplum ve kent yaratılmıştır⁴⁹⁵. Tanzimat Dönemi'nde yetişmiş olan, gerçekleşen ya da fikri geliştirilen tüm reformlara tanıklık eden Sultan II. Abdülhamid, bu modernleşme

⁴⁹⁴ B. Lewis, 2018, s. 242-243.

⁴⁹⁵ F. Georgeon, **Sultan Abdülhamid**, Çev: A. Berktaş, İstanbul, 2018, s. 609.

yanlısı tavrı ve adımlarıyla aslında Tanzimatçıların son mirasçısı olduğunu göstermiştir⁴⁹⁶.

Osmanlı Sarayı'nın kentte mekân değiştirerek Dolmabahçe Sarayı'nın inşa edilmesiyle başlayan tüm kenti ve toplumsal yapıyı etkileyen dönüşümü, Boğaziçi'nin kente dahil olmasını sağlamış, Beşiktaş'ı *imperial* çevrenin odak noktası yapmıştır⁴⁹⁷. Dolmabahçe Sarayı ve Çırağan Sarayı ile toplumun görsel algı imgesi değişmiş, anıtsal ölçekli yapılarla semt, Tanzimat'ın kentsel projesi haline gelerek modernleşmenin ilk evresini oluşturmuştur. Meşrutiyet'i ilân eden Sultan II. Abdülhamid bir süre Dolmabahçe Sarayı'nda ikamet etmiş ancak Dolmabahçe Sarayı ile Çırağan Sarayı'nın olumsuz olaylara tanıklık etmesi, iki sarayı da güvenlik açısından yetersiz görmesi, doğa sevgisi ve Yıldız'ın Beşiktaş'ın tepelerinde geniş bir kent hakimiyetine sahip olması gibi etkenler, Beşiktaş'ta yeni bir mekân tercih etmesini sağlamıştır. Sultan II. Abdülhamid, 1877 yılında dönem dönem Yıldız'da ikâmet etmiş ancak sürekli ikametgâh ve yönetim merkezi haline gelmesi 1878 yılında gerçekleşmiş, Yıldız artık "Yıldız Saray-ı Hümâyunu" adıyla anılmaya başlamıştır⁴⁹⁸. Sultan II. Abdülhamid Yıldız'a taşındıktan sonra buraya dair duygularını şöyle ifade etmiştir: "*Burada güneşe, açık havaya, ışığa ve güzelliğe kavuştum. Parkının bir kısmını rahmetli babamın yaptırmış olduğu, yeryüzünün bu güzel köşesine gençliğimden beri, hususi bir sevgim vardır*"⁴⁹⁹. Sultan II. Abdülhamid'in Tanzimat'ın iki simge sarayını terk ederek yeni bir mekân yaratma isteği, siyasi olarak bir dönemin sona erdiğini gösterme çabası olarak da düşünülmüştür⁵⁰⁰. Osmanlı Devleti'nin son sarayı olan Yıldız Sarayı yeni bir siyasi

⁴⁹⁶ B. Lewis, 2018, s. 243.

⁴⁹⁷ A. Batur, 2016, s. 71.

⁴⁹⁸ N. Özlü, "Merkezin Merkezi: Sultan Abdülhamid Döneminde Yıldız Sarayı", **Toplumsal Tarih**, Sayı: 206, İstanbul, Şubat 2011, s. 4.

⁴⁹⁹ Sultan Abdülhamid, **Siyasi Hatıratım**, İstanbul, 1975, s. 212.

⁵⁰⁰F. Georgeon, 2018, s., 174-176. M. Özyetgin-V. Engin-A. E. Yüksel, 2021, s. 22.

dönemin başlangıcı, ihtiyaçlarla birlikte sürdürülebilir modernleşmenin ve dönüşümün Beşiktaş'taki yeni temsilcisi olmuştur.

5.2.1- Mekânsal Değişimler

5.2.1.1- Yaşam Mekânları ve Sosyal Alanlar

Tanzimat Fermanı ile başlayan kentin imârına ve planlanmasına ilişkin yasal düzenlemeler aynı konuların kapsamlı olarak uygulanmasına yönelik devam etmiştir. Tanzimat Dönemi'nde çıkartılan nizamnâmeler yerlerini 1882 ve 1891 yıllarında çıkartılan kanunlara bırakmıştır. 1891 yılında yürürlüğe giren Ebniye Kanunu kısa süre sonra feshedilmiş, 1882 tarihli kanun yeniden geçerli olmuştur⁵⁰¹.

Beşiktaş'ta uygulanan nizamnâmelerle gerçekleşen kentsel dokunun ve çevrenin dönüşümü yürürlüğe giren Ebniye Kanunu ile daha kapsamlı hale gelmiştir. Sultan II. Abdülhamid'in yaşam alanı olarak Yıldız tepelerini tercih etmesi, değişimlerin öncelikli olarak bu çevrede gerçekleşmesini sağlamıştır. Sultan III. Selim Dönemi'nde yapılaşmaya başlayan büyük bir koruluk olan Yıldız, sonraki dönemlerde de yeni yapıların eklenmesi ve yapılan çevre düzenlemeleriyle önem kazanmış, bir süre sonra Çırağan Sarayı'nın arka bahçesi konumuna gelmiştir. Sultan II. Abdülhamid Yıldız'a taşındıktan sonra yoğun bir imâr hareketine girişilmiş, bu dönemde inşa edilen ilk yapının 1877 tarihli bir köşk olduğu, 1881 tarihinde Yıldız Sarayı bahçesinde Sermimar Sarkis Bey tarafından kâgir bir daire inşa edildiği, 1882 yılında sarayın çeşitli dairelerinin mefruşatının yapıldığı, özellikle 1883 ve 1890 yılları arasında alan içerisine yeni yapıların inşa edildiği, mevcut yapıların onarıldığı ve

⁵⁰¹ M. Ersoy, 2017, s. 40.

odaların mefruşatının yapıldığı arşiv belgelerinden anlaşılmıştır⁵⁰². 1883 ve 1890 yılları arasında yoğun olarak inşa faaliyetleri devam etmiş ancak yapılaşma bu dönemler arasında sınırlı kalmamış sonraki yıllarda da ihtiyaçlar doğrultusunda yeni yapılar eklenmiş ya da mevcut yapılar revize edilmiştir.

Yıldız Sarayı kompleksi içerisinde yapı inşaatı ve düzenlemeler devam ederken, saray civarında bazı araziler padişah adına satın alınmış böylelikle alan daha da genişletilmiştir⁵⁰³. 1909 tarihli bir belge de ise Yıldız Sarayı için yapılan bir istimlâğın Ortaköy halkını yıllarca mağdur etmiş olması dikkat çekicidir. Arşiv belgesinde, Ortaköy kabristanının başka bir alan gösterileceği vaadiyle on beş yıl önce 1894 yılında Yıldız Sarayı Hümayunu bahçesine dahil edildiğini ancak yeni bir yer tahsis edilmediği için Ortaköy halkının büyük zorluk çektiğinden bahsedilmiş, bu şikayetler üzerine on beş yıl sonunda devlet tarafından yeni bir yer gösterilmiştir⁵⁰⁴. Beşiktaş'ta istimlâklar sadece Yıldız Sarayı kompleksini genişletmek için yapılmamış aynı zamanda Beşiktaş'ta padişahın özel mülkiyetinde olan arazilerin komşu parsellerinin de güvenlik nedeniyle istimlâk edildiği anlaşılmıştır. 1903 tarihli bir belgede Beşiktaş Cihannüma Mahallesi, Serencebey Yokuşunda özel şahsa ait bir arsanın Emlak-ı Hümayun'a komşu olması sebebiyle konut yapılmasının uygun olmayacağını bu nedenle arsanın Hazine-i Hassa tarafından satın alınması gerektiği belirtilmiştir⁵⁰⁵. Boğaziçi kıyılarından başlayarak tüm yamacı kaplayan güvenli bir tepede, kente hâkim konumda, bahçe ve koruluk içerisine yerleştirilmiş saray kompleksi ve çevresi yapılan istimlâklarla birlikte zamanla küçük bir kent görünümüne kavuşmuştur. Yıldız Sarayı; etrafı yüksek koruma duvarlarıyla çevrili, iç duvarla birbirinden

⁵⁰² BOA.,Y.PRK.M., Yer: 1-14, H-29-12-1293. BOA., Y.PRK.M., Yer: 8-8, H-06-06-1298. BOA., TS.MA.e, Yer: 51-2, H-21-11-1299. BOA., TS.MA.e, Yer: 39-8, H-01-01-1300. BOA., Y.PRK. TNF. Yer: 1-50, H-19-05-1301. BOA., TS.MA.e, Yer: 43-6, H-03-04-1301. BOA., ML.EEM, Yer: 97-33, H-20-12-1303. BOA., Y.MYV., Yer: 24-43, H-27-02-1304. BOA., Y.MTV., Yer: 33-83, H-13-10-1305. BOA., Y.PRK.HH., Yer: 21-42, H-22-11-1306. BOA., Y.PRK.SRN., Yer: 2-75, H-11-07-1307.

⁵⁰³ BOA., Y.MTV., Yer: 27-73, H-01-12-1304.

⁵⁰⁴ BOA., DH.MKT. Yer: 2741-40, H-26-01-1327.

⁵⁰⁵ BOA., HH.İ, Yer: 166-11, H-05-08-1321.

ayrılmış köşkler, kasırlar, idari yapılar, hizmet binaları ve üretim alanlarının olduğu tıpkı Topkapı Sarayı gibi araziye dağınık olarak inşa edilen ve zamanla bir yapılar topluluğu haline gelen çok çeşitli mimari yapıların bütünü olan geleneksel kapalı saray modeli şeklindedir⁵⁰⁶. İngiliz yazar Lady Dorina Neave de Yıldız Sarayı'nın üç ayrı duvarla çevrili, alanın tam merkezinde de Sultan II. Abdülhamid'in köşkünün olduğunu belirtmiştir. Neave, Sultan II. Abdülhamid'in yaşam mekânını görmemiş ancak "...bir saray gibi değil, koridorlarında kimsenin takip edilememesi amaçlanarak inşa edilmiş bir labirent gibi..." söylemini gerçekçi bularak notları arasına yazmıştır⁵⁰⁷.

Yıldız Sarayı, Sarkis Balyan, Alexandre Vallaury ve Raimondo D'Aronco gibi farklı mimarlar tarafından farklı üsluplarda modern ama yalın olarak tasarlanmış bir saray kompleksidir. İspanyol yazar Vicente Blasco Ibañez, 1907 yılında gördüğü Yıldız Sarayı kompleksine ilişkin, "*Sultan, ...Madrid'in on-on iki katı genişlikte, surlarla çevrili bir alanda oturuyor. ...Balık tuttuğu ve istimbotla dolaştığı bir göl, otomobile gezdiği yollar, av hayvanlarıyla dolu korular, elli kadar köşk...*"⁵⁰⁸ var diyerek, Sultan II. Abdülhamid'in yaşam alanının büyüklüğü karşısında şaşkınlığını gizleyememiştir. Piyanist Anna Grosser Rilke'de farklı bir ifadeyle; Sultan II. Abdülhamid, "... Basit küçük bir kır köşkünden koca bir semt yaratmıştır..." diye not düştüğü anılarında hayretini belirtmiştir⁵⁰⁹. Saray alanı içerisinde ve koruluğunda; Büyük Mabeyn, Çit Kasrı, Selamlık Köşkü (Set Köşkü), Yaveran Dairesi, Başkitabet Dairesi (Agavat Dairesi), Kiler Dairesi, Ceyb-i Hümâyün ve Bendegân Dairesi/Bekçiler Dairesi, Valide Sultan Kasrı, Küçük Pavyon, Gedikli Cariyeler Dairesi, Usta ve Kalfalar Dairesi, Hususi Daire, Kaskat Dairesi ve Hamam, Küçük Mabeyn, Kızlar Ağası Dairesi, Kadiefendiler Daireleri, Cariyeler Dairesi, Hazine Dar Usta Kadın

⁵⁰⁶ A. Batur, 1998, s. 94.

⁵⁰⁷ D. L. Neave, **Sultan Abdülhamid Döneminde İstanbul'da Gördüklerim**, Çev: N. Akın, İstanbul, 2008, s. 19.

⁵⁰⁸ V. B. Ibañez, **Fırtınadan Önce Şark İstanbul 1907**, Çev: N. G. Işık, İstanbul, 2007, s. 44.

⁵⁰⁹ A. G. Rilke, **Avrupa Saraylarından Yıldız'a İstanbul'da Bir Hoş Sada**, Çev: D. Banoğlu, İstanbul, 2011, s. 152.

Dairesi, Cihannüma Köşkü, Ada Köşkü, Kameriye Köşkü, Çukur Saray, Efendiler Dairesi, Şehzade Köşkleri, Şale Kasrı, Merasim Daireleri, Kaskat Kasrı, Malta Köşkü, Çadır Köşkü, Yeni Kasr-ı Hümayun ve Acem Köşkü olarak bilinen yaşam ve idâri mekânları ile birimleri dışında; tiyatro, ıstabl-ı âmire, eczahâne, tamirhâne, kütüphâne, müzehâne, fotoğrafhâne rasathâne, mutfak, ambar, misafirhane, marangozhâne, hamam, namazgâh, limonluk ve çeşme; dış bahçesi olan korulukta; çini fabrikası, sarayın dış çevresinde ise; cami, saat kulesi, karakol, silahhâne kışla, hastahâne, telgrafhâne, araba fabrikası, sergi binası ve su yapıları gibi farklı işlevleri olan birçok yapı inşa edilmiş, *kent içinde bir kent*⁵¹⁰ görünümünü ortaya çıkararak ayrı bir dünya yaratılmıştır⁵¹¹ (bknz: Foto. 81-82-83-84-85). 1909 yılında İstanbul'da bulunan Lübnanlı yazar Corci Zeydan, Yıldız Sarayı'nı diğer saraylar üzerinden şöyle ifade etmiştir: “*Dolmabahçe sarayındaki gibi görkemli bir görünüm, Çırağan sarayındaki gibi güzellik göze çarpmaz*”⁵¹². Yapılar, topografyaya, doğal çevreye uygun ve uyumlu olarak geometrik kaygı gözetilmeksizin, kimi yerde birbirlerine galerilerle bağlanan geçitler, köprüler ve kendiliğinden ortaya çıkan meydanların oluşturduğu sokak dokusuyla adeta bir Ortaçağ kent görünümüne bürünmüş aynı zamanda mekânsal süreklilik de sağlanmıştır⁵¹³. Saray'ın mekânsal kurgusunu oluşturan üç ayrı avlu ile has bahçe ve dış bahçe içerisine konumlandırılan yapılar, Tanzimat Dönemi mimarisine de hâkim olan eklektik bir anlayışla çağın teknolojiyle birlikte farklı mimarların farklı üsluplarla hayat verdiği sade bir tasarımın ifadesi olarak ortaya çıkmıştır⁵¹⁴. Yıldız Sarayı'nda bazı köşkler, 19. yüzyılda Avrupa'da kimi kentlerde görülen geniş saçaklı ve alçak çatılı dağ evi tarzında inşa edilmiştir. Aynı zamanda bir koruluk olan Yıldız'da, mimari ve çevresel uyumun estetik bütünlüğü

⁵¹⁰ F. Georgeon, 2018, s. 181.

⁵¹¹ B. Bilgin, 1988, s. 14-19. M. Özyetgin-V. Engin-A. E. Yüksel, 2021, s. 96, 99, 102, 105, 110, 113, 154, 211, 246, 353, 412, 458, 464, 470, 478, 487, 490, 517, 519, 522.

⁵¹² C. Zeydan, **İstanbul'a Seyahat**, Çev: M. Özcan, İstanbul, 2012, s. 62.

⁵¹³ A. Batur, 1998, s. 92-93.

⁵¹⁴ F. Georgeon, 2018, s. 180.

doğadan esinlenen rustik anlayışla yansıtılarak kırsal bir mimari kimlik oluşturulmuştur (bknz: Foto. 86-87).

Yıldız Sarayı kompleksinde farklı mimari üslupların uygulanmasının yanı sıra farklı yapım teknikleri kullanılarak hem kâgir hem de ahşap yapılar genellikle tek ve iki katlı kimi kasır ve köşkler ise bodrum ya da çatı katıyla birlikte üç katlı olarak inşa edilmiştir. Saray'daki ahşap yapıların oluşumunda dönemin endüstriyel üretim malzemelerinden faydalanılmış, yangına karşı yalıtımlı ve depreme karşı dayanıklı geleneksel ile yeni tekniklerin bir arada kurgulanarak tasarlandığı mekânlar ortaya çıkmıştır. Ayrıca 1894 İstanbul Depremi'nden sonra prefabrikasyon bir yapının Yıldız Sarayı alanı içerisine kurulduğu tespit edilmiştir⁵¹⁵. Sanayi Devrimi'nden sonra artan seri üretim, mekânlarında hızlı üretilmesini sağlayan prefabrikasyon yapıları ortaya çıkarmış, Osmanlı Devleti'nin de ekonomik ve hızlı olan bu prefabrik mimari yapıları, 19. yüzyıl sonunda kentsel mekâna dahil ettiği anlaşılmıştır. Osmanlı Devleti'nde ilk kez Yıldız Sarayı kompleksinde görülen bir diğer uygulama da elektrik yükünü toprağa ileterek yıldırım düşmesi sonucu oluşacak kayıpları engellemek amacıyla paratoner sisteminin kullanılması olmuştur. Bu dönemde "Siper-i Sâika" olarak adlandırılan sistemin, 1883 ve 1887 tarihli belgelerden Yıldız Sarayı ve yüksek binalara, 1887 tarihli belgeden ise saray dahilindeki bina ve kışlalara takıldığı ve takılmasının planlandığı tespit edilmiştir⁵¹⁶.

Saray'ın mimarisi gibi sarayın dekorasyonu da farklı tasarımlar bir araya getirilerek oluşturulan görsel bir seçkinin ürünü olmuştur. Arşiv belgelerine göre

⁵¹⁵ D. Acar,-D. Mazlum, "1894 Depremi Ertesinde İnşa Edilen Ahşap Köşkların Yapım Sistemleri-Yıldız Sarayı Efendiler Köşkleri Örneği", 4. **Tarihi Yapıların Güçlendirilmesi ve Geleceğe Güvenle Devredilmesi Sempozyumu**, İstanbul, 27-29 Kasım 2013, s., 95. D. Acar, **19. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul'da Ahşap Yapım Sistemlerinin Değişimi: Gelenekselin Rasyonelleştirilmesi**, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2015, s. 298. BOA., HH.d., Yer: 28244, H-15-09-1312.

⁵¹⁶ BOA., Y.PRK.MK., Yer: 1-88, H-25-12-1301. BOA., Y.MTV., Yer: 30-1, H-01-05-1305. BOA., Y.PRK.EŞA., Yer: 17-31, H-28-09-1310.

Avrupa'dan mobilya getirilmiş⁵¹⁷, İstanbul'da açılan kimi mağazalardan mobilya alınmış⁵¹⁸, saray içerisinde kurulan marangozhâne ve kentin diğer üretim merkezlerinde saray için yeni mobilya tasarımları yapılmıştır⁵¹⁹. Sultan II. Abdülhamid'in mobilya tasarımına olan ilgisi, ayrıca usta bir marangoz olması sarayın dekorasyonunu etkilemiş, aynı zamanda da kentte artan üretim ve açılan mağazalar mobilyanın yaşam alanlarına girmesini kolaylaştırmıştır.

Yıldız Sarayı'nın bulunduğu koruluk, Sultan Abdülmecid Dönemi'nde Çırağan Sarayı'nın arka bahçesi haline getirilerek, planlı bir bahçe düzenlemesi yapılmış, seyir ve dinlenme köşkleri gibi yapılar bahçenin bir parçası olmuştur. Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde ise koruluk içerisinde doğayla iç içe yapılan mimari mekânlar, modern-rustik bir görünüm sergileyerek, pitoresk bahçelerin arasında yerlerini almışlardır. Alman, Fransız, İngiliz ve İtalyan uzmanlar ile Türk bahçıvanların birlikte düzenlediği iç ve dış bahçeler, araziye uyumlu genel olarak informel, kimi mimari mekânların etrafında ise formel bir geometrik çerçeve içerisinde eklektik anlayışta oluşturulmuştur. Yıldız Sarayı bahçeleri; İngiliz, İtalyan ve Türk peyzajının bir sentezi olarak; birbirinden farklı çiçekler, ağaçlar, hayvanlar, havuzlar, yapay göller ve şelâleler, köprüler, seralar, limonluklar, kamelyalar, köşkler ve adalardan oluşan özgün bahçe öğeleriyle bir tasarım bütünlüğünü yansıtmıştır⁵²⁰ (bknz: Foto. 88-89-90-91). Özellikle bahçelerde yer alan sera ve limonluklar modern üslup özellikleriyle dönemin ilgi çekici mimari öğeleri olmuştur (bknz: Foto. 92). Yıldız Sarayı bahçeleri, kentteki köşk ve yalı gibi kimi konutların bahçe düzenlemelerine yön vererek küçük ölçekli havuzlu bahçe peyzajının mimari mekânın bir parçası haline gelmesini ve toplumda bir geleneğe dönüşmesini sağlamıştır⁵²¹.

⁵¹⁷ BOA., ML.EEM., Yer: 115-79, H-26-06-1305.

⁵¹⁸ BOA., Y.PRK.SGE., Yer: 4-1, H-05-01-1308.

⁵¹⁹ BOA., Y.MTV., Yer: 37-5, H-03-05-1305.

⁵²⁰ A. Batur, 1998, s. 93.

⁵²¹ D. Kuban, 2016, s. 628.

Sultan II. Abdülhamid'in yönetim ve yaşam mekânı olarak seçtiği Yıldız Saray-ı Hümayunu olarak adlandırılan yapılar topluluğu dönemin kültürel, mimari ve siyasi simgesi haline gelmiş, aynı zamanda Sultan II. Abdülhamid'in ideolojilerinin ve Osmanlı Devlet politikasının görsel temsilcisi olmuştur. Saray, Sultan II. Abdülhamid'in kişisel ilgilerine göre şekillenmiş, eski eser merakı koleksiyonların oluşmasını, Yıldız Sarayı içerisinde bilgiyi depoladığı ve tanıttığı müze mekânlarının kurulmasını ve kültürel sürekliliğin görünebilir olmasını sağlamıştır. Mabeyn Kâtibi İsmail Müştak Mayakon'un bir ifadesi aslında dönemi en iyi şekilde özetlemiştir: “Osmanlı hükümeti demek Yıldız Sarayı demektir. ...Sultan Hamid ve saray, ağının ortasında çalışan bir örümcek manzarası arz ederdi”⁵²². Sultan II. Abdülhamid hükümdarlığı boyunca Yıldız Sarayı'ndan bayram törenleri ve özel günler dışında hiç ayrılmamış, günlerini sarayda geçirmiştir. Ayşe Osmanoğlu'nun anılarında babası Sultan II. Abdülhamid ile ilgili “ ...Küçük Salon'dan etrafı büyük Zays dürbünü ile seyredirdi”⁵²³; ifadesi aslında sarayından ayrılmayan ama “görünmeden gözetleme” ilkesini uygulayan Sultan II. Abdülhamid'in iktidarın görünmezliğini simgeleyen kontrolcü bir yönetici olduğunu ya da görünmeyerek yönetimde “politik formül” uyguladığı izlenimini vermiştir⁵²⁴. Sultan II. Abdülhamid, sarayın ve saraya bağlı birimlerin yapım süreci boyunca, biçem, yapı malzemesi ve tekniği ile ilgili konularda hem araştırma yapmış hem de tasarım ve mekânsal kurguyu kendi şekillendirerek özgün bir saray kompleksi ortaya çıkmasını sağlamıştır⁵²⁵. Saray mütercimlerinden Hasan Sırrı Bey de Sultan II. Abdülhamid'in mimariye olan tutkusunu fark etmiş ve gözlemlediklerini şöyle ifade etmiştir: “...İnşaat, bina yapmaktan haz duyardı. Onun

⁵²² İ. M. Mayakon, **Mabeyn Kâtibinin Kaleminden Abdülhamid ve Çevresi, Yıldız'da Neler Gördüm**, Haz: A. Yılmaz, İstanbul, 2010, s. 57-58.

⁵²³ A. Osmanoğlu, 2019, s. 125.

⁵²⁴ N. Özlü, Şubat 2011, s. 11; G. Özdel, “Foucault Bağlamında İktidarın Görünmezliği ve Panoptikon ile İktidarın Gözü Göstergeleri”, **Turkish Online Journal of Design Art and Communication**, Cilt 2, Sayı 1, 2012, s. 24-25. M. Foucault, **Biyopolitikanın Doğuşu**, Çev: A. Tayla, İstanbul, 2019, s. 58.

⁵²⁵ M. Özyetgin-V. Engin-A. E. Yüksel, 2021, s. 22.

için sarayında hiçbir vakit müceddeden veya tebdil ve islah suretiyle i'marat eksik olmaz..."⁵²⁶. Sultan II. Abdülhamid'in yaşam mekânları; modern, sade fakat konfor ve teknolojinin hâkim olduğu tasarımları içerirken, devletin izlenimini yansıtan temsil mekânları mimari açıdan daha görkemli yapılar olarak planlanmıştır. Yıldız Saray kompleksinin en eski yapısı olan 1805 tarihli III. Selim Çeşmesiyle başlayan (bknz: Foto. 93) Sultan Abdülhamid'in tahtan indirildiği 1909 yılına kadar durmaksızın devam eden inşaat faaliyetleri, aslında kentteki tüm mimari ve süsleme unsurlarını bir araya getiren yapılar topluluğunun oluşturduğu bir "*Mimari Müze*" gibi değerlendirilebilir⁵²⁷.

Sultan II. Abdülhamid'in Yıldız Saray-ı Hümayunu'na yerleşmesiyle, genellikle bayram törenleri Dolmabahçe Sarayı'nda yapılmış, kimi zaman şehzadeler ya da saray mensupları tarafından Dolmabahçe Sarayı kullanılmış, bir dönem muhacirler yerleştirilmiştir⁵²⁸. Çırağan Sarayı'nda ise 1876-1904 yılları arasında Sultan IV. Murad yaşamış fakat 1878 tarihli bir belgede, Çırağan Sarayı dairelerinden biri olan Paşa Dairesi'nin hastahâneye çevrildiği tespit edilmiştir⁵²⁹. Devlet Arşivlerinde yer alan belgelerden her iki sarayında Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde zorunlu hallerde bazı dairelerinin mefruşatının yenilendiği, bazı bölümlerinin de tamir edildiği görülmüştür⁵³⁰. 1904 yılında Fransız Mimar Antoine Perpiqnani tarafından bakımsız haldeki Çırağan Sarayı'nın kapsamlı bir onarım geçirdiği de belgelerden anlaşılmıştır⁵³¹. Sultan II. Abdülhamid, Yıldız Sarayı'nı kullandığı dönemde, Dolmabahçe Sarayı'nda da küçük tamir ve yenilemeler olmuş fakat geniş çaplı bir onarım yapılmamıştır. 1907 yılında İstanbul'a gelen Bulgar yazar Evgenia Mars da

⁵²⁶ Ö. H. Sırrı, **Sultan Abdülhamit Devri Hatıraları ve Saray İdaresi**, Haz: A. A. Yörük, İstanbul, 2007, s. 238.

⁵²⁷ D. Kuban, 2016, s. 628.

⁵²⁸ T. C. Göncü, 2019, s. 173.

⁵²⁹ BOA., HH.d., Yer:32390, H-14-05-1295.

⁵³⁰ BOA., TS.MA.e, Yer: 51-5, H-09-02-1300. BOA., TS.MA.e, Yer: 39-8, H-01-01-1300. BOA., Y.PRK.SGE. Yer: 9-35, H-30-08-1319.

⁵³¹ BOA., Y.EE.d., Yer: 745, 27 Nisan 1321. BOA., ML.EEM., Yer: 526-42, H-30-08-1321. BOA., ML.EEM., Yer: 529-2, H-20-09-1321.

Dolmabahçe Sarayı'nın yanından geçerken harap durumunu görmüş, önce saray kapılarından birine "...dantel gibi işlenmiş..." diyerek etkilendiği belli etmiş ancak saray duvarlarının bakımsız ve yıkılmış hali karşısında "...sarayın terkedildiğine tanıklık ediyor..." demiştir⁵³².

Dolmabahçe Sarayı'nın inşa edilmesiyle birlikte Beşiktaş'ta başlayan çevrenin dönüşümü, yeni mahallelerin kurulması, Sultan II. Abdülhamid'in Yıldız'a taşınmasıyla yaşanan dönüşümün bu çevreye kaymasını ve yamaçlara doğru yayılmasını sağlamıştır. Yıldız Sarayı'nda mabeyn hümayun başkatipliği yapan Tahsin Paşa anılarında, Sultan II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı etrafında yer alan mahallelere genellikle hizmetinde bulunan vezirler, paşalar gibi devlet adamlarını yerleştirerek bu çevreyi şekillendirdiğinden özellikle şeyhülislam, serasker ve sadrazamlara Hazine-i Hassa tarafından konaklar yaptırılarak kendilerine tahsis edildiğinden bahsetmiştir (bknz: Foto. 94). Serasker Rıza Paşa'nın da görevi nedeniyle Yıldız Sarayı'na yakın bir konumda ikâmet etmesi gerektiğinden, Sultan II. Abdülhamid tarafından kendisine Yenimahalle'de büyük ve gösterişli bir konak yaptırılarak bağışlanmıştır. Yıldız Sarayı'nda bütün üst düzey görevli ve diğer saray çalışanları için konak tahsis etmek mümkün olmadığından çoğunlukla kira yardımı yapılmıştır⁵³³. Mabeyn kâtibi İsmail Müştak Mayakon'da; Serencebey Yokuşu'nda karşılıklı halde bulunan evlerde saray görevlilerinin oturduğu, bu civarda yabancıların oturmasına ve ev satın alınmasına kesinlikle izin verilmediğinden söz etmiştir. Sultan II. Abdülhamid'in hükümdarlığından itibaren aslında Beşiktaş'ın stratejik görülen bir çok noktası güvenilir devlet görevlilerine hediye edilmiş, onların denetiminde güvenilir kişilere kiraya verilmesi sağlanmıştır. Örneğin; Ketenciler Hamamı yolundaki ilk iki sıra konak Beşiktaş Karakol Komutanı Hasan Paşa'ya

⁵³² E. Mars, **Abdülhamid İstanbul'unda Bir Kadın Seyyah**, Çev: H. Mevsim, İstanbul, 2019, s. 56.

⁵³³ Tahsin Paşa, **Abdülhamid Yıldız Hatıraları**, Haz: Kudret Emiroğlu, Ankara, 2008, s. 315-316.

bağışlanmış⁵³⁴, Akaretler Sıra Ev’de altmışbeş konutun güvenilir ailelere kiraya verilmesi ise 1892 yılında ilgili yerlere bildirilmiştir⁵³⁵. Yıldız Sarayı’na çıkan sokaklardan biri olan Serencebey dönemin kimi seyyah ve yazarlarının notlarında da ayrıca tasvir edilmiştir. Serencebey Yokuşuna dönüldüğünde ilk Mazhar Paşa konağının meşhur bahçesiyle karşılaşıldığından, bahçenin karşısında Şeyh Zafir Tekkesi ve konağı olduğundan⁵³⁶, yokuşun yukarısında ise sarayın hemen bitişinde Gazi Osman Paşa’nın çiçeklerle kaplı bahçeli konağından⁵³⁷, her tarafta Türk evlerinin olduğu bu geniş yolun en yüksek tepesinde ise duvarlarla çevrili Sultan II. Abdülhamid’in Sarayı’nın yer aldığından⁵³⁸ sıklıkla söz edilmiştir. 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyılın başlarına tarihlendirebileceğimiz Yıldız Sarayı ve karşısındaki yerleşim alanını gösteren panoramik bir fotoğraf ile ayrı görüntü olarak tespit edilen panoramik fotoğrafı oluşturan iki ayrı kare hem oluşan yoğun yerleşimi hem de büyük konak ve kâgir konutlar, burada oturan kişilerin varlığını ispatlar niteliktedir (bknz: Foto. 95-96-97).

Yıldız Sarayı kompleksinin tamamlanmasından sonra aslında Beşiktaş’ın, 20. yüzyılın ortalarına kadar fazla değişmeyecek sınırları oluşmuş ve semt bu sınırlar içerisinde gelişmiştir. Örneğin; Teşvikiye Mahallesi nüfus yoğunluğu nedeniyle 1909 yılında bölünerek Muradiye adıyla yeni bir mahalle kurulmuş, 1916 yılında ise Balmumcu Çiftliği dahilinde Dikilitaş mevki de mahalleye dönüştürülmüş, böylece Beşiktaş’ın ana sınırları değişmeden kendi içinde yeni sınırları oluşmuştur⁵³⁹. 1882 yılında İstanbul ve ilçelerinde yapılan nüfus sayımında Beşiktaş’ta yaşayan Müslüman ve gayrimüslim kişilerin sayılarıyla birlikte yaşadıkları mekânların isimleri de belirtilmiş, konutlar dışında Beşiktaş’ta tekkeler, medreseler, dükkânlar

⁵³⁴ İ. M. Mayakon, 2010, s. 112.

⁵³⁵ BOA., Y.PRK.EV., Yer: 2-2, 22-03-1309.

⁵³⁶ İ. M. Mayakon, 2010, s. 112-113.

⁵³⁷ A. S. Mümtaz, **Sultan II. Abdülhamid ve Zamanı**, Haz: İ. Dervişoğlu, İstanbul, 2008, s. 171.

⁵³⁸ H. S. Yeremyan, **İstanbul İzlenimleri**, Çev: T. Haşhaşoğlu, İstanbul, 2018, s. 183.

⁵³⁹ BOA, BEO, Yer: 4487-336484, H-27-12-1335. BOA., İ.ŞE., Yer: 25-1, H-07-07-1327.

ve göçmenlere mahsus ikametgâhlar olarak belirtilen mekânların da yaşam alanı olarak kullanıldığı tespit edilmiştir⁵⁴⁰. 1885 yılında yapılan nüfus sayımı sonrasında yayımlanan “*Dersaadet ve Bilad-i Selase Nüfus-i Umumisine Mahsus İstatistik Cetveli*”nde ise İstanbul’da yer alan mahallelerin isimleri listeler halinde verilmiştir⁵⁴¹. Buna göre Beşiktaş’ta; Abbasağa, Cihangir Süleyman Ağa, Ekmekçi Ali Ağa, Kaptan İbrahim Ağa, Köyiçi, Ortaköy, Rum Ali, Şenlik Dede, Sinan Paşa-ı Atik, Sinan Paşa-i Cedid, Süleymaniye, Teşvikiye, Vişnezade ve Yeni Mahalle’nin yer aldığı görülmüş, bu mahallelerden Cihangir Süleyman Ağa ve Şenlik Dede Mahalleleri’nin yeni kurulan mahalleler oldukları anlaşılmıştır⁵⁴².

Beşiktaş ve Ortaköy’ün çok kültürlü ve çok uluslu farklı sosyal kimliklerin bir arada yaşadığı yerleşim mekânı olma özelliği bu dönemde de devam etmiştir. Osmanlı tebaasına bağlı gayrimüslimler dışında farklı uyruklardan vatandaşlar farklı nedenlerle Beşiktaş ve Ortaköy’de yaşamayı tercih etmişlerdir. Örneğin; İstanbul’da İngiliz konsoloslugu kadrolarında çalışmak için çok iyi Türkçe bilmek gerektiğinden, sınavlara hazırlanan İngilizler, İstanbul’a geldiklerinde diğer İngilizlerden uzak, Türkçe konuşan insanların arasında pratik yapmak için Ortaköy’e yerleşmişlerdir⁵⁴³. Cezayir, İran ve Irak uyruklu ailelerinde bu dönemde Beşiktaş’ta ikâmet ettikleri tespit edilmiştir⁵⁴⁴. 1880 yılında İstanbul mahallelerini dolaşan ve gördüklerini not alan Ermeni yazar Hagop Baronyan, özellikle Beşiktaş ve Ortaköy’de yaşayan Ermenilere ilişkin önemli bilgiler vermiştir. Beşiktaş’ta üç yüz elli civarında Ermeni konutun, Ortaköy’de ise beş yüz yirmi Ermeni konutun olduğunu ancak özellikle Ortaköy’de aynı konutu bir kaç ailenin paylaştığını bu nedenle nüfus sayımı

⁵⁴⁰ K. Karpat, **Osmanlı Nüfusu 1830-1914**, İstanbul, 2010, s. 420.

⁵⁴¹ Salt Araştırma bkz: <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/102509> Son Erişim Tarihi: 15.02.2022.

⁵⁴² B. Bekman, **XIX. Yüzyılın Dönüşen İstanbul’unda Mahalleler, Kollar ve Belediyeler: Bir Envanter ve Haritalama Çalışması**, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şehir Çalışmaları Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2020, s. 222.

⁵⁴³ D. L. Neave, 2008, s. 103.

⁵⁴⁴ H. Mintzuri, **İstanbul Anıları (1897-1940)**, Çev: S. Kuyumcuyan, İstanbul, 2018, s. 46.

yapılması halinde bilinenden daha kalabalık bir Ermeni nüfusun ortaya çıkacağını belirtmiştir⁵⁴⁵. Beşiktaş'ta 1882 yılında yapılan nüfus sayımında Müslümanlardan sonra nüfus yoğunluğunu sırasıyla; Rumlar, Ermeniler, Yahudiler, Katolikler, Bulgarlar ve Latinler oluşturmuştur. Beşiktaş'ta 1891 yılında yaşanan bir yangın felaketinden etkilenen Yahudiler toplu halde Ortaköy'e taşınmış, böylece civardaki Yahudi nüfusunun çoğunluğu Ortaköy'de toplanmıştır⁵⁴⁶.

Beşiktaş'ta 1882 yılında yapılan nüfus sayımında yaşam alanları arasında belirtilen "göçmenlere mahsus ikametgâhlar" başlığı dikkat çekici olup yeni oluşan bir nüfusun ifadesi olduğu düşünülmüştür. Nitekim 1877-1878 tarihleri arasında gerçekleşen Osmanlı-Rus Savaşı'nda yenilgiye uğrayan ve toprak kaybeden Osmanlı Devleti'ne Balkanlar, Kafkasya, Kırım ve Doğu'dan büyük bir göç dalgası olduğu tespit edilmiştir⁵⁴⁷. İstanbul özelinde kente göç edenler yaşam düzenini etkilemiş ve barınma sorunu ortaya çıkmıştır. Göç edenler için yeni yaşam alanları yapılana kadar Beşiktaş'ın da içinde olduğu bazı semtlerdeki ibadet mekânları, okul, konut, konak ve saray gibi uygun ve boş bulunan alanlara göçmenler yerleştirilmiştir. 1878 yılına ait belgelerde Beşiktaş'taki göçmenlere verilen eşya miktarı ile Beşiktaş Sahil Sarayı (Dolmabahçe Sarayı) Harem Dairesi ile Nişantaşı'nda konaklara yerleştirilen muhacirler için eşya yaptırıldığı, 1881 yılında Beşiktaş Akarat-1 Seniyye'de ikâmet eden muhacirlerin başka bir yere nakledilmesi, 1882 yılında muhtelif yerlerden gelip Beşiktaş'a yerleştirilen muhacirlerin Beşiktaş Akaretler'inden çıkmak istemedikleri ve muhacirlerin Akarat-1 Seniyye'den, çıkartılarak, buranın tadilatının yapılarak ailelere kiralanması teklifinin kabul edilmediği, 1895 yılında Ortaköy'de muhacirlerin

⁵⁴⁵ H. Baronyan, **İstanbul Mahallelerinde Bir Gezinti**, Çev: P. H. T. Babek, İstanbul 2018, s. 11, 34.

⁵⁴⁶ A. Kohen, **Ortaköy ve Museviler Zaman Tünelinden Bir Bakış**, İstanbul, 2011, s. 45.

⁵⁴⁷ E. D. Akyol, "Sultan II. Abdülhamid Döneminde Sosyal Politika Uygulamaları", **Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi**, C. 7, Sayı 31, Haziran 2013, s. 43.

yaşadığı barakaların kolera salgını nedeniyle yıkıldığı görülmüştür⁵⁴⁸. İstanbul'a gelen bir grup Rus uyruklu vatandaşın da İhlamur Kasrı civarında büyük bir konağa yerleştirildiği, odaların battaniyelerle bölünerek farklı ailelerin kaldığı, konağın altında açtıkları dükkânda ambalajlı ve konserve gıda sattıkları, konakta bir de sağlık merkezi kurulduğu belirtilmiştir⁵⁴⁹. Bütün bu notlardan ve belgelerden anlaşılacağı üzere Beşiktaş ve Ortaköy kendi nüfusu dışında belirli bir süre yoğun bir göçmen nüfusa ev sahipliği yapmıştır.

Beşiktaş'ın konut ve sokak dokusuna ilişkin izlenimler, 1882 yılında semtte doğan yazar Halide Edib Adıvar'ın zaman zaman belleğinde uyanan sahnelerden rahatlıkla takip edilebilmiştir. Yazar, İhlamur Caddesi'ne inen yokuşlardan birinin en üst noktasında, sokağın en son evi olan büyük, kâgir, kırmızı konutun yanında oturduklarından ve buranın sol tarafından ağaçlar arasındaki Yıldız Saray'ı, sağ tarafından ise Marmara Denizi'nin görüldüğünden, evlerinin arkasında yer alan bahçeye bakan pencereler ile çift merdivenli sahanlığın pencerelerinin mor salkımlarla kaplı olduğundan bahsetmiştir. Konutun iki odasının açıldığı sofanın bir bölmeyle selamlık ve haremlik olarak ayrıldığını, birinci katta sokağa bakan cephede geniş bir oda yer aldığını, bahçenin alt ve üst olmak üzere geniş dikdörtgen bir teras şeklinde olduğunu aslında sokaktaki bütün konutların bahçelerinin karşılıklı olarak sıralanan yeşil teraslardan oluştuğunu, kendi konutlarının bahçe kapısı ile bahçenin arkasındaki alana açılan kapı arasında çakıllı, üzerinde asma çardağının olduğu ince bir yol, alt terasta ise çiçek ve ağaçlar arasında bir havuzun bulunduğunu, komşularının arasında Ermeni ve Rumlarında yer aldığını anlatmıştır. Sonrasında ise İhlamur Caddesi'ne inen büyük ve geniş sokaklardan birinde, mescidin karşısında yer alan, arkasında bahçesi olan büyük ahşap bir konuta taşındıklarından

⁵⁴⁸ BOA., Y.PRK.KOM., Yer: 1-4, H-05-10-1294. BOA., HH.d., Yer: 24590, H-7-02-1295. BOA., Y.MTV., Yer: 7-64, H-25-11-1298. BOA., Y.PRK.AZJ., Yer: 5-3, H-17-01-1299. BOA., HH.İ., Yer: 58-48, H-14-11-1299.

⁵⁴⁹ O. F. Toprakoğlu, 1979, s. 24-25.

bahsetmiştir⁵⁵⁰. Halide Edib'in anlatımlarından Beşiktaş'taki yaşadıkları sokakta hepsi bahçeli olan ahşap ve kâgir konutların bir arada bulunduğunu, bahçelere eklenen havuz ve çeşitli tasarımlarla bir peyzaj düzenlemesi yapıldığı, İhlamur civarında yer alan sokakların geniş olduğu, Müslümanlarla gayrimüslimlerin bir arada yaşadıkları anlaşılmıştır. Beşiktaş'ta mahallelerin, sokakların dini farklılığa göre ayrılması ortadan kalkmaya başlamış, daha çok sosyal sınıf ve statüye göre bir ayırım dönemine girilmiştir.

Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde İstanbul'a gelen kimi yabancı görevliler ve seyyahlar, Beşiktaş ile Ortaköy'ü daha çok Cuma Selamlık törenine giderken yol güzergâhında, tören sırasında ya da sonrasında Yıldız Sarayı'ndan görmüş, kimileri de bir Boğaz gezintisi sırasında denizden görerek, konutları ve semtin dokusunu notlarının arasına kaydetmiştir. 1894 yılında İstanbul'da bulunan İngiliz filolog Max Müller'in eşi Georgina Adelaide Müller, Beşiktaş'taki konutlara ilişkin ilginç bilgiler vermiştir. Beşiktaş'ta Türkler'in konutlarının kafesli pencerelerden oluştuğunu, yoksul ailelerin konutlarının tüm pencerelerinde kafes sisteminin uygulandığını, varlıklı ailelerin konutlarında ise sadece harem dairesinde kafesli pencereler bulunduğunu belirtmiştir. Zenginlerin konutlarında selâmlık kısmının pencerelerinin her zaman açık olduğunu, kadınların buraya giremediğini ve bu konutlarda hizmet için mutlaka bir personel çalıştığından söz etmiştir⁵⁵¹. İspanyol yazar, Vicente Blasco Ibanez ise 1907 yılında yabancı elçilerin kabul edildiği köşkten gördüğü manzaraya hayran kaldığını şöyle ifade etmiştir: "...Deniz, tepeler ve şehir ayakaltında. Boğaziçi'nin derin kuytuluklarından yukarı doğru kat kat gelişen mahalleler ve bahçeler Yıldız Sarayı'nın bulunduğu tepeye kadar ulaşıyor"⁵⁵². İstanbul'un İran elçisinin eşi Elsa Lindberg de 20. yüzyılın başında yaşadığı

⁵⁵⁰ H. E. Adıvar, **Mor Salkımlı Ev**, İstanbul, 1998, s. 9-10, 19-21, 27.

⁵⁵¹ G. M. Müller, **İstanbul'dan Mektuplar**, Çev: A. Buğra, İstanbul, 1978, s. 40.

⁵⁵² V. B. Ibañez, 2007, s. 47.

İstanbul'da, Boğaz'da yapılacak bir sandal gezisi sırasında Ortaköy'de zengin Rum ve Ermeni bankerlerin köşklerinin görülebileceğinden bahsetmiştir⁵⁵³.

Beşiktaş'ta 1897 yılından itibaren yaşamaya başlayan Ermeni yazar Hagop Mintzuri de semte ilişkin önemli gözlemler yaparak kayıt altına almış, 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyılın başlarında Beşiktaş ve Ortaköy semtine dair yaptığı tanıklıklarla dönemi en iyi ifade eden kişilerden biri olmuştur. Mintzuri, çalıştığı fırının ekmeklerini satan tablakârın, Akaretler, İhlamur, Maçka ve Nişantaşı sokaklarındaki müşterilerinin çoğunlukla Yıldız Sarayı'nda görev yaptıklarını, pencereleri kafesli konutlarda, konak ve köşklere oturduklarını, kendisinin de hem Beşiktaş hem de Ortaköy'de sokak sokak dolaşarak ekmek sattığını, köşkların büyük ve ahşap olduğunu, selamlık ve haremlik olmak üzere iki bölümden oluştuğunu, konutların çiçeklerle kaplı, mozaikli yolları olan bahçelerin kapladığını, bahçelerde tek katlı bina, depo ve ahırın bulunduğunu belirtmiştir. Yazar, Beşiktaş'ta yaşayan herkesin köşkte oturmadığını, tek katlı konutların daha çok olduğunu ama üç katlı ve ayrıca bitişik nizamda konutlarında bulunduğunu, bu konutların harem ve selamlık kısımlarının olmadığını, konut kapısının ardında bazı evlerde iç avlu olduğundan söz etmiştir. Mintzuri, Beşiktaş'ta ekmek satarken İranlı iki ailenin bitişik nizamda olan avlusuz konutlarından birinin açılan kapısından içeriyi görmüş ve gördüklerini şöyle anlatmıştır: “...Avlu yoktu. Zemin kat sofasında ortadaki mermer havuzda bir fiskiye sular fişkırıyordu. Çevresinde halılar, minderler...”⁵⁵⁴.

Hagop Mintzuri, hem bir süre okuduğu hem de ekmek sattığı için Ortaköy sokaklarını da çok iyi öğrenmiştir. Beşiktaş'ın Ortaköy yönünde semtin tam sınırında olan, düzensiz, dolambaçlı bir yokuşta yer alan Paşa Mahallesi'nden geçerek, Ortaköy'e giden yazar, mahalle de iki katlı ahşap Rum konutları, konutların

⁵⁵³ Prens Mirza Rıza Han Arfa, **Minareler Şehrinin Kadınları**, Çev: İ. Pınar, İstanbul, 2005, s. 50.

⁵⁵⁴ H. Mintzuri, 2018, s. 23-24, 42, 44-46, 82.

aşağısında cadde üzerinde ise Rum Kilisesi'nin olduğundan bahsetmiş, yoluna Çırağan Caddesi'nden devam ederek, caddenin kentin en geniş yollarından biri olduğunu söylemiştir. Türk mahallesi olan Kılıçalı Mahallesi'nin çok içeride kalması nedeniyle mahallenin dışından geçerek, yüksek duvarların arkasında kalan Çırağan Sarayı, bahçeleri ve köprüsünün altından ilerlemiş, caminin ve yanında bahçe giriş kapısının bulunduğu caddenin meydanına, oradanda tek katlı bölümlerden oluşan kâgir saray mutfaklarını geçtikten sonra Ortaköy'e ulaşmıştır. Mintzuri'nin belleğindeki Ortaköy; surlarla kaplı (saray duvarları) sokaklar, Ermeni, Rum kiliseleri, okulları, yalıları, Yahudi sinagogu, cami, çarşı, iskele, paşaların köşkleri, yalıları ve sarayları olarak kalmıştır⁵⁵⁵. Yazarın anlatımlarında semti oluşturan kültürel çoğulcu kimlik açıkça görülmüştür.

Yazar, Fuat Toprakoğlu da “Beşiktaş'ta Bir Sokak” adlı kitabında Yıldız Sarayı'nda çalışan dedesinin Muradiye Mahallesi'nde yaptırdığı konuta ve yaşadıkları çevreye ilişkin önemli bilgiler vermiştir. Yazar yaşadıkları sokağı; “*Sokağımız iki sıralı ev arasında kalmış bir kıra benziyordu. Oldukça geniş olan sokağın bir yanındaki evler yüksekte kalıyordu*” şeklinde tasvir etmiştir. Fuat Toprakoğlu, sokak cephesinde tek kat, bahçe cephesinde üç kat olan konutlarının topoğrafya şartlarına uygun olarak inşa edildiğini, üç katlı konutun sofalı, iki odalı ve tuvaleti olan ikinci katında yaşadıklarını ve alt katta bahçeye açılan “*malta taşı döşeli*” bir mutfak bulunduğu satırlarında anlatır. Yıldız Sarayı'nda çalışan dedesini ziyarete giderken tanık oldukları dönemin kent dokusunun görünümünü de açıklar niteliktedir: “*...Bizim sokaktan Ihlamur'a giden Nüzhetiye Caddesine indik. Bu caddenin sağındaki bostan duvarları Şenlikdede'den Bitliçayır'a çıkan yokuşun üstbaşındaki bir iki köşkten Ihlamur'a kadar sürüp gidiyordu. Yolun bu bölümünün solundaki büyük konakları, karakol sokağını geçince kâgir binalar izler. Antimoz'un bakkal dükkânı, altın dişli*

⁵⁵⁵ H. Mintzuri, 2018, s. 79-82.

Fethi'lerin evi, merdivenli yokuşun köşesindeki Doktor Rıza Bey'in konağı, Abdullah Efendinin konağı, Söğütlü sokağın altbaşındaki Osman Paşaların köşkü, Ihlamur Köşkü bekçi başısı Hüseyin ağanın önyüzü renkli camlarla bezeli evi, sırayı Dergâh sokağına bağlardı. Dergâh sokağı ile Dere sokağı arasında mahalle bakkalının işlettiği dükkânıyla Yahya hocanın evi ve kilerci başının konağı yer alıyordu, sağımızda bostan duvarı önünde aralıklarla çitlenmiş ağaçları dizilmişti. ...Dere sokağının tek sıralı ahşap evleri bir dönemeçle Dergâh sokağının sonundaki çardağa varırdı. Bahçeleri bizim sıranın bahçelerinden aşağıda kalır, yer yer birbirine karışırdı. ...Karşımızda Ihlamur Kasrı beyaz duvarlarla çevrili bir koru içindeydi. ...Ihlamur Köşküne yaklaşırken yol ikiye ayrılıyor yolun biri Topağacı'na diğeri Ihlamur'daki koruluğun yanından Yıldız'a çıkıyordu. ...Yıldız'a, Süslü Karakol'a kıvrıla kıvrıla çıkan yolun kenarlarına eşit aralıklarla dikilen beyaz taşların oyuklarına yine dikdörtgen prizma direkler takılmıştı, kabartmalarla süslenmiş, demir direkler üzerindeki fenerler caddenin önemli özelliğiydi. Kalın gövdeli kısa ağaçlar Süslü Karakol'a kadar caddenin iki yanına seyrek olarak dizilmişti...". Yazar'ın detaylı izlenimleri, Beşiktaş'ın sokak dokusuyla konutların mekânsal ilişkilerini, oluşan mimari kurguyu ve sosyo-kültürel ortamı sokakların arasından görmemizi sağlamıştır⁵⁵⁶.

1875 yılında yapımına başlanan ve bölüm bölüm yapılarak Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde tamamlanabilen anıtsal ilk sıra ev olan Beşiktaş Akaretler Sıra Evler'de yer alan 133 ayrı konut bu dönemde zaman zaman farklı amaçlara hizmet etmiştir. Kimi zaman bir kaç konut düzenlenerek okul haline getirilmiş ve eğitim kurumu işlevine bürünmüş, kimi zaman göçmenler yerleştirilmiş, bazı konutlar dükkân olarak kullanılmış, bazıları da saray lojmanı olmuştur. Akaretler Sıra Ev'deki konutların lojman olarak kullanıldığı kimi belgelerden de anlaşılmıştır. 1904 yılında Akaret-i Seniyye'den bir hanenin Miriliva Hacı İsmail Paşa ve ailesine

⁵⁵⁶ O. F. Toprakoğlu, **Beşiktaş'ta Bir Sokak**, İstanbul, 1979, s. 8-12.

tahsis edildiği, 1906 yılında Akaret-i Seniye’de oturan Muzika-i Hümayun Binbaşısı Zeki Bey’den herhangi bir ücret alınmaması gerektiği belirtilmiştir⁵⁵⁷. Akaretler Sıra Ev’de oturan, kendisine lojman olarak tahsis edilen, aynı zamanda konutun bir katında resim galerisi açarak Beşiktaş’ın çehresinin değişmesine de katkı sağlayan en önemli kişi kuşkusuz saray ressamı Fausto Zonaro olmuştur. Zonaro, 1891 yılında bir sene sonra eşi olacak olan Elisa Pante ile İstanbul’a gelmiş, özel resim dersleri vermiş, sanatını geliştirmiş, kendini, resimlerini saraya ve kent halkına benimseterek 1896 yılında saray ressamlığına getirilmiştir. Zonaro’nun saray ressamı olmadan önce gördüğü ve içini gezdiği pahalı olduğu için kiralayamadığı Akaretler Sıra Ev 50 numarada olan en büyük ve en ferah konutu, saray ressamı olduktan sonra Sultan II. Abdülhamid’den talep etmiş ve konut kendisine tahsis edilmiştir. Akaretler’de iki caddenin kesiştiği noktada köşe parselde yer alan 50 numaralı konut, üç katlı, 2500 metrekarelik kullanım alanına sahip olup yapısal olarak bağımlı olmuş olsa da işlevsel olarak dönemin büyük konaklarını çağrıştırmaktadır. Atölye, resim galerisi ve yaşam alanından oluşan konutun birinci katında yer alan beş salon ve iki oda çeşitli düzenlemeler ile tavana yapılan özel ışıklandırmalarla resim galerisine dönüştürülmüş, konutun kapısına “Ressam-ı Hazret-i Şehriyâri Zonaro” yazan bir tabela konulmuştur. Zonaro, atölyesinde resim dersleri vermiş, sergiler açtığı galerisinin herkese açık olduğunu ve rahatça dolaşılabilirdiğini kentte bu tarz da açılan ilk resim galerisi olduğunu belirtmiştir⁵⁵⁸. Sultan II. Abdülhamid’in hükümdarlığına son verilmesi, Zonaro’nun da saray ressamlığını kaybetmesine yol açmış, verilen tüm hakları elinden alınmıştır. 1909 yılında Akaretler’deki konutundan tahliye edilmesi gerektiği, 1910 yılında ise tahliye için verilen sürenin uzatıldığı tespit edilmiş, sanatçı 1910 yılında İstanbul’dan

⁵⁵⁷ BOA., HH.İ., Yer: 168-107, H-29-12-1321. BOA., HH.İ., Yer: 232-137, H-25-12-1323.

⁵⁵⁸ F. Zonaro, **Abdülhamid’in Hükümdarlığında Yirmi Yıl Fausto Zonaro’nun Hatıraları ve Eserleri**, Çev: T. Alptekin- L. Romano, İstanbul, 2008, s. 171-175. F. Ürekli, **Sarayın Son BaşRessamı Fausto Zonaro İkbâlden İdbâra**, İstanbul, 2017, s. 72-79.

ayrılmıştır⁵⁵⁹. Zonaro Akaretler'deki evinde yaşadığı süre boyunca, farklı anlarda evinden izlediği manzara ile Yıldız Sarayı'nda çalışırken gördüğü manzarayı resmetmeyi de ihmal etmemiştir (bknz: Resim 5-6-7).

Beşiktaş Akaretler örneğinden sonra kent genelinde sıra ev yaygınlaşarak gelişme göstermiş, Ortaköy'de de bir sıra ev grubu inşa edilmiştir. 18 Akaretler ya da Las Dizioço olarak bilinen sıra evlerde Yahudi aileler yaşamıştır⁵⁶⁰ (bknz: Foto. 98-99) Yeni ihtiyaçların bir sonucu olarak ortaya çıkan bu toplu konut örneği, konutun sokak dokusuna yön verme özelliğini ritmik mimari öğelerle sağlayarak devam ettirmiş sadece biçim olarak konutta değişiklikler olmuştur. 18 Akaretler de, zemin kat yığma sistem düzeninde tuğla malzemeyle, birinci ve ikinci katlar ise bağdadi olarak inşa edilmiştir. Tuğla malzeme kat silmelerinde, zemin kat pencere kemerlerinde kullanılmış, birinci kat sokak cephesi boyunca altıgen bir çokgenin yarısının kullanıldığı izlenimi veren bir çıkmayla hareketlendirilmiş, ikinci katta ise bu çıkmaların hemen üstüne balkon konumlandırılmıştır. Köşe parselde ise cephede değişiklikler olmuş, dikdörtgen bir çıkmanın üstüne balkon yerleştirilmiş, evler alaturka kiremit ve kırma çatıyla sonlandırılmıştır. Köşe parselde kadar yapıların arka kısmında bahçeleri yer almıştır. Sıra Ev, sofanın yön verdiği geleneksel konutlardan, içerden merdivenlerle ulaşılan tanımlanmış mekânsal birimlere, başka bir deyişle odaların özelleştirilerek ayrıldığı bir düzene dönüşmüştür. Akaretler Sıra Ev'de görülen cumba tasarımı, 18 Akaretler Sıra Ev'de de kullanılarak batı temelli konut tipolojisi geleneksel mimari öğeyle buluşturulmuştur.

Beşiktaş ve Ortaköy'de kentsel dokunun oluşumunu ve değişimini zorunlu kılan yangın, sel ve deprem gibi doğal afetlerden özellikle konutlarda kullanılan ahşap malzemenin tamamıyla terkedilememesi yangınlara, konut artışına rağmen yağışlı dönemlerde suların tahliye edilmesini sağlayan alt yapı düzenlemelerinin tam

⁵⁵⁹ BOA., Y.MTV., Yer: 313-78, H-05-12-1326. BOA., BEO., Yer: 3628-272072, H-17-08-1327.

⁵⁶⁰ A. Kohen, 2011, s. 18-19.

anlamıyla yapılamaması ise sel felaketlerinin devam etmesine yol açmış, ahşap yapılar sadece deprem felaketinde bir avantaj sağlamıştır. 1879 yılında Ortaköy’de, 1885 yılında Köyiçi’nde, 1888 Valide Çeşme civarında, 1891 yılında Köyiçi’nde, 1892 ve 1896 yıllarında Hasanpaşa Deresi civarında, 1898 yılında Rum Ali Mahallesi’nde, 1901 yılında Köyiçi’nde, 1902 yılında Yenimahalle’de ve 1903 yılında Sinanpaşa Mahallesi’nde yangın çıktığı tespit edilmiştir⁵⁶¹. 1891 ve 1905 yıllarında ise meydana gelen sel ve fırtına felaketlerinde, Beşiktaş ve Ortaköy’de konutlar, dükkânlar, camiler, köprüler ve çeşitli binalar ile lağımlar ve tramvay hattı zarar görmüş, kimi yapılar yıkılmış semtte bir çok hasar meydana gelmiştir⁵⁶². 1894 yılında meydana gelen tüm kenti hatta çevre kent ve kasabaları etkileyen deprem de Beşiktaş ve Ortaköy’de 122 konutun ağır hasarlı olduğu, 154 konutun ikinci derecede hasarlı, 2 konutunda % 40 hasarlı olduğu anlaşılmıştır. Kentte ahşap yapıların olması depremde fayda sağlamış, kâgir binaların çoğu zarar görmüştür. Beşiktaş ve Ortaköy’de; Abbasğa Cami, Beşiktaş İskelesi bitişiğinde cami (Sinanpaşa Cami), Süleyman Ağa Cami, Dolmabahçe Cami, Mecidiye Cami, Orhaniye Cami ve Kışlası, Ortaköy Cami, Çırağan Sarayı⁵⁶³, Dolmabahçe Sarayı, Yıldız Sarayı, Beşiktaş Jandarma Karakolu, Merkez Karakolu, Dolmabahçe Karakolu, Ortaköy Jandarma Karakolu, Beşiktaş Merkez Rüşdiyesi, Askeri Rüşdiye, Ortaköy Gazinosu ve Kayıkçılar Kahvehânesi hasar görmüştür⁵⁶⁴.

⁵⁶¹ Ortaköy’de meydana gelen 1879 yangınında 414 bina, 1891 Beşiktaş Köyiçi yangınında 166 bina, 1898 Rumali Mahallesi yangınında 20 bina, 1903 Sinanpaşa Mahallesi yangınında 20 bina yanmıştır. Bknz: O. N. Ergin, Cilt 3, 1995, s. 1231-1233. M. Cezar, 2002, s., 434-435. BOA., Y.PRK. AZJ., Yer: 11-73, H., 29-12-1303, BOA., HH.İ., Yer: 69-17, H-17-05-1305. BOA., ŞD., Yer:759-14, H-01-03-1309. BOA., DH.MKT., Yer: 2036-30., H-08-06-1310. BOA., DH.MKT., Yer: 407-15, H-12-02-1313. BOA., DH.MKT., Yer: 2471-88, H-23-12-1318. BOA., Y.PRK.DFE., Yer: 1-62, H-29-12-1319.

⁵⁶² Ö. Kocatürk, **İstanbul’da Sel ve Fırtına (1889-1924)**, İstanbul, 2019, s. 42-45, 100, 103-104, 111-112, 184-185.

⁵⁶³ Depremden zarar gören Çırağan Sarayı’nın Paşa Dairesi’nin üçüncü katı iptal edilerek yüksek bir çatıya dönüştürülmesine karar verilmiştir (Bknz: BOA., HH.İ., Yer: 94-64, H-18-04-1312).

⁵⁶⁴ S. K. Özkılıç, 2015, s. 134-135, 274, 424, 449-450, 454, 471, 538, 547, 550, 572-573, 596. M. Özyetgin-V. Engin-A. E. Yüksel, 2021, s. 236.

Osmanlı Devleti'nin Beşiktaş ve Ortaköy'de 1881 yılından itibaren yangınlara karşı aldığı önlemler belgelerden tespit edilebilmiştir. Beşiktaş'ta yangına müdahale etmek için "Fire Engine" denilen vapurların iskelede bulundurulduğu, yangından zarar gören vatandaşlara atiyeye-i seniyye verildiği, yangın havuzu yapıldığı, yangın sonrasında bazı alanların meydana ya da bahçeye dönüştürüldüğü, sokakların genişletildiği, kaldırım ve yolların yeniden düzenlediği, yangın yerlerindeki arsaların devlet tarafından satın alındığı ve kâgir bina yapıldığı ve ahşap binaların belli koşullara göre Ebniye Kanuna uygun olarak inşa edilmesi gerektiği belirtilmiştir⁵⁶⁵. 1894 yılında yaşanan İstanbul depreminden sonra da Osmanlı Devleti farklı önlemler almış, Maçka Silahhânesi'nin karşısına, mimar Raimondo D'aranco tarafından iki odalı basit baraka şeklinde yeni bir deprem rasathâne binası tasarlanmış, bina 1896 yılında tamamlanmıştır⁵⁶⁶. İstanbul genelinde depremde zarar gören yapılar ile mağdur olan vatandaşlara yönelik tedbirler alınmış ve yardımlar yapılmıştır. Beşiktaş semtinde hasar gören kamu yapılarından Beşiktaş Karakolu geçici olarak Rüşdiye Mektebi'nin alt katına taşınmış, Ortaköy Karakolu bahçesine ise çadırlar yerleştirilmiştir. Depremden sonra ortaya çıkan barınma sorununa yönelik genel olarak çadırlar kurulmuş, yağışlı günlerde çadırlarda yaşayanlar çevredeki dükkân ve kahvehânelere yerleştirilmişlerdir⁵⁶⁷. Beşiktaş'ın bağlı olduğu Dördüncü Belediye Dairesi ise, zarar gören kâgir konutların bahçelerine ya da boş arazilere baraka kurulması talebiyle Şehremaneti'ye başvuruda bulunmuş, barakaların sadece bahçelere kurulmasına izin verilmiştir⁵⁶⁸.

⁵⁶⁵ BOA., MB.İ., Yer: 81-206, H-26-10-1298. BOA., İ.ŞE., Yer: 4-6, H-22-08-1311. BOA., Y.MTV., Yer: 87-143, H-19-05-1311. BOA., Y.MTV., Yer: 113-58, H-24-07-1312. BOA., İ.ŞE., Yer: 8-14, H-12-03-1313. BOA., İ.ŞE., Yer: 8-21, H-27-04-1313. BOA., HH.İ., Yer: 124-31, H-17-01-1317. BOA., HH.İ., Yer: 127-39, H-09-09-1317. BOA., İ.ŞE., Yer: 14-14, H-26-11-1318. BOA., BEO., Yer: 1634-122510, H-29-11-1318. BOA., Y.PRK.ASK., Yer: 181-24., H-10-01-1320.

⁵⁶⁶ S. K. Özkılıç, 2015, s. 187-188.

⁵⁶⁷ BOA., Y.PRK.ZB., Yer: 13-62, H-05-02-1312.

⁵⁶⁸ S. K. Özkılıç, 2015, s., 98, 107.

1876 yılında I. Meşrutiyet'in ilânından sonra Beşiktaş ve Ortaköy'ün hükümdar yakınları, saray mensupları ile devlet görevlileri arasında yaşam mekânı olarak tercih edilmesi ivme kazanmış, çoğu kâgir olmak üzere konaklar inşa edilmiştir. 1894 depreminde Beşiktaş'ta bu üst düzey ailelere ait kâgir konakların hasar görmesi, bahçelerine deprem köşkü yaptırmalarına yol açmıştır. Deprem köşkleri, ahşap çatıklı olarak inşa edilmiş, bir köşkün ise prefabrikasyon olarak yapıldığı tespit edilmiştir. 1894 yılına ait belgede, Mabeyn-i Hümayun Müşiri Gazi Osman Paşa'nın Serencebey Yokuşu'ndaki konağının bahçesine kurulmak üzere padişah tarafından bağışlanan kurma köşkün parçalarının konağa gönderildiği, eksikliklerinin tamamlanarak yaptırılması gerektiği, diğer bir belgede ise köşkün tamamlanması ve mevcut binaya ise kat ilâve edilmesi belirtilmiştir⁵⁶⁹. Kurma köşk olarak adlandırılan yapı, fabrikada üretilen ahşap malzemelerin demir profiller ve civatalarla birbirine monte edilerek, galvanizli oluklu sac levhalardan oluşan bir çatı örtüsüyle kaplanarak, iki katlı olarak inşa edilmiştir⁵⁷⁰. Sultan II. Abdülhamid'in Yıldız Albümleri Fotoğraf Koleksiyonu arasında yer alan; Serencebey Yokuşu'nda Osman Paşa Konağı, Osman Paşa Konağı'nın Bahçesi'ndeki Hususi Köşk, bahçede yer alan limonluk ve bahçeden manzaralar olarak anılan bir grup fotoğrafa rastlanılmıştır (bknz: Foto. 100-101-102-103-104). Fotoğraflarda konak, deprem köşkü ve bahçe düzenlenmesi detaylı olarak yer almış, bir köşesi yuvarlatılarak hareketlendirilen deprem köşkü, konaktan daha minimal ölçekte olmasına rağmen kemerli pencere açıklıkları ve cephe süslemelerinde görülen mağrip mimarisini yansıtan tarzıyla, ön cepheden arka cepheye doğru kademeli olarak büyüyen dikdörtgen pencere açıklıklı ve sade cepheli konaktan daha etkileyici bir kimlik kazanmıştır. Ortaköy ve Nişantaşı'nda tespit edilen iki ayrı konakta da deprem köşkü ve limonluğun olduğu görülmüştür (bknz: Foto. 105-106-107). Bu konakların, Yıldız

⁵⁶⁹ BOA. HH.İ., Yer: 95-10, H-02-05-1312. BOA. HH.d., Yer: 27830, H-29-04-1312.

⁵⁷⁰ D. Acar, 2015, s. 290.

Sarayı kompleksi içerisinde yer alan “Efendiler Deprem Köşkleri”, limonluklar ve bahçe düzenlemelerinden etkilendikleri ve Yıldız Sarayı’nın birer minyatürü oldukları düşünülmüştür. Yazar, Fuat Toprakoğlu’da üst düzey saray görevlileri ile paşaların, Yenimahalle, Serencebey, Nişantaşı’nda haremlik ve selamlık’tan oluşan büyük konaklarda yanlarında çalışan hizmetkârlarla yaşadıklarını ve büyük konakların Yıldız Sarayı’nın minik örnekleri olduğunu ayrıca meslek gruplarının başı olan (kahvecibaşı vb.) görevlilerinde Beşiktaş’ta sokak aralarında üst düzey görevlilerinden daha küçük konaklarda oturduklarını belirtmiştir⁵⁷¹.

1894 yılı depremi öncesinde nizamnâme ve kanunlarla getirilen kurallar ve yasaklar çerçevesinde kentli kâgir bina yapımına yönlendirilmiştir. 1875 tarihli nizamnâmede Beşiktaş’tan Ortaköy’e kadar uzanan bölgede ahşap yapı inşaatı yasaklanmış, semtin iç bölgelerinde ise kâgir yangın duvarı yapılması koşuluyla ahşap bina inşaatına izin verilmiş, yapılan ahşap binalarda dönem teknolojisi ve malzemesi kullanılarak modern görünümde ahşap konut geleneği devam etmiştir. 1877 yılına ait bir belge Beşiktaş Caddesi’nde harap olan bazı ahşap dükkânların kâgir olarak inşa edilmesi⁵⁷², 1901 yılında çıkan yangında Köyiçi caddesi, Hasfırın caddesi ve caddelere açılan sokaklar yeniden düzenlenirken sokakların genişletilmesi, binaların kâgir olarak yapılması belirtilmiştir⁵⁷³. 1882 yılında çıkartılan Ebniye Kanunu’nda; yangınlardan sonra ve iki yanında kâgir yapıların olduğu yerlerde yeni binanın mutlaka kâgir yapılacağı, sadece maddi durumu yetersiz olduğu anlaşılan kişilerin izinle ve koşullu olarak ahşap bina yapılabileceği belirtilmiştir⁵⁷⁴. Örneğin; 1896 yılında Beşiktaş Hasanpaşa Deresi yangın mahallindeki arsa sahiplerinin kâgir bina inşasına güçleri yetmediğinden evlerinin ahşap olarak inşa edilmesi ve yangın mahallindeki yolun genişletilmesine dair bir

⁵⁷¹ O. F. Toprakoğlu, 1979, s. 32.

⁵⁷² BOA., İ.DH., Yer: 721-50334, H-07-04-1293.

⁵⁷³ BOA., İ.ŞE., Yer: 14-14, H-26-11-1318. BOA., DH.MKT., Yer: 2471-88, H-23-12-1318.

⁵⁷⁴ O. N. Ergin, Cilt 4, 1995, s. 1728-1729.

karar alındığı görülmüştür⁵⁷⁵. 1894 depreminden sonra Şehremaneti yıkılan konutların yeniden inşasında yangın duvarlarının da hesaba dahil edilmesini bildirmiş ayrıca Sultan II. Abdülhamid'in fermanıyla da kâgir binaların depremden zarar gören üst katlarının ahşap olarak inşası ve yeni yapılacak kâgir binaların sağlam yapılmasına dikkat edilmesine yönelik bir karar alınmıştır⁵⁷⁶. 1882 yılında yürürlüğe giren Ebniye Kanunu'nda ahşap bina yapım koşulları bildirilmesine rağmen Sultan II. Abdülhamid 1898 yılında kanunda belirtilen kurallara uygun olmayan bir fermanla maddi durumları iyi olan, saray görevlilerinin oturduğu, Yıldız Sarayı yakınında bulunan Kılıç Ali Paşa Mahallesi'ndeki yangın alanına ahşap inşaat ruhsatı vermiştir⁵⁷⁷. Depremden sonra oluşan barınma sorununa hem hızlı bir çözüm olması hem de daha güvenli olması sebebiyle ahşap çatıklı ya da yarı ahşap yarı kâgir yapılar yasağa rağmen yeniden inşa edilmeye başlamıştır. Belgelerde “şerefli” ve “değerli” mahalleler olarak kabul edilen hükümdarın yakınları, devlet görevlileri ve varlıklı ailelerin de oturduğu Beşiktaş, Ortaköy ve Nişantaşı'nda ahşap köşkler giderek artmıştır. 1900 yılında da Rum Ali Mahallesi'nde, Çeşme ve Muhtar Sokakları'nda yanan konutların yerine usul ve nizamınca ahşap bina inşasına izin verildiği tespit edilmiştir⁵⁷⁸. İstanbul kentinde yönetimin kâgir bina yapımındaki tutumu net olsa da deprem ve yangın sonrasında toplumun her kesiminde oluşan korku, barınma sorunu (ahşap konutların kâgir konutlara göre daha hızlı yapılması) ve maddi olanaksızlıklar karşısında nizamname ve kanunlar kesintisiz bir şekilde uygulanamamıştır. Ahşap konut yapımı tamamıyla terkedilmesede, konutlar yeniden inşa edilirken yola taşmaları engellenerek belirli kural ve ölçülere göre yapılmış, sokaklar dolambaçlı, karmaşık durumundan kurtulmuş, sokağın iki yanına düzgün

⁵⁷⁵ BOA., DH.MKT., Yer: 407-15, H-12-02-1313.

⁵⁷⁶ BOA., BEO., Yer: 520-38985, H-1312. BOA., İ.ŞE., Yer: 7-9, 1312.C.30-1312.C-09.

⁵⁷⁷ BOA., İ.ŞE., Yer: 10-49, H-16-12-1315.

⁵⁷⁸ BOA., DH.MKT., Yer: 2370-25, H-10-03-1318.

olarak dizilen konutlarla sokak dokusu genişlemiş, rahat ve modern bir hale bürünmüştür⁵⁷⁹ (bknz: Foto. 108).

Beşiktaş ve Ortaköy'ün konutlarını, sokaklarını, caddelerini kısaca kentsel dokuyu oluşturan tüm mekânsal öğeleri ve biçimsel değerleri döneme ilişkin fotoğraflardan da izleyebiliyoruz. 1885 yılına ait bir fotoğrafta, Dolmabahçe Sarayı yakınında yer alan Hayreddin İskelesinden Beşiktaş Vapur İskelesine doğru kıyı şeridini oluşturan doku görülmektedir (bknz: Foto. 109). Fotoğraf, 1922 tarihli Beşiktaş Pervititch haritasıyla birlikte daha ayrıntılı şekilde okunabilmiştir (bknz: Harita 6). Kıyı şeridi boyunca iki ve üç katlı konutların muntazam bir şekilde devam ettiği anlaşılmıştır. Fotoğrafın önünde yer alan birbirine bitişik nizamdaki ahşap konakların, arka cephelerinde bahçeleri ve kâgir ahırları olduğu haritadan tespit edilebilmiştir. Birinci konağın, zemin kattan, desteklerle yükselen cumbalarının arasında, yapının tam ortasında yer alan iki basamaklı merdivenli giriş kapısının iki tarafına havagazı fenerleri yerleştirilmiştir. İkinci sırada yer alan ahşap konutun cumbalarını destekleyen eliböğründeler hemen hemen zemine yaklaşmış, ileride arkada bahçeleri olan iki ahşap konutun önünde ıhlamurdere tonozunun merdivenleri yer almıştır. Pervititch haritasında merdivenlerden sonra gelen üç yapının kâgir ve yarı kâgir olduğu, arka cephelerinde bahçe ile yanında farklı boyutlarda kâgir mekânların bulunduğu, daha ileride ise kahvehâneler ile iskelelerin olduğu tespit edilmiştir. 1890 tarihli başka bir fotoğrafta ise; denizden Beşiktaş İskelesi, kahvehâneler ile 1885 tarihli fotoğrafta Beşiktaş kıyısında bitişik nizamda olan konut dizisinin son kısmı cepheden gözükmekte olup çok katlı konakların çatı katlarında bulunduğu anlaşılmıştır (bknz: Foto. 110). Sultan II. Abdülhamid'in Yıldız Albümleri Fotoğraf Koleksiyonu'nda tespit edilen bir fotoğrafta, Beşiktaş Osman Paşa Yalısı olarak belirtilen yapının, Beşiktaş ile Ortaköy sahili arasında

⁵⁷⁹ Z. Çelik, 2016, s. 105-107, 230-231.

kalan Çırağan Sarayı ile aynı hat üzerinde bulunan yalılarından bir olduğu anlaşılmıştır. 1879 yılında inşa edilen kâgir yalı, bodrum üzerine iki kat ve kademeli bir cephe sistemiyle dikdörtgen olarak planmış, yapının giriş cephesi dışa taşkın olarak, bir çatı katının oluşturulduğu üçgen bir alınlıkla sonlandırılmıştır. Yapının bir bölümü harem bir bölümü selamlık olarak tasarlanmış, bahçeleri bir duvarla ayrılmış, duvara bitişik yapıdan bağımsız bir hamam ve bahçe içerisinde de havuzlar olduğu tespit edilmiş, yalı sonraki dönemlerde okul binası olarak kullanılmıřtır⁵⁸⁰ (bknz: Foto. 111-112).

Yıldız tepelerinden Beşiktaş sahile doğru oluşan semt dokusu, 1890 yılına ait bir fotoğraftan ayrıntılı olarak görölmektedir (bknz: Foto. 113). Kıyı kesiminde bitişik nizamda daha yoğun bir yapılaşma olduğu, tepeye doğru yoğunlaşan ancak birbirinden ayrı ve bağımsız, büyük, bol pencereli konakların yer aldığı, kimi konaklarda basık bir çatı katı bulunduğu, ahşap ve kâgir konutların gerisinde bir duvar gibi duran Akaretler Sıra Ev'in ve ilerisinde Dolmabahçe Sarayı'nın yer aldığı fotoğraftan tespit edilebilmiştir. Ortaköy'e ilişkin 1890 tarihli bir fotoğrafta ise Boğaz'da ve Ortaköy vadisinde oluşan yerleşim dokusu açıkça görölmüştür (bknz: Foto. 114). Ortaköy Cami yanında Esmâ Sultan Yalısı'nın hemen gerisinde çok katlı bahçeli konaklar, daha ileride deniz kenarında Feriye Karakolu ve Sarayı ile vadiye doğru yayılmış Ortaköy yerleşiminin bir kısmının yer aldığı görselde, çok katlı bahçeli kâgir konutların ahşap konutlara göre daha fazla olduğu anlaşılmıştır. Beşiktaş ve Ortaköy'de kimi konutlarda yer alan çatı katlarının öncüsü Yıldız Sarayı kompleksi içerisinde yer alan yapılar olmuştur. Saraydan örnek alınan bu çatı katlarının fotoğraflardan semt içerisindeki konaklarda uygulanarak moda haline geldiği anlaşılmıştır. Ressam Ayvazovski'nin 1894 yılına ait Ortaköy'de Mehtap isimli

⁵⁸⁰ Kùltür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü tarafından 27.04.2018 tarihinde Beşiktaş Çırağan Caddesinde yer alan bir inşaatta başlatılan kazı çalışmalarına ilişkin 03.04.2019 tarih ve 160177 sayılı Kazı 5. Ara Raporunda yer alan bilgilerden konu özetlenmiştir.

resminde ise Ortaköy İskele Meydanı'nda iki katlı, cumbalı ve cumbayı destekleyen eliböğründeleriyle yarı kagir olabileceği düşünülen bir konut yer almıştır. Ortaköy İskele meydanının kalabalığı ise kahvehânelerin geceleride açık olduğunun bir göstergesi olmuştur (bknz: Resim 8).

Beşiktaş'ta mahallelerin sınırlarını oluşturan Dolmabahçe'den Ortaköy'e kadar uzanan sahilden tepe noktasına doğru Yıldız Sarayı ve çevresini ile Ortaköy'ü içine alan bütüncül doku, Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde aldığı şekliyle 1950'li yıllara kadar çok fazla değişmeden, kentsel doku yeniden dönüştürülmeden aynı sınırlar içerisinde değişiklikler gerçekleşmiştir. Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde oluşan kentsel doku aynı şekilde kalmış olsa da sonraki dönemlerde kentsel mekânlarda ya işlev değişiklikleri olmuş ya da mevcut parsellerdeki yapılar onarım geçirmiştir. Kentsel doku ve sınırların değişmemesi Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nden sonra hazırlanan haritalardan da semti doğru ve ayrıntılı olarak görmemize olanak sağlamıştır. Semt, 1914 yılı Alman Mavileri, 1918 yılı Necip Bey, 1922 yılı Pervititch Beşiktaş, 1926 yılı Pervititch Dolmabahçe ve 1927 yılı Pervititch Ortaköy haritaları üzerinden ayrıntılı olarak okunarak takip edilebilmiştir. Aslında Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde de haritalar yayımlanmış ancak bunların geçmiş yıllarda yayımlanan ve yeniden baskısı yapılan detay içermeyen haritalar oldukları anlaşılmıştır⁵⁸¹. Beşiktaş'ın ayrıntılı olarak yer aldığı bu üç harita da sokak, cadde ve önemli yapı adları belirtilmiş fakat Pervititch haritalarında tek yapı ölçeğinde konutlar işlendiğinden harita, bir nevi dönemsel mimari veri tabanı oluşturmuştur. Jacques Pervititch tarafından, anahtar paftalar hariç, 1922 yılında on dört ayrı paftayla Beşiktaş, 1926 yılında tek paftayla Dolmabahçe ve 1927 yılında dört ayrı

⁵⁸¹ Örneğin: Carl Stolpe tarafından 1863 yılında yayımlanan İstanbul kentinin ilk demografik haritasının, 19. yüzyılın sonuna kadar sayısız baskısı yapılmış, her baskıda harita güncellenmiştir (Bknz: A. K. Yetişkin, **İstanbul Haritaları 1422-1922**, İstanbul, 2010, s. 162).

paftayla Ortaköy'ün kadastral temelli sigorta haritaları yapılmıştır. Haritalar üzerinde ve lejantında konutların malzemesi, yapım teknikleri, duvarları, pencereleri, kat yükseklikleri, çıkmaları ve çatı özellikleri belirtilmiş, kimi yerlerde yapılan sınıflandırmalarla gruplandırmalar ortaya çıkmıştır. Sınıflandırmalarla oluşan gruplar yangın riskine yönelik olduğu ve bu doğrultuda haritaya işlendiği için detaylandırmalarda yangın risklerine göre düzenlenmiştir. Beşiktaş ve Ortaköy Pervititch haritalarından ahşap ve kâgir konutların semtte dağılışı ve yoğunluğu tespit edilebilmiştir. Ahşap konutlar sarı, kâgir konutlar kırmızı renk ile belirtilmiş, yapım tekniklerine göre A, B, C ve karma teknik olarak sınıflandırılmış, bunlar kendi içlerinde de tekrar gruplandırılmışlardır. A sınıfı yapılar yangına en dayanıklı malzeme ile inşa edilen yapıları oluştururken, C sınıfı ise yangına en az dayanıklı ahşap malzemeyle inşa edilmiş yapı grubunu temsil etmiştir. Harita lejantında ve paftalar üzerinde yer alan mekânın biçimlendirilmesini sağlayan tüm ayrıntılı veriler, Beşiktaş ve Ortaköy'de kentin görsel hafızası olmuştur (bknz: Harita 7-8).

Jacques Pervititch harita paftalarından ahşap ve kâgir yapıların hangi sokakta ne yoğunlukta olduğu bütüncül olarak görülebilmektedir. Beşiktaş ve Ortaköy'ü oluşturan toplam on sekiz paftadan kentsel dokuyu oluşturan tüm mekânların inşa malzemeleri tespit edilmiştir. Buna göre; Hayreddin İskelesi ile Beşiktaş İskelesi arasındaki alanı gösteren 1 numaralı paftada (bknz: Harita 6) ahşap yapı stokunun daha fazla olduğu, kamu, ibadet mekânları, dükkânlar ile konakların arkasında yer alan ahırların kâgir olarak yapıldığı, 2 numaralı paftada (bknz: Harita 9) Akaretler Sıra Ev, Beşiktaş Caddesi üzerinde bitişik nizamda olan dükkânlar, İhlamur Caddesi ile caddeye açılan sokaklarda yer alan dükkân ve konutların kâgir olarak inşa edildiği, ahşap yapıların daha az olduğu, 3 numaralı paftada (bknz: Harita 10) yoğun bir ahşap doku, 4 numaralı paftada (bknz: Harita 11) ise Beşiktaş çarşınının yer aldığı, dükkânların bulunduğu Sinan Paşa, Has Fırın, Mekteb Sokak ile etraflarındaki diğer cadde ve sokaklarda yoğun kâgir doku, Beşiktaş ve Ortaköy arasında yer alan kıyı

kesiminin bir bölümü ile hemen arkasında tepelere doğru oluşan yerleşim alanını içine alan 5 numaralı pafta ile 6 numaralı paftada (bknz: Harita 12-13) kimi konak ve kamu yapıları dışında ahşap yapıların yoğun olduğu, 7 numaralı paftanın (bknz: Harita 14) gösterdiği alanda hem kâgir hem de ahşap yapı yoğunluğunun eşit olarak görüldüğü, kimi yerde birbirlerinin arasına karışan bir düzenle yan yana yer aldıkları, 8 numaralı paftada yoğun kâgir yapı stoku (bknz: Harita 15), 9, 10 ve 11 numaralı paftada yoğun ahşap yapı stoku (bknz: Harita 16-17-18), 12 ve 13 numaralı paftaların gösterdiği alanlarda (bknz: Harita 19-20) kâgir yapıların öne çıktığı, 14 numaralı paftada (bknz: Harita 21) ise yoğun kâgir yapı oluşumu tespit edilmiştir. Ortaköy Pervititch haritası Çırağan Sarayı ile Ortaköy Cami arasındaki kıyı kesimi ile arkada Ortaköy vadisininin bir bölümünü içine alan 1 numaralı paftanın (bknz: Harita 22) neredeyse tamamına yakını kâgir yapılardan oluşmuş, 2 numaralı pafta (bknz: Harita 23) Dereboyu Caddesi boyunca kâgir, caddenin açıldığı sokaklarda kâgir ve ahşap yapılar, 3 numaralı paftada (bknz: Harita 24) ahşap, 4 numaralı paftada (bknz: Harita 25) ise kıyı kesimi ile Ortaköy vadisininin diğer bölümününün kâgir, iç kısımlara doğru gidildikçe de ahşap yapıların yoğunlaştığı anlaşılmıştır.

Beşiktaş Pervititch harita paftalarında ve lejantında ahşap, yarı kâgir ve kâgir olarak ismi belirtilmiş bağımsız 63 büyük konak, 2 yalı, birbirine bitişik nizamda olan bir kısmının sıra ev şeklinde olduğu düşünülen zemin+1, zemin+2 ile topografyadan kaynaklanan kot farkı oluşan cephelerde zemin+3 ve zemin+4 kat konutların olduğu bazı konutlarda yarım kat olarak 1,5 ya da 2,5 kat ibaresi yer aldığı bunların da ilâve çatı katı olabileceği düşünülmüştür. Pervititch haritasıyla hemen hemen aynı döneme tarihlendirebileceğimiz bir fotoğraf karesinin önünde sıra ev düzenlenişini hatırlatan bitişik nizamda olan, kimi üçerli konut dizisi şeklinde sıralanmış ve konaklara göre daha küçük ölçekli bu konutların kimilerinde yer alan çatı katının varlığında hiç şüphesiz dikkat çekici olmuştur (bknz: Foto. 115). Büyük konakların genel olarak bahçeli ve bahçe içerisinde küçük ölçekli ahır gibi kâgir yapıların olduğu,

kimi konaklarda ve yalılardan birinde ayrı kâgir hamamın yer aldığı görülmüştür. Sultan II. Abdülhamid tarafından yaptırılan Serasker Rıza Paşa ile Şehzade İbrahim Tevfik Efendi'nin konaklarının bahçesinde süs havuzu bulunduğu anlaşılmıştır. Ortaköy Pervititch haritalarında ise genel olarak bahçeli konutların yer aldığı, büyük konakların daha az ancak kâgir olduğu, ayrıca isimlerinden gayrimüslim vatandaşlara ait olduğu düşünülen "Villa" olarak belirtilen büyük bahçeli konutların bulunduğu tespit edilmiştir. Kıyı kesiminde sırasıyla farklı tarihlerde inşa edilen; kâgir Esmâ Sultan, yarı kâgir Rakım Bey, Naime Sultan (Fehime Sultan olarakta kaynaklarda geçmiştir), Hatice Sultan ile kâgir Fatma Sultan Yalıları'nın bulunduğu ancak işlevlerinin değiştirildiği anlaşılmıştır. Naime Sultan Yalısı hariç diğer yalılar 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra inşa edilmiş ancak 20. yüzyıl başında da çeşitli ilâveler yapılarak onarım geçirmişlerdir. Naime Sultan Yalısı ise Sultan II. Abdülhamid tarafından yaptırılan, zemin katı kâgir, birbirinden kornişlerle ayrılan iki katı ve çatı katı ahşap olarak düzenlenmiştir. Yapı içerisinde harem ve selamlık bölümlerinin yer aldığı, merkezi sofanın koridorlu bir plan şemasına dönüştüğü, cephenin çıkma ve balkonlarla hareketlendirildiği, cephe süslemelerinde batı ve doğu etkilerinin görüldüğü eklektik bir anlayışla inşa edilmiştir⁵⁸² (bkz: Foto 116). Ayrıca Ortaköy'de deniz kenarında, iskele meydanının bir köşesinde 6 katlı kâgir Simon Kalfa Apartmanı ile Palanga Sokakta 5 katlı kâgir bir apartmanın yer aldığı görülmüş, iki yapı dönemin semtte tespit edilebilen yegâne apartman örneklerini teşkil etmişlerdir. 19. yüzyılın sonlarına tarihlenen semteki en yüksek bina olan, Balyan ailesinden Simon Kalfa tarafından inşa edilen apartman çok katlı bir yalı niteliği özelliği göstermektedir (bkz: Foto. 117-118). Pervititch haritası, paftalarda net bir şekilde izlenebilen topografyanın oluşturduğu organik doku ile Sultan II. Abdülhamid

⁵⁸² A. Batur, "Naime Sultan Yalısı, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 6, İstanbul, 1994, s. 29-30.

Dönemi'nde tamamlanan dönüşümler sonucunda meydana gelen bütüncül dokuyla oluşan Beşiktaş kent kimliğinin ayrıntılı ve eşsiz bir görsel tanığı olmuştur.

Sultan II. Abdülhamid tarafından Şazeli tarikatı Şeyhi Hamza Zafir Efendi için yaptırılan külliye içerisinde iki meşrutahâne⁵⁸³ binasında yer almıştır⁵⁸⁴ (bknz: Foto. 119-120). Meşrutahâneleri oluşturan haremlük binası, Şeyh Zafir'in ailesi için, selamlık binası ise dervişler ve misafirler için yaptırılmıştır. Yapılar, dikdörtgen planlı, bodrum kat üzerine iki kat olarak düzenlenmiş, harem binası, büyük kâgir bir konak olup orta sofanın etrafında mekânların dizildiği, on sekiz oda, üç tuvalet, hamam, mutfak, avlu ve bahçeden oluşmuş, pencere üzerlerinde üçgen alınlıklar ile cepheleri hareketlendiren korint başlıklı pilasterlerle Ampir ve Neorönesans özellikleri yansıtılmıştır. Selamlık binasının ise bodrum katı kâgir, diğer iki katı ahşap olarak yapılmış, yine orta sofanın etrafına dizilmiş on dokuz oda, beş tuvalet, hamam, mutfak, bir odalı köşk, bekçi odasından oluşmuş, cepheleri ölçülü ve sade olarak tasarlanmıştır⁵⁸⁵. İki büyük konaktan birinin tamamen kâgir diğerinin ise kâgir temel üzerine ahşap inşa edilmiş olması yangın ya da deprem felaketlerinden birinin yaşanması ihtimalinde barınma sorunu yönelik bir önlem alındığını akla getirmiştir. Sultan II. Abdülhamid ile görüşmek için Arap Devletleri'nden gelen kimi misafirlerde Şehy Zafir meşrutahânesinde kalmışlardır. Şâzeli Dergâhı'nın eskiyen misafir yatak takımlarının yenilenmesine ilişkin 1899 yılına ait belgeden de, Devletin misafir meşrutahânesinin herşeyiyle ilgilendiği göstermiştir⁵⁸⁶. Sultan II. Abdülhamid'e yakınlığı ile bilinen Rufai tarikatı şeyhi Ebü'l Hüdâ Sayyâdi Efendi'nin konağında çoğu

⁵⁸³ Cami, kütüphane, tekke gibi vakıf eserlerinde çalışan görevliler için tahsis edilen oda ya da konutlara meşrutahâne denilmiştir (Bknz: Z. Ahunbay, "Meşruta", **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 29. Cilt, 2004, s. 387).

⁵⁸⁴ 1891 tarihli bir belgenin, Ertuğrul Cami, Şazeli Dergâhı ve Şeyh Efendi için inşa edilen binalara harcanan masrafa ilişkin olduğu tespit edilmiştir (Bknz: BOA., Y.PRK.MM., Yer: 1-48, H-04-03-1308).

⁵⁸⁵ M. Özdamar, **İstanbul Vakıf Hayrât ve Ziyaret Rehberi**, İstanbul, 2016, s.,132. G. Tekçe, **Zâfir Konağında Bir Tuhaf Zaman**, İstanbul, 2008, s., 9, 26-27, 34. M. B. Tanman, 1998, s. 194.

⁵⁸⁶ BOA., HH.İ., Yer: 121-11, H-29-07-1316.

zaman Sultan'ın misafirlerini ağırlamıştır⁵⁸⁷. Sultan II. Abdülhamid değer verdiği Ebü'l Hüdâ Sayyâdi Efendi için 1890 yılında Serencebey Yokuşu'nda bir konak satın almış ve kendisine tahsis etmiş, konak çoğu zaman Yıldız Sarayı'nında misafirhanesi olmuştur⁵⁸⁸.

Beşiktaş'ta "Bekar" nüfusun barınma mekânı olan dükkânlar, 1882 yılında yapılan nüfus sayımında da yaşam alanları arasında yer almıştır. 1897 yılında Beşiktaş'ta fırıncıda çalışan Hagop Mintzuri de, fırının boş bırakılan bir odasında geceleri diğer çalışanlarla birlikte yere yatak sererek fırında kaldıklarını anlatmıştır⁵⁸⁹. İran sefiri Han Melik Sasani de Beşiktaş'ta tütün dükkânı olan İranlı Ali Papağanlı'nın geceleri dükkânında uyuduğundan söz etmiştir⁵⁹⁰. Döneme ilişkin bu hatıratlar dükkânların geceleri birer barınma mekânına dönüştüğünü doğrulamıştır. Arşiv belgelerinden Beşiktaş'ta ayrı bekar odalarının da olduğu anlaşılmıştır. 1891 tarihinde Beşiktaş Ortabahçe mevkiinde amele ve rençberlerin ikamet ettiği sağlıksız bekar odalarının halk sağlığı açısından tehlike oluşturduğundan dağıtılmaları gerektiği, 1902 tarihinde ise Beşiktaş'ın da içinde olduğu Belediye mıntikaları dahilindeki bekar odalarında da sağlık taraması yapıldığı belgelerden anlaşılmıştır⁵⁹¹. Pervitch haritasında Beşiktaş Caddesi üzerinde, iç kesimde yer alan diğer caddelerde ve sokaklarda bitişik nizamda görülen kâgir dükkânların çoğunun iki katlı oldukları anlaşılmıştır (bkz: Foto. 121-122). Harita da bu dükkânların dar ve küçük parseller oldukları görülmüş, üst katların bekar odaları olarak kullanıldıkları düşünülmüştür. 19. yüzyılda Avrupa kentlerinde

⁵⁸⁷ A. Osmanoğlu, 2019, s. 29.

⁵⁸⁸ BOA., Y.MTV., Yer: 44-6, H-03-11-1307.

⁵⁸⁹ H. Mintzuri, 2018, s. 79, 110.

⁵⁹⁰ H. M. Sasani, **Payitahtın Son Yıllarında Bir Sefir**, Çev: H. Uygur, İstanbul, 2006, s. 79.

⁵⁹¹ BOA., DH.MKT., Yer: 1761-114, H-02-02-1308. BOA., Y.PRK.ŞH., Yer: 11-63, H-24-04-1319.

oluşan ticaret sokaklarında da dükkânların üst katları konut ya da ofis olarak işlevlendirilmiştir⁵⁹².

Beşiktaş'ta 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren nüfusun artması beraberinde farklı iş kollarından dükkânların açılmasını sağlamış, semtte yaşayanların ihtiyaçları doğrultusunda dükkânlar açılmaya devam etmiş, sayıları artmıştır. Örneğin; Beşiktaş'ta tramvay durağı yakınında fonograf makinalarının gramofonlara dönüştürüldüğü ve satışının yapıldığı müzik araçları satan bir dükkânın olduğu, 1904 yılında İkdâm Gazetesinde çıkan bir ilândan anlaşılmıştır⁵⁹³. Beşiktaş'ta genel olarak bakkal, bakkal+lokanta, berber, dişçi, fırın, helvacı, kahvehâne, kalıpçı (fes kalıbı vb.), kasap, kömürcü, kunduracı, lokanta, manav, marangoz, meyhane, süpürgeci, şerbetçi, tenekeci, terzi, tütüncü ve yemekçi gibi dükkânların olduğu tespit edilmiştir. 1888 tarihli bir belgede Orhaniye Kışlası'nın levazımının karşılanması için kışla yakınına bir bakkal dükkânı açılması talep edilmiştir⁵⁹⁴. Dükkânların bazılarının boyutları zihnimizde bir örnek biçim oluşacak şekilde tanımlanmıştır. Örneğin; Beşiktaş'ta fırının bulunduğu alan dışında bir un odası bir de barınma odası ile ahırın olduğu, süpürgeci dükkânının bir sandık büyüklüğünde, bakkal dükkânının iki kısımdan oluştuğunu, önde bakkaliye arkada ise büyük bir ciğer tezgahı olan lokanta kısmının yer aldığı, kasap dükkânının iki ayrı dükkândan daha büyük ve arkada mezbaha olarak kullandıkları bir avlusunun olduğu, helvacı dükkânının duvarla bölünmüş, kapıyla ayrılmış bir bölümü bulunduğu, şerbetçi dükkânının dar bir mekân olduğunu, alt katında bodrum yer aldığı, Ortabahçe'den Köyiçi'ne geçilen sokakta bulunan fırının karşısındaki kunduracının iki katlı olduğu ifade edilmiştir⁵⁹⁵. 1882 yılında yürürlüğe giren Ebniye Kanunu'nda fırın gibi ateş kullanılan dükkânlar, duvarla çevrilerek, kapı kanatları

⁵⁹² M. M. Cerasi, **Osmanlı Kenti-Osmanlı İmparatorluğu'nda 18 ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygurluğı ve Mimarisi**, Çev: A. Ataöv, İstanbul, 1999, s. 282.

⁵⁹³ R. Kalender, **Yüzyılımızın Başlarında İstanbul'un Musiki Hayatı**, İstanbul, 1978, s. 443.

⁵⁹⁴ BOA., HH.İ., Yer:70-22, H-04-09-1305.

⁵⁹⁵ H. Mintzuri, 2018, s. 54, 57-61, 79, 110. O. F. Toprakoğlu, 1979, s. 32-33.

ve kepenklerinin sac ile yapılacağı, fırınlarda kullanılacak odunların kâgir dükkânlar ya da meydanlara konulacağı, demirci dükkanlarının kâgir, kapı ve kepenklerinin demirden yapılacağı, zeytinyağı, katran benzeri yanıcı madde dükkânlarının zemininin sokak zemininden beş arşın alçakta olacağı, dükkânların çatılarının kiremit ya da madeni bir malzemeyle örtüleceği belirtilmiştir⁵⁹⁶.

Osmanlı Devleti'nde hem dükkân hem de barınma işlevi olan, toplumun sosyalleşme mekânlarından biri haline gelen kahvehânelerin, önemi ve sayıları Meşrutiyet'in ilânından sonra daha da artmış, kimi kahvehâneler giderek modernleşmiştir. Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde basın başta olmak üzere çeşitli alanlarda ve konularda yasaklar uygulanmasına rağmen, kahvehâneler yasaklanmamış, önceki dönemlerde olduğu gibi hafiyeler kahvehânelerde ki yerlerini almışlardır. Kahvehânelere giremeyen kadınlar, 20. yüzyılın başında Boğaz'da yer alan bazı kahvehânelerde buluşmaya başlamışsa da bu tüm kadınları kapsamamış daha çok yabancı ve gayrimüslim kadınların sosyal hayatının bir parçası olmuştur⁵⁹⁷.

Hagop Mintzuri, Beşiktaş çarşısında yer alan kahvehânenin müşterilerinin işsizler ve saray ağaları olmak üzere iki farklı kesimden olduğunu, işsizlerin kağıt oynadığını ama çoğunlukla müşterilerin kahvehânenin önünde taburelerde oturduklarını hatta sadece kahvehânenin önünde değil diğer dükkânlara ve yola doğru yayılarak oturduklarından söz etmiştir. Yazar, ayrıca kahvehânenin görünüşünü; "...odun deposunun üstünde kafes gibi asılıydı sanki. Peykeleri vardı", diyerek tarif etmiştir. Mintzuri, bir de Dolmabahçe yönünde hamamın karşında, cadde üstünde, arkasında büyük bir bahçesi, önündeki kaldırımda ise bir çok taburesi olan, Akaretler, Maçka, Nişantaşı ve İhlamur taraflarına gidenlerin bu taburelerin arasından geçmek zorunda kaldığı bir kahvehânedeki bahsetmiştir⁵⁹⁸.

⁵⁹⁶ O. N. Ergin, Cilt 4, 1995, s. 1723-1724.

⁵⁹⁷ F. Georgeon, 1999, s. 60-61.

⁵⁹⁸ H. Mintzuri, 2018, s. 56, 120.

Beşiktaş Caddesi üzerinde yer alan arka cephesinde bahçesi bulunan kahvehâne Pervititch haritasında da açıkça görülmüştür (bknz: Harita 9). Kahvehâneler, 19. yüzyılın sonunda genel olarak değişmeyecek bir mekân tasarımına kavuşmuştur. Kâgir olarak inşa edilen, ön cephede sundurmalı ya da asma çardaklı, camlı bir kapı önünde sandalye ve tabureler konumlandırılmıştır. Kahvehânelerin duvarlarına ise bu dönemde Hicaz demiryolu fotoğrafları asılmıştır⁵⁹⁹.

Tanzimat'ın ilânından sonra İstanbul'a gelen ve Beşiktaş'a uğrayan yabancı seyyah ve yazarların da ilk dikkatini çeken şey deniz kenarında yer alan kahvehâneler olmuş, kahvehâneler sadece yazarların notlarına değil gravür ve fotoğraflara da konu olmuştur. 20. yüzyıl başında da bu durum değişmemiş, yazar Elsa Linberg, Beşiktaş'tan bahsederken dikkatini çeken ilk şey yine deniz kenarında yer alan bir kahvehâne olmuş ve gördüklerini şöyle ifade etmiştir: *“Avrupa yakasında karşına ilk çıkacak mahalle yüksek bir tepeye kurulmuş Türklerin oturduğu Beşiktaş'tır. Gözüne ilk çarpacak olan yer, her zaman dolu olan, kazıklar üstüne oturtulmuş büyük kahvehânedir. ...Her mahallenin köyün ilk göze çarpan karakteristik özelliğidir bu kahveler”*⁶⁰⁰.

Osmanlı toplumunda kahvehâneler, yaşamın kendisinin, sanatın, edebiyatın, eğlencenin, kültürün ve politikanın konuşulup yeniden üretilip-tüketildiği “mekteb-i irfan”⁶⁰¹ ünvanına alan sosyal mekânlar haline gelmiştir. İstanbul'da kahvehâneler geleneksel sahne sanatları, halk müziği ve çeşitli eğlencelerin öncü mekânları olmuştur. Kent genelinde geleneksel dokunun bir parçası olan kahvehânelere modern kent mekânlarına geçiş tiyatro, cafe, gazino gibi sosyal mekânlarla olmuş ancak kahvehânelerin mevcut işlevi de devam etmiştir. İstanbul'da popülaritesi giderek artan kahvehâneler, bazen ikili bir mekân haline gelmiş gündüz kahvehâne,

⁵⁹⁹ F. Georgeon, 1999, s. 63.

⁶⁰⁰ Prens M. R. H. Arfa, 2005, s. 50.

⁶⁰¹ F. Georgeon, 1999, s. 63.

gece meyhane ya da gündüz kahvehâne, gece gazino olarak hizmet vermiştir⁶⁰². 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra kimi kahvehâne ve meyhanelerin evrilmesiyle içinde yemek, müzik ve tiyatroyu barındıran gazino mekânları doğmuştur⁶⁰³. 19. yüzyılın sonlarında gazinoların sayıları artmış, Beşiktaş ve Ortaköy’de de gazinolar açılmış, gazinolar Osmanlı halkının “Sosyal Kulüp”ü⁶⁰⁴ diyebileceğimiz bir mekân haline gelmiştir. 1909/1910 yılında İkdam Gazetesinde çıkan ilânlarda gazino mekânlarından, Beşiktaş’ta bulunanların isimleri tespit edilmiştir. Beşiktaş Yenimahalle’de Ahmet Bey’in gazinosu ve İhlamur’da Bomonti gazinosunun gazete de yer aldığı anlaşılmıştır⁶⁰⁵. Beşiktaş ve Ortaköy’de bulunan gazinoların bazı arşiv belgelerinde de geçtiği tespit edilmiştir. 1881 tarihli bir belgede, Beşiktaş vapur iskelesinin yakınında bir gazino olduğu, bu gazinonun 1906 yılında genişletildiği, 1908 yılında tamir edildiği, 1903 yılında İhlamur Mesiresi’nde bir gazino bulunduğu, 1907 yılında tamir edildiği, 1905 yılında Yenimahalle de Ahmet Bey gazinosu, 1908 yılında Dolmabahçe’de Taşkılla’nın karşında bir gazino ile 1909 yılında Ortaköy’de gazino olduğu anlaşılmıştır⁶⁰⁶. İhlamur Mesiresi’nde yer alan gazinoya çocukluğunda giden yazar Halide Edip Adıvar, cuma ve pazar günleri gazinoda mızıkça çalındığını, kalabalık olduğunu ve kafes arkasında oturan kadınlara açık havada bir harem meydana getirildiğini anlatmıştır⁶⁰⁷. Dolmabahçe Sarayı ve Çırağan Sarayı yakınında kadınların rahatça oturdukları, erkeklerin giremedikleri özel kıyılar da oluşturulmuştur⁶⁰⁸. Beşiktaş’ta öteden beri var olan meyhaneler bu dönemde

⁶⁰² S. Birsnel, Kahveler Kitabı, İstanbul, 2019, s. 41, 52.

⁶⁰³ O. Şenyurt, “Mekânın, Zamanın ve Eğlencenin Sınırlarında Osmanlı’da Gazinolar”, **Mimarlık ve Yaşam Dergisi**, Vol. 6, No. 3, 2021, s. 948.

⁶⁰⁴ S. Yöre, “Mekân ve Müzik: Osmanlı Döneminde İstanbul’un Çok Kültürlü Müzikli Eğlence Mekânları”, **Belleten**, Cilt: LXXVI, Sayı: 277, 2012, s. 893.

⁶⁰⁵ R. Kalender, 1978, s. 427-428, 435-436.

⁶⁰⁶ BOA., ŞD., Yer: 694-39, H-01-02-1298. BOA., BEO., Yer: 2716-203650, H-10-10-1323. BOA., BEO., Yer: 3117-233734, H-25-06-1325. BOA., HH.İ., Yer: 154-34, H-13-11-1320. BOA., HH.İ., Yer: 184-48, H-08-03-1324. BOA., BEO., Yer: 2476-185668, H-27-10-1322. BOA., ML.EEM., Yer: 738-55, H-15-01-1325. BOA., Y.MTV., Yer: 313-91, H-29-12-1326.

⁶⁰⁷ H. E. Adıvar, 1998, s. 29.

⁶⁰⁸ H. Mintzuri, 2018, s. 51.

Köyiçi'nde çoğalmış, burada yer alan meydan Rum meyhanelerinin masalarıyla dolmuştur⁶⁰⁹.

Sahne sanatlarının yorumlandığı kahvehâne ve ona eklenen gazinolar dışında Tanzimat Dönemi'nde ortaya çıkan bağımsız tiyatrolar ve tiyatro binaları, I. Meşrutiyet'in ilânından sonra da kentte gelişmeye devam etmiştir. Sultan II. Abdülhamid'in şehzadeligi döneminde açılan Dolmabahçe Saray Tiyatrosu'nu yakından takip etmesi, Sultan Abdülazizle birlikte Pera'daki Naum Tiyatrosuna gitmesi ve Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahatine eşlik ettiği dönemde farklı ülkelerde padişah adına verilen bale, opera, tiyatro ve konserlere katılması, Sultan II. Abdülhamid'in sahne sanatlarına ve müziği olan ilgisini doğurmuş, bu ilgi bir süre sonra tutkuya dönüşmüştür⁶¹⁰. Sultan II. Abdülhamid'in sahne sanatlarına tutkusu 1889 yılında Yıldız Sarayı kompleksi içerisine küçük bir tiyatro yaptırmasıyla kişisel bağımlılık haline gelmiş, çoğu zaman yorgunluğunu gidermek için -saray içerisinde yer alan Muzika-i Hümayun'a kışlasında ikâmet eden tiyatro sanatçılarından- anlık tiyatro-opera sahnelenmesini istemiş, gösterileri izleyerek dinlenmiştir⁶¹¹. Osman Nuri'nin; *"Köşküne muttasıl ve harem dairesinin altında bulunan bu tiyatro, eski bir ahırın yerine inşa edilmiş, dar ve kasvetli bir mahaldir. Uzunca murabba şeklindedir. Sahnenin karşısındaki loca kendisine mahsustur. Yan taraflarda dahi davetlilerine, şehzadelere mahsus localar vardır. Orkestranın yeri Hünkarın locasının altındadır. Mefruşat fevkaledde zariftir"*⁶¹² şeklinde tasvir ettiği tiyatro, ikinci avluda yer alan Valide Sultan Kasrı ile Usta Kalfalar ve Gedikli Cariyeler Dairesi'ne bitişik olarak yapılmıştır. Kalfa Vasilaki'nin oğlu Yanko tarafından inşa edildiği belirtilen tiyatro,

⁶⁰⁹ O. F. Toprakoğlu, 1979, s. 29.

⁶¹⁰ F. Akyüz, "II. Abdülhamid'in Modern Eğlencesi Yıldız Tiyatrosu", **II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul**, İstanbul, 2010, s. 448-449.

⁶¹¹ Tahsin Paşa, 2008, s. 48-49. M. Özyetgin-V. Engin-A. E. Yüksel, 2021, s. 476.

⁶¹² O. Nuri, 1998, s. 28.

dikdörtgen planlı, kuzey ve doğu cepheden oluşan sade bir mimari tasarımı içermiştir⁶¹³.

Sultan II. Abdülhamid haftada üç gün düzenli olarak tiyatro ya da opera gösterileri izlemiş ayrıca tiyatro salonunda konserler verdirmiştir. Ailesini, saray mensuplarını kimi zaman saray görevlilerini gösterilere davet etmiş, cuma geceleri yapılan gösterileri ise elçiler ve yabancı misafirlerine ithaf etmiş, onlarla birlikte seyretmiştir. Yıldız Saray Tiyatrosu ve Muzika-i Hümayun kurumu çoğu zaman birlikte çalışmış, bando, orkestra, fasıl heyeti, müezzinan bölüğünün yanında opera-operet, tiyatro, mandolin takımı, canbaz, ortaoyunu, hokkabaz ve karagöz gibi yeni bölümlerde kurularak bir süre sonra Muzika-i Hümayun'a bağlanmış böylece Yıldız Sarayı'nın sanat kurumu haline gelmiştir⁶¹⁴. İstanbul'a Avrupa'dan turneye gelen İtalyan, Fransız, Rus, İspanyol, Alman sanatçılar ve sanat toplulukları da elçiler aracılığıyla sarayda konser ya da temsiller vermiştir. Sultan II. Abdülhamid kente gelen İtalyan bir ailenin oluşturduğu sanat topluluğuna hayran olmuş ve etkilenmiş, onları Muzika-i Hümayun bünyesine dahil etmiştir. Sultan II. Abdülhamid'in talimatıyla sadece bu aile değil sarayın sanatçı kadrosunda İtalyan opera sanatçıları, Fransız hokkabaz ve komediyenler, Amerikalı oyuncular ile zaman zaman farklı ülkelerden gelen yabancı sanatçılar yer almıştır⁶¹⁵. Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde ilk resmi Osmanlı Marşı olan Hamidiye Marşı bestelenmiş, II. Meşrutiyet'in ilânına kadar bütün törenlerde bu marş çalınmıştır. Yıldız Sarayı'nda hem Batı müziği hem de Türk müziğine önem verilmiş, iki ayrı tür aynı oranda ilerlemiştir⁶¹⁶. Yıldız Saray Tiyatrosu dışında yaz günlerinde saray bahçesinde

⁶¹³ M. Polat, **Dolmabahçe ve Yıldız Saray Tiyatroları Üzerine Mimari Değerlendirmeler**, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Rölöve Restorasyon Programı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2001, s. 78. M. Özyetgin-V. Engin-A. E. Yüksel, 2021, s. 154.

⁶¹⁴ Ö. H. Sırrı, 2007, s. 188. N. Ergin, **Yıldız Sarayı'nda Müzik, Abdülhamid II Dönemi**, Ankara, 1999, s. 17-20, 24-26.

⁶¹⁵ A. Osmanoğlu, 2019, s. 76-77.

⁶¹⁶ N. Ergin, 1999, s. 14.

portatif bir tiyatro sahnesi kurularak gösteriler düzenlenmiş, bazı günlerde de oda orkestrası ve Tamburi Cemil Bey bahçede konserler vermiştir⁶¹⁷.

Sanatla yakın bağ sadece Yıldız Sarayı'nda kurulmamış, kent genelinde, Beşiktaş ve Ortaköy'de ikâmet eden insanlar tiyatro ve müzikle iç içe olmuş, sanat sosyal yaşamın olağan parçası haline gelmiştir. Bu dönemde Beşiktaş'ta Apollon, Ahali, Küçük Leşki Tiyatroları ile Ortaköy'de Paresiraç Tiyatrosu olduğu tespit edilmiştir. Beşiktaş'taki bu tiyatrolar genellikle güneşli günlerde portatif ahşap yapılar olarak kurulmuş, çoğu zaman ahşap bir paravan şeklinde oluşturulan bir perdeyle sahnenin ve sandalyelerin dizilerek oturma alanlarının düzenlendiği tiyatroların, birer açık hava sahneleri formatında olduğu izlenimini doğurmuştur⁶¹⁸. 1907 yılında da Ortaköy'de Ermeni Cemaatine ait bir tiyatro binasının tamiri ve tefrişi için bağış yapılması istenmiş ancak kabul edilmemiş, bu tiyatro binasının 1867 yılında Tarkmançats Okulu'nun yanında açılan yapı olduğu düşünülmüştür⁶¹⁹.

Sultan II. Abdülhamid'in sanata olan ilgisi 1895 yılında Fransa'da ortaya çıkan yeni bir buluş olan sinematograf makinesinin 1896 yılında İstanbul kentine girmesini kolaylaştırmıştır. Pera'da yapılan ilk sinematograf gösterimi olan kaydedilmiş hareketli görüntülerin bir dakika beyaz perdeye yansıtılması durumu herkesin ilgisini çekmiştir⁶²⁰. Yıldız Sarayı'nda da başlayan film gösterimlerine ilişkin Sultan II. Abdülhamid'in kızı Ayşe Sultan anılarında, *"O zamanki sinemalar şimdiki gibi değildi. Perde büyük fırçalarla iyice ıslatılır, küçük parçalar gösterilirdi. Bu parçalar pek karanlık görülür, filmler bir dakikada biterdi. Bununla beraber çok yeni bir şey olduğundan hoşumuza giderdi"* diye bahsetmiştir⁶²¹.

⁶¹⁷ A. Osmanoğlu, 2019, s. 77-78.

⁶¹⁸ H. Kuruyazıcı, "Boğaziçi'nde de Tiyatrolar Vardı", **Geçmişten Günümüze Boğaziçi II**, İstanbul, 2008, s. 1097. M. And., **Başlangıcından 1983'e Türk Tiyatro Tarihi**, İstanbul, 2011, s. 132-133.

⁶¹⁹ BOA., ML.EEM., Yer: 707-70, H-27-07-1324.

⁶²⁰ A. Özuyar, **Sessiz Dönem Türk Sinema Tarihi (1895-1922)**, İstanbul, 2017, s. 17-18, 32-33.

⁶²¹ A. Osmanoğlu, 2019, s. 76.

İstanbul'da Tanzimat Dönemi'nde başlayan, I. Meşrutiyet Dönemi'nden itibaren müzik, sahne sanatlarında ve eğitimde ivme kazanan gelişmeler, sanat eğitimine de ilgiyi arttırmış özellikle konaklarda müzik dersleri verilmeye başlanmıştır. İkdam Gazetesi'nin 1896 tarihli bir ilânında Beşiktaş İhlamur Caddesi'nde 10 numaralı konutta, hem türkçe hem de Fransızca alafanga ve alaturka müzik derslerinin, piyano ve kanun muallimesi tarafından verildiği belirtilmiştir⁶²². Ayrıca Beşiktaş'taki konaklarda paşaların düğünlerinde ya da misafir davetlerinde kadınlardan oluşan bir fasıl heyeti ile kukla gösterisi yapan kişiler çağrılmaya başlanmış böylece sanat artık konutun içinde yer almıştır⁶²³. Ortaköy'de de Yahudi kanun ustası Faraci Efendi ve oğlu, Yahudi konutlarında fasıllar vermiş ve ayrıca Ortaköy Korosunu kurmuşlardır⁶²⁴.

Beşiktaş'ta bireyin ve toplumun sosyalleşmesinde etken olan tüm bu sanat pratiklerinin yanı sıra Beşiktaş'ta sosyalleşmede önemli rol oynayan diğer bir etkinlikte spor olmuştur. Beşiktaş Serencebey Yokuşu'nda Medine Muhafızı Osman Ferit Paşa'nın konağının bahçesindeki müştemilatta 1902 yılında çeşitli egzersizler yapmaya başlayan 26 genç, 1903 yılında konak bahçesine çeşitli spor aletleri getirerek "Beşiktaş Bereket Jimnastik Kulübü"nü kurmuşlardır. Spor kulübü, jimnastik, güreş ve halter eğitimcilerini bir araya getirmiş ancak dönemin hafiyeleri tarafından devlete karşı bir eylem olabileceği kuşkusuyla kulübe üye kişiler Beşiktaş Karakoluna çağırılmışlardır. Sultan II. Abdülhamid'e kulübün bir "idman mektebi" olduğu anlatıldıktan sonra kulüp faaliyetlerini sürdürebilmiş ve "Beşiktaş Terbiye-i Bedeniye Mektebi" adını almış, okul kimliğine bürünerek faaliyetlerine devam edebilmiştir. Bir süre sonra "Beşiktaş Osmanlı Jimnastik Kulübü" olarak adı değiştirilmiş, 1910 yılında tescil edilmesiyle de, ilk Türk spor kulübü olmuştur⁶²⁵.

⁶²² R. Kalender, 1978, s. 438.

⁶²³ M. Mezhepoğlu, **Dün Takvimde Biter Bir Cumhuriyet Ailesinin Tarihiçesi**, İstanbul, 2018, s. 33.

⁶²⁴ A. Kohen, 2011, s. 140-141.

⁶²⁵ C. Atabeyoğlu, "Spor", **Dünden Bugüne Beşiktaş**, İstanbul, 1998, s. 282-283.

Tanzimat Dönemi'nde hamam, kahvehâne, mesire yeri ve tiyatrodan oluşan sosyal mekânlara, I. Meşrutiyet'in ilânıyla birlikte gazino, yazlık bahçe, deniz kıyılarında kadınlara oluşturulan özel mekânlar, sinema ile spor kulübü eklenmiş, toplum hem sohbet hem de sanat ve spor etkinlikleriyle daha çok bir araya gelmeye başlamıştır.

5.2.1.2- İbadet Mekânları

19. yüzyılın başından itibaren kent dokusu içinde dini yapıların giderek azalan etkisi, Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde de sosyo-politik koşullar ve ideolojilerle şekillenen başkent mimari ortamında yerlerini profan mimariye özellikle eğitim ve sağlık yapılarına bırakmış olsa da padişahların varlıklarını ve güçlerini gösterme çabası haline gelen Cuma Selamlığı törenine katılmak için özellikle de güvenlik sebebiyle saray yakınında camiler yapılmıştır. Sultan II. Abdülhamid İstanbul'da birçok görkemli cami inşa ettirmek yerine tüm ülkeyi kapsayacak bir imâr politikası izleyerek diğer kent ve kasabalara yeni camiler inşa ettirmiş ya da mevcut camilerin bakımını yaptırmıştır. Sultan II. Abdülhamid kendinden önceki padişahlardan farklı olarak başkent dışında sadece kentlerin kalkınması için imâr faaliyetleri yapmamış aynı zamanda tüm Müslüman toplumu bir arada tutarak “*merkezi inanç birliği*” kurmayı amaçlamıştır ⁶²⁶.

Sultan II. Abdülhamid, süreç içerisinde ilâve edilen yapılarla büyük kompleks haline gelen Yıldız Saray-ı Hümayunu'ndan güvenlik sebebiyle uzaklaşmamak için saray girişine 1885 yılında Yıldız Hamidiye Cami'ni yaptırmıştır (bknz: Foto. 123). Yıldız Sarayı'nın ek yapılarından biri olan cami, Rum mimar Nikolaidis Jelpuyla tarafından inşa edilmiştir. İbadet mekânı dikdörtgen planlı yapılan, işlevselliğinden çok simgesel olarak tasarlanmış bir ahşap kubbesi bulunan, giriş bölümünü

⁶²⁶ H. İ. Eryılmaz, **Türkiye'deki II. Abdülhamid Camileri**, İstanbul, 2019, s. 5.

kaplayan taç kapının, arka cephede de uygulanarak bir motif gibi binaya hareket kazandıran ve kitlesiyle sivil mimari tasarıma daha yakın olan yapı da, Oryantalist ve Neogotik bezemelerin yoğun olarak görüldüğü eklektik bir üslup hâkim olmuştur. Yıldız Hamidiye Cami'nde de iki katlı olarak tasarlanan, doğu ve batı bölümlerinde dışarı taşan adeta saray görünümünde olan Hünkâr Kasrı ise ibadet mekânından daha geniş tutulmuştur. Cami, Osmanlı Devleti'nin klasik mimari anlayışı ve geleneksel cami planından farklı olarak fiziksel çevreyle uyum amacı güdülmeyen özgün bir anlayışla yapılmıştır⁶²⁷.

Yıldız Hamidiye Cami, toplumun ibadet mekânı olmaktan ziyade Sultan II. Abdülhamid'in özel ibadet mekânı işlevi görmüş, bu dönemde görkemli Cuma Selamlık törenlerine ev sahipliği yapmıştır. 19. yüzyıldan itibaren resmî bir tören haline gelen Cuma Selamlığı, Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde protokol kurallarıyla düzenlenen, yabancı konuk ve elçilerin davetiyesiz alınmadığı, katılan her görevlinin duracağı noktanın önceden belirlendiği etkileyici bir devlet merasimine dönüşmüştür. Sultan II. Abdülhamid'in hükümdarlığının ilk dönemlerinde genellikle Dolmabahçe Cami ve Beşiktaş Sinan Paşa Cami'nde törenler yapılmış, Yıldız Hamidiye Cami tamamlandıktan sonra düzenli olarak Cuma Selamlıkları burada gerçekleştirilmiş kimi zaman saraya yakın olan Ertuğrul Cami'nde de törenler düzenlenmiştir⁶²⁸ (bkz: Foto. 124-125-126). Sultan II. Abdülhamid'in tören için saraydan arabasıyla çıktığı anda önce selam borusu, sonrasında Hamidiye Marşı çalar ve askerlerin hep bir ağızdan "padişahım çok yaşa" sözleri arasında Sultan II. Abdülhamid Cami'ye ulaşırdı. Sultan, ibadetini tamamladıktan sonra yine bandonun çaldığı müzik eşliğinde sarayına döner böylece resmî törende tamamlanmış olurdu⁶²⁹.

⁶²⁷ D. Kuban, 2016, s. 640-641.

⁶²⁸ H. T. Karateke, **Padişahım Çok Yaşa, Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Merasimler**, İstanbul, 2017, s. 130.

⁶²⁹ N. Ayyıldız, **II. Abdülhamid Dönemi Saray Merasimleri**, İstanbul, 2008, s. 42.

Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde yabancı seyyah, yazar ve görevliler için Cuma Selamlığı merasimleri, güçlü Doğu imajının yansıtıldığı en etkileyici görsel an olduğundan, İstanbul'a gelen yabancılar öncelikle bu merasimi görmek istemişlerdir. Hindistanlı yazar Şibli Numani de daha görmeden duyduklarıyla muhteşem olarak tanımladığı Cuma Selamlığını seyretmeye gitmiş ancak davetiyesi olmadığı için içeri alınmamıştır. İlerleyen günlerde daha önce Hindistanda konsolos olan İstanbul Emniyetinden üst düzey bir yetkili aracılığıyla törene katılabiliştir. Yazar çok etkilendiği merasimin görkemi ve şatafatının ne yazıyla ne de sözle ifade edilemeyeceğini, alanda yer kalmadığını, insanların ağaçların üzerinden ya da diğer insanların omuzlarından bu merasime tanıklık etmeye çalıştığını anlatmıştır. Numani, “...Manzara karşısında kendimden geçtim. İçimde tarif edilmez bir neşe hissettim” demiştir⁶³⁰. 1894 yılında Max Müller ve eşi Georgina Adelaide Müller de, Sultan II. Abdülhamid tarafından davet edildikleri Cuma Selamlığı törenine katılmış ve önemli bilgiler vermişlerdir: “...Beşiktaş'a çıkan bütün yollar selamlığa gitmekte olan askeri kuvvetlerle dolu idi. ...Subaylar yol kenarındaki kahvelerin dış kısımlarında kahve ve sigaralarını içiyorlardı. ...Caminin tam karşısında sefaret mensuplarının merasimi seyredebilecekleri alçak beyaz bir binanın önünde durduk. ...Kapıda davetiyelerimizi vererek içeri girdik. ...Bir pencere önü bulabildik. Manzara çok ilginç ve canlı idi”⁶³¹. Selamlık törenine gelen yabancı elçiler, Hamidiye Cami'nin karşısında yer alan Mabeyn Binası'nın misafir dairesinden, yabancı ziyaretçiler ise bu binanın alt tarafında yer alan set üstünden ya da Seyir Köşkü denilen ayrı odaların yer aldığı yiyecek ve içecek servisinde yapıldığı bölümden töreni izlemişlerdir (bkz: Foto. 127). Yabancı elçiler ve ziyaretçiler törenden sonra genellikle Sultan II. Abdülhamid tarafından Çit Kasrı'nda ağırlandırlardır⁶³². 1901 tarihli bir

⁶³⁰ Ş. Nümani, **Seyahatnâme Sefernâme-i Rûm-u Şam-u Mısır**, Çev: Y. Karaca, İstanbul, 2016, s. 195-197.

⁶³¹ G. M. Müller, 1978, s. 39-41.

⁶³² A. Osmanoğlu, 2019, s. 65.

belgede, Cuma günü selamlık töreninden sonra, Avusturya-Macaristan, İtalya, Almanya, Romanya ve Felemenk sefirleri ile Sırbistan maslahatgüzarı padişahın huzuruna kabul edilmiştir⁶³³. 1905 yılında Cuma Selamlığı töreni sırasında Sultan II. Abdülhamid'e suikast girişimde bulunulmuş, padişah etki alanı dışındayken bomba patlamıştır. Bu olaydan sonra güvenlik önlemleri daha da arttırılmış, törenin izlenildiği seyir alanlarından bir kısmı yıktırılmıştır⁶³⁴. Cuma Selamlıkları aynı zamanda halkın istek ve şikayetlerini padişaha iletebilme olanağı sunmuştur. Sultan II. Abdülhamid hükümdarlığının ilk dönemlerinde dilekçeleri doğrudan halktan almış ancak sonraki yıllarda güvenlik sebebiyle dilekçeler görevliler tarafından toplanarak padişaha iletilmiştir⁶³⁵.

Beşiktaş'ta Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde 1887 yılında iki ayrı caminin daha inşa edildiği tespit edilmiştir. Bunlardan biri Yıldız Sarayı'nın arkasında yer alan Orhaniye Kışlası'nın içinde bulunan Orhaniye Camisi'dir. Cami, hünkar dairesi ile kışla yapısına bitişik tam orta noktaya üç katlı olarak konumlandırılmıştır. İbadet mekânı kare planlı, merkezi kubbeli olup caminin önünde yer alan bağımsız tasarlananan minaresiyle birlikte yapının bütünüyle eklektik üslup özelliklerini yansıttığı görülmüştür. Sultan II. Abdülhamid'in kışlalarda eğitimleri izlediği sırada ibadet mekânlarını kullandığı bilindiğinden hünkar dairesinin tasarımına önem verilmiştir. Bu dönemde inşa edilen bir diğer cami, Serencebey Yokuşu'nda küçük bir külliye içerisinde yer alan hem ibadet hem de ayinlerin yapılması için Sultan II. Abdülhamid tarafından Şazeli tarikatı şeyhi Hamza Zafir Efendi adına cami-tevhidhâne, hünkar dairesi ve selamlık birimi ile yapıdan bağımsız bir minareden oluşan Ertuğrul Cami'dir (bkz: Foto. 124). Yapının ibadet mekânı kare planlı, sekizgen revakla çevrili, iki katlı bir düzenlemeden ve çatı altına gizlenen bir

⁶³³ BOA., DH.MKT., Yer: 2344-1, H-13-01-1318.

⁶³⁴ M. Özyetgin-V. Engin-A. E. Yüksel, 2021, s. 503.

⁶³⁵ H. T. Karateke, 2017, s. 135, 140-141.

kubbeden oluşmuş, cami eklektik biçem anlayışıyla yapılmıştır⁶³⁶. Cami'nin geniş avlusu Cuma Selamlığı törenlerinde kimi zaman kullanılmıştır. Sultan II. Abdülhamid halifelik makamını güçlendirmek adına bazı islami lider ve tarikatlarla iyi ilişkiler kurmuş, dini-siyasi bir ideoloji olan Panislamizm politikasını manevi ve kültürel düzeyde uygulamıştır. Ertuğrul Cami'de aslında Panislamizm politikasının Osmanlı başkentinde ortaya çıkardığı simge bir yapı olmuş, mimari bir temsilde de bu politika gösterilmiştir. Ayrıca 1889 yılında Yıldız Sarayı civarında Asakir-i Şahane için ahşap bir cami inşa edildiği ve resmi açılış töreni de yapıldığı bir belgeden tespit edilmiştir⁶³⁷.

Sultan II. Abdülhamid Beşiktaş'ta sadece yeni cami inşa ettirmemiş aynı zamanda küçük mahalle camilerine de geniş çaplı onarım ve çeşitli eklemeler yaptırmıştır. 15. yüzyıl sonlarında Beşiktaş'ta Türkler tarafından kurulan ilk mahallelerden biri olan Rum Ali Mahallesi'nde yer alan Rum Ali Cami'nin 1889 yılında bazı bölümleri tamir edilmiştir. Vişnezade Mahallesi'nde bulunan ilk olarak 1876 yılında inşa edilen Raif Ağa (İclâliye) Cami, 1891 yılında yenilenmiş ve genişletilmiştir. Sinan Paşa Mahallesi'nde 1622 yılında yaptırılan Kaptan İbrahim Ağa Cami (Sormagir Odaları Mescidi) ise 1899 yılında duvarları kâgir, çatısı ahşap olarak yeniden yapılarak güçlendirilmiştir⁶³⁸.

Beşiktaş'ta dini mimari içerisinde değerlendirebileceğimiz mezar anıtı olan iki türbe yapısı da tespit edilmiştir. 1904 yılına ait bir belgede, Şazeli Dergahı bitişiğindeki bahçeye defnedilen Şeyh Zafir Efendi'nin kabri üzerine bir türbe ve çeşme yaptırılarak, masraflarının Hazine-i Hassadan karşılanacağı belirtilmiştir⁶³⁹. Sultan II. Abdülhamid'in Saray'ın Başmimarı Raimondo D'Aranco'ya, Şeyh Zafir adına bir külliye olarak inşa ettirdiği yapıların arasında yer alan türbe, geleneksel

⁶³⁶ M. Özyetgin-V. Engin-A. E. Yüksel, 2021, s. 504-505, 509-510.

⁶³⁷ BOA., HH.İ., Yer: 74-36, H-20-07-1306.

⁶³⁸ BOA., Y.MTV., Yer: 36-37, H-21-03-1306. T. Öz, II. Cilt, 1965, s. 55, 60.

⁶³⁹ BOA., HH.İ., Yer: 164-63, H-08-07-1321.

Osmanlı üslubuyla Art Nouveau üslubunu birleştiren, mimarın imge dünyasının yansıması olarak ortaya çıkan bir yapı olmuştur. Türbe, kare planlı, kübik bir görünümde, soğan kubbeli, taş ve tuğla malzeme bir arada kullanılarak inşa edilmiştir. Yapının, doğu cephesi dışında, diğer cephelere konumlandırılan, kemerle sonlandırılmış, üzerleri yarım daire şeklinde bir mermer saçakla tamamlanmış dar ve uzun pencereler, geometrik bir kurguyla düzenlenmiştir. Pencereler, yivli silmelerle çevrilmiş, silmelerin yanına kabartmalı kare parçalarla üçgen bir kompozisyon oluşturulmuştur. Cephe boyunca uzayan ve cepheyi ikiye bölen pencerelerin her iki yanında kare pencereler yer almış, cephelerin köşelerinde ise yivli silmelerle çevrili, kıvrımlarla birleşen geometrik süsleme öğelerinin bulunduğu üçgen köşe kuleleri ve kıvrımlı hatların oluşturduğu bitkisel motiflerle bezenmiştir⁶⁴⁰. Yapı, Art Nouveau üslup özelliklerini barındıran, Osmanlı mimarisi öğelerinden de izler taşıyan özgün bir tasarımın ifadesi olarak öne çıkmıştır. (bknz: Foto. 128). Beşiktaş'ta Pervititch haritasında, Barbaros Hayreddin Paşa Türbesi'nin ön tarafında Beşiktaş Caddesi'ne bakan cephede altıgen planlı bir türbenin daha olduğu görülmüştür. 1907 yılında Beşiktaş Muhafızı Hasan Paşa türbesinin inşa masraflarının ödendiğini konu alan bir belge tespit edilmiş, İsmail Müştak Mayakon'un da Hasan Paşa'nın Sultan II. Abdülhamid'in talimatıyla Barbaros'un mezarına defnedildiği ifadesini notları arasına yazmış, türbenin 1905 yılında vefat eden Beşiktaş Karakol Komutanı Hasan Paşa için inşa edildiği anlaşılmıştır⁶⁴¹.

⁶⁴⁰ A. Batur, "Şeyh Zâfir Külliyesi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, 39. Cild, İstanbul, 2010, s. 79-80. M. B. Tanman, "Ertuğrul Tekkesi", **Dünden Bugüne Beşiktaş**, İstanbul, 1998, s. 193.

⁶⁴¹ BOA., BEO., Yer: 3537-265222, H-29-03-1327. İ. M. Mayakon, 2010, s. 112. R. E. Koçu, "Beşiktaş İskelesi Mescidi", **İstanbul Ansiklopedisi**, Beşinci Cild, İstanbul, 1961, s. 2582. E. Karakaya, "Yedi Sekiz Hasan Paşa Türbesi", **Dünden Bugüne Beşiktaş**, İstanbul, 1998, s. 209.

5.2.1.3- Kamusal Mekânlar

İstanbul'da kentin topografyasına hâkim noktalara anıtsal askeri binaların inşa edilmesiyle başlayan kentsel mekânın değişimi ve dönüşümü, Meşrutiyet'in ilânından sonra devleti temsil eden kamu yapılarının Osmanlı topraklarındaki diğer kentlerde yaygınlaşarak inşa edilmesiyle devam etmiştir. Kentlerde devletin varoluş simgesi olan, toplumla görsel bir iletişim bağı oluşturan ve devletin fiziksel temsilcisi olan kamu yapıları, değişen yönetim yapısı, teknolojik gelişmeler ve yeni ihtiyaçlar doğrultusunda hızla artarak diğer kentlerin merkezinde de yeni mekânsal kurgular oluşturmuştur.

Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde askeri, idarî ve özellikle eğitim alanında inşa edilen bir mimari ifade haline gelen kamu yapılarıyla, merkezi otoriteyi güçlendirerek kurumsallaşma hedeflenmiştir. Bu dönemde yaygınlaşan genellikle kent merkezinin odak noktalarına inşa edilen saat kuleleri ya da bir yapının cephesine konumlandırılan saatler de çeşmelerle birlikte mekânsal kurgunun bir parçası olmuştur. Meşrutiyet'in ilânından sonra bütün Osmanlı kentlerine yayılan kamusal yapılarla mekânların dönüştürülmesi, İstanbul'da Tanzimat'ın ilânından itibaren dönüşümün ve hükümdarlığın merkezi olan Beşiktaş'ta da etkilerini göstermiştir.

5.2.1.3.1- Askeri Yapılar ve Karakolhâneler

Sultan II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı'na yerleşmesiyle birlikte hem sarayın hem de kentin güvenliğini sağlamaları amacıyla sarayın kuzeybatı ve kuzeydoğusuna kışla binaları konumlandırılmıştır. Yıldız Sarayı kompleksinin kuzeydoğusunda sarayın dış duvarlarına paralel olarak Ortaköy yönünde 1885 yılında Orhaniye Kışlası yapılmış, kışla; cami, silahhâne, hamam, çeşme ve ahır gibi ek yapılardan oluşmuştur. Yapı, Neoklasik üslupta, U şeklinde avlulu bir planlamayla iki katlı kâgir

olarak inşa edilmiştir. Kışla binasının, basık kemerli büyük giriş kapısının iki yanında sekizgen planlı, sivri külahla örtülü nöbetçi kulübeleri yer almıştır. Orhaniye Kışlası, önceki dönemlerde yapılan anıtsal kışla binalarına göre daha gösterişsiz olarak oldukça sade inşa edilmiştir⁶⁴². Yıldız Sarayı'nın kuzeybatısında Beşiktaş yönünde, 1887 yılında yapıldığı düşünülen Ertuğrul Kışlası ise bir çok ek yapıdan oluşmuştur. Ertuğrul Kışlası'na ilişkin dönem plan ve haritalarından, yapıların bulunduğu arazi üzerine dikdörtgen planlı, yatay ve dikey olarak konumlandırılmış yapının, klasik kışla mimarisi özelliklerini gösterdiği anlaşılmıştır. Ertuğrul Kışlası'nın yanına dikdörtgen planlı, tek katlı ve ahşap malzemeyle inşa edilmiş, birbirinden bağımsız basit yapılardan oluşan Yıldız Askeri Hastahânesi'nin binalarında konumlandırılmıştır⁶⁴³ (bknz: Harita 26). Osmanlı Devleti'nin savaştığı cephelerde yaralanan askerlerin getirilerek tedavi edildiği Çırağan Sarayı dairelerinden birinde 1878 yılında oluşturulan hastahâne ile aynı dönemde Yıldız Sarayı yakınında da "Guzât-ı Mecerûhin Hastahânesi" adıyla bilinen askeri hastahâne kurulmuş, bu hastahâne muhtemelen Yıldız Askeri Hastahânesi'nin temelini oluşturmuştur⁶⁴⁴. Ayrıca Alman Mavileri haritası ve Pervititch haritası anahtar paftasında, Yıldız Saray kompleksi içerisinde dikdörtgen planlı olup aynı zamanda ayrı bir mekâna açılan L biçiminde konumlandırılan Muzika-yi Hümayun Kışlası'nın da yer aldığı görülmüştür (bknz: Harita 27-28). Hassa Ordusunda üçüncü alayda bulunan saraya bağlı birlikte, askeri saray bandosu, orkestrası ve opera çalışanları görev almış aynı zamanda saray tiyatrosu sanatçılarıyla birlikte Muzika-i Hümayun Kışlası'nda ikâmet etmişlerdir⁶⁴⁵.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Beşiktaş ve Ortaköy'de artan saray ve köşkler, askeri ve polis karakollarının inşa edilmesini sağlamış, Sultan II.

⁶⁴² A. Çiftçi, 2008, s., 604-605. M. Özyetgin-V. Engin-A. E. Yüksel, 2021, s., 470. D. Kuban, 2016, s. 557.

⁶⁴³ M. Özyetgin-V. Engin-A. E. Yüksel, 2021, s. 472-475, 487.

⁶⁴⁴ T. C. Göncü, 2019, s. 173.

⁶⁴⁵ M. Özyetgin-V. Engin-A. E. Yüksel, 2021, s. 476.

Abdülhamid'in Yıldız Sarayı'nı hem ikametgâh hem de yönetim merkezi olarak kullanmaya başlamasıyla çevrede yeni karakollar yapılmıştır. Yıldız Saray kompleksinin dış duvarlarına bitişik konumda, Neoklasik üslupta, L şeklinde, iki katlı ve kâgir olarak 1886 yılında bir askeri karakol inşa edilmiştir. Yapının, giriş kapısına dört mermer sütunun taşıdığı sahanlıklı ve çift kollu merdivenle erişilmekte olup cephelerde basık ve yarım daire kemerli pencereler yer almıştır. Sultan Abdülaziz Dönemi'nde yaptırılan Yıldız Köşkü Karakolu da Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde yenilenmiştir. 1886 yılına ait bir belgeden Yıldız Sarayı civarındaki karakolhânenin cephesinin yeni inşa edilen karakola benzetilmesine yönelik bir keşif defteri hazırlandığı görülmüştür⁶⁴⁶.

1845 yılında kurulan polis teşkilatı, resmî olarak Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde kurumsal kimliğine kavuşmuştur. 1879 yılında Zaptiye Nezareti'nin kurulmasıyla mülki bir makama bağlanan polis ile askeri makama bağlanan jandarma birbirinden ayrı iki bağımsız kuvvet olmuş ve 1881 yılında ise kentin güvenliğinin sorumluluğu polis teşkilatına verilmiştir⁶⁴⁷. Sultan Abdülaziz Dönemi'nde kâgir olarak ve genişletilerek yeniden inşa edilen Beşiktaş Karakolu'nun karakol komutanı olan Hasan Paşa, Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde önemli olaylarda başarı sağlamış, hükümdarın en güvenilir kişileri arasında yer almış, Beşiktaş Karakolu'da bu dönemde Hasan Paşa Karakolu olarak anılmaya başlanmıştır. Sultan II. Abdülhamid'in desteği ile Hasan Paşa Beşiktaş'ın en güçlü aktörü olmuş, tüm semtin korunmasını ve düzenini sağlamıştır. İsmail Müştak Mayakon'da Hasan Paşa'nın sorumluluğundaki Beşiktaş'ı ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır: "*Hasan Paşa Deresi'nden İhlamur'a ve Yeni Mahalleye, Ortaköy'den Şale Köşkü'nün kapısına, Serencebey Yokuşunun başlangıcından Yıldız Civarına kadar*

⁶⁴⁶ BOA., Y.MTV., Yer: 20-46, H-21-06-1303.

⁶⁴⁷ F. Ergut, **Modern Devlet ve Polis-Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Denetimin Diyalektiği**, İstanbul, 2021, s. 140-142.

bütün evler Hasan Paşa Karakolu'nun idaresi altındadır. ...Ne mahkemelerin, ne icra dairelerinin ...ne de İstanbul zabıtasının hükmü geçmez". Mayakon, Beşiktaş'taki mahallelerde kirasını ödemeyen kişilerin Hasan Paşa'nın emriyle evden çıkartıldığından, yeni ev kiralamak isteyenlerinde önce Hasan Paşa Karakolundan belge aldığından bahsetmiştir. Bu dönemde Beşiktaş'ta kirada oturmanın bile Hasan Paşa'nın iznine bağlı olduğu anlaşılmıştır. Beşiktaş sokaklarında çoğunlukla Yıldız Sarayı'na gidenleri izleyerek Hasan Paşa'ya bilgi veren hafiyeler dolaşmış ya da kimsenin gitmeyeceği harap bir evin alt katında terzi ve kunduracı gibi dükkânlar oluşturularak hafiyeler gözcülük yapmışlardır⁶⁴⁸.

5.2.1.3.2- Eğitim Yapıları

Tanzimat ve Islahat Fermanlarıyla Müslüman ile gayrimüslim vatandaşlar için lâik ve merkezi bir eğitim sisteminin adımları atılmış, Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde eğitim devletin en önemli kamu hizmeti haline gelerek merkezi eğitim sistemi düzenlenmiş ve tüm Osmanlı kentlerinde okullar açılarak eğitim yaygınlaştırılmıştır. Modernleşme ve değişim sürecine yön veren parametreler içinde sadece eğitimle tüm topluma ulaşabileceği fark edilerek bu yönde ilerleme sağlanmıştır. 1876 yılında Meşrutiyetle birlikte yürürlüğe giren Anayasa da ilkokul zorunlu hale getirilmiş, herkesin özel ve genel eğitim alabileceği konusu maddeler altına alınmıştır⁶⁴⁹. Sultan II. Abdülhamid'in hükümdarlığı boyunca meslek ve sanat okulları, kızların eğitimi için okullar, özel eğitime yönelik sağır, dilsiz, körler okulu, Türk, azınlık ve yabancı özel okullar ile yüksek okullar kurulmuştur⁶⁵⁰.

⁶⁴⁸ İ. M. Mayakon, 2010, s. 111-112.

⁶⁴⁹ Ö. F. Yelkenci, 2010, s. 92-93.

⁶⁵⁰ Y. Akyüz, 2020, s. 225-226, 238, 240, 252-253.

Osmanlı Devleti'nin idaresinde olan diğer kentlerde olduğu gibi Beşiktaş'ta da bu dönemde eğitim kurumları çoğalmış, farklı eğitim kurumları oluşmuştur. Sıbyan mektebi olan ilkokullara iptidaiye mektebi denilmeye başlanılmış, 1881 yılında semtte Beşiktaş İptidai adıyla bir okul açılmıştır. 1883 yılında Beşiktaş'ta 15 erkek, 20 kız okulu, 1886 yılında 28 erkek, 11 kız okulu olduğu, 1888 yılında ise yeni bir idadi okul açıldığı tespit edilmiştir. İstanbul'da rüşdiye okullarına ilginin artmasıyla "Merkez Rüşdiye" olarak tanımlanan içinde hazırlık sınıfında olduğu 10 yeni büyük okul yaptırılmış, 1904 yılında Beşiktaş Merkez Rüşdiyesi de bu okullar arasında yer almıştır. Beşiktaş'ta özel okullarda faaliyet göstermiş, 1882 yılında Mekteb-i Hamidi, 1883 yılında kız ve erkek öğrencilerinin bir arada eğitim gördüğü Mekteb-i Osmani, 1904 yılında erkek öğrenciler için Afitâb-i Maarif Rüşdiyesi⁶⁵¹, Mekteb-i Uhuvvet, 1908 yılında Şemsü'l Mekâtib gibi özel öğretim yapan okullar kurulmuştur⁶⁵².

I. Meşrutiyet'in ilânından Osmanlı Devleti'nin sona ermesine kadar hem İstanbul'da hem de diğer kentlerde tip proje olarak yeni kâgir okul binaları inşa edilmiş ancak Beşiktaş'ta çok fazla okul açılmasına rağmen bu döneme ilişkin görsel belgelerde Müslümanların eğitimi için yeni yapılan bir tane okul binasına rastlanılmıştır. 1922 tarihli Beşiktaş Pervititcih haritasında 4 numaralı paftada Beşiktaş Caddesi üzerinde Sinan Paşa Camisi'nin karşısında kâgir bir Türk okulu olduğu tespit edilmiştir (bknz: Harita 11). 1892 tarihli fotoğrafta da detaylı olarak görülen okul binasının üç katlı olduğu, cephelerde dikdörtgen pencere açıklıklarının bulunduğu ve zemin katında dükkânların yer aldığı anlaşılmıştır (bknz: Foto. 129). Beşiktaş semtinde Müslüman öğrenciler için çok fazla yeni okul binası yapılamamasını aslında arşiv belgeleri açıklar niteliktedir. Örneğin; 1902 yılında rüşdiye mektebinde de öğrenci sayısı arttığından yeni bir bina yapılmak istenmiş

⁶⁵¹ B. Kodaman, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, Ankara, 1991, s. 72, 75, 98, 100, 118, 121.

⁶⁵² N. Sakaoğlu, 1998, s. 262.

fakat Beşiktaş'ta yer olmadığı için, okul binasının kiralananak tamir edilmesinin daha uygun olacağına karar verilmiş⁶⁵³; 1911 yılında ise rüşdiye mektebi inşa edilmek üzere alınmak istenen Akaret-i Seniyye'nin bitişiğindeki arsa bedelinin yüksek olmasından dolayı konak satın alınması daha yerinde görülmüştür⁶⁵⁴. Beşiktaş'ın 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yoğun bir yerleşim yeri haline gelmesi ve talep edilen bir semt olması boş arsaların azalmasına ve arsa fiyatlarının artmasına yol açmıştır.

Beşiktaş semtinde okula dönüştürülen kimi konutlara belgelerde rastlanılmıştır. 1892 yılında Hamidi Mektebi'nin Kaptanzade Hasan Paşa konağında karma eğitime başladığı⁶⁵⁵, 1899 yılında Beşiktaş Mekteb-i Hamidi için kiralanan konutun kira bedelinin ödenmesi gerektiği,⁶⁵⁶ 1905 yılında Beşiktaş Rüşdiye Mektebi olarak kullanılması uygun olan Halid Efendizade İsmail Bey konağının gerekli tadilatının yapılarak eksikliklerinin tamamlanması belgelerde belirtilmiştir⁶⁵⁷. Beşiktaş'ta genellikle boş bulunan konutlar eğitim kurumuna çevrilmiş olsa da 1878 yılında Dolmabahçe Cami'nin bir bölümünün okul olarak kullanılması dikkat çekici olmuştur. Belge de rüşdiye ve sıbyan mekteblerinin Rumeli'den göç eden muhacirlerin iskanına tahsis edilmesi sebebiyle Beşiktaş Rüşdiyesi öğrencilerinin geçici olarak Dolmabahçe Cami'nin Valide Dairesinde eğitim görmelerine onay verilmiştir⁶⁵⁸. Yazar, Fuat Toprakoğlu'da Şenlik Dede Sokağı'nın yakınında bir konakta, eğitim gördüğünü ifade etmiştir⁶⁵⁹.

Osmanlı Devleti'nin ilk toplu konut örneği olan Akaretler Sıra Ev'de yer alan kimi konutların da okullar için tahsis edildiği anlaşılmıştır. 1881 yılında Beşiktaş'ta

⁶⁵³ BOA., MF.İBT., Yer: 108-76, H-22-09-1319.

⁶⁵⁴ BOA., MF.İBT., Yer:339-23, H-19-09-1329.

⁶⁵⁵ N. Sakaoğlu, 1998, s. 262.

⁶⁵⁶ BOA., BEO., Yer:1244-93256, H-07-08-1316.

⁶⁵⁷ BOA., MF.İBT., Yer: 155-55, H-13-11-1322.

⁶⁵⁸ BOA., MF.MKT., Yer: 53-101, H-17-02-1295.

⁶⁵⁹ O. F. Toprakoğlu, 1979, s. 23-24.

Akaret-i Seniyye'den olup askeri rüşdiye olarak kullanılan hanenin yetersiz gelmesinden dolayı bitişiğindeki hanenin mektebe ilâve edilmesi⁶⁶⁰, 1892 yılında Beşiktaş Hamidiye okul binasının kız ve erkek mektebi öğrencileri barındırmaya yetersiz olduğundan Akarat-ı Seniyye'den iki ev, bir dükkan kiralanması⁶⁶¹, yine 1892 yılında Beşiktaş'taki Akarat-ı Seniyye'den bir kaçının aşiret çocukları için mekteb haline dönüştürülmesi⁶⁶², 1904 yılında Beşiktaş İnas Rüşdiyesinin Akaret-i Seniyye'den beş ve dokuz numaralı hanelere taşındığı⁶⁶³, 1904 yılında Beşiktaş Rüştiye binasının sağlığa uygun olmaması nedeniyle Hazine-i Hassa akaratından daha önce Aşiret Mektebi olarak kullanılan binaya taşınması⁶⁶⁴ uygun görülmüştür.

Beşiktaş'ta onarımı yapılan okul binalarını da belgelerden izlemek mümkün olmuştur. 1898 yılında Beşiktaş'ta Kaptan İbrahim Paşa Cami ile dahilindeki mektebin tamir masraflarının Hazine-i Hassa veznesi tarafından ödendiği, 1900 yılında mektebin onarımı sırasında genişletildiği, 1901 yılında onarımları tamamlanan cami ve mektebin resmi açılış töreni yapılacağı⁶⁶⁵, 1903 yılında Beşiktaş Şenlikdede Mahallesi'nde yer alan ibtidaiye mektebinin tamir edildiğini ve açılış töreninin yapıldığı⁶⁶⁶ ve 1903 yılında Beşiktaş askeri rüşdiye binasının tamir edildiği anlaşılmıştır⁶⁶⁷. Devlet arşivlerinden semtteki Müslüman okullarına yönelik; 1883 yılında Rum Ali Mahallesi'nde bir mekteb inşa edilmek istendiği⁶⁶⁸, 1896 yılında Beşiktaş'ta Büyük Esmâ Sultan Mektebi'nin faaliyet gösterdiği⁶⁶⁹, 1908 yılında

⁶⁶⁰ BOA., MB.İ., Yer: 86-74, H-29-12-1298.

⁶⁶¹ BOA., Y.MTV., Yer: 58-38, H-17-06-1309

⁶⁶² BOA., İ.MMS., Yer: 131-5638-H-02-12-1309.

⁶⁶³ BOA., MF.İBT., Yer: 140-83, H-03-09-1321.

⁶⁶⁴ BOA., MF.İBT., Yer: 133-31, H-02-02-1321.

⁶⁶⁵ BOA., ML.EEM., Yer:321-6, H-20-07-1315; BOA., HH.İ., Yer: 124-14, H-10-01-1317; BOA., HH.İ., Yer: 131-67, H-24-08-1318.

⁶⁶⁶ BOA., MF.MKT., Yer: 629-21, H-12-06-1320.

⁶⁶⁷ BOA., Y.MTV.,Yer: 234-57, H-06-06-1320.

⁶⁶⁸ BOA., Y.PRK.AZJ., Yer: 7-21, H-29-12-1300.

⁶⁶⁹ BOA., EV.d. Yer: 28500, H-26-07-1313.

Beşiktaş Akaretler’de Mekteb-i Terakki adıyla açılmak istenen okulla ilgili zabıtaca yapılan tahkikatta bir sakınca görülmediği gibi bilgilere de ulaşılmıştır.

Beşiktaş ve Ortaköy’de bu dönemde gayrimüslim öğrencilere yönelik okullar da kurulmuştur. 1881 yılında Ortaköy’de bir Rum okulu açılmış⁶⁷⁰, 1904 yılında Beşiktaş Köyiçi Rum Ortodoks Kilisesi’nin yanında olan ahşap rum okulu da harap halde olduğu için yerine yeniden okul yapılmasına karar verilmiştir⁶⁷¹. Okul bu süreçte başka bir yere nakledilmiş⁶⁷², okul alanını genişletmek için de Köyiçi kilise meydanındaki haneler satın alınmış ve yeni bir okul inşa edilmiştir⁶⁷³. Rum Ortodoks okulu kareye yakın bir planda yapılmış, zemin kat, iki ana kat ve çatı katından oluşmuş, ön cephede birinci kat cumba şeklinde bir çıkma ile hareketlendirilmiş, iki katta dikdörtgen pencere açıklıkları yer almış, genel olarak sade bir mimari anlayışla inşa edilmiştir (bknz: Foto. 130). Ortaköy’de yaşayan Yahudi erkek öğrenciler için de 1881 yılında bir okul açılmış, 1882 yılında kız öğrencilerle birlikte okul karma eğitime geçmiştir ⁶⁷⁴. İstanbul’un bir çok semtinde Yahudi öğrencilere modern eğitimin verildiği bir okul modelini faaliyete geçiren Alliance Israelite Universelle Vakfı Ortaköy Musevi Mektebi’nde de bu eğitim modelini uygulamıştır. 1906 yılında Ortaköy Musevi Mektebi’nin harap olması üzerine alanda yeni bina yapılmış, teneffüs alanına yapılan bir binanın ise ileride mektebe çevrilmemesi için gerekli tedbirlerin alındığı belirtilmiştir⁶⁷⁵. Musevi Mektebi, dikdörtgen planlı, kâgir ve zemin kat üzerinde iki kat olarak inşa edilmiş, batı, güney ve kuzey cephede üç kat boyunca üçer adet simetrik, çevresi tuğla söveli pencere açıklıkları yer almış, doğu cephede ise merdiven sahanlıklarına denk gelen yerlerde pencerelerde simetri bozulmuş, cephe duvarlarında tuğla malzemeler kullanılarak yapı genel olarak sade bir anlayışla

⁶⁷⁰ N. Sakaoğlu, 1998, s. 253.

⁶⁷¹ BOA., DH.MKT., Yer: 739-80, H-23-04-1321

⁶⁷² BOA., MF.MKT., Yer: 718-73, H-20-04-1321.

⁶⁷³ BOA., BEO., Yer: 2110-158227, H-11-04-1321.

⁶⁷⁴ N. Kuran, **Arşiv Belgeleriyle Alliance Israelite Universelle İstanbul Okulları**, Ankara, 2020, s. 110.

⁶⁷⁵ BOA., MF.MKT., Yer: 866-4, H-18-04-1323. BOA., MF.MKT., Yer: 829-21, H-25-11-1322.

tasarlanmıştır⁶⁷⁶ (bknz: Foto. 131). 1903 yılında Ortaköy'de Musevi çocuklarına eğitim veren sağlık kurallarına uygun olmayan ruhsatsız okullar ile gayrimüslim şahıslar tarafından ilgili makamlardan izin alınmadan Ortaköy de Yenimahalle Sokağı, Ermeni Kilisesi Sokağı ve Kayıkçı Sokağı'nda açılan yabancı okullar, Maarif Nezareti'nin uyarısıyla kapatılmıştır⁶⁷⁷. Ortaköy'de yaşayan bir diğer gayrimüslim Ermeniler ise bu dönemde yeni okul binası inşa etmemiş, 1906 yılında Ortaköy'deki Ermeni erkek mekteb binasının onarım geçirdiği anlaşılmıştır⁶⁷⁸.

Beşiktaş ve Ortaköy'deki gayrimüslim okullara gelir sağlamak için cemaatlerin gerekli makamlardan izin alarak çeşitli aktiviteler düzenlediği tespit edilmiştir. 1893 yılında Ermeni Kilisesi bitişiğindeki Ermeni İnas Mektebi yararına balo yapıldığı⁶⁷⁹, 1897 yılında Ortaköy Ermeni Kilisesi yanındaki Surp Tarkmanças Ermeni Mektebi için kilise tarafından balo düzenleneceği⁶⁸⁰, 1895 ve 1898 yıllarında Beşiktaş ve Ortaköy'de Rum Mektepleri yararına balo düzenlenmesinde bir mahsur olmadığı⁶⁸¹, 1904 yılında ise erkek ve kız mekteplerinin bütçe açığını kapatmak için balo yapıldığı⁶⁸² ve 1907 yılında Ortaköy Alliance Israelite Mektebi yararına Musevi Cemaati arasında müsamere düzenlendiği anlaşılmıştır⁶⁸³.

19. yüzyıl sonlarında Ortaköy de sadece azınlıklara ait okullar değil aynı zamanda yabancı ülkelerin kurdukları eğitim kurumlarında var olduğu tespit edilmiştir. 1922 tarihli Beşiktaş Pervititcih haritasında 4 numaralı paftada Beşiktaş Caddesi üzerindeki Türk okulunun birleşiminde Ecole du Bonheur adında bir Fransız

⁶⁷⁶ Ü. Erdim, **İstanbul'daki Musevi Okulları ve Koruma Sorunları, Ortaköy ETZ Ahayim Sinagogu Mesevi Mektebi Örneği**, İstanbul Kültür Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Programı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019, s. 27, 62.

⁶⁷⁷BOA., MF.MKT., Yer: 630-37, H-23-02-1320. BOA., DH.MKT., Yer: 521-7, H-03-03-1320.

⁶⁷⁸ BOA., DH.MKT., Yer: 1029-65, H-10-10-1323.

⁶⁷⁹ BOA., MF.MKT., Yer: 160-92, H-20-07-1310.

⁶⁸⁰ BOA., MF.MKT., Yer: 326-70, H-11-02-1314.

⁶⁸¹ BOA., MF.MKT., Yer: 250-37, H-19-08-1312. BOA., MF.MKT., Yer: 384-49, H-02-09-1315.

⁶⁸² BOA., DH.TMIK.M., Yer: 162-12, H-14-11-1321.

⁶⁸³ BOA., MF.MKT., Yer: 944-67, H-11-06-1324.

Okulu tespit edilmiştir (bknz: Harita 11). 1892 tarihli fotoğrafta da görülen okul binasının üç katlı olduğu, geriye doğru kademeli olarak bölümlendirilen ön cephesinde dikdörtgen pencere açıklıklarının bulunduğu, çatısında ahşap parabetler ile zemin katında dükkânların ve hemen önünde bir havagazı fenerinin yer aldığı anlaşılmıştır (bknz: Foto. 129). 1897 yılında on iki yaşındayken İstanbul'a gelen Ermeni Hagop Mintzuri de anılarında Ortaköy'de ahşap konutların olduğu sokakta konutlardan birinin *Ecole Française* denilen bir Fransız okulu olarak hizmet verdiği, sınıfında kız ve erkek öğrencilerle birlikte eğitim gördüğünü anlatır⁶⁸⁴.

Osmanlı Devleti'nin okullardan sonra önemli bir eğitim kurumu da kütüphaneler olmuştur. Medrese ve cami kütüphaneleri devletin ilk kuruluşundan beri bir çok Osmanlı kentinde kurulmuştur. Beşiktaş'ta da 20. yüzyıl başında kütüphane ve özel kitaplıkların kurulduğu tespit edilmiştir. İlk olarak Beşiktaş ve Ortaköy arasında Çırağan Sarayı'nın arkasında yer alan Yahya Efendi Tekkesi'nin avlusunda 1901 yılında dikdörtgen planlı, tek katlı basit bir yapı olan Hacı Mahmud Efendi Kütüphanesi oluşturulmuştur⁶⁸⁵. Beşiktaş'ta saray mimari Raimondo D'Aranco tarafından dekoratif bir üslup anlayışı olan Art Nouveau akımı ile yapılan Şeyh Zafir Külliyesi'nin parçası olarak 1904 yılında bir kütüphane inşa edilmiştir⁶⁸⁶. Özel bir kitaplık olan kare planlı ve kubbeyle örtülü yapıya türbenin oluşturduğu bir bağlantı koridoru ile giriş sağlanmıştır. Kitaplığın cephelerinde konsollu çıkmalılar, çiçek kabartmalarıyla süslü yarım kürelerin örttüğü ve üzerlerinde düzensiz sıralanan dairesel bezeme öğelerinin olduğu kübik köşe kuleleri yer almıştır⁶⁸⁷. Kütüphane, akıcı biçimlerin oluşturduğu estetik ve görsel bir kaygının ürünü olarak tasarlanmıştır (bknz: Foto. 132).

⁶⁸⁴ H. Mintzuri, 2018, s. 83, 85.

⁶⁸⁵ M. B. Tanman, "Yahya Efendi Tekkesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 7, İstanbul, 1994, s. 409-410.

⁶⁸⁶ BOA., HH.İ., Yer: 168-70, H-16-12-1321.

⁶⁸⁷ A. Batur, 2010, s. 79-80.

19. yüzyıl sonunda Yıldız Saray kompleksi içerisinde de hizmet veren kütüphaneler olduğu belgelerden tespit edilmiş, Osman Nuri de sarayda dört kütüphane olduğunu belirtmiştir⁶⁸⁸. Belgelerde Kütüphane-i Hümayun olarak anılan kütüphane dikdörtgen planlı, tek katlı, kâgir ve sade bir yapı olarak inşa edilmiştir⁶⁸⁹. Kütüphanelerden birinin Sultan II. Abdülhamid'in kendine ait özel kütüphane olduğu anlaşılmıştır⁶⁹⁰. Sultan II. Abdülhamid sarayda kabul ettiği yabancı misafirlerinin özel kütüphanesini görmelerini istemiştir. 1886 yılında saray bahçesinin ortasında bir köşk'ün içerisindeki kütüphaneyi gören Amerikalı diplomat Samuel Sullivan Cox, kitapların hepsinin kırmızı bir deriyle kaplanmış olduğunu, bu durumun görsel olarak etkileyici bir harmoni oluşturduğundan söz etmiştir⁶⁹¹. Max Müller ve eşi de, Sultan II. Abdülhamid'in özel kütüphanesini gezmiş, Müller yapıyı; "...çok büyük tek odalı köşk..." olarak tanımlamış sonrasında kütüphanenin düzenli kataloğundan, koleksiyonun çeşitliliğinden ve zenginliğinden bahsetmiştir⁶⁹².

5.2.1.3.3- Ulaşım Yapıları

İstanbul'da 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren önce deniz ulaşımında sonrasında kara ulaşımında başlayan gelişmeler sadece kent içi toplu taşımacılığın gelişmesini sağlamamıştır. Aynı zamanda buharlı vapurların durakları olan iskeleleri kentin birer meydanı haline getirerek sosyal yaşam alanı oluşturmuş, yalnızca yaya olarak devam edilen kara ulaşımında atlı tramvay ve omnibüslara geçilerek mesafeler

⁶⁸⁸ BOA., Y.PRK.HH., Yer: 21-43, H-22-11-1306. BOA., Y.PRK.HH., Yer: 23-07, H-04-12-1307. BOA., HH.d., Yer: 31946, H-05-10-1314. BOA., HH.İ., Yer: 119-23, H-14-06-1316. BOA., HH.İ., Yer: 169-72, H-19-01-1322. O. Nuri, 1998, s. 24.

⁶⁸⁹ M. Özyetgin-V. Engin-A. E. Yüksel, 2021, s. 105.

⁶⁹⁰ BOA., Y.MTV., Yer: 150-93, H-25-08-1314.

⁶⁹¹ S. S. Cox, **Bir Amerikan Diplomatının İstanbul Anıları 1885-1887**, Çev: G. Ç. Güven, İstanbul, 2010, s. 41.

⁶⁹² G. M. Müller, 1978, s. 48-51.

kısalması, gündelik yaşamda modernite-konfor-kavuşma bağlamında toplumsallaşmanın ilk adımları atılmıştır.

Kent içi ulaşımın odak noktası olan Beşiktaş'ta da deniz ulaşımının en önemli parçası olan vapurların yaşadığı ahşap iskele binasının 1904 yılında genişletilmesi için Şirket-i Hayriyye'nin Ticaret Nezaretinden görüş istediği bir belgeden anlaşılmıştır⁶⁹³. Beşiktaş Vapur İskelesi'nin yeni binası yapılırken iskele için bir yer arayışına girilmiş ve 1907 yılında Beşiktaş Vapur İskelesi'nin yakınında bulunan Osman Paşa'ya ait sahilhâne mirasçılarında satın alınarak tamir edilmiş, 1909 tarihli bir belge de ise; iskelenin bu sahilhâneye geçici olarak taşındığı anlaşılmıştır⁶⁹⁴. Beşiktaş'ta yer alan ahşap diğer iskelelerden Kömür İskelesi ile yanındaki küçük iskelenin, Hatap İskelesi ve Tanzifat İskelesi'nin farklı tarihlerde onarım geçirdiği tespit edilmiştir⁶⁹⁵. 1922 tarihli Pervittch haritasında ise Beşiktaş'tan Ortaköy'e kadar uzanan sahil boyunca sırasıyla; Hayreddin İskelesi, Odun İskelesi, Vapur İskelesi, Saman İskelesi, Bomonti İskelesi, Ortaköy İskelesi ile hat boyunca beş tane küçük iskele olduğu görülmüş, bu iskelelerinde aralık denilen küçük kayık iskeleleri olduğu düşünülmüştür (bknz: Foto. 133-134-135-136-137).

İstanbul'da kent içi ulaşımın kara taşımacılığında önemli parçası olan atlı tramvayların, 1871 yılında faaliyete başlayan Azapkapı-Beşiktaş hattının 1872 yılında Ortaköy'e kadar uzatılarak hizmete girdiği bilinmektedir. 1880 yılında bütün bu hatlar boyunca ölçüleri standart olan (2.5 arşın genişliğinde, 3 arşın uzunluğunda) ahşap duraklar yapılmış, hatlar uzatılmış, sefer sayıları arttırılarak kara ulaşımının daha düzenli hale getirilmesine çalışılmıştır⁶⁹⁶ (bknz: Foto. 138). 19. yüzyılın sonunda iki katlı olan tramvayların alt katının daha pahalı ve "mevki"

⁶⁹³BOA., BEO., Yer: 2248-168526, H-18-10-1321.

⁶⁹⁴ BOA., Y.MTV., Yer: 288-123., H-29-05-1324. BOA., ŞD., Yer:845-18, H-15-12-1327.

⁶⁹⁵ BOA., ŞD., Yer: 691-42, H-27-01-1297. BOA., İ.ŞE. Yer: 8-24, H-23-04-1313. BOA., İ.ŞE., Yer: 21-30, H-02-04-1325.

⁶⁹⁶ V. Engin, 2020, s. 403; T. Şahin, **Sultan II. Abdülhamid'in Payitahtı**, İstanbul, 2018, s. 146.

olduğu, perdeyle kadınlar ve erkekler bölümünün ayrıldığı ve demir bir merdivenle ulaşılan üst katta ahşap oturma alanının bulunduğu anlaşılmıştır⁶⁹⁷.

5.2.1.3.4- Sanayi Yapıları

19. yüzyılda Avrupa da sosyo-ekonomik bir dönüşüm sağlayan Sanayi Devrimi aynı zamanda tüm dünyayı etkileyen toplum ve kent değişimlerini de başlatmış, Osmanlı'da da devlet eliyle küçük ölçekli olarak başlayan sanayi gelişmeleri giderek büyümüştür. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren özel sermayenin de teşvik edilmesiyle sanayileşme süreci hızlanmış, dönemin teknolojik gelişmeleri, açılan fabrika ve tesislerde kullanılmaya başlanmış, İstanbul'da giderek artan yeni ihtiyaçlar yeni üretim alanlarını doğurmuştur. I. Meşrutiyet'in ilânından sonra sanayiye desteklemek adına çeşitli yasal düzenlemeler yapılmış, yeni ihtiyaçlar karşısında kent genelinde sanayileşme katlanarak çoğalmıştır. Örneğin; 1886-1887 yılları arasında hemen hemen her işkolundan sadece İstanbul'da 141 büyük sanayi tesisi olduğu tespit edilmiştir⁶⁹⁸.

İstanbul genelinde artan sanayi tesislerinden bir kısmı da Beşiktaş ile Ortaköy'de kurulmuş ve uzun yıllar faaliyet göstermişlerdir. Sultan II. Abdülhamid'in sanayiye ve sanata verdiği önem Beşiktaş'ta sarayın bahçesinde Yıldız Çini Fabrika-ı Hümayûnu'nun kurulmasını sağlamıştır (bkz: Foto. 139-140). Fabrika'nın kurulmasıyla yüzyıllar boyunca Anadolu'nun geleneksel sanatlarından biri olan çini ve seramiği teknolojiyle buluşturarak bir nevi reanimasyon yaparak sarayın ve çevresinin ihtiyaçları karşılanmıştır. Çini Fabrikası'nın inşa masraflarının

⁶⁹⁷ H. Mintzuri, 2018, s. 65, 128.

⁶⁹⁸ T. G. Köksal, **İstanbul'daki Endüstri Mirası İçin Koruma ve Yeniden Kullanım Önerileri**, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı Restorasyon Programı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2005, s. 22. E. Erdem, "Sanayi Devrimini Ardından Osmanlı Sanayileşme Hamleleri: Sanayi Politikalarının Dinamikleri ve Zaafiyetleri", **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 48, Temmuz-Aralık 2016, s. 23-25.

düzenlemesi, fabrikanın önüne kadar yol yapılması ve genişletilmesi gibi belgelerden inşaatın 1892 tarihinde başladığı, hatta aynı yıl fabrika için Paris'ten fırın ve çeşitli aletler getirtildiği, 1893 yılında da inşaatın devam ettiği ve kimi belgelerde de yapının Porselen Fabrika-i Hümayunu olarak geçtiği anlaşılmıştır⁶⁹⁹. Fabrika üretime başladıktan hemen sonra 1895 yılında bir yangın geçirmiştir⁷⁰⁰, yangının ardından hem onarımlar hem de fabrikanın genişletilmesi için İtalyan Mimar Raimondo D'Aranco görevlendirilmiştir. Mimar D'Aranco'nun yeniden tasarladığı fabrikanın doğu kanadı dikdörtgen planlı, tek katlı, pencereleri basık kemerli ve tuğla söveli olup yapı, batıya doğru belli bir geometrik düzen uygulanmadan devam ederek bu alana atölye, odalar ve fırınlar konumlandırılmıştır. Fabrika'nın batı kanadında dikdörtgen planlı, pencere ve kapıları basık kemerli olan giriş kısmı yer almış, büyük ana giriş kapısında da cephedeki basık kemerli pencere kurgusu devam ettirilmiş, kuzey kanadında ise belli bir geometrik düzen uygulanmamıştır. Yapının özgün tasarımını adeta Ortaçağ yapı karakterine bürünen avlu cephesi oluşturmuş, tuğladan üç kütleli unsur ile doğu kanadının mimari kompozisyonunu tekrar eden hacimlerden meydana gelmiştir. D'Aranco, 19. yüzyılda Avrupa'da endüstriyel mimaride uygulanan Romanesk üslubu ile kimi yer de Katalan mimarisini hissettirerek, kırmızı tuğlalar arasına yerleştirilen beyaz taş ve çiniler ile bezenmiş eklektik bir anlayışla özgün mimari söylemini ortaya koymuştur⁷⁰¹. Yıldız Çini Fabrika-ı Hümayûnu'nun da hem yerli hem de yabancı usta ve sanatçılar çalışmıştır⁷⁰². Saray ressamı Fausto Zonaro da, fabrika'da çalışanlara ders vermiş kimi zaman da porselen tabaklara figüratif desenler yaparak öncü

⁶⁹⁹BOA., ML.EEM., Yer: 184-7, H-10-12-1309. BOA., ML.EEM., Yer: 176-83., H-08-07-1309. BOA., ML.EEM., Yer: 177-18, H-13-07-1309. BOA., ML.EEM., Yer: 198-3, H-03-09-1310.

⁷⁰⁰ BOA., HH.İ., Yer: 97-105, H-29-11-1312.

⁷⁰¹ A. Batur, "Yıldız Sarayı", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 7, İstanbul, 1994, s. 524-525. M. Özyetgin-V. Engin-A. E. Yüksel, 2021, s., 412-413. F. Georgeon, 2018, s. 174-180.

⁷⁰² BOA., ML.EEM., Yer: 751-17, 02-04-1325.

olmuştur. Fabrikada üretilen çini ve porselenler çoğu zaman yabancı hükümdarlara ve konuklara hediye edilmiştir⁷⁰³.

Yıldız Sarayı kompleksi dahil edilen binalarla adeta küçük bir kent görünümüne bürünmüş, gelişen teknoloji ile sarayın yeni ihtiyaçlarını karşılayacak fabrika, imalathâne ve atölyeler de genellikle prefabrik olarak inşa edilerek saray alanı içerisine konumlandırılmıştır. Yapıların çoğu sonradan işlevi değiştirilerek özgünlüğünü yitirmiş ya da tamamen yıkılmıştır. Yıldız Sarayı içerisinde; Tüfenk Fabrikası, Elektrik Fabrikası, Araba Fabrikası, Araba İmalathânesi, Tütühâne, Demirhâne ve Marangozhâne ile çeşitli küçük atölyeler olduğu tespit edilmiştir⁷⁰⁴.

Beşiktaş'ın merkezinde Yıldız Sarayı'ndaki fabrikalar hariç yeni bir fabrikaya rastlanılmamış, bu dönemde fabrikaların Ortaköy'de konumlandırıldığı görülmüştür. Yıldız Sarayı'nın yapılmasından sonra Beşiktaş merkezinin yoğun bir yerleşime sahip olması fabrikaların muhtemelen Ortaköy tarafına yönelmesini sağlamıştır. Ortaköy de sırasıyla; 1902 yılında Mahsulat-ı Kimyeviye ve Envai Mürekkebat Dar-üs-sınası, Artin ve Dikran İspenciyan Balık Ağı Fabrikası, 1903 Ortaköy Konserve Fabrikası açılmıştır. Ayrıca 19. yüzyılın sonlarında semtte bir tütün deposu ile 20. yüzyılın başlarında kurulduğu düşünülen bir tütün fabrikasının bulunduğu bilinmektedir⁷⁰⁵.

5.2.2- Kentsel/Toplumsal Değişimler

Kentlerde imâr denetimi, altyapı gibi tüm kamu hizmetlerini gerçekleştiren toplumsal hayata yön veren bir kurum olan belediyelerin önemi Osmanlı

⁷⁰³ A. Osmanoğlu, 2019, s. 56. M. Özyetgin-V. Engin-A. E. Yüksel, 2021, s. 417. F. Ürekli, 2017, s. 97, 100.

⁷⁰⁴ M. Özyetgin-V. Engin-A. E. Yüksel, 2021, s., 102, 517. N. Kurtay, **Yıldız Sarayı Üzerine Yapılan Çalışmaların Değerlendirilmesi**, İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1994, s. 173-174, 176-177.

⁷⁰⁵ Ö. Küçükerman-S. Erda, 2008, s. 616. T. G. Köksal, 2005, s. 243, 245-246.

Parlementosu tarafından da anlaşılmış, I. Meşrutiyet'in ilânıyla birlikte belediyelere yönelik yasal düzenlemeler yapılmıştır. 1877 yılında "Dersaadet Belediye Kanunu" yürürlüğe girmiş, Beşiktaş semti Sekizinci Belediye Dairesi olarak anılmış, 1880 yılında yapılan değişiklikle Dördüncü Belediye Dairesi olarak adlandırılarak sınırları belirlenmiştir⁷⁰⁶.

I. Meşrutiyet'in ilânından Osmanlı Devleti'nin sona ermesine kadar ki süreçte hem toplu taşımacılık hem de bireysel taşımacılık alanında tüm dünyada olduğu gibi başkent İstanbul ve diğer kentlerde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Kent içi ulaşımda deniz taşımacılığında önemli bir kurum olan Şirket-i Hayriyye'nin imtiyaz süresi uzatılarak bu dönemde de faaliyetlerine devam ettiği görülmüştür. Boğaziçi'nde sürekli yerleşim alanlarının ve buna bağlı olarak nüfusun giderek büyümesi vapur hatlarının, sayılarının ve iskelelerin arttırılmasını sağlamıştır⁷⁰⁷. Beşiktaş ve Ortaköy sahili boyunca yer alan yalıların pazar kayıkları, kimi zaman bir kuruşa yolcu da taşıyarak deniz ulaşımında alternatif bir araç olmuştur⁷⁰⁸.

Sultan II. Abdülhamid'in ulaşım konusunda bir politika haline getirdiği, en önemli projelerinden biri olan farklı noktaları birbirine bağlayan demiryolu hatları kurulmuş, İstanbul'dan Avrupa'ya ve Anadolu'daki diğer kentlere ulaşım trenler aracılığıyla gerçekleştirilmeye başlanmıştır. İstanbul'da kent içi ulaşımda tramvaylara talep artmış ancak beraberinde yeni sorunlar ortaya çıkmıştır. Beşiktaş ve Ortaköy arasındaki tramvaylara birden fazla vagon takılması ama yeterli sayıda at bağlanmaması, kötü hava koşullarında ve fazla yolcu alındığında tramvayların yolda kalması ve tramvayların özellikle inişlerde normal seyrinde duramaması tramvayların yolda yürüyen vatandaşlara karşı tehlikeli hale gelmesine yol açmıştır. Ayrıca tramvayların deposunun ve toplanma yerinin Beşiktaş'ta olması akşam seferlerinde

⁷⁰⁶ A. İ. Öztürk, 2019, s. 103-104.

⁷⁰⁷ A. Akyıldız, "Osmanlı İstanbul'unda Deniz Ulaşımı (Modern Dönem)" **Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Cilt 6, İstanbul, 2020, s. 448-452.

⁷⁰⁸ H. Mintzuri, 2018, s. 52.

Vatmanların tramvay yolcularını dakikalarca bekleterek günlük kazançlarını hesaplama gibi işlerini yapmaları da beraberinde bir çok problemi ve şikayeti getirmiştir. Dersaadet Tramvay Şirketi de bu şikayetlere yönelik kimi önlemler almıştır. Örneğin; tramvaylar geçerken yolda yürüyen vatandaşların uyarılarak kenara çekilmesi için 1884 yılında bağiran ve borazan öttüren “Vardacı” denilen kişileri görevlendirmiş, ayrıca yokuşlarda çıkamayan tramvaylar için şirket, ahır istasyonları kurarak tramvaylara at takviyesi yapılmasını sağlamıştır.

Kentte yaşanan hızlı nüfus artışı, atlı tramvayların fazla yolcu taşıyamaması, hayvan gücü kullanımının doğurduğu maliyet ve kimi sıkıntılarla birlikte 1881 yılında Berlin, 1883 yılında Londra’nın elektrikli tramvaya geçmiş olması İstanbul halkını elektrikli tramvayların yapılması konusunda taleplerini arttırmıştır. Osmanlı Devleti’nde ancak 1913 yılında elektrikli tramvay hatlarının yapımına başlandığı ve 1914 yılında tamamlanarak, Karaköy-Ortaköy hattının hizmet vermeye başladığı bilinmektedir⁷⁰⁹ (bknz: Foto. 141). İstanbul’da toplu yolcu taşımacılığına yönelik çalışmaların yanı sıra 1908 yılından itibaren kentte otomobil kullanımının başlamasıyla bireysel taşımacılıkta gerçekleşmiştir (bknz: Foto. 142).

Kentte kara ulaşımının önemli aktörü olan yollara Yıldız Sarayı’nın etkisiyle Beşiktaş’ta özel önem verilmiş, bakımı, onarımı ve yapımı gibi yatırımlar bu çevrede yoğunlaşmıştır⁷¹⁰. Beşiktaş ile Ortaköy’de yol ve kaldırımların tamir edilmesi, düzenlenmesi ve genişletilmesi belgelerden rahatlıkla izlenebilmiştir. Örneğin; 1878 yılında Hasanpaşa Deresine şose yol yapılması⁷¹¹, 1879 yılında Yıldız Sarayı Hümayun önünde bulunan yolun tamir edilmesi⁷¹², 1880 yılında Hasanpaşa Deresi’ndeki yolun Beşiktaş Caddesine kadar uzatılması⁷¹³, 1881 yılında Beşiktaş

⁷⁰⁹S. Sezen-A. Apaydın, 2012, s. 135-137.

⁷¹⁰Z. Çelik, 2016, s. 96-97.

⁷¹¹BOA., İ.ŞD., Yer: 37-1914, H-29-02-1295.

⁷¹²BOA., ŞD., Yer: 688-20, H-19-02-1296.

⁷¹³BOA., İ.DH., Yer: 813-65651, H-11-10-1297.

Vapur İskelesi Sokağı'ndan gazino köşesine kadar olan kaldırımların tamir edilmesi⁷¹⁴, 1885 yılında Hasanpaşa Deresi'nden Yıldız Sarayına kadar yolun genişletilmesi için bir bostan satın alındığı⁷¹⁵, 1886 yılında Akaret-i Seniyye'den Nüzhetiye Kasrına kadar uzanan yolun tamir edilmesi⁷¹⁶, 1887 yılında Beşiktaş Haseki Tarlası Caddesi yolunun tamir edilmesi⁷¹⁷, 1892 yılında Akaret-i Seniyye'den Sultan Sarayı önüne kadar kaldırımların tamir edilmesi⁷¹⁸, Şazeli Dergahı karşısında Serencebey Yokuşu Caddesinde yol açılması⁷¹⁹, 1893 yılında Beşiktaş'ta yapılmakta olan yaya kaldırımları ile yolların yapılacağı⁷²⁰, 1895 yılında Sabık Şehremini Mazhar Paşa'nın Beşiktaş'ta yıktırılan konağının bahçesinin bitişiğinden yol açılacağı⁷²¹, 1899 yılında Köprübaşı Hamamı'ndan Hayreddin İskelesi önüne uzanan yol ve kaldırımlarının tamir edilmesi⁷²², Şazeli Dergahı'nın alt köşesinden Beşiktaş Caddesine uzanan yolun genişletilmesi⁷²³, 1905 yılında Yenimahalle Bostancı Sokağı'ndan Ahmet Bey Gazinosu'nun önüne kadar kaldırımların tamir edilmesi⁷²⁴, 1907 yılında Ketenciler Hamamı köşesinden Yıldız Sarayı'nda biten yolun tamir masrafının ödenmesi⁷²⁵, Hamidiye Çeşmesi'nin yolunun tamir edilmesi için memur görevlendirilmesi⁷²⁶, Valide Çeşmesi'ndeki harap yolun fesh edilerek yerine yapılacak parke kaldırımın masrafı⁷²⁷, 1908 yılında Yenimahalle Fırın Sokağı'ndaki çeşme önünden Posta Caddesine kadar yol kaldırımlarının parkeye dönüştürülmesi⁷²⁸ ile 1893 yılında Ortaköy de yol genişletmesi yapılması⁷²⁹, Ortaköy Taşmerdiven ve

⁷¹⁴ BOA., İ.Ş.D., Yer: 53-2949, H-06-02-1298.

⁷¹⁵ BOA., HH.İ., Yer: 60-32, H-09-08-1302.

⁷¹⁶ BOA., İ.Ş.D., Yer: 84-4966, H-03-04-1304.

⁷¹⁷ BOA., DH.MKT., Yer: 1386-70, H-24-03-1304

⁷¹⁸ BOA., İ.Ş.D., Yer: 110-6601, H-07-03-1309.

⁷¹⁹ BOA., Y.MTV., Yer: 62-74, H-20-10-1309.

⁷²⁰ BOA., Y.MTV., Yer: 79-157, H-24-12-1310.

⁷²¹ BOA., Y.A.HUS, Yer: 324-85, H-21-10-1312.

⁷²² BOA., İ.Ş.E., Yer: 11-16, H-27-03-1316.

⁷²³ BOA., Y.MTV., Yer: 178-195, H-30-01-1316.

⁷²⁴ BOA., BEO., Yer: 2476-185668, H-27-10-1322.

⁷²⁵ BOA., İ.Ş.E., Yer: 20-16, H-15-05-1324.

⁷²⁶ BOA., Y.PRK.ZB, Yer:36-65, H-19-02-1324.

⁷²⁷ BOA., DH.MKT, Yer: 1132-9, H-17-10-1324.

⁷²⁸ BOA., DH.MKT., Yer:1223-7, H-29-11-1325.

⁷²⁹ BOA., DH.MKT., Yer: 1997-67, H-13-02-1310.

Palanga Sokakları'ndan Malta Kapısına kadar uzanan yolun kaldırımının masrafı⁷³⁰, 1909 yılında Ortaköy Portakaloğlu Sokağı'nın ilerisindeki şoşenin tamir edilmesi⁷³¹ ve Ortaköy'de Pişmişoğlu Sokağı'na kadar olan yolun düzenlenerek kademeli kaldırım yapılması⁷³² gibi bir çok belgeden Beşiktaş ve Ortaköy'de sokakların ve caddelerin sürekli yenilendiği görülmüştür. Yolların peyzajı da unutulmamış, caddeler boyunca yol kenarlarına ağaçlandırmalar yapılarak, yeşil bir mekânsal çevre oluşturulmuştur⁷³³. Ayrıca Sinan Paşa Cami'nin etrafını genişletmek için dükkânlar satın alınarak yıkılmış ve bir düzenleme yapılmıştır⁷³⁴. Cami çevresinde yapılan genişletme ve düzenleme çalışmalarının küçük bir meydan oluşturmak için yapıldığı düşünülmüştür.

Kentte toplumun ortak kullanım alanlarının düzenlenmesi ve hizmetlerin yürütülmesi işi doğrudan belediyelerce sağlanmamış, yerli ve yabancı şirketlere ya da kişilere dönem dönem imtiyazlar verilerek çalışmalar hızlandırılmıştır. Beşiktaş'ta yol ve kaldırımların düzenlenmesinde de imtiyaz uygulamasına gidilmiştir⁷³⁵. Yapılan çalışmalarda kimi zaman da doğal çevreye müdahale edilmiştir. Örneğin; Beşiktaş Hasanpaşa Deresi ile Ortaköy Deresi'nin kurutularak yola dönüştürüldüğü, yeniden düzenlendiği, mahallelerin arasında, sokakların köşelerinde, konutların arkasında yer alan bahçe ve bostanların çoğu zaman istimlak edilerek yola terkedildiği tespit edilmiştir⁷³⁶. Semtte altyapı sistemleride düzenlenmiş, konutların pis sularının akıp

⁷³⁰ BOA., DH.MKT., Yer: 1998-8, H-14-02-1310.

⁷³¹ BOA., DH.MKT., Yer: 1264-74, H-28-05-1326.

⁷³² BOA., İ.ŞE., Yer: 24-14, H-13-07-1326.

⁷³³ BOA., DH.MKT., Yer: 2027-83, H-14-05-1310. BOA., BEO., Yer: 112-8344, H-06-05-1310. BOA., İ.ŞE., Yer: 1-55, H-03-05-1310.

⁷³⁴ BOA., MF.MKT., Yer: 75-127, H-13-06-1299.

⁷³⁵ BOA., DH.MKT., Yer: 1498-10, H-17-07-1305.

⁷³⁶ BOA., İ.ŞD., Yer: 38-1928, H-07-03-1295. BOA., HH.İ., Yer: 60-32, H-09-08-1302.

BOA., İ.ŞE., Yer: 2-6, H-15-06-1310. BOA., BEO., Yer: 563-42188, H-04-08-1312. BOA., Y.PRK.SGE., Yer: 8-77, H-30-12-1316. Z. Çelik, 2016, s. 97.

gitmesi için yer altına açılmış kimi lağım lar yenilenmiş ve lağım olmayan sokaklara lağım kanalları yapılmıştır⁷³⁷.

Beşiktaş Caddesi'nin 1864 yılında havagazıyla aydınlatılmaya başlaması, semte yaşayanlar için büyük bir dönüşümün başlangıcı olmuş, zamanla tüm semte, sokaklara, bina ve konutların önüne sokak mobilyası diyebileceğimiz fenerler yerleştirilmiştir (bknz: Foto. 143). 1884 yılında Beşiktaş'ta açılan yeni bir yol için Paris'ten fener getirildiği, 1885 yılında Hayreddin Sahilinde aydınlatma ve temizliği yapılmayan konutların belediyesince uygunsuzluklarının giderilmesi gerektiği, 1886 yılında Yıldız Saray-ı Hümayunu'ndan Beşiktaş ve İhlamur Köşkü'ne giden yollar üzerindeki gaz lambalarının yeni fenerlere dönüştürüldüğü ve 1894 yılında Akaret-i Seniyye Caddesi'ne fenerler konulduğu da belgelerden anlaşılmıştır⁷³⁸. Kent görünümünde olan Yıldız Saray kompleksi içerisindeki bahçelere, yapı güzergâhlarına ve dış yapıların etrafına da sokak lambaları olan fenerler yerleştirilmiştir⁷³⁹. Ayrıca saraylar ve birimleri dışında karakol, cami ve dergâh gibi kimi kamu ve ibadet mekânlarında havagazıyla aydınlatıldığı görülmüştür⁷⁴⁰. Havagazı teknolojisinden sonra elektrik enerji üretim merkezlerinin oluşmasıyla askeri, sanayi ve haberleşme alanında elektrik enerjisi kullanılmaya başlanmış, 19. yüzyılın sonlarında dağıtım şebekelerinin kurulmasıyla Amerika ve Avrupa'da konutlar aydınlatılmıştır⁷⁴¹. İstanbul kentinin elektrik enerjisiyle aydınlatılması için

⁷³⁷ BOA., ŞD., Yer: 690-35, H-14-10-1296. BOA., ŞD., Yer: 729-04, H-0406-1305. BOA., DH.MKT., Yer: 1491-94, H-21-06-1305. BOA., DH.MKT., Yer: 1758-18, H-21-01-1308. BOA., DH.MKT., Yer: 2152-50, H-10-08-1316. BOA, BEO, Yer: 1239-92903, H-26-07-1316. BOA., ŞD Yer: 815-2, H-23-02-1320. BOA., ŞD., Yer: 824-26, H-07-09-1322.

BOA., Y.PRK.ŞH., Yer: 13-49, H-13-10-1323. BOA., Y.PRK.ŞH., Yer: 13-39, H-06-02-1323.

⁷³⁸ BOA., İ.ŞD., Yer: 69-4083, H-16-10-1301. BOA., İ.ŞD., Yer: 77-4543, H-15-01-1303. BOA., DH.MKT., Yer: 1756-77, H-15-01-1308. BOA., BEO, Yer: 400-29990, H-07-11-1311.

⁷³⁹ BOA., HH.İ., Yer: 73-39, H-26-05-1306. BOA., MLEEM., Yer: 243-23, H-15-10-1312. BOA., HH.İ., Yer: 103-43, H-01-04-1314.

⁷⁴⁰ BOA., ZB., Yer: 55-2, H-05-12-1300. BOA., MLEEM., Yer: 152-19, H-04-01-1308. BOA., HH.İ., Yer: 152-59, H-11-10-1320. BOA., BEO., Yer: 3454-259029, H-20-11-1326. BOA., BEO., Yer: 3569-267653, H-19-05-1327.

⁷⁴¹ F. Damalıbağ, "Osmanlı Devleti'nde Elektriğin Yayılması", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 20, Sayı: 40, 2020, s. 150-151.

imtiyaz başvuruları olmuş, ancak talepler uygun bulunmamıştır. Bu taleplerden birinin de 1891 yılında Paris Gazhanesi tarafından Beşiktaş çevresinin havagazı ve elektrikle aydınlatmasını yapmak üzere verilen dilekçe olduğu anlaşılmıştır⁷⁴². İstanbul'da şahıs, özel şirketler, elçilikler ve kimi kurumlar izin almak koşuluyla Avrupa'dan getirdikleri makinalarla elektrik enerjisiyle aydınlatmaya geçmişlerdir. Yıldız Sarayı'nda da bazı daireler ve bahçede elektrik enerjisi kullanılmaya başlanmış bir süre sonra tüm saray da kullanılması gündeme gelmiş ve 1902 yılında girişimler başlatılmıştır. Yıldız Saray alanının içerisinde var olan elektrik tesisatı yetersiz olduğu için elektrik enerjisini üretecek bir fabrikanın kurulmasına karar verilmiştir. 1906 yılında Alman Siemens şirketi fabrikanın Dolmabahçe Gazhanesi'nde yapılmasına yönelik proje sunmuş ve proje kabul edilmiştir. Elektrik enerjisi üreten fabrikanın Yıldız Sarayı ile birlikte Dolmabahçe, Beşiktaş, Ortaköy, Galata ve Pera civarına da elektrik dağıtımını yapması planlanmış ancak fabrika kurulamamıştır. İstanbul'da sokak lambalarının gölgesinde yaşanan geceyi gündüze çeviren kentsel mekânın en önemli dönüşümünün topluma karşılaşması ancak 14 Şubat 1914 tarihinde tüm kente elektrik enerjisinin verilmesiyle gerçekleşmiştir.⁷⁴³.

Yıldız Sarayı'nın yapılmasıyla birlikte Beşiktaş'ta ve çevresinde nüfus artmış, Taksim suyu tesisi tüm kente yeterli gelmemeye başlamış, Sultan II. Abdülhamid tarafından 1902 yılında Hamidiye suyu tesisi yaptırılarak, su yapılarına içme suyu dağıtımını gerçekleştirilmiştir⁷⁴⁴. Hamidiye su tesisinin faaliyete geçmesinden sonra Yıldız Sarayı bahçesinde otuza yakın çeşme inşa edilmiş, eklektik üslupta Avrupa'daki bahçe ve meydan çeşmeleri tarzında yapılan çeşmelerden bazıları saray mimarı Raimondo D'Aranco tarafından tasarlanmış ve oldukça gösterişli yapılmıştır⁷⁴⁵. Raimondo D'Aranco'nun, Şeyh Zafir adına inşa ettiği külliye yapıları arasında da bir

⁷⁴² BOA., MV., Yer:61-27, H-23-05-1308

⁷⁴³ BOA., Y.MTV. Yer: 286-23, H-04-03-1324. V. Engin-U. Gülsoy, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İstanbul'da Elektrik**, İstanbul, 2016, s. 42, 45-46, 48,58,74, 95.

⁷⁴⁴ K. Çeçen, 1992, s. 169.

⁷⁴⁵ M. Özyetgin-V. Engin-A. E. Yüksel, 2021, s. 45.

çeşme yer almıştır (bkz: Foto. 144). Yapı, Art Nouveau üslubunda, dikdörtgen planlı, iki yönlü küçük bir çeşme olmasına rağmen, mimarın arazideki kot farkını kullanmasıyla bir meydan çeşmesi gibi estetik boyut kazanmıştır⁷⁴⁶. Sultan II. Abdühamid Dönemi'nde yapıldığı düşünülen, görsel belgelerde Beşiktaş Karakolu yanında yer alan çift yüzlü, kare planlı, arşitrav ve saçak kısmını taşıyan dört sütundan oluşan ekletik üslupta yapılan mermer meydan çeşmesinin ise Sinan Paşa Çeşmesi olduğu tespit edilmiştir (bkz: Foto. 145-146). Ayrıca semtte, 1888 yılında Abdülhamid Çeşmesi, 1901 yılında Asariye Hamidiye Çeşmesi, 1902 yılında Yıldız Hamidiye Çeşmesi (bkz: Foto. 147), 1903 yılında Beşiktaş'tan Ortaköy'e giden yol üzerine bir çeşme⁷⁴⁷ ile Ortaköy'de 1905 yılında Neş'et Ağa Çeşmesi yapılmış, Yıldız Hamidiye Cami avlusu ile Ertuğrul Tekke Cami'nin avlusuna da bu dönemde çeşme inşa edilmiştir. Beşiktaş ile Ortaköy'de çeşme ve su yollarının onarıldığı, yeni su yollarının yapıldığı arşiv belgelerinden anlaşılmıştır. 1878 yılında Rumali Mahallesi'ndeki iki adet çeşmenin su yolunun⁷⁴⁸, 1881 yılında Rumali Mahallesi'ndeki çeşmelerin⁷⁴⁹, 1887 yılında Süleymaniye Mahallesi'nin su yollarının⁷⁵⁰, 1895 yılında Hamidiye Mektebi İbtidaiyesi'nin su yollarının⁷⁵¹, 1903 yılında Ortaköy'de Mehmet Kethüda Vakfından olan çeşmenin su yollarının⁷⁵², 1905 yılında Ortaköy Cami çeşmesi ve su yollarının⁷⁵³, ve 1906 yılında Yahya Efendi Türbesi su yollarının⁷⁵⁴ onarıldığı anlaşılmıştır. 1890 yılında Abbasğa Mahallesi sokaklarından su yolu geçirildiği⁷⁵⁵, 1892 yılında Ihlamur civarında yeniden su yolu yapıldığı⁷⁵⁶ ve 1904 yılında Sinanpaşa Atik Mahallesi'ndeki bir çeşmenin yeniden inşa

⁷⁴⁶ A. Batur, 2010, s. 80.

⁷⁴⁷ BOA., Y.MTV., Yer: 238-101, H-15-10-1320.

⁷⁴⁸ BOA., İ.ŞD., Yer: 40-2120, H-05-09-1295.

⁷⁴⁹ BOA., İ.ŞD., Yer: 52-2937, H-16-01-1298.

⁷⁵⁰ BOA., DH.MKT., Yer: 1456-112, H-05-02-1304.

⁷⁵¹ BOA., MF.MKT., Yer: 238-27, H-30-05-1312.

⁷⁵² BOA., İ.EV., Yer: 32-12, H-22-04-1320.

⁷⁵³ BOA., DH.MKT., Yer: 885-25, H-19-06-1322.

⁷⁵⁴ BOA., İ.EV., Yer: 39-1 H-05-07-1323.

⁷⁵⁵ BOA., DH.MKT., Yer: 1743-92, H-30-11-1307.

⁷⁵⁶ BOA., DH.MKT., Yer: 1975-34, H-25-12-1309.

edildiği belgelerden tespit edilebilmiştir⁷⁵⁷. Ayrıca Beşiktaş'ta Şehremaneti tarafından yolların sulanarak temizlendiği anlaşılmıştır⁷⁵⁸.

Kentlerde kimi zaman meydan kurgusunun ana figürü olan kimi zaman kentin yüksek noktasına ya da anıtsal yapıların yanına konumlandırılan kimi zamanda bina cephelerinde mimari bir öge haline gelen “Saat Kuleleri” de sosyal yaşamın planlanmasında değerli bir araç olmuştur. Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde İstanbul ve Anadolu'da bir çok kentte saat kuleleri yapılmıştır. İstanbul'daki saat kulerinden ikisi Beşiktaş semti sınırları içerisinde yer almış, topluma anı/zamanı hatırlatmıştır. Yıldız Saray kompleksinin bir parçası olan Yıldız Cami avlusuna 1890 yılında üç katlı olarak inşa edilen saat kulesinde Oryantalist ve Neogotik unsurlar bir arada kullanılmıştır (bknz: Foto. 148-149). Beşiktaş'ın Dolmabahçe girişinde bulunan Dolmabahçe Saat Kulesi ise 1894 yılında Sarkis Balyan tarafından tamamlanmış, tüm cephelerinde saat bulunan dört katlı yapı, Neobarok ve Ampir üslupta inşa edilmiştir⁷⁵⁹ (bknz: Foto. 150). Saat Kuleleri, Beşiktaş'ta zaman kavramının yaşam akışına dahil olmasını sağlamış, modern yaşamı düzenleyerek hem ideolojik hemde simge bir yapı haline gelmiştir.

Sultan II. Abdülhamid'in modernleşme paradigmasına, Tanzimat Dönemi'nde gerçekleştirilen reformlar ile 1867 yılında Sultan Abdülaziz'e eşlik ettiği Avrupa seyahati sırasında gördüğü ve etkilendiği kentlerin mekânsal tasarımı ve sosyo-kültürel yaşantısı yön vermiştir. Reform hareketleri ve modernleşme çabaları Sultan II. Abdülhamid'in oluşturduğu çerçeve doğrultusunda sosyal ve kültürel süreklilik olarak Osmanlı Devleti'nin sona ermesine kadar devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nde toplumun eğitim, sanat, mimari, kentleşme ve ulaşım gibi bir çok alanda yeni bir bakış açısı ve kimlik kazandığı, estetik kaygıların oluşmaya başladığı bir

⁷⁵⁷ BOA., İ.EV., Yer: 34-31, H-11-05-1321.

⁷⁵⁸ BOA., İ.ŞE., Yer: 1-41, H-18-03-1310.

⁷⁵⁹ A. Batur, “Saat Kuleleri”, **Dünden Bugüne Beşiktaş**, İstanbul, 1998, s. 148-149.

modernleşme dönemi yaşanmıştır. Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde gerçekleşen reformlar, aynı zamanda modern Türkiye'nin temellerini oluşturmuş ve yön vermiştir. Bu süreçte eğitimin Osmanlı Devleti'nde en önemli kamu hizmeti olması ve bütün ülkede yaygınlaşması, okur-yazar, bilinçli ve entellektüel bir toplumun oluşmasına katkı sağlamış, toplum tarafından dünya görünebilir hale gelmiştir. Sultan II. Abdülhamid'in geleneksel ve modern sanata olan ilgisi en çok da modern sanatın gelişmesine, sanat kurumlarının ortaya çıkmasına ve sanatçıların yetişmesine olanak sağlamıştır. Osmanlı Devleti sınırları içerisinde farklı üslup ve türlerde inşa edilen mimari yapılarla birlikte, halk ile devlet arasında görsel bir iletişim bağı oluşmuştur. Sultan II. Abdülhamid'in yeniliklere açık olması, teknolojik gelişmeleri takip etmesi sanata olan ilgisiyle birleşmiş estetik bir mimari anlayışla yeni yapılar ortaya çıkmış ve tüm kente yayılmıştır. İstanbul kenti ve ülke genelinde ulaşım ağının gelişmesi, toplu taşıma araçlarının artması insanları ve mekânları yakınlaştırmış kentin herkes tarafından izlenilebilir olmasını sağlamıştır.

Sultan II. Abdülhamid, Tanzimat Dönemi'nde başlayan devlet merkezli modernleşme sistemini farklı bir bakış açısıyla ileriye taşıyarak sürdürmüş, yeni olgu ve oluşumlarla birlikte kentsel, kültürel ve teknolojik dönüşümler toplum yapısında kendini göstermiştir. Kentte devlet merkezli Osmanlı modernleşmesinin ve simge yapıların başlangıç noktası olan Beşiktaş semtinde bu süreçte modernleşmenin odak noktası, kentlinin ise yerleşim yeri olarak ilgi odağı olmaya devam etmiştir. Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde Beşiktaş'ta kentsel mekânın büsbütün modern bir kimlik kazandığı, sosyo-kültürel ortamın çoğaldığı, etkileşim ve iletişimin hız kazandığı değişen dünyanın algılabilir hale geldiği kalıcı bir modernleşme gerçekleşmiş ve Beşiktaş'ın tüm kentin fiziksel gelişimine ve değişimine yön vermesi giderek artmıştır.

6- SONUÇ

İstanbul'un geleneksel kent formu ve mimarisinde oluşan değişimler, 18. yüzyılda başlamış, diğer Avrupa başkentlerinde olduğu gibi bu değişimler, 19. yüzyılda ivme kazanmış ve Beşiktaş semti de değişimlerin en önemli aktörlerinden biri olmuştur. 19. yüzyılda kentte ardı ardına yapılan reformlar, toplumu ve mimari ortamı etkilemiş, toplumun yeni ihtiyaçları yeni yapı tiplerini doğurmuş, hem tek yapı ölçeğinde hem de bütüncül dokuyla kent farklı mimari oluşumlar ve kentsel düzenlemeler içerisine girmiş ve aynı zamanda kentte yeni bir sosyo-kültürel çevre oluşmuştur. İstanbul'da Osmanlı Devleti tarafından mimari bir yapıyla modernleşme sürecine girilmesi Dolmabahçe Sarayı'nın Beşiktaş'ta inşa edilmesiyle başlamıştır. Dolmabahçe Sarayı, kentin görüntüsünü değiştirerek, Beşiktaş semtini ön plana çıkarmış, gelişimine katkı sağlamış ve semti kentsel mekân değişimlerinin başlangıç noktası haline getirmiştir. Dolmabahçe Sarayı, kentin yerleşim aksını da değiştirmiş, İstanbul'da kentsel mekânın yeniden biçimlenmesine olanak tanımıştır. Simge bir yapı olan, Dolmabahçe Sarayı'nın inşa edilmesi bir bakıma toplum tarafından değişim-dönüşüm-modernleşme kavramlarının görünebilir hale gelmesini sağlamıştır. Dolmabahçe Sarayı'nın yapılması aynı zamanda Sultan Abdülmecid'in özellikle yenileşme hareketlerini mimariyle gösterme çabasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Dolmabahçe Sarayı'nın inşa edilmesiyle birlikte bağımsız yapılardan oluşan saray geleneği bozulmuş, geleneksel Osmanlı mimari üslupları ile batı mimari üsluplarının birleşmesi sonucu eklektik bir yapı oluşmuştur. Saray'ın plan özelliklerinde ve iç mekânların konumlandırılmasında geleneksel bir düzenlemeye gidilmiş, dış cephelerin süslemesi ile yapı malzemesi kullanımında farklı akımların bir arada görüldüğü, Batı mimari üslupların etkisinde yeni bir mimari tarz

oluşmuştur. Osmanlı Devleti'nin özellikle saray ve konutlarda yapı malzemesi olarak kullandığı ahşap, Dolmabahçe Sarayı'nın inşa edilmesiyle yerini kâgir malzemeye bırakmış böylece kent dokusunun sürekliliği için önemli bir adım atılmıştır. Dolmabahçe Sarayı'nın tasarımı, iç mekânların döşemesi, dekoratif eşyaları, formel ve informel bahçe düzenlemeleri, tiyatro, gazhâne ve karakolhâne gibi ek binaları bütünüyle toplumsal yaşama yön vermiş ve etkilemiştir.

Dolmabahçe Sarayı'ndan sonra Beşiktaş'ta Çırağan ve Yıldız Sarayları'nın inşa edilmesi de sadece padişah ve ailesine bir ikametgâh ve yönetim birimi olma özelliği sağlamamış, aynı zamanda saray yapılarını kentsel bir projeye dönüştürerek modernleşmeyi diğer mimari yapılarla birlikte bütüncül hale getirmiştir. Dolmabahçe'den Ortaköy'e kadar sahil boyunca konumlanan saraylar, yalılar ve köşkler, semtin sınırlarını oluşturan tepelerde yer alan askeri yapılar, farklı mahallelere dağılan karakolhâneler, ibadet mekânları, okullar, çeşmeler ve kimi konutlar birbirleriyle organik bir bağ oluşturarak Beşiktaş'ta kent silüetini etkileyen mimari bir kontekt oluşturmuştur. Saray'ın kentte mekân değiştirerek Dolmabahçe Sarayı'nın inşa edilmesiyle başlayan tüm kenti ve toplumsal yapıyı etkileyen dönüşümü, Çırağan Sarayı ile Ortaköy'ü içine almış, Yıldız Sarayı ile Beşiktaş yamaçlarının kente dahil olmasını sağlamış, Beşiktaş'ı *imperial* çevrenin odak noktası yapmıştır⁷⁶⁰. Beşiktaş'ta sarayların yapılması aynı zamanda resmiyetini koruyan, imtiyazını ve varlığını mimari unsurlarla ifade eden iktidarın, güç göstergesinin temsili olmuştur. Padişahla birlikte diğer hanedan üyeleri, devlet görevlileri ve varlıklı ailelerin Beşiktaş'a yerleşmesiyle kamu hizmetleri artmış, imâr düzenlemeleri yasal hale gelmiş, yollar genişletilmiş, altyapı faaliyetleri gerçekleşmiş, ulaşımaya yeni çözümler getirilerek toplu taşıma sistemleri oluşturulmuş, sosyal yapılarla kültürel bir çevre meydana getirilerek değişim-dönüşüm-modernleşme yoğun ve hızlı bir

⁷⁶⁰ A. Batur, 2016, s. 71.

biçimde Beşiktaş'ta uygulanmış, böylece devlet eliyle modernleşme gerçekleştirilmiş, özellikle de yasal düzenlemelerle kalıcı bir değişim sağlanmıştır. Beşiktaş ve Ortaköy'de kimi zaman yaşanan yangın, deprem ve sel gibi doğal felaketler de kent dokusunun değişmesine yol açmış, bu zorunlu haller semtte devam eden ya da yapılmak istenen uygulamaların ve planlamaların dönüşümünü bir bakıma kolaylaştırmıştır.

Sanayi Devrimiyle birlikte modernleşmenin yoğun olarak gerçekleştiği Avrupa başkentlerinde sınıf ve statüye göre oluşmaya başlayan yerleşim alanları, İstanbul'da da aynı şekilde ilerlemiş, sınıf ve statünün hâkim olduğu bir kent düzeni içerisinde Beşiktaş kendini yeni oluşan mahallelere bırakmış böylece dini farklılıklara göre oluşan mahalleler semtte kaybolmaya başlamıştır. Osmanlı elitleri ya da burjuvası diyebileceğimiz bir grup tıpkı Avrupa başkentlerindeki gibi bütün modern hizmetleri öncelikli olarak elde etmiş ancak Avrupa'da yönetim tarafından uygulanan katı kurallar ya da ezici bir güç haline gelerek toplumun diğer kesimlerini ötekileştiren ve kentten soyutlayan derin ayrımlar görülmemiş, bu durum daha çok farklı konut tiplerini ortaya çıkarmıştır. Beşiktaş'ta artık saraylar, yalılar, köşkler, konaklar, ikiz evler, sıra evler ve apartman gibi değişik boyutlarda, yapı malzemesinde ve kat yüksekliğinde yaşam mekânları oluşmuştur. İstanbul kentinde ahşap konutlar nedeniyle sıklıkla yaşanan ve felakete dönen yangınlara karşı Dolmabahçe Sarayı'nı korumak ayrıca devletin vitrini olan sarayı çevresiyle uyumlu hale getirmek için ahşap yapılar yıkılarak istimplâklar yapılmıştır. İstimlâkların yapıldığı alana öncelikli olarak Osmanlı Devleti'nin aynı zamanda ilk toplu konut örneği olan Akaretler Sıra Evler inşa edilmiş, sonra yapılan düzenlemelerle saray çevresinde sadece kâgir konutların yapılmasına ya da arazilerin bir meydan gibi boş bırakılmasına karar verilmiştir. Toplum genel olarak yarı kâgir ya da kâgir konut yapımına yönlendirilmiş olsa da ahşap yapılar tamamıyla yasaklanamamıştır. Beşiktaş ve Ortaköy arasındaki kıyı şeridi boyunca sadece kâgir yapı inşa edilmesine, semtin iç kısımlarında ise

ahşap binalar arasına kâgir yangın duvarı yapılması koşuluyla ahşap malzeme kullanılmasına izin verilmiştir. Sanayi Devrimi'nin etkileriyle Avrupa'da artan işlenmiş ahşap imalatı, ahşap kaplama ürünleri erişilebilir hale gelmiş, ithal edilen bu ürünler konut inşaatının yeni malzemesi olmuş, yapılan ahşap binalarda dönem teknolojisi ve malzemesi kullanılarak ahşap konut geleneği modern bir görünümde kâgir yapılara öykünerek devam etmiştir.

1894 depreminden sonra da Sultan II. Abdülhamid'in fermanıyla kâgir binaların depremden zarar gören üst katlarının ahşap olarak inşaatına karar verilmiştir. 1882 yılında çıkartılan Ebniye Kanunu'nda sadece maddi durumu yetersiz olan vatandaşların izinle ve koşullu olarak ahşap bina yapabileceği belirtilmiş olmasına rağmen, Yıldız Sarayı yakınında bulunan ve maddi durumları iyi olan saray görevlilerinin oturduğu bir mahallede padişah fermanıyla ahşap inşaat ruhsatı verilerek ahşap köşkler inşa edilmiş, ahşap yapılar Beşiktaş'ta tamamıyla terkedilememiştir. Sanayi Devrimi'nden sonra artan seri üretim, mekânlarında hızlı üretilmesini sağlayan prefabrikasyon yapıları ortaya çıkarmış, ekonomik ve hızlı olan bu prefabrik mimari yapılar ilk kez Beşiktaş'ta Yıldız Saray alanı içerisinde görülmüştür. 1894 depreminden sonra da Beşiktaş'ta bir köşkün prefabrikasyon olarak yapıldığı tespit edilmiş ayrıca deprem sonrasında üst düzey ailelere ait kâgir konakların hasar görmesi, konak bahçelerine ahşap çatıklı modern bir kimlikte deprem köşklere yaptırılmasına yol açmıştır. Semte ilişkin yabancı ve Türk yazarların izlenimlerinden mahremiyet olgusuyla harem ve selamlık bölümlerinden oluşan geleneksel Türk konutunun oluşumunun devam ettiği anlaşılmış ancak yüzyılın sonlarına doğru toplum yapısında yaşanan modernleşmeyle, selamlık bölümünde devlet işlerini gerçekleştiren, misafirlerini kabul eden erkekler, selamlıklarından çıkmış yeni oluşan idari mekânlarda işlerini sürdürmüşlerdir. Beşiktaş ve Ortaköy'de yaşayan paşalar ve saraya bağlı idari görevlilerin de geleneksel konut planından oluşan yaşam mekânları bu durumdan etkilenmiş ve konutlarda selamlık bölümü

anlamını yitirmeye başlamıştır. Beşiktaş'tan Ortaköy'e kadar uzanan kıyı kesiminde yer alan yalıların cephelerinde ve iç dekorasyonunda batı etkileri görülürken, tıpkı saraylar gibi planlarında geleneksel bir düzen yansıtılmış ancak yüzyılın sonlarında yalılarda sofalı plan terkedilerek yerini koridorlu bir plan şemasına bıraktığı anlaşılmıştır. 19. yüzyılın sonlarından itibaren Beşiktaş ve Ortaköy'de yer alan konak ve yalılarda yaygın olarak görülen mimaride adeta bir moda haline gelen çatı katı düzenlemesinin, Yıldız Sarayı köşklerinde bulunan çatı katlarının etkisinde ortaya çıktığı fark edilmiştir. Osmanlı mimarisinin geleneksel ögesi cumbanın, Beşiktaş Akaretler Sıra Ev ve Ortaköy 18 Akaretler Sıra Ev'in tasarımına entegre edilmesiyle birlikte batılı mimari öğeler geleneksel mimari öğelerle bir arada kullanılmış böylece batı temelli konut tipolojisi geleneksel mimari öğeyle buluşturulmuştur. Konaklar, köşkler ve yalılar; Beşiktaş'ın sokak dokusunu oluşturan yaşam mekânları yaygın olarak eklektik bir üslubu temsil etmiş, genel itibarıyla mimari dil değişmiş olsa da ahşap konut yapımı tamamıyla terkedilememiş ancak yeni konutlar inşa edilirken belirli bir hat boyunca devam etmesi sağlanarak yola taşmaları sınırlandırılmıştır. Konutlar belirli kural ve ölçülere göre yapılmış, dolambaçlı olan yol kıvrımları karmaşık durumundan kurtulmuş, sokağın iki yanına düzgün olarak dizilen konutlarla sokak dokusu genişlemiş, mahalleler rahat ve modern bir görünüme kavuşmuştur. Beşiktaş ve Ortaköy'de kâgir ve ahşap kaplama malzemeyle inşa edilen saray, köşk, yalı, konak ve diğer konutlar birbirine koşut olarak ancak yan yana gelmeden bir düzen içerisinde devam etmiş, sokak dokusunda yapı malzemesinin bütünlük oluşturduğu görsel bir etki yaratılmıştır.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Beşiktaş ve Ortaköy'ün kümülatif bir yerleşim yeri olması, farklı iş kollarından dükkânların açılmasını sağlamıştır. Beşiktaş çarşısında yer alan dükkânlar genellikle birbirine bitişik konumda ve kâgir olarak konumlandırılmış, semt içerisinde ise farklı sokaklarda ahşap ve kâgir dükkânlar yerlerini almıştır. Osmanlı Devleti tarafından kimi zaman da dükkânların

satış yaptığı ürüne göre inşa malzemesi belirlenmiş, iki katlı dükkânların üst katları daha çok bekarlar için barınma mekânı işlevi görmüştür. Beşiktaş ve Ortaköy, sadece Müslümanlar'ın değil aynı zamanda farklı din ve etnik grupların kendine özgü kimliklerini yaşamak için seçebildiği kültürel çoğulcu bir yerleşim yeri olma özelliği göstermiştir. Osmanlı Devleti'ne bağlı gayrimüslim vatandaşlar ile yabancı uyruklu kişiler Beşiktaş ve Ortaköy'de rahat ve özgürce yaşamlarını sürdürmüş, ibadet, eğitim ve sosyal mekânlarıyla semtte var olmuş, İstanbul'un çok uluslu yapısından bir kesit sunmuşlardır. Beşiktaş ve Ortaköy'de Müslüman, Rum, Ermeni, Yahudi ve yabancı uyruklu kişilerin bir arada yaşaması farklı kültür dokusunun oluşmasını aynı zamanda farklı mimari oluşumların meydana gelmesini sağlamıştır.

Dolmabahçe Sarayı'nın etrafında geometrik bir kurguyla düzenlenen, hem Avrupa'dan örnek alınan hem de Türk bahçesi izleri taşıyan havuz ve heykellerle hareketlendirilen görkemli bahçesi ile önceleri Çırağan Sarayı'nın arka bahçesi olan informel Yıldız Koruluğu, sonrasında Yıldız Sarayı'nın bahçesi haline gelen ve doğayla iç içe olan mimari mekânlarıyla birlikte, modern-rustik bir görünüm sergileyerek, pitoresk bahçe öğeleriyle kimi yerde doğal kimi yerde geometrik biçimlerle Yıldız Koruluğu'nu ikiye bölen iç ve dış bahçeler eklektik bir tasarımın öncüleri olmuştur. Beşiktaş ve Ortaköy'de konutlar, bahçelerden oluşan bir dokuya sahip olmasına rağmen, saray bahçeleri estetik görünümleriyle konutları etkilemiş, saraylarla birlikte konut bahçeleri de artık tasarım nitelikleri göstermeye başlamıştır. Yıldız Sarayı'na yakın sokaklardaki gösterişli büyük konakların bahçeleri, havuz ve sera gibi kimi mimari öğelerle kurgulanmış, peyzaj tasarımlarıyla düzenlenmiş sarayın birer minyatürü olarak kent sahnesinde belirmişlerdir. Osmanlı toplumunda gelenekselden moderne doğru evrimleşen konut bahçelerinden, kitlesel sosyalleşmenin modasına geçiş sağlayan mesire kültürünün kentteki noktalarından biri de Beşiktaş İhlamur Mesiresi olmuş, semt halkı kadın ve erkek ayrımı yapılmaksızın mesire yerinde çeşitli eğlencelerle sosyalleşmiştir. Kent genelinde erkek

egemenliğindeki sosyalleşmenin, etkileşim ve iletişimin kamusal mekânı olan kahvehâneler ise Beşiktaş'ta özellikle geleneksel sahne sanatlarıyla önem kazanmış, bağımsız saray tiyatrolarının ardından semtte özel tiyatroların kurulmasına yön vererek yeni kültür mekânlarının oluşmasına katkı sağlamışlardır. Beşiktaş'taki kahvehânelerin basit baraka şeklindeki ahşap görünümleri yüzyılın ikinci yarısından sonra ortadan kalkmaya başlamış, genellikle kâgir tek katlı ya üst katı barınma mekânı olarak inşa edilmiş ya da bitişik nizamda bulunan kâgir dükkânların arasında yer almıştır. Kâgir saray tiyatroları ile gayrimüslim tiyatro topluluklarının kâgir tiyatro binaları ve salonları dışında yaz mevsiminde ya da güneşli günlerde Beşiktaş ve Ortaköy'de prefabrik açık hava sahneleri kurulmuştur.

Modernleşmeyle birlikte sivil mimari yapılar kentin odak noktası haline gelmiş ancak ibadet mekânları etrafında kurgulanan geleneksel kent düzeninden de tam anlamıyla vazgeçilememiştir. Osmanlı toplumunda mimari geleneğin en yoğun izlendiği yapı grubu olan İslam dininin simgesi camilerin inşaaası, batılı biçimler, farklı kültürel tasarımlar ve yeni beğenilerle devam etmiştir. Beşiktaş ve Ortaköy'de Sultanlar yaptırdıkları gösterişli ve eklektik anlayıştaki camilerle varlıklarını göstermeyi sürdürmüş, semtte Cuma Selamlıkları da tam anlamıyla bir seremoni haline gelmiştir. 19. yüzyılda Beşiktaş ve Ortaköy'de inşa edilen camilerin kentteki diğer camilere yön veren özelliği, son cemaat yerinin ortadan kalkarak yerine iki kat halinde giriş cephesi boyunca uzanan mimari küteselliği ile ibadet mekânının önüne geçen hünkâr kasırlarının inşa edilmesi olmuştur.

İstanbul'da bu dönemde Beşiktaş çevresinde inşa edilen kamu yapılarına, kent mekânında büyük boyutlu kütesel binalar halinde 18. yüzyılda ortaya çıkan kışla yapıları yön vermiş genel olarak bir tip bina profili oluşmuştur. Avrupa ülkelerinde eğitim almış olan, Osmanlı Devleti'nde görev yapan, yabancı ve gayrimüslim mimarların inşa ettikleri kamu yapıları genel olarak Batı mimari örneklerinden ilham

alınarak bazen de geleneksel öğelerle biçimlenerek yaratılmış ve kentin yeni simge yapıları olarak Beşiktaş'ta görülmeye başlamıştır. Kentin mekânsal yapısında, kamusal alanların ilk değişimi olan askeri yapılar, Dolmabahçe, Çırağan ve Yıldız Sarayları'nın etkisiyle semtin yakın çevresinde ve yüksek noktalarında kale formatında anıtsal olarak konumlandırılmıştır. 19. yüzyılda, saray ve köşkların Beşiktaş ile Ortaköy'de yapılması, askeri ve polis karakollarının yoğun olarak semte inşa edilmesini sağlamış, kent içi güvenliği sağlayan karakolhâneler neredeyse her köşe başında ya konutlardan dönüştürülerek ya da kâgir biçimde inşa edilerek yerlerini almıştır. Anıtsal askeri yapılar ile 19. yüzyılda ortaya çıkan yeni ihtiyaçlar kent ölçeğinde büyük, farklı mimarı ve mekân kurgusuna sahip kâgir olarak modern tekniklerle inşa edilen yapıları Beşiktaş ve çevresinde ortaya çıkarmıştır. Beşiktaş semtinde inşa edilen karakol yapıları, devletin yeni modern mimari programı çerçevesinde önce saraylarla, sonrasında kentsel mekânla birlikte bütünlük göstererek fiziksel çehrenin değişimine katkı sağlamıştır.

Osmanlı bürokrasisi 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren modernleşmenin eğitimin dönüştürülmesiyle gerçekleşeceğine inanmış, bu yüzden eğitimin toplumun tüm kesimlerine yaygınlaştırılması ve çeşitli yasal düzenlemelerle kurumsallaşması sağlanmıştır. Beşiktaş'ta eğitimin bütün topluma ulaşması için Akaretler Sıra Evler'deki bazı konutlar farklı tarihlerde farklı okullara ev sahipliği yapmış, konaklar gibi uygun bulunan yapılar da okula dönüştürülerek okul sayıları arttırılmış, ayrıca hem Müslüman hem de gayrimüslüm öğrenciler için sade planlı iki ya da üç katlı kâgir okul binaları da inşa edilmiştir. Beşiktaş ve Ortaköy'de düzenlenen ve açılan okullardan, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren eğitimin gerçek anlamda bir devlet politikası haline geldiği anlaşılmıştır.

Kent içi toplu ulaşımında; kara taşımacılığında tramvay hatlarının, deniz taşımacılığında vapurların hizmet vermesi Beşiktaş'ın gündelik yaşamını

kolaylaştırarak önemli bir merkez haline gelmesini sağlamıştır. Kara taşımacılığında atlı tramvayların Beşiktaş'ta hizmete girmesi kara ulaşımında toplu taşımacılığa geçişte önemli bir adım, kent içi yolların düzenlenmesinde ise önemli bir etken olmuştur. Deniz taşımacılığı ise Boğaz'da sayfiye yerleşim yerlerinin kalıcı ikamete dönüşmesini hızlandırmış, yeni iskele binaları yapılmasına ya da var olan binaların onarılmasına yol açmıştır. Ulaşım ağında yaşanan gelişmeler, Beşiktaş'ın kentin farklı noktalarına geçişlerde uğrak noktası olmasını, hem nüfusun artmasını hem de geniş kitlelere ulaşan bir çarşı/pazar görevi üstlenmesini ve özellikle iskele binalarının toplumun buluşma noktası haline gelmesini sağlamıştır.

Dünyanın değişimine, kentlerin dönüşümüne neden olan Sanayi Devrimi Osmanlı toplumunda da endüstrileşmeyi zorunlu kılmış, açılan fabrikalar büyük bir reform niteliğinde olmasa da kent yaşamını etkileyen Dolmabahçe Gazhanesi gibi kuruluşların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Dolmabahçe Gazhanesi dönem teknolojisi kullanılarak Beşiktaş'ta inşa edilen yegâne sanayi kuruluşlarından biri olmuştur. Sultan II. Abdülhamid'in sanayiye ve sanata verdiği önem Yıldız Sarayı'nın bahçesinde saray ve çevresinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere Yıldız Çini Fabrika-ı Hümayûnu'nun kurulmasına yol açmıştır. Fabrika'da üretilen çini ve porselenler çoğu zaman yabancı hükümdarlara ve konuklara hediye edilmiş, böylece geleneksel çini sanatı dünyaya tanıtılmıştır. Ayrıca Beşiktaş ve Ortaköy'de özellikle Dolmabahçe, Çırağan ve Yıldız Sarayları'nın ihtiyaçlarını karşılamak için küçük ölçekli farklı üretim alanlarına yönelik fabrikalar kurulmuştur.

Beşiktaş'ta sokakların bakımı, temizliği, alt yapı faaliyetleri, imâr denetimi, aydınlatma ve su ihtiyacı gibi kamu hizmetlerinin sistemli ve kurumsal bir hale getirilerek bütünüyle gerçekleştirilmesi 1868 yılında Beşiktaş Yedinci Belediye Dairesi'nin hizmete girmesiyle başlamış, süreç içerisinde Belediye'nin sınırları kimi zaman değişerek çalışmalarına devam etmiştir. Beşiktaş Belediyesi kentsel

düzenlemeleri yaparken bazen kişilere ve şirketlere imtiyaz vererek görevlerini hızlandırmayı amaçlamıştır. Beşiktaş ve Ortaköy’de istimplâklar yapılarak yollar genişletilmiş, yeni yollar ve yaya kaldırımları oluşturulmuş, caddeler ağaçlandırılmıştır. Beşiktaş Caddesi’nin havagazıyla aydınlatılmaya başlamasıyla sokak lambaları fenerler, caddelerin estetik temsilcisi ve geceyi görünür kılan modern dünyanın yeni yüzü olarak semtte yerlerini almışlardır. Beşiktaş Caddesi’nden sonra havagazının ulaştığı semtin diğer mekânları ile kimi konutlar geceyi gündüz gibi yaşamaya başlamış, zaman daha çok kullanılabilir hale gelmiş, hayat kolaylaşmıştır. Beşiktaş’ın tercih edilen bir mekân haline gelerek büyümesi sonucu su ihtiyacı artmış, neredeyse her sokağa bir çeşme yapılmış, bazen de su yapıları meydan çeşmesi görünümünde tasarlanarak semt dokusuna görsel bir kimlik kazandırmıştır. 19. yüzyılın sonlarında yaygınlaşan toplumun sosyal anını planlamaya katkı sağlayan, modern dünyanın mimari göstergesi olan saat kuleleri de aynı zamanda Beşiktaş’ın dekoratif öğeleri ve simge yapıları olmuştur.

Beşiktaş’ın, Tanzimat’ın ilânından II. Meşrutiyet’in ilânına kadar geçen süreç içinde oluşan, bambaşka toplumsal imgelerle kurgulanan modern kimliği, zamanla kentsel dönüşüm projesi haline gelmiştir. Kentte genel olarak toplum yapısında gelenekselden tam anlamıyla uzaklaşılmasa da Beşiktaş semtinin mimarisi tüm altyapı öğeleriyle bir bütünlük oluşturmuş, modernitenin yansımaları daha çok semtte inşa edilen görkemli mimari mekân temsilleriyle izlenebilmiştir. Osmanlı Devleti’nin başkenti İstanbul’un 19. yüzyıldaki dönüşümünü, kentsel değişim ve modernleşme temasıyla Beşiktaş semti üzerinden bir nevi kentin bir parçasından okumak tüm kentin değişimine tanıklık edilmesine, çağın duygu ve düşünce biçiminin yakalanmasına olanak sağlamıştır. 19. yüzyılda Beşiktaş semtinde gerçekleştirilen modernleşmenin okunabilen izleriyle, dünyanın diğer kentlerinde gerçekleşen değişim ve yapılan uygulamalar aynı özün farklı koşullarda fakat yoğun etkileşimlerle yeni bir kimlikle ifade edilerek temsiliyet kazanmasıdır. 19. yüzyıl

boyunca ve 20. yüzyıl başlarında Beşiktaş'ta toplum yaşamında modernleşme ve yenileşme kalıcı hale getirilerek, müzik ve gösteri sanatları önem kazanmış, ilk resim galerisi ve spor kulübü açılmış, yapıların mimari tasarımlarla kendini gösterdiği modern bir kimliğe bürünen Beşiktaş'ta modern bir toplum yaratılmıştır. Beşiktaş, yaşam, ibadet, kamu, sosyal, kültürel mekânları ve topografyasıyla birlikte İstanbul silüetine katkı sağlayan, sembolik değerler taşıyan 19. yüzyılın yegâne modern kent mekânlarını yapısında barındırmıştır.

İstanbul'un değişmeyen çok uluslu yapısı gibi, Beşiktaş özelinde yapılan kentin monografi tasviri, kozmopolit düşünce bütününde birleşen Sanat Tarihi Bilimi içerisinde kurgulanan, farklı bakış açısı, derinlik ve devinim kazanarak, değişim-dönüşüm-modernleşmenin tarihsel sürecine tanıklık edilmesini sağlamıştır. Sanat Tarihi ile birlikte görsel bir izlenimle kentsel mekânın okunabilir ve görünebilir olmasını sağlamak, aslında toplum genelinde etki uyandırması beklenen bir imgenin parçası olmaktır. Salt bir bakış açısıyla okunmaya çalışılan kentler, didaktik üslubun ötesine gidemez, toplumsal yapıyı anlatamaz, kavramlar sığlaşarak geçmiş yaşam algısını bütüncül görmeyi engeller ve kimi dönemsel izlenimlerin ihmal edilmesine yol açar. Bu nedendir ki her çağın kendi içerisinde barındırdığı koşullar, sosyal ve kültürel oluşumlar zihnimizde genel bir tasarım yaratan “yerleşim yeri” olgusunun, İstanbul gibi geliştikçe farklılaşan bir dünya kentinde, Beşiktaş'ın kent dokusu ve pitoresk yapı-mekân-düşünce sistemiyle birlikte tarihsel sürecin defalarca bambaşka açılardan okunabilmesine olanak tanır. İstanbul kent çalışmaları alanının yeni boyutlar kazanarak, süreklilik göstermesi ayrıca geçmiş toplum düzeninin günümüzde ilgi uyandırması bağlamında da kent çalışmaları artmalı ve İstanbul pitoresk görünümüyle şaşırtmaya devam etmelidir.

“Şairlerin dediği gibi, Paris güzel bir salon, Londra güzel bir park, Berlin güzel bir kışla ama İstanbul güzel bir şehir”⁷⁶¹.

⁷⁶¹ Z. Livaneli, **Leyla'nın Evi**, İstanbul, 2021, s. 46.

BİBLİYOGRAFYA

Acar, D., **19. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul'da Ahşap Yapım Sistemlerinin Değişimi: Gelenekselin Rasyonelleştirilmesi**, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2015.

Acar, D.,-Mazlum, D., “1894 Depremi Ertesinde İnşa Edilen Ahşap Köşkerin Yapım Sistemleri-Yıldız Sarayı Efendiler Köşkeri Örneği”, 4. **Tarihi Yapıların Güçlendirilmesi ve Geleceğe Güvenle Devredilmesi Sempozyumu**, İstanbul, 27-29 Kasım 2013.

Adivar, H., E., **Mor Salkımlı Ev**, İstanbul, 1998.

Ahunbay, Z., “Meşruta”, **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 29. Cilt, 2004.

Akbayar, N., “Divan Şiirinde Beşiktaş”, **İstanbul Üç Aylık Dergi** (Beşiktaş Dün Bugün Özel Sayı), S.15, İstanbul, Ekim 1995.

___ ___, “Ulaşım”, **Dünden Bugüne Beşiktaş**, İstanbul, 1998.

___ ___, “Osmanlı Dönemi”, **Dünden Bugüne Beşiktaş**, İstanbul, 1998.

___ ___, “Konum, Yönetmel Yapı, Nüfus”, **Dünden Bugüne Beşiktaş**, İstanbul, 1998.

Akın, N., **19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera**, İstanbul, 2011.

Akpınar, İ, Y., “İstanbul'da Modern Bir Pay-ı Taht: Prost Planı Çerçevesinde Menderes'in İcraatı”, **İmparatorluk Başkentinden Cumhuriyet'in Modern Kentine: Henri Prost'un İstanbul Planlaması (1936-1951)**, İstanbul, 2010.

Aksu, N., L., **Osmanlı İstanbulu'nda Asayiş 1879-1909**, İstanbul, 2017.

Aktepe, M., M., **Vak'a Nüvis Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi**, C. XI, İstanbul, 1989.

Akyıldız, A., **Osmanlıda Ulaşımın Modernleşmesi**, İstanbul, 2019.

— —, “Osmanlı İstanbul’unda Deniz Ulaşımı (Modern Dönem)” **Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Cilt 6, İstanbul, 2020.

Akyol, E., D., “Sultan II. Abdülhamid Döneminde Sosyal Politika Uygulamaları”, **Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi**, C. 7, Sayı 31, Haziran 2013.

Akyüz, Y., **Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2020**, Ankara, 2020.

Akyüz, F., “II. Abdülhamid’in Modern Eğlencesi Yıldız Tiyatrosu”, **II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul**, İstanbul, 2010.

Allom, T., **İstanbul Manzaraları Rumeli’de ve Batı Anadolu’da Gezintilerle**, Çev: Ş. Türkömer, İstanbul, 2017.

Altınışik, I, U., “Dolmabahçe Gazhanesi ve Temporal Zamanın Dönüşümü: Grand Rue de Pera, Sokak Lâmbaları, Gece Mekanları”, **Dolmabahçe Mekânın Hafızası**, İstanbul, 2016.

Amicis, E. de, **İstanbul**, Çev: S., T., Yanar, İstanbul, 2009.

And., M., **Başlangıcından 1983’e Türk Tiyatro Tarihi**, İstanbul, 2011. Ergin, N., **Yıldız Sarayı’nda Müzik, Abdülhamid II Dönemi**, Ankara, 1999.

Aracı, E., **Donizeti Paşa Osmanlı Sarayının İtalyan Maestrosu**, İstanbul, 2020.

Arslan, N., “Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Beşiktaş Sahilinde Saray Yerleşimi”, **Milli Saraylar 1994/1995**, İstanbul, 1996.

Aristophanes, **Kuşlar**, Çev: A. Erhat-S. Eyüboğlu, İstanbul, 1966.

Armaoğlu, F., **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, İstanbul, 2020.

Artan, T., “Beşiktaş”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 2, İstanbul, 1994.

— —, “İhlamur Kasrı”, **Dünden Bugüne Beşiktaş**, İstanbul, 1998.

Atabeyoğlu, C., “Spor”, **Dünden Bugüne Beşiktaş**, İstanbul, 1998.

Avcıoğlu, N., “19. Yüzyıl Saray Mimarisi ve İmparatorluğun Kendini İfadesi”, **150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu**, Cilt 1, İstanbul, 23-26 Kasım 2006.

Ayverdi, E., H., **Fatih Devri Sonlarında, İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu**, Ankara, 1958.

Ayyıldız, N., **II. Abdülhamid Dönemi Saray Merasimleri**, İstanbul, 2008.

Babinger, F., **Fatih Sultan Mehmet ve Zamanı**, Çev: D. Körpe, İstanbul, 2003.

Balcı, E., “İstanbul’un İlk Büyük Uluslararası Fuarı: Sergi-i Umumî-i Osmanî”, **Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Cilt 6, İstanbul, 2020.

Balzac, H. de, **Altın Gözlü Kız**, Çev: C. Meriç, İstanbul, 2016.

Bardakçı, M., **Üçüncü Selim Devrine Ait Bir Bostancıbaşı Defteri**, İstanbul, 2013.

Barkan, Ö., L., “XV ve XVI ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Toprak İşçiliğinin Organizasyon Şekilleri”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, S. 1, İstanbul, 1939.

— —, **XV ve XVI ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları**, Birinci Cilt Kanunlar, İstanbul, 1943.

Baronyan, H., **İstanbul Mahallerinde Bir Gezinti**, Çev: P. H. T. Babek, İstanbul, 2018.

Batur, A., “Akaretler”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 1, İstanbul, 1993.

— —, “Naime Sultan Yalısı”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 6, İstanbul, 1994.

- ___ ___, “Yıldız Sarayı”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 7, İstanbul, 1994.
- ___ ___, “Yıldız Sarayı”, **Dünden Bugüne Beşiktaş**, İstanbul, 1998.
- ___ ___, “Akaretler”, **Dünden Bugüne Beşiktaş**, İstanbul, 1998.
- ___ ___, “Saat Kuleleri”, **Dünden Bugüne Beşiktaş**, İstanbul, 1998.
- ___ ___, “Şeyh Zâfir Külliyesi”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 39. Cild, İstanbul, 2010.
- ___ ___, “Kentsel Tasarım Bağlamında Dolmabahçe Sarayı”, **Dolmabahçe Mekânın Hafızası**, Derleyen: B. Kaya, İstanbul, 2016,
- ___ ___, Sultan, “Mecidiye Kışla-i Hümayunu/Taşkışla”, **Abdülmeccid’in Bir Mimarı William James Smith**, İstanbul, 2016.
- Baudelaire, C., **Modern Hayatın Ressamı**, Çev: A. Berktay, İstanbul, 2004.
- ___ ___, **Paris Sıkıntısı**, Çev: T. Yücel, İstanbul, 2018.
- Baysun, C., “Beşiktaş’a Dair”, **Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni**, İstanbul, Ağustos-Eylül 1946.
- Baydar, E., K., “Osmanlı Saraylarında Konser Veren Avrupalı Müzisyenler ve Osmanlı’da Batı Müziğinin Gelişimine Katkıları”, **Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi**, Sayı 22, Erzurum, 2009.
- Bekman, B., **XIX. Yüzyılın Dönüşen İstanbul’unda Mahalleler, Kollar ve Belediyeler: Bir Envanter ve Haritalama Çalışması**, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şehir Çalışmaları Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2020.
- Benevolo, L., **Avrupa Tarihinde Kentler**, Çev: Nur Nirven, İstanbul, 1995.
- Benjamin, W., **Pasajlar**, Çev: A. Cemal, İstanbul, 2016.
- Berger, A., “Antik Dönem ve Ortaçağda Beşiktaş”, **İstanbul Üç Aylık Dergi** (Beşiktaş Dün Bugün Özel Sayı), S.15, İstanbul, Ekim 1995.

Bilgin, İ., “Modernin Veçheleri: Viyana”, **Viyana Chicago Metropol ve Mimarlık**, İstanbul, 2008.

— —, “İlklerin ve İstisnaların Şehri: Londra”, **Londra Metropol ve Mimarlık**, İstanbul, 2009.

— —, “Yorgun Şehir”, **Kıtanın Başkentleri Paris Berlin Metropol ve Mimarlık IV**, İstanbul, 2016.

Bilgin, B., **Geçmişte Yıldız Sarayı**, İstanbul, 1988.

Bilsel, F, C., “Henri Prost’un İstanbul Planlaması (1936-1951): Nazım Planlar ve Kentsel Operasyonlarla Kentin Yapısal Dönüşümü”, **İmparatorluk Başkentinden Cumhuriyet’in Modern Kentine: Henri Prost’un İstanbul Planlaması (1936-1951)**, İstanbul, 2010.

Birsel, S., **Kahveler Kitabı**, İstanbul, 2019.

Burstein, D., **London Then And Now**, London, 2009.

Byzantios, D., **Boğaziçi’nde Bir Gezinti**, Çev: M. F. Yavuz, İstanbul, 2013.

Camp, M. Du, **Paris Ses Organes, Ses Fonctions Et Sa Vie Dans La Seconde Moitié Du XIX Siécle**, Paris, 1875.

Can, S., **Belgelerle Çırağan Sarayı**, Ankara, 1999.

Cephanecigil, G., Osmanlı Müzeleri, **Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Cilt 7, İstanbul, 2020.

Cerasi, M., M., **Osmanlı Kenti - Osmanlı İmparatorluğu’nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi**, İstanbul, 1999.

Cezar, M., **Osmanlı Başkenti İstanbul**, İstanbul, 2002.

Cox, S., S., **Bir Amerikalı Diplomatın İstanbul Anıları 1885-1887**, Çev: G. Ç. Güven, İstanbul, 2010.

Criss, N., B., **100. Yılında İstanbul'un İşgal Günleri**, İstanbul, 2020.

Çadırcı, M., **Tanzimat Süresince Türkiye Anadolu Kentleri**, Ankara, 2001.

Çeçen, K., **İstanbul Vakıf Sularından Taksim ve Hamidiye Suları**, İstanbul, 1992.

Çelik, Z., **19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul**, Çev: S. Deringil, İstanbul, 2016.

Çetintaş, M., B., **Dolmabahçe'den Nişantaşı'na Sultanların ve Paşaların Semtinin Tarihi**, İstanbul, 2012.

Çiftçi, A., "Dolmabahçe Sarayının yıkılan Karakol Yapısı", **150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu**, Cilt II, İstanbul, 23-26 Kasım 2006.

— —, "Karakollar, Kışlalar, Silahhaneler", **Geçmişten Günümüze Boğaziçi I**, İstanbul, 2008.

Çokuğraş, I., **Bekâr Odaları ve Meyhaneler-Osmanlı İstanbulu'nda Marjinalite ve Mekan (1789-1839)**, İstanbul, 2016.

Çoruk, A., Ş., "Osmanlı İstanbul'unda Halkın Eğlence Hayatı", **Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Cilt 4, İstanbul, 2020.

Çuluk, S., "Osmanlıların Unuttuğu Büyük Türk Denizcisi Barbaros Hayreddin", **#Tarih Dergisi**, S. 55, İstanbul, 2018.

Dağlı Y., - Kahraman, S., A., **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi**, 1.Kitap-2. Cilt, İstanbul, 2011.

Damlıbağ, F., "Osmanlı Devleti'nde Elektriğin Yayılması", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 20, Sayı: 40, 2020.

Değirmenci, E., -Pilehvarian,N., K., "19. Yüzyılda Viyana ve Otto Wagner", **GRID-Mimarlık Planlama ve Tasarım Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, 2018.

Demirel, M., **Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüştüye Mektepleri**, Türkler Ansiklopedisi, Cilt 15, Ankara, 2002.

Denel, S., **Batılılaşma Sürecinde İstanbul'da Tasarım ve Dış Mekanlarda Değişim Nedenleri**, Ankara, 1982.

Deniz, Ş., "Sultan Abdülmecid Vakıflarından Çırağan Mecidiye Cami", **Vakıflar Dergisi**, Sayı 43, Ankara, 2015.

Dethier, P., A., **Boğaziçi ve İstanbul 19. Yüzyıl Sonu**, Çev: Ü. Öztürk, İstanbul, 1993.

Dilbaz, M., **Kaybolan Tarihin Peşinde**, İstanbul, 2019.

Doğanay, F., K., **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Rüşdiye Mektepleri**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2011.

Emeksiz, A., "İstanbul Kahvehaneleri", **Karaların ve Denizlerin Sultanı İstanbul**, Cilt II, İstanbul, 2009.

Engin, V.,-Uçar, A., -Doğan, O., **Osmanlı'da Ulaşım Kara-Deniz-Demiryolu**, İstanbul, 2013.

Engin, V.,-Gülsoy,U., **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İstanbul'da Elektrik**, İstanbul, 2016.

Engin, V., "İstanbul'da Kara Ulaşımı", **Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Cilt 6, İstanbul, 2020.

Ercan, Y., **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler, Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları**, Ankara, 2001.

Erdem, E., "Sanayi Devrimini Ardından Osmanlı Sanayileşme Hamleleri: Sanayi Politikalarının Dinamikleri ve Zaafiyetleri", **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 48, Temmuz-Aralık 2016.

Erdenen, O., **Boğaziçi Sahilhâneleri II, Avrupa Yakası**, İstanbul, 2006.

Erdim, Ü., **İstanbul'daki Musevi Okulları ve Koruma Sorunları, Ortaköy ETZ Ahayim Sinagogu Mesevi Mektebi Örneği**, İstanbul Kültür Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Programı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019.

Erdoğan, E., - Aklanoğlu, F., “Dolmabahçe Sarayı Bahçesin Bitkisel Tasarım İlkeleri”,**150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu**, Cilt 2, İstanbul, 23-26 Kasım 2006.

Erdoğan, M., “Osmanlı Devrinde İstanbul Bahçeleri”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: IV, Ankara, 1958.

Ergin, O., N., **Mecelle-i Umûr-ı Belediye**, Haz: C. Özdemir, Cilt 2, İstanbul, 1995.

___ __, **Mecelle-i Umûr-ı Belediye**, Haz: C. Özdemir, Cilt 3, İstanbul, 1995.

___ __, **Mecelle-i Umûr-ı Belediye**, Haz: C. Özdemir, Cilt 4, İstanbul, 1995

Ergut, F., **Modern Devlet ve Polis-Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Denetimin Diyalektiği**, İstanbul, 2021.

Ergüney, Y., D., - Pilehvarian, N., K., “Ondokuzuncu Yüzyıl Dünya Fuarlarında Osmanlı Temsiliyeti”, **Megaron Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi E-Dergisi**, Cilt 10, Sayı 2, 2015.

Ergüney, Y., D., **Dünya Fuarları ve Osmanlı Devleti'nin Mimari Temsili**, İstanbul, 2018.

Erktin, A., “George-Eugène Haussmann”, **Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi**, Cilt: 2, İstanbul, 1997.

Ersoy, M., **Osmanlıdan Günümüze İmar ve Yasalar**, İstanbul, 2017.

Eryılmaz, H., İ., **Türkiye'deki II. Abdülhamid Camileri**, İstanbul, 2019.

Eryılmaz, B., “Osmanlı Yerel Yönetiminde İstanbul Şehremaneti”, **İslam Geleneğinden Günümüze Şehir Hayatı ve Yerel Yönetimler**, Cilt 1, İstanbul, 2005.

Esatlı, M., R., **Saray ve Konakların Dilinden Bir Devrin Tarihi**, Haz: İ. Dervişoğlu, İstanbul, 2010.

Eyice, S., “Arkeoloji Müzesi ve Kuruluşu”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul, 6. Cilt, 1985.

— —, “Küçük Mecidiye Cami”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 26., Ankara, 2002.

Eyice, S., **Bizans Devrinde İstanbul**, İstanbul, 2017.

Faroqhi, S., **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam – Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla**, Çev: E. Kılıç, İstanbul, 2011.

— —, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, Çev: E. Ertürk, İstanbul, 2012.

Fehi, G., “Sosyal Şehrin Üretimi Yolunda Amsterdam ve Güney Amsterdam’da Şehirleşme ve Şehir Üretimi 1610-1936”, **Liman Kentleri Amsterdam Barcelona Hamburg Metropol ve Mimarlık III**, İstanbul, 2012.

Flandin, E., **İstanbul (L’orient) 19. Yüzyıl**, Çev: O. Koloğlu, İstanbul, 2014.

Fontmagne, La B. D. De, **Kırım Harbi Sonrasında İstanbul**, Çev: G. Soytürk, İstanbul, 1977.

Fortna, B., C., “II. Abdülhamid’in Saltanatı”, **Türkiye Tarihi 1839-2010**, Çev: Z. Bilgin, Cilt 4, İstanbul, 2019.

Galitekin, A., N., **Hadikatü’l-Cevâmi (İstanbul Camileri ve Diğer Dini- Sivil Mi’mârî Yapılar)**, İstanbul, 2001.

Gautier, T., **İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri**, Çev: N. Yiğitler, İstanbul, 2007.

Gay, N., **Berlin Then And Now**, London, 2016.

Genç, S., “Bir Mekân İncelemesi Olarak Beşiktaş’ta Dükkanlar (1750-1850)”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, Number 70, Autumn I, 2018.

- Genim, M., S., **Konstantiniyye'den İstanbul'a-XIX. Yüzyıl Ortalarından XX. Yüzyıla Boğaziçi'nin Rumeli Yakası Fotoğrafları**, Cilt 1, İstanbul, 2006.
- Genim. M., S. ve diğerleri, **Ayvazovski'nin İstanbul'u**, İstanbul, 2016.
- Georgeon, F., "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İstanbul Kahvehaneleri", **Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler**, İstanbul, 1999.
- ___ __, **Sultan Abdülhamid**, Çev: A. Berktaş, İstanbul, 2018.
- Grégoire, H., D., Kahvehanelerin Doğuşu, **Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler**, İstanbul, 1999.
- Gökbilgin, M., T., "Boğaziçi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, 6. Cilt, İstanbul, 1992.
- Gökyay, O., Ş., "Deli Birader", **TDV İslam Ansiklopedisi**, 9. Cilt, İstanbul, 1994.
- Gökyay, O., Ş., "Gazâlî (Deli Birader)", **Türk Dili Aylık Dil ve Edebiyat Dergisi**, Sayı: 223, Ankara, 1970.
- Göncü, T. C., **Dolmabahçe Sarayı-İnşa Süreci, Mekân ve Teşkilatı**, İstanbul, 2019.
- Göncüoğlu, S., F., **Beşiktaş Meydanı ve Çevresinin Değişim Hikâyesi**, İstanbul, 2019.
- Göyünç, N., **Beşiktaş Tarihi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Yayınlanmamış Lisans Tezi, İstanbul, 1948.
- Gülersoy, Ç., **Ihlamur Mesiresi**, İstanbul, 1983.
- ___ __, **Dolmabahçe**, İstanbul, 1984.
- ___ __, **Çerağan Sarayları**, İstanbul, 1992.
- Güleryüz, N., "Boğaziçi'nde Sinagoglar ve Maşatlıklar", **Geçmişten Günümüze Boğaziçi I**, İstanbul, 2008.
- Günay, R., **İstanbul'un Kaybolan Ahşap Konutları**, İstanbul, 2017.

Güner,D., “Akaretler Sıra Evleri: Bir Multigrafik Okuma Denemesi”, **Dolmabahçe Mekânın Hafızası**, İstanbul, 2016.

Gyllius, P., **İstanbul Boğazı**, Çev: E. Özbayoğlu, İstanbul, 2000.

Gymbel, J., **Antik Çağlardan Günümüze Mimarlığın Öyküsü**, Çev: D. N. Özer, İstanbul, 2018.

Hançer, E., “**Boğaziçi Ermeni Cemaati ve Kiliseleri**”, Geçmişten Günümüze Boğaziçi”, İstanbul, 2008.

___ ___, **Boğaziçinde Ermeni Okullar**, Geçmişten Günümüze Boğaziçi II, İstanbul, 2008.

Harvey, D., **Paris, Modernitenin Başkenti**, Çev: B. Kılınçer, İstanbul, 2013.

Hızlı, K.,-Kılınç, S., **Sultan Abdülaziz Han'ın Yadigarları Aziziye Camileri**, İstanbul, 2013.

Hornby, L., **Kırım Savaşı Sırasında İstanbul**, Çev: K. Işık, İstanbul, 2021.

Howard, G., W., F., **Türk Sularında Seyahat**, Çev: Ş. S. Türet, İstanbul, 1978.

Hurry, J., **Mekanları Tüketmek**, Çev: R. G. Ögdül, İstanbul, 1999.

Ibañez, V., B., **Fırtınadan Önce Şark İstanbul 1907**, Çev: N. G. Işık, İstanbul, 2007.

Işın, E., “Beşiktaş Mevlevihânesi, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 2, İstanbul, 1994.

Işın, E., **İstanbul'da Gündelik Hayat**, İstanbul, 2014.

İnalçık, H., **Tanzimat Nedir? Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, İstanbul, 2017.

Kalender, R., **Yüzyılımızın Başlarında İstanbul'un Musiki Hayatı**, İstanbul, 1978.

- Karabulut, M. “Osmanlı İmparatorluğu’nda 19. Yüzyılda Değişim Süreci, Sosyal ve Kültürel Durum”, **Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:2, 2016.
- Karakaya, E., “Yedi Sekiz Hasan Paşa Türbesi”, **Dünden Bugüne Beşiktaş**, İstanbul, 1998.
- Karakaya, E., “Odabaşı Tekkesi”, **Dünden Bugüne Beşiktaş**, İstanbul, 1998.
- Kalaycı, H., “**Dünden Bugüne Boğaziçi Rum Okulları**”, Geçmişten Günümüze Boğaziçi II”, İstanbul, 2008.
- Karagül, S., **Osmanlı İmparatorluğunda Modern Müziğin Doğuşu: Musika-i Hümayûn**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Tarih Bölümü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019.
- Karaca, K., **İstanbul’da Tanzimat Öncesi Rum Ortodoks Kiliseleri**, İstanbul, 2018.
- Karpat, K., **Osmanlı Nüfusu 1830-1914**, İstanbul, 2010.
- Karal, E., Z., **Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri 1861-1876**, VII. Cilt, Ankara, 2011.
- —, **Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907**, VIII Cilt, Ankara, 2011.
- —, **Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)**, V. Cilt, Ankara, 2017.
- Karateke, H., T., **Padişahım Çok Yaşa, Osmanlı Devleti’nin Son Yüzyılında Merasimler**, İstanbul, 2017.
- Kargı, H.,-Karakaya, E., “Çeşmeler”, **Dünden Bugüne Beşiktaş**, İstanbul, 1998.
- Kayra, C., -Üyepazarcı, E., **İkinci Mahmud’un İstanbul’u Bostancıbaşı Sicilleri**, İstanbul, 1992.
- Kayserilioğlu, S., R., -Mazak, M., Kon, K., **Osmanlı’dan Günümüze Havagazanın Tarihçesi**, Birinci Cilt, İstanbul, 1999.

Kınaylı, H., “Beşiktaş’ta Laz Yamaklar Vak’ası”, **İstanbul Ansiklopedisi**, Beşinci Cilt, İstanbul, 1961.

Kırkland, S., **Paris Reborn Napeloeon III, Baron Haussmann, And The Quest To Build A Modern City**, New York, 2014.

Kırmızı, Z., - Çalışkan, F., T., **İstanbul Ulaşım Zaman Dizini**, İstanbul, 2012.

Kocatürk, Ö., **İstanbul’da Sel ve Fırtına (1889-1924)**, İstanbul, 2019.

Koçak, D., Ö., **19. Yüzyıl İstanbul’unda Kültürel Dönüşümün Sahnesi Osmanlı Tiyatrosu**, İstanbul, 2011.

Koçu, R., E., **Bostancıbaşı Defterleri**, İstanbul, 1958.

___ ___, “Beşiktaş İskelesi Mescidi”, **İstanbul Ansiklopedisi**, Beşinci Cild, İstanbul, 1961.

Kodaman, B., **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, Ankara, 1991.

Kohen, A., **Ortaköy ve Museviler Zaman Tünelinden Bir Bakış**, İstanbul, 2011.

Köksal, T., G., **İstanbul’daki Endüstri Mirası İçin Koruma ve Yeniden Kullanım Önerileri**, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı Restorasyon Programı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2005.

Kömeçoğlu, U., “Homo Ludens ve Homo Sapiens Arasında Kamusal ve Toplumsal: Osmanlı Kahvehaneleri”, **Osmanlı Kahvehaneleri Mekân Sosyalleşme İktidar**, İstanbul, 2018.

Kömürciyan, E., Ç., **İstanbul Tarihi -XVII. Asırda İstanbul**, İstanbul, 1988.

Köprülü, F., “Gazali”, **İslam Ansiklopedisi**, 4. Cilt, İstanbul, 1978.

Köroğlu, G., “İstanbul’daki Bizans Sarayları” **Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Orta Çağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 2008.

Köse, Y., **Dersaadette Tüketim (1855-1923)**, İstanbul, 2016.

Köylü, P.,-Kutay, E.,- Kalaycı, A.,- Kesim, G., A.,“19. Yüzyıldaki Toplumsal Yapı ve Sanat Ortamının Dolmabahçe Sarayı’ndaki Dış Mekân Düzenlemesi Üzerine Etkileri”, **150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu**, Cilt 2, İstanbul, 23-26 Kasım 2006.

Kuran, N., **Arşiv Belgeleriyle Alliance Israelite Universelle İstanbul Okulları**, Ankara, 2020.

Kuban, D., **Kaybolan Kent Hayalleri-Ahşap Saraylar**, İstanbul, 2001.

— —, **Osmanlı Mimarisi**, İstanbul, 2016.

— —, **Türk Ahşap Konut Mimarisi 17.-19. Yüzyıllar**, İstanbul, 2017.

— —, **İstanbul Bir Kent Tarihi-Bizantion Konstantinopolis İstanbul**, İstanbul, 2017.

Kurtay, N., **Yıldız Sarayı Üzerine Yapılan Çalışmaların Değerlendirilmesi**, İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1994.

Kuruyazıcı, H., “Boğaziçi’nde de Tiyatrolar Vardı”, **Geçmişten Günümüze Boğaziçi II**, İstanbul, 2008.

Küçükerman, Ö., **Sanayi ve Tasarım Yarışında Bir İmparatorluk İki Saray Topkapı ve Dolmabahçe**, İstanbul, 2007.

Küçükerman, Ö.,-Erda, S., “Osmanlı İmparatorluğu’nun Sanayi Devrimi Yarışında Boğaziçi’ndeki İlk Sanayi Binaları ve Tasarımın Değişimindeki Rollerini”, **Geçmişten Günümüze Boğaziçi**, İstanbul, 2008.

Kütükoğlu, B., **Çeşmi-Zâde Tarihi**, İstanbul, 1959.

Lady Montagu, **Türkiye Mektupları 1717-1718**, Çev: A. Kurutluoğlu, İstanbul, 1970.

Lamartine, A., de, **A. de Lamartine ve İstanbul Yazıları**, Çev: Nurullah Berk, İstanbul, 1971.

Leger, L., **Nicolas Gogol**, Paris, 1913.

Lewis, B., **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara, 2018.

Livaneli, Z., **Leyla'nın Evi**, İstanbul, 2021.

M. Ziya Bey, **İstanbul ve Boğaziçi-Bizans ve Osmanlı Medeniyetlerinin Âsâr-ı Bâkiyesi**, Çev: C. Pala, İkinci Kitap, İstanbul, 2016.

Macit, M., **Nedim Divanı**, Ankara, 2016.

Mango, C., **Bizans Yeni Roma İmparatorluğu**, Çev: Gül Çağalı Güven, İstanbul, 2020.

Mars, E., **Abdülhamid İstanbul'unda Bir Kadın Seyyah**, Çev: H. Mevsim, İstanbul, 2019.

Marx, K., **Kapital**, Birinci Cilt, Çev: A. Bilgi, İstanbul, 2003.

Mayakon, İ., M., **Mabeyn Kâtibinin Kaleminden Abdülhamid ve Çevresi Yıldız'da Neler Gördüm**, Hazırlayan: A. Yılmaz, İstanbul, 2010.

Mazak, M., -A. Şen, A., İstanbul'da İlk Modern Aydınlatılan Mekan: Dolmabahçe Sarayı ve Dolmabahçe Gazhanesi, **150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu**, Cilt II, İstanbul, 23-26 Kasım 2006.

Mazlum, D., **Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında 22 Mayıs 1766 İstanbul Depremi ve Ardından Gerçekleştirilen Yapı Onarımları**, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul, 2001.

Mezhapoğlu, M., **Dün Takvimde Biter Bir Cumhuriyet Ailesinin Tarihçesi**, İstanbul, 2018.

Mintzuri, H., **İstanbul Anıları**, Çev: S. Kuyumcuyan, İstanbul, 2017.

Mirmiroğlu, V., **Fatih'in Donanması ve Deniz Savaşları**, İstanbul, 1946.

Moltke, H. V., **Moltke'nin Türkiye Mektupları**, Çev: H. Örs, İstanbul, 2015.

Murat, S., L. Şahin, L., **Dünden Bugüne İstanbul'da Ulaşım**, İstanbul, 2010.

Müller, G., M., **İstanbul'dan Mektuplar**, Çev: A. Buğra, İstanbul, 1978.

Mümtaz, A., S., **Sultan II. Abdülhamid ve Zamanı**, Haz: İ. Dervişoğlu, İstanbul, 2008.

Nagata, Y., -Egawa, H., **Bir Kentin Toplumsal Tarihi Açısından Osmanlı'nın Son Döneminde İstanbul'da Tiyatro ve Çevresi**, İstanbul, 2021.

Neave, D., L., **Sultan Abdülhamid Devrinde İstanbul'da Gördüklerim**, Çev: N. Akın, İstanbul, 2008.

Necipoglu, N., "Buondelmonti, Cristoforo", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 2, İstanbul, 1994.

Nerval, G. de, **Doğu'da Seyahat**, Çev: S. Hilav, İstanbul, 2017.

Nûmani, Ş., **Seyahatnâme Sefernâme-i Rûm u Şâm u Mısır**, Çev: Y. Karaca, İstanbul, 2016.

O., Nuri, **Yıldız Sarayı Abdülhamid-i Sani ve Devri Saltanatı**, Haz: S. Türkoğlu, İstanbul, 1998.

- Okçuoğlu, T., “Süslü Karakol”, **Dünden Bugüne Beşiktaş**, İstanbul, 1998.
- —, “19. Yüzyılda İstanbul Camilerine Eklenen Ahşap Hünkâr Kasırları Üzerine Değerlendirmeler”, **İstanbul Araştırmaları Yıllığı 3**, İstanbul, 2014.
- Oktay, T., **İstanbul Şehremaneti**, İstanbul, 2011.
- Ortaylı, İ., “İstanbul’un Mekansal Yapısının Tarihsel Evrimine Bir Bakış”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 10, Sayı 2, 1977.
- Osmanlı Toplumunda Aile**, İstanbul, 2010.
- —, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840 – 1880)**, Ankara, 2011.
- —, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul, 2012.
- Osmanoğlu, A., **Babam Sultan Abdülhamid**, İstanbul, 2019.
- Öndeş, O.,-Makzume, E., **Osmanlı Saray Ressamı Fausto Zonaro**, İstanbul, 2010.
- Önsoy, R., “Tanzimat Dönemi Sanayileşme Politikası 1839-1876”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 2, Sayı 2, Ankara, 1984.
- Örikağasızâde, H., S., **Sultan Abdülhamit Devri Hatıraları ve Saray İdaresi**, Haz: A. A. Yörük, İstanbul, 2007.
- Öz, T., **İstanbul Camileri**, II. Cilt, Ankara, 1965.
- Özcan, T., **Merkezi ve Modern Eğitim Kapsamında Osmanlı Gayrimüslim Cemaat ve Yabancı Okulları**, Ankara, 2017.
- Özdamar, M., **İstanbul Vakıf Hayrât ve Ziyaret Rehberi**, İstanbul, 2016.
- Özdel, G., “Foucault Bağlamında İktidarın Görünmezliği ve Panoptikon ile İktidarın Gözü Göstergeleri”, **Turkish Online Journal of Design Art and Communication**, Cilt 2, Sayı 1, 2012.

Özdemir, M., “Neccâr Zâde Rıza Beşiktaş Senti Divânı’nda”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 2, S. 3, Afyon, 2001.

Özel, S., “Dolmabahçe Bezmiâlem Valide Sultan Camisi”, **Milli Saraylar Kültür-Sanat-Tarih Dergisi**, Sayı 6, İstanbul, 2010.

Özkaraman, S., M., **Türkiye’de 1800-2004 Yılları Arasındaki Değişim Süreci İçinde Tasarımı Etkileyen Faktörler ve Bir Örnek Olarak Mobilya Üretimi Modeli**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Endüstri Ürünleri Tasarımı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2004.

Özkılıç, S., K., **1894 Depremi ve İstanbul**, İstanbul, 2015.

Özlü, N., “Merkezin Merkezi: Sultan Abdülhamid Döneminde Yıldız Sarayı”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 206, İstanbul, Şubat 2011.

Öztürk, Y., **XIX. Yüzyıl Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Devleti’nde İçki ve Yasakları**, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu, 2017.

Öztürk, A., İ., **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e İmtiyaz Usulüyle Yürütülen İstanbul Belediye Hizmetleri (Yap-İşlet-Devret Uygulaması) (1852-1964)**, İstanbul, 2010.

— — —, **Başlangıçtan Bugüne İstanbul’un Belediyeleri**, İstanbul, 2019.

Özuyar, A., **Sessiz Dönem Türk Sinema Tarihi (1895-1922)**, İstanbul, 2017.

Özyetgin, M., -Engin, V., -Yüksel, A., E., **Yıldız Sarayı**, İstanbul, 2021.

Pekin, F., -Yılmaz, H., F., **100 Köprü**, İstanbul, 2008.

Pervititch, J., **Sigorta Haritalarında İstanbul**, Çev. Z. Kılıç, İstanbul, 2000.

Pinon, P., “Eğitim”, **İmparatorluk Başkentinden Cumhuriyet’in Modern Kentine: Henri Prost’un İstanbul Planlaması (1936-1951)**, İstanbul, 2010.

Polat, M., **Dolmabahçe ve Yıldız Saray Tiyatroları Üzerine Mimari Değerlendirmeler**, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık

Anabilim Dalı, Rölöve Restorasyon Programı, Yaymılanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2001.

Prenses Mirza Rıza Han Arfa, **Minareler Şehrinin Kadınları**, Çev: İ. Pınar, İstanbul, 2005.

Quataert, D., **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, Çev: A. Berktaş, İstanbul, 2016.

Rado, Ş., **Paris'te Bir Osmanlı Sefiri, Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa Seyahatnamesi**, İstanbul, 2019.

Ragon, M., **Modern Mimarlık ve Şehircilik Tarihi**, Çev: Prof. Dr. Murat Aykaç Erginöz, İstanbul, 2010.

Rasmussen, S., E., **Şehirler ve Yapılar**, Çev: D. Özden, İstanbul, 2020.

Rilke, A., G., **Avrupa Saraylarından Yıldız'a İstanbul'da Hoş Bir Sada**, Çev: D. Banoğlu, İstanbul, 2011.

Rossi, A., **Şehrin Mimarisi**, Çev: N. Gürbilek, İstanbul, 2006.

Sağlam, N., **Basiretçi Ali Efendi İstanbul Mektupları**, İstanbul, 2017.

Sakaoğlu, N., "Dersaadet'te Bir Payitaht", **İstanbul Üç Aylık Dergi** (Beşiktaş Dün Bugün Özel Sayı), S.15, İstanbul, Ekim 1995.

___ __, "Eğitim", **Dünden Bugüne Beşiktaş**, İstanbul, 1998.

Sakaoğlu, N.,-Akbaş, N., **Avrupalaşmanın Yol Haritası ve Sultan Abdülmecid**, İstanbul, 2001.

Sakaoğlu, N., **Güle Güle Çocuklar, Atatürk'ün Beşiktaş Günleri**, İstanbul, 2008.

___ __, **Bu Mülkün Sultanları 36 Osmanlı Padişahı**, İstanbul, 2015.

___ __, **Türkiye Eğitim Tarihi 11.-20. Yüzyıllar**, İstanbul, 2018.

Salman, Y., “Beşiktaş İskelesi”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 2, İstanbul, 1994.

Sasani, H. M., **Payitahtın Son Yıllarında Bir Sefir**, Çev: H. Uygur, İstanbul, 2006.

Saz, L., **Haremde Yaşam Saray ve Harem Hatıraları**, Haz: S. Demir, İstanbul, 2010.

Seçen, E., A., **Dolmabahçe Sarayı ve Bayıldım Bahçeleri 19. Yüzyıl Tasarım İlkeleri ve Bitkisel Restitüsyonu**, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2011.

Sefer, S., **Lorandolar ve Tubiniler Osmanlı Devleti’nde Levanten Banker Aileler ve Faaliyetleri**, İstanbul, 2020.

Sevim, M., **Gravürlerle Türkiye In Gravures İstanbul 1-2-3**, Ankara, 1996.

Seyitdanlıoğlu, M., “Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876)”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt 28, Sayı 46, 2009.

— —, **Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu – Yerel Yönetim Metinleri**, İstanbul, 2010.

Sezen, S. –Apaydın, A., **Faytonlardan Marmaray’a İstanbul’da Ulaşım**, İstanbul, 2012.

Somçağ, S., “18. Yüzyıldan Günümüze Beşiktaş”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 2, İstanbul, 1994.

Somel, S., A., **Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin**, İstanbul, 2019 **Ansiklopedisi**, Cilt 2, İstanbul, 1994.

— —, “Tanzimat Döneminde İstanbul’da Modern Müslüman Eğitimi”, **Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Cilt 9, İstanbul, 2020.

Soyluer, S., “Tüfekhane-i Mamur Kılmak: Osmanlı Tüfek İmalatında Avrupalı Uzmanların Rolü”, **Osmanlı Araştırmaları**, Cilt 52, Sayı 52, 2018.

Sözen, M., **Devletin Evi Saray**, İstanbul, 1990.

___ ___, “Dolmabahçe Sarayı”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 9. Cilt, İstanbul, 1994.

Stambolski, H., **Bir Osmanlı Hekiminin Anılarıyla İmparatorluğun Zor Yılları 1858-1878**, Çev: H. Mevsim, İstanbul, 2018.

Stanford, J., S., **Osmanlı İmparatorluğu’nda ve Türkiye Cumhuriyet’inde Yahudiler**, İstanbul, 2008.

Sultan Abdülhamid, **Siyasi Hatıratım**, İstanbul, 1975.

Şahin, T., **Sultan II. Abdülhamid’in Payitahtı**, İstanbul, 2018.

Şahin, A., A., **Osmanlı Devleti’nde Rüşdiye Mektepleri**, Ankara, 2018.

Şehsuvaroğlu, H., Y., **İstanbul Sarayları**, Ankara, 2014.

Şenyurt, O., ” Mekânın, Zamanın ve Eğlencenin Sınırlarında Osmanlı’da Gazinolar”, **Mimarlık ve Yaşam Dergisi**, Vol. 6, No. 3, 2021.

Şeref, A., **Tarih Konuşmaları**, İstanbul, 1978.

Tahsin Paşa, **Abdülhamid Yıldız Hatıraları**, Haz: Kudret Emiroğlu, Ankara, 2008.

Tanman, M., B., “Yahya Efendi Tekkesi”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 7, İstanbul, 1994.

___ ___, “Ertuğrul Tekkesi”, **Dünden Bugüne Beşiktaş**, İstanbul, 1998.

___ ___, “Yahya Efendi Tekkesi”, **Dünden Bugüne Beşiktaş**, İstanbul, 1998.

___ ___, “Kasr-ı Hümayun”, **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 24. Cilt, 2001.

___ ___, **Büyük Mecidiye Camii ve Ortaköy**, İstanbul, 2014.

Tanyeli, U., “Klasik Dönem Osmanlı Metropolünde Konut’un “Reel” Tarihi: Bir Standart Sapma Denemesi”, **Prof. Dr. Doğan Kuban’a Armağan**, İstanbul, 1996.

— —, “İstanbul Mimarisinde Radikal Değişim Evresi: XVIII. ve XIX. Yüzyıllar”, **Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Cilt 8, İstanbul, 2020.

Taşer, N., **Ihlamur Kasırları**, İstanbul, 2012.

Tekçe, G., **Zâfir Konağında Bir Tuhaf Zaman**, İstanbul, 2008.

Tekeli, İ., “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kentsel Dönüşüm”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, 4. Cilt, İstanbul, 1985.

— —, “Haritalar”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 3, İstanbul, 1994.

— —, “19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü”, **Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri**, İstanbul, 1999.

— —, **İstanbul ve Ankara İçin Kent İçeri Ulaşım Tarihi Yazıları**, İstanbul, 2010.

— —, “Modernleşme Öyküsü”, **Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Cilt 1, İstanbul, 2020.

Toparlı, R., **Ahmet Vefik Paşa Lehce-i Osmâni**, Ankara, 2000.

Toprak, Z., “Aydınlatma”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 1, İstanbul, 1993.

Toprakoğlu, O., F., **Beşiktaş’ta Bir Sokak**, İstanbul, 1979.

Tournefort, J., de, **Tournefort Seyahatnâmesi**, Çev: T. Tunçdoğan, II. Cilt, İstanbul, 2013.

Tuğlacı, P., **Osmanlı Mimarlığında Balyan Ailesi’nin Rolü**, İstanbul, 1993.

Turan, N., S., “Osmanlı Diplomasisinde Batı İmgesinin Değişimi ve Elçilerin Etkisi (18. ve 19. Yüzyıllar)”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 6, Sayı:2, 2004.

- Ubicini, M., A., **Osmanlı'da Modernleşme Sancısı**, Çev: C. Aydın, İstanbul, 1998.
- Umur, S., "Dolmabahçe Saray Tiyatrosu", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt:3, İstanbul, 1994.
- Uykucu, K, E, **Cumhuriyetin Ellinci Yılında Her Yönüyle İlçemiz Beşiktaş**, İstanbul, 1973.
- Uşaklıgil, H., Z., **Saray ve Ötesi**, İstanbul, 1981.
- Ürekli, F., **Sarayın Son BaşRessamı Fausto Zonaro İkbâlden İdbâra**, İstanbul, 2017.
- Van, N., Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İstanbul'da Güvenlik (1839-1918), **Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Cilt 3, İstanbul, 2020.
- Veliçkov, K., **İstanbul'dan Hatıralar 1870-1890**, Çev: H. Mevsim, İstanbul, 2017.
- Yakartepe, E., Ç., "İstanbul'un Modernleşme Dönemi Otelleri (1840-1914)", **Megaron Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi E-Dergisi**, Cilt 6, Sayı 2, 2011.
- Yelkenci, Ö., F., **Türk Modernleşmesi ve II. Abdülhamid'in Eğitim Hamlesi**, İstanbul, 2010.
- Yeremyan, H., S., **İstanbul İzlenimleri**, Çev: T. Haşhaşoğlu, İstanbul, 2018.
- Yetişkin, A., K., **İstanbul Haritaları 1422-1922**, İstanbul, 2010.
- Yıldırım, S., Ö., **Kentin Anlam Haritaları Gravürlerde İstanbul**, İstanbul, 2008.
- Yıldız, M., C., **Kahvehane Kültürü**, İstanbul, 2007.
- Yılmaz, C., "Bir Haritanın Rehberliğinde 1845 İstanbul'u", **Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Cilt 9, İstanbul, 2020.
- Yılmaz, E., "Osmanlı Topraklarında Uluslararası Bir Kuruluş: Orosdi-Back ve Adana Mağazası", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 13, Sayı 1, 2022.

Yöre, S., “Mekân ve Müzik: Osmanlı Döneminde İstanbul’un Çok Kültürlü Müzikli Eğlence Mekânları”, **Bellekten**, Cilt: LXXVI, Sayı: 277, 2012.

Yücel, İ. ve diğerleri, **Dolmabahçe Sarayı**, Ankara, 2008.

Yüngül, N., **Taksim Suyu Tesisleri**, İstanbul, 1957.

Zevgen, N., **Beşiktaşlı Şeyh Yahya Efendi, Hayatı-Menkıbeleri-Şiirleri**, İstanbul, 1965.

Zeydan, C., **İstanbul’a Seyahat**, Çev: D. M. Özcan, İstanbul, 2012.

Zonaro, F., **Abdülhamid’in Hükümdarlığında Yirmi Yıl Fausto Zonaro’nun Hatıraları ve Eserleri**, Çev: T. Alptekin- L. Romano, İstanbul, 2008.

Gazeteler

The Levant Gerald, Vol II. N.S. No:99, 1 July 1871.

The Levant Gerald, Vol II. N.S. No:119, 31 July 1871.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Belgeleri

BOA., ML.EEM, Yer: 695-81, R-02-06-1324.

BOA., MB.İ, Yer: 12-72, H-08-06-1270.

BOA., D.DRB.İ, Yer: 6-12, H-27-12-1256.

BOA., MB.İ, Yer: 14-75, H-30-09-1273.

BOA., HH.İ, Yer: 55-17, H-20-09-1291.

BOA., MB.İ., Yer: 14-86, H-11-12-1273.

BOA., MB.İ., Yer: 25-44, H- 29-10-1288.

BOA., MVL, Yer:350-31, H-12-08-1272.

BOA., NFS.d., Yer: 72, H-29-12-1256.

BOA., NFS.d., Yer: 91, H-18-02-1255.
BOA., NFS.d., Yer:250, H-29-12-1260.
BOA., NFS.d., Yer: 316, H-29-12-1260.
BOA., NFS.d., Yer: 499, H-29-12-1273.
BOA., NFS.d., Yer: 532, H-29-12-1273.
BOA., NFS.d., Yer: 53, H-29-12-1255.
BOA., NFS.d., Yer: 173, H-29-12-1260.
BOA., NFS.d., Yer: 172, H-29-12-1260.
BOA., HR.MKT., Yer: 179-80, H-04-07-1273.
BOA., MVL, Yer: 458-49, H-26-06-1281.
BOA. A.)MKT.MHM.,Yer:285-33, H-14-06-1280.
BOA., Yer: 22212, HH.d., H-24-04-1287.
BOA., MB.İ., Yer: 30-147, H-20-09-1291.
BOA., C.ZB, Yer: 68-3385, H-29-12-1255.
BOA., NFS.d, Yer: 55, H-29-12-1256.
BOA., NFS.d, Yer:429, H-29-12-1273.
BOA., NFS.d, Yer: 430, H-29-12-1273.
BOA., NFS.d., Yer:268, H-29-12-1260.
BOA., NFS.d., Yer: 325, H-29-12-1260.
BOA., NFS.d., Yer: 369, H-29-12-1260.
BOA., A.)MKT.MHM., Yer: 111-1, H-23-02-1273.
BOA., HR.MKT., Yer: 272-57, H-06-06-1275.
BOA., HH.d., Yer: 2211, H-11-02-1301.
BOA., A.)MKT.MHM., Yer: 390-80, H-09-05-1284.
BOA., A.)AMD, Yer: 22-56, H-29-12-1266.
BOA., C. SM., Yer: 38-1932, H-19-03-1257.
BOA., TS.MA.e, Yer: 1306-70, H-02-03-1292.

BOA., Y.MTV., Yer: 108-135, H-16-05-1312.

BOA., HH.d., Yer: 17230, H-09-11-1290.

BOA., İ.MVL., Yer: 417-18248, H-16-10-1275.

BOA., A.}MKT.MHM., Yer: 147-38, H-19-04-1275.

BOA., MF.MKT., Yer: 3-61, H-02-06-1289.

BOA., MF.MKT., Yer: 21-148, H-21-10-1291.

BOA., İMM.S., Yer: 30-1265, H-24-12-1281.

BOA., A.}AMD., Yer: 24-47, H-29-12-1266.

BOA., HH.İ. Yer: 28-39, H-21-12-1274.

BOA., ŞD., Yer: 2875-45, H-03-04-1290.

BOA., A.}MKT.NZD., Yer: 137-11, H-21-06-1271.

BOA., A.}AMD., Yer: 84-45, H-29-12-1274.

BOA., İ.DH., Yer: 545-37898, H-22-08-1282.

BOA., DH.MKT., Yer: 1334-46, H-01-05-1287.

BOA., A.}MKT.MHM., Yer:118-94, H-28-02-1274.

BOA., A.}MKT.NZD. Yer:96-77, H-23-01-1270.

BOA.,Y.PRK.M., Yer: 1-14, H-29-12-1293.

BOA., Y.PRK.M., Yer: 8-8, H-06-06-1298.

BOA., TS.MA.e, Yer: 51-2, H-21-11-1299.

BOA., TS.MA.e, Yer: 39-8, H-01-01-1300.

BOA., Y.PRK. TNF. Yer: 1-50, H-19-05-1301.

BOA., TS.MA.e, Yer: 43-6, H-03-04-1301.

BOA., ML.EEM, Yer: 97-33, H-20-12-1303.

BOA., Y.MYV., Yer: 24-43, H-27-02-1304.

BOA., Y.MTV., Yer: 33-83, H-13-10-1305.

BOA., Y.PRK.HH., Yer: 21-42, H-22-11-1306.

BOA., Y.PRK.SRN., Yer: 2-75, H-11-07-1307.

BOA., Y.MTV., Yer: 27-73, H-01-12-1304.
BOA., DH.MKT. Yer: 2741-40, H-26-01-1327.
BOA., HH.İ, Yer: 166-11, H-05-08-1321.
BOA., Y.PRK.MK., Yer: 1-88, H-25-12-1301.
BOA., Y.MTV., Yer: 30-1, H-01-05-1305.
BOA., Y.PRK.EŞA., Yer: 17-31, H-28-09-1310.
BOA., ML.EEM., Yer: 115-79, H-26-06-1305.
BOA., Y.PRK.SGE., Yer: 4-1, H-05-01-1308.
BOA., Y.MTV., Yer: 37-5, H-03-05-1305.
BOA., HH.d., Yer:32390, H-14-05-1295.
BOA., TS.MA.e, Yer: 51-5, H-09-02-1300.
BOA., TS.MA.e, Yer: 39-8, H-01-01-1300.
BOA., Y.PRK.SGE. Yer: 9-35, H-30-08-1319.
BOA., Y.EE.d., Yer: 745, 27 Nisan 1321.
BOA., ML.EEM., Yer: 526-42, H-30-08-1321.
BOA., ML.EEM., Yer: 529-2, H-20-09-1321.
BOA., Y.PRK.EV., Yer: 2-2, 22-03-1309.
BOA, BEO, Yer: 4487-336484, H-27-12-1335.
BOA., İ.ŞE., Yer: 25-1, H-07-07-1327.
BOA., Y.PRK.KOM., Yer: 1-4, H-05-10-1294.
BOA., HH.d., Yer: 24590, H-7-02-1295.
BOA., Y.MTV., Yer: 7-64, H-25-11-1298.
BOA., Y.PRK.AZJ., Yer: 5-3, H-17-01-1299.
BOA., HH.İ., Yer: 58-48, H-14-11-1299.
BOA., HH.İ., Yer: 168-107, H-29-12-1321.
BOA., HH.İ, Yer: 232-137, H-25-12-1323.
BOA., Y.MTV., Yer: 313-78, H-05-12-1326.

BOA., BEO., Yer: 3628-272072, H-17-08-1327.

BOA., Y.PRK. AZJ., Yer: 11-73, H., 29-12-1303.

BOA., HH.İ., Yer: 69-17, H-17-05-1305.

BOA., ŞD., Yer.759-14, H-01-03-1309.

BOA., DH.MKT., Yer: 2036-30., H-08-06-1310.

BOA., DH.MKT., Yer: 407-15, H-12-02-1313.

BOA., DH.MKT., Yer: 2471-88, H-23-12-1318.

BOA., Y.PRK.DFE., Yer: 1-62, H-29-12-1319.

BOA., MB.İ., Yer: 81-206, H-26-10-1298.

BOA., İ.ŞE., Yer: 4-6, H-22-08-1311.

BOA., Y.MTV., Yer: 87-143, H-19-05-1311.

BOA., Y.MTV., Yer: 113-58, H-24-07-1312.

BOA., İ.ŞE., Yer: 8-14, H-12-03-1313.

BOA., İ.ŞE., Yer: 8-21, H-27-04-1313.

BOA., HH.İ., Yer: 124-31, H-17-01-1317.

BOA., HH.İ., Yer: 127-39, H-09-09-1317.

BOA., İ.ŞE., Yer: 14-14, H-26-11-1318.

BOA., BEO., Yer: 1634-122510, H-29-11-1318.

BOA., Y.PRK.ASK., Yer: 181-24., H-10-01-1320.

BOA., Y.PRK.ZB., Yer: 13-62, H-05-02-1312.

BOA. HH.İ., Yer: 95-10, H-02-05-1312.

BOA. HH.d., Yer: 27830, H-29-04-1312.

BOA., İ.DH., Yer: 721-50334, H-07-04-1293.

BOA., İ.ŞE., Yer: 14-14, H-26-11-1318.

BOA., DH.MKT., Yer: 2471-88, H-23-12-1318.

BOA., DH.MKT., Yer: 407-15, H-12-02-1313.

BOA., BEO., Yer: 520-38985, H-1312.

BOA., İ.ŞE., Yer: 7-9, 1312.C.30-1312.C-09.

BOA., İ.ŞE., Yer: 10-49, H-16-12-1315.

BOA., DH.MKT., Yer: 2370-25, H-10-03-1318.

BOA., Y.PRK.MM., Yer: 1-48, H-04-03-1308.

BOA., HH.İ., Yer: 121-11, H-29-07-1316.

BOA., Y.MTV., Yer: 44-6, H-03-11-1307.

BOA., DH.MKT., Yer: 1761-114, H-02-02-1308.

BOA., Y.PRK.ŞH., Yer: 11-63, H-24-04-1319.

BOA., HH.İ., Yer:70-22, H-04-09-1305.

BOA., ŞD., Yer: 694-39, H-01-02-1298.

BOA., BEO., Yer: 2716-203650, H-10-10-1323.

BOA., BEO, Yer: 3117-233734, H-25-06-1325.

BOA., HH.İ., Yer: 154-34, H-13-11-1320.

BOA., HH.İ., Yer: 184-48, H-08-03-1324.

BOA., BEO., Yer: 2476-185668, H-27-10-1322.

BOA., ML.EEM., Yer: 738-55, H-15-01-1325.

BOA., Y.MTV., Yer: 313-91, H-29-12-1326.

BOA., ML.EEM., Yer: 707-70, H-27-07-1324.

BOA., DH.MKT., Yer: 2344-1, H-13-01-1318.

BOA., HH.İ., Yer: 74-36, H-20-07-1306.

BOA., Y.MTV., Yer: 36-37, H-21-03-1306.

BOA., HH.İ., Yer: 164-63, H-08-07-1321.

BOA., BEO., Yer: 3537-265222, H-29-03-1327.

BOA., Y.MTV., Yer: 20-46, H-21-06-1303.

BOA., MF.İBT., Yer: 108-76, H-22-09-1319.

BOA., MF.İBT., Yer:339-23, H-19-09-1329.

BOA., BEO., Yer:1244-93256, H-07-08-1316.

BOA., MF.İBT., Yer: 155-55, H-13-11-1322.
BOA., MF.MKT., Yer: 53-101, H-17-02-1295.
BOA., MB.İ., Yer: 86-74, H-29-12-1298.
BOA., Y.MTV., Yer: 58-38, H-17-06-1309.
BOA., İ.MMS., Yer: 131-5638-H-02-12-1309.
BOA., MF.İBT., Yer: 140-83, H-03-09-1321.
BOA., MF.İBT., Yer: 133-31, H-02-02-1321.
BOA., ML.EEM., Yer:321-6, H-20-07-1315.
BOA., HH.İ., Yer: 124-14, H-10-01-1317.
BOA., HH.İ., Yer: 131-67, H-24-08-1318.
BOA., MF.MKT., Yer: 629-21, H-12-06-1320.
BOA., Y.MTV.,Yer: 234-57, H-06-06-1320.
BOA., Y.PRK.AZJ., Yer: 7-21, H-29-12-1300.
BOA., EV.d. Yer: 28500, H-26-07-1313.
BOA., DH.MKT., Yer: 739-80, H-23-04-1321.
BOA., MF.MKT., Yer: 718-73, H-20-04-1321.
BOA., BEO., Yer: 2110-158227, H-11-04-1321.
BOA., MF.MKT., Yer: 866-4, H-18-04-1323.
BOA., MF.MKT., Yer: 829-21, H-25-11-1322.
BOA., MF.MKT., Yer: 630-37, H-23-02-1320.
BOA., DH.MKT., Yer: 521-7, H-03-03-1320.
BOA., DH.MKT., Yer: 1029-65, H-10-10-1323.
BOA., MF.MKT., Yer: 160-92, H-20-07-1310.
BOA., MF.MKT., Yer: 326-70, H-11-02-1314.
BOA., MF.MKT., Yer: 250-37, H-19-08-1312.
BOA., MF.MKT., Yer: 384-49, H-02-09-1315.
BOA., DH.TMIK.M., Yer: 162-12, H-14-11-1321.

BOA., MF.MKT., Yer: 944-67, H-11-06-1324.
BOA., HH.İ., Yer: 168-70, H-16-12-1321.
BOA., Y.PRK.HH., Yer: 21-43, H-22-11-1306.
BOA., Y.PRK.HH., Yer: 23-07, H-04-12-1307.
BOA., HH.d., Yer: 31946, H-05-10-1314.
BOA., HH.İ., Yer: 119-23, H-14-06-1316.
BOA., HH.İ., Yer: 169-72, H-19-01-1322.
BOA., Y.MTV., Yer: 150-93, H-25-08-1314.
BOA., BEO., Yer: 2248-168526, H-18-10-1321.
BOA., Y.MTV., Yer: 288-123., H-29-05-1324.
BOA., ŞD., Yer:845-18, H-15-12-1327.
BOA., ŞD., Yer: 691-42, H-27-01-1297.
BOA., İ.ŞE. Yer: 8-24, H-23-04-1313.
BOA., İ.ŞE., Yer: 21-30, H-02-04-1325.
BOA., ML.EEM., Yer: 184-7, H-10-12-1309.
BOA., ML.EEM., Yer: 176-83., H-08-07-1309.
BOA., ML.EEM., Yer: 177-18, H-13-07-1309.
BOA., ML.EEM., Yer: 198-3, H-03-09-1310.
BOA., HH.İ., Yer: 97-105, H-29-11-1312.
BOA., ML.EEM., Yer: 751-17, 02-04-1325.
BOA., İ.ŞD., Yer: 37-1914, H-29-02-1295.
BOA., ŞD., Yer: 688-20, H-19-02-1296.
BOA., İ.DH., Yer: 813-65651, H-11-10-1297.
BOA., İ.ŞD.,Yer: 53-2949, H-06-02-1298.
BOA., HH.İ., Yer: 60-32, H-09-08-1302.
BOA., İ.ŞD., Yer: 84-4966, H-03-04-1304.
BOA., DH.MKT., Yer: 1386-70, H-24-03-1304.

BOA., İ.ŞD., Yer: 110-6601, H-07-03-1309.
BOA., Y.MTV., Yer: 62-74, H-20-10-1309.
BOA., Y.MTV., Yer: 79-157. H-24-12-1310.
BOA., Y.A.HUS, Yer: 324-85, H-21-10-1312.
BOA., İ.ŞE., Yer: 11-16, H-27-03-1316.
BOA., Y.MTV., Yer: 178-195, H-30-01-1316.
BOA., BEO., Yer: 2476-185668, H-27-10-1322.
BOA., İ.ŞE., Yer: 20-16, H-15-05-1324.
BOA., Y.PRK.ZB, Yer:36-65, H-19-02-1324.
BOA., DH.MKT, Yer: 1132-9, H-17-10-1324.
BOA., DH.MKT., Yer:1223-7, H-29-11-1325.
BOA., DH.MKT., Yer: 1997-67, H-13-02-1310.
BOA., DH.MKT., Yer: 1998-8, H-14-02-1310.
BOA., DH.MKT., Yer: 1264-74, H-28-05-1326.
BOA., İ.ŞE., Yer: 24-14, H-13-07-1326.
BOA., DH.MKT., Yer: 2027-83, H-14-05-1310.
BOA., BEO., Yer: 112-8344, H-06-05-1310.
BOA., İ.ŞE., Yer: 1-55, H-03-05-1310.
BOA., MF.MKT., Yer: 75-127, H-13-06-1299.
BOA., DH.MKT, Yer: 1498-10, H-17-07-1305.
BOA., İ.ŞD., Yer: 38-1928, H-07-03-1295.
BOA., HH.İ., Yer: 60-32, H-09-08-1302.
BOA., İ.ŞE., Yer: 2-6, H-15-06-1310.
BOA., BEO., Yer: 563-42188, H-04-08-1312.
BOA., Y.PRK.SGE., Yer: 8-77, H-30-12-1316.
BOA., ŞD., Yer: 690-35, H-14-10-1296.
BOA., ŞD., Yer: 729-04, H-0406-1305.

BOA., DH.MKT, Yer: 1491-94, H-21-06-1305.
BOA., DH.MKT., Yer: 1758-18, H-21-01-1308.
BOA.,DH.MKT., Yer: 2152-50, H-10-08-1316.
BOA, BEO, Yer: 1239-92903, H-26-07-1316.
BOA., ŞD Yer: 815-2, H-23-02-1320.
BOA., ŞD., Yer: 824-26, H-07-09-1322.
BOA., Y.PRK.ŞH., Yer: 13-49, H-13-10-1323.
BOA., Y.PRK.ŞH., Yer: 13-39, H-06-02-1323.
BOA., İ.ŞD., Yer: 69-4083, H-16-10-1301.
BOA., İ.ŞD., Yer: 77-4543, H-15-01-1303.
BOA., DH.MKT., Yer: 1756-77, H-15-01-1308.
BOA., BEO, Yer: 400-29990, H-07-11-1311.
BOA., HH.İ., Yer: 73-39, H-26-05-1306.
BOA., ML.EEM., Yer: 243-23, H-15-10-1312.
BOA., HH.İ.,Yer: 103-43, H-01-04-1314.
BOA., ZB., Yer: 55-2, H-05-12-1300.
BOA., ML.EEM., Yer: 152-19, H-04-01-1308.
BOA., HH.İ., Yer: 152-59, H-11-10-1320.
BOA., BEO., Yer:3454-259029, H-20-11-1326.
BOA., BEO., Yer: 3569-267653, H-19-05-1327.
BOA., Y.MTV. Yer: 286-23, H-04-03-1324.
BOA., Y.MTV., Yer: 238-101, H-15-10-1320.
BOA.,İ.ŞD., Yer: 40-2120, H-05-09-1295.
BOA., İ.ŞD., Yer: 52-2937, H-16-01-1298.
BOA., DH.MKT, Yer: 1456-112, H-05-02-1304.
BOA., MF.MKT., Yer: 238-27, H-30-05-1312.
BOA., İ.EV., Yer: 32-12, H-22-04-1320.

BOA., DH.MKT., Yer: 885-25, H-19-06-1322.

BOA., İ.EV., Yer: 39-1 H-05-07-1323.

BOA., DH.MKT., Yer: 1743-92, H-30-11-1307.

BOA., DH.MKT., Yer: 1975-34, H-25-12-1309.

BOA., İ.EV., Yer: 34-31, H-11-05-1321.

BOA., İ.ŞE., Yer: 1-41, H-18-03-1310.

Elektronik Kaynaklar

<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/102509.6> (Son Erişim Tarihi: 15.02.2022)

<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/25359> (Son Erişim Tarihi: 26.04.2022)

<http://www.artnet.com/artists/carlo-bossoli/> (Son Erişim Tarihi: 26.04.2022)

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:1840_map_of_Istanbul.jpg (Son Erişim Tarihi: 26.04.2022)

<https://www.loc.gov/resource/cph.3b28512/> (Son Erişim Tarihi: 26.04.2022)

https://www.metmuseum.org/art/collection/search/307371?exhibitionId=%7B21968755-5ddd-4fea-81c5000d8aaaf6b3%7D&oid=307371&pkgids=236&pg=0&rpp=100&pos=59&ft=*&offset=100 (Son Erişim Tarihi: 25.04.2022)

https://www.metmuseum.org/art/collection/search/307389?exhibitionId=%7b21968755-5ddd-4fea-81c5-000d8aaaf6b3%7d&oid=307389&pkgids=236&pg=0&rpp=100&pos=48&ft=*&offset=100 (Son Erişim Tarihi: 25.04.2022)

<http://www.sadibayram.com/?page=makaleler&mid=348&id=3> (Son Erişim Tarihi:
08.01.2022)

ÖZET

19. yüzyılda sanayi, ekonomi ve teknoloji alanlarında yaşanan gelişmeler ile yeni kavramlar kentlerin formunu etkilemiş, Osmanlı Devleti’de değişen dünyayı farkederek, tüm kurumlarında ve toplum yapısında önceki yüzyıllardan daha radikal bir dönüşüm içerisine girmiştir. Osmanlı başkenti İstanbul’da başlayan değişim, kentin biçiminde ve dokusunda kendini göstererek doğal çevre ile kent silüetini etkilemiştir. Osmanlı padişahı ve yakın çevresinin, sur dışında sayfiye alanı ve bir boğaz köyü olan Beşiktaş’a taşınması değişimi hızlandırmış, devlet eliyle modernleşme gerçekleşmeye başlamış, Tanzimat ve Islahat Fermanları’nın ilânıyla birlikte değişimler resmîleşmiştir. İstanbul’un geleneksel kent formu ve mimarisinde yapılan reformlar, yeni mimari üslup ve uygulamalarla Osmanlı Devleti tarafından oluşturulan yeni kent kimliğinin başlangıç noktası da Beşiktaş olmuştur.

Beşiktaş’ta Kentsel Mekânın Modernleşme Süreci (Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Kadar) başlıklı doktora tezi kapsamında, 1839 ile 1908 yılları arasında hız kazanan değişim, dönüşüm ve modernleşmenin, Beşiktaş semti üzerinden sokak dokusuna, kentsel mekâna ve sosyo-kültürel ortama yansımaları incelenmektedir. Avrupa’nın kimi başkentlerinde yaşanan kent değişimlerinden örnekler, Osmanlı Devleti’nin siyasi ve sosyo-kültürel ortamı, kent değişimlerine yönelik yapılan idarî düzenlemelerle birlikte başkent İstanbul’un bir semti özelinde kentin modernleşme sürecine ayna tutulmuştur. Çalışmanın temasını oluşturan değişim-dönüşüm-modernleşme kavramları; dönem fotoğrafları, gravürler, resimler, gazeteler, arşiv belgeleri ve haritalar ile desteklenmiş, ifadelerin görsel belgelerle anlam kazanması sağlanmıştır.

ABSTRACT

In the 19th century, developments in the fields of industry, economy and technology and new concepts affected the form of cities, and by noticing the changing world in the Ottoman Empire, it entered into a more radical transformation in all its institutions and social structure than in previous centuries. The change that started in the Ottoman capital, Istanbul, showed itself in the shape and texture of the city and affected the natural environment and the city silhouette. The relocation of the Ottoman sultan and his neighbourhood to Beşiktaş, which is a summer resort and a Bosphorus village outside the city walls, accelerated the change and modernization began to take place by the state, and the changes became official with the announcement of the Tanzimat and Reform Edicts. Beşiktaş became the starting point of the new urban identity created by the Ottoman Empire, with the reforms made in the traditional urban form and architecture of Istanbul, new architectural styles and practices.

Within the scope of this doctoral thesis titled *The Modernization Process of Urban Space in Beşiktaş (From Tanzimat to the Second Constitutional Monarchy)*, the reflections of the change, transformation and modernization that accelerated between 1839 and 1908 on the street texture, urban space and socio-cultural environment through Beşiktaş district are examined. Examples of the urban changes in some European capitals, the political and socio-cultural environment of the Ottoman Empire, and the administrative arrangements made for urban changes were mirrored to the modernization process of the city in a particular district of the capital Istanbul. The concepts of change-transformation-modernization, which constitute the theme of the study, were supported by period photographs, engravings, pictures,

newspapers, archive documents and maps, and the expressions were made to gain meaning with visual documents.

GÖRSEL KAYNAKLAR

Şekil 1. Londra Sokaklarında Sağlıksız Koşullar (İ. Bilgin, 2009, s. 37).

Şekil 2. Paris'te Yıkılan Yapılar (D. Harvey, 2013, s. 337).

Şekil 3. 19. Yüzyıl Başları Dolmabahçe Vadisi- Colville Frankland (M. Sevim, Gravürlerle Türkiye İstanbul 1, Ankara, 1996, s. 70).

Şekil 4. 19. Yüzyıl Başlarında Dolmabahçe Vadisi- Charles Pertusier (Ç. Gülersoy, Dolmabahçe, İstanbul, 1984, s. 8-9).

Şekil 5. Deftardar Burnu Hatice Sultan Sarayı -Antoine Ignace Melling (S. Ö. Yıldırım, Kentin Anlam Haritaları Gravürlerde İstanbul, İstanbul, 2008, s. 281).

Şekil 6. Beşiktaş Sahil Sarayı 1827 Yılı-Verico (M. Sevim, Gravürlerle Türkiye İstanbul 2, Ankara, 1996, s. 191).

Şekil 7. Beşiktaş Sahil Sarayı-Antoine Ignace Melling (S. Ö. Yıldırım, 2008, s. 278).

Şekil 8. Beşiktaş Sarayı-William Henry Barlett-R. Wallis (M. Sevim, İstanbul 1, 1996, s. 112).

Şekil 9. Dolmabahçe Sarayı 1855 Yılı-L. Sabatier-J. Schranz (M. Sevim, İstanbul 2, 1996, s. 206).

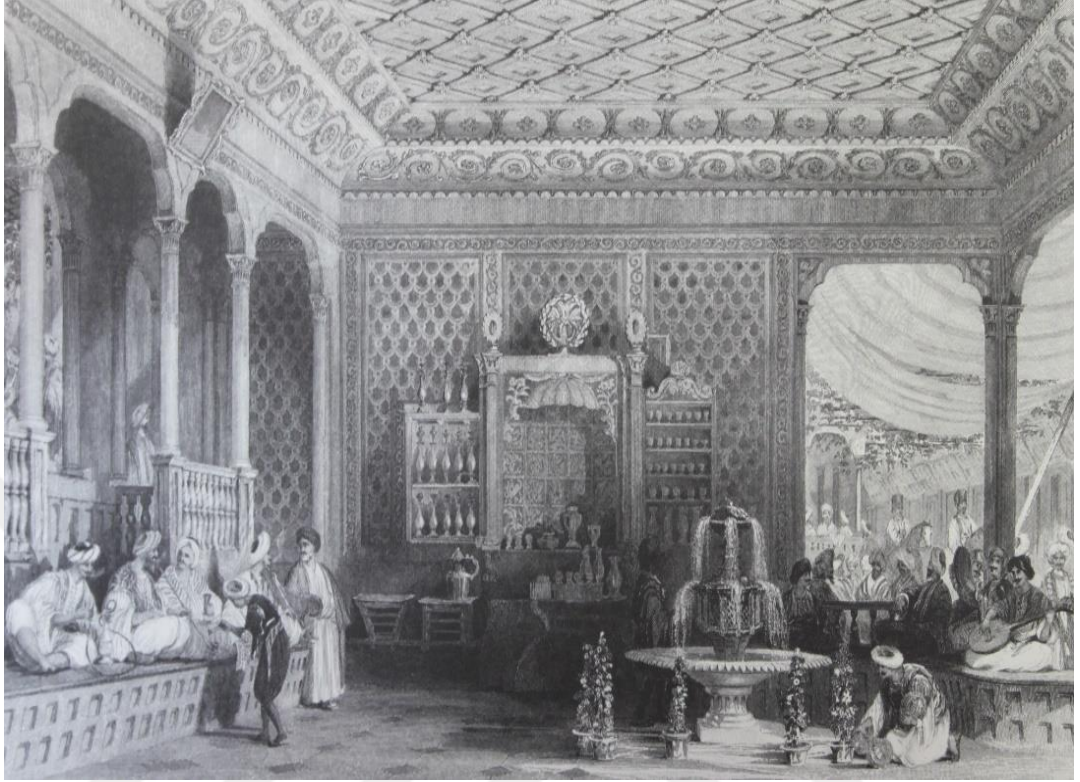
Şekil 10. Yeni Beşiktaş Sarayı-Çırağan Sarayı (T. Allom, İstanbul Manzaraları Rumeli’de ve Batı Anadolu’da Gezintilerle, Çev: Ş. Türkömer, İstanbul, 2017, s. 145).

Şekil 11. Sultan Selim Sarayı-Çırağan Sarayı (E. Flandin, İstanbul, 2014, s. 25).

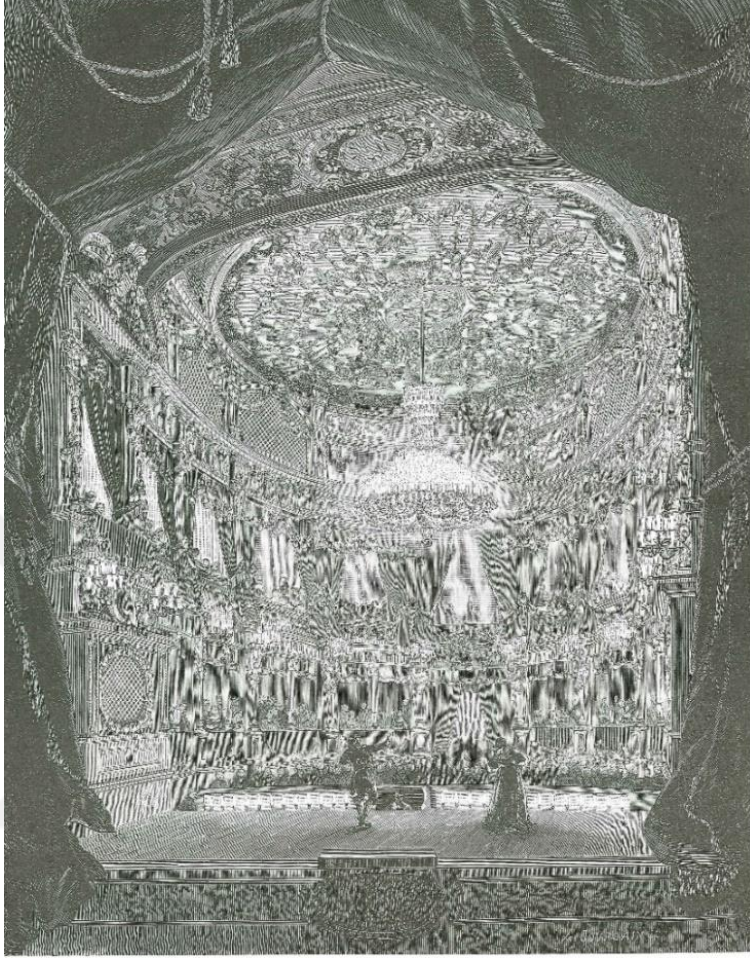
Şekil 12. Beşiktaş İskelesi (E. Flandin, İstanbul, 2014, s. 23).

Şekil 13. Bir Türk Kahvehânesinin İçi (T. Allom, 2017, s. 71).

Şekil 14. Kahvehâne'de Meddah (T. Allom, 2017, s. 82).

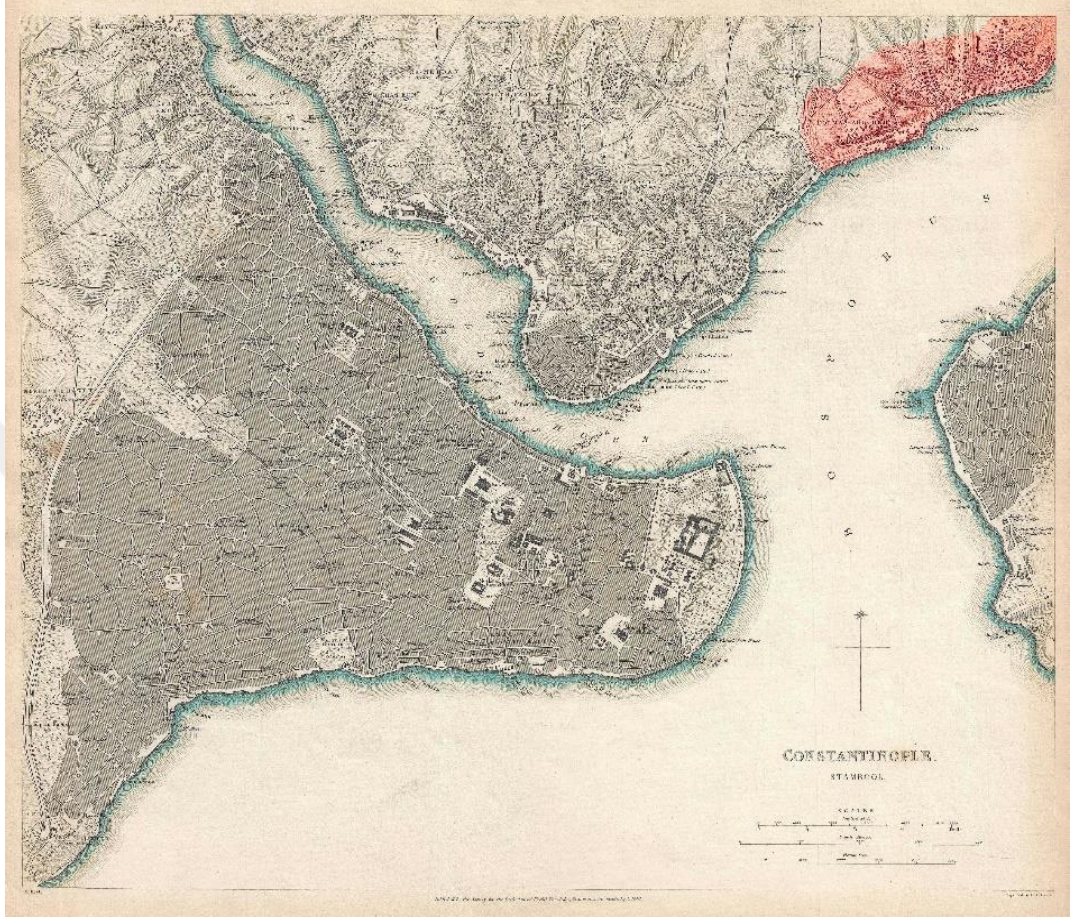

Şekil 15. 1859 Yılında Dolmabahçe Sarayı Tiyatrosu'nda Yapılan Bir Temsil (P., Tuğlacı Osmanlı Mimarlığında Balyan Ailesi'nin Rolü, İstanbul, 1993, s. 349).

Harita 1. Konstantinopolis Kenti -Cristoforo Buondelmonti (S. Ö. Yıldırım, 2008, s.

278).

Harita 2. 1840 Yılı İstanbul Haritası

(https://commons.wikimedia.org/wiki/File:1840_map_of_Istanbul.jpg)

Harita 3. 1845 Yılı İstanbul Haritası (Kollektif, Sultan II. Abdülhamid Devri Harita ve Planlarında İstanbul, İstanbul, 2013, s. 43-44).

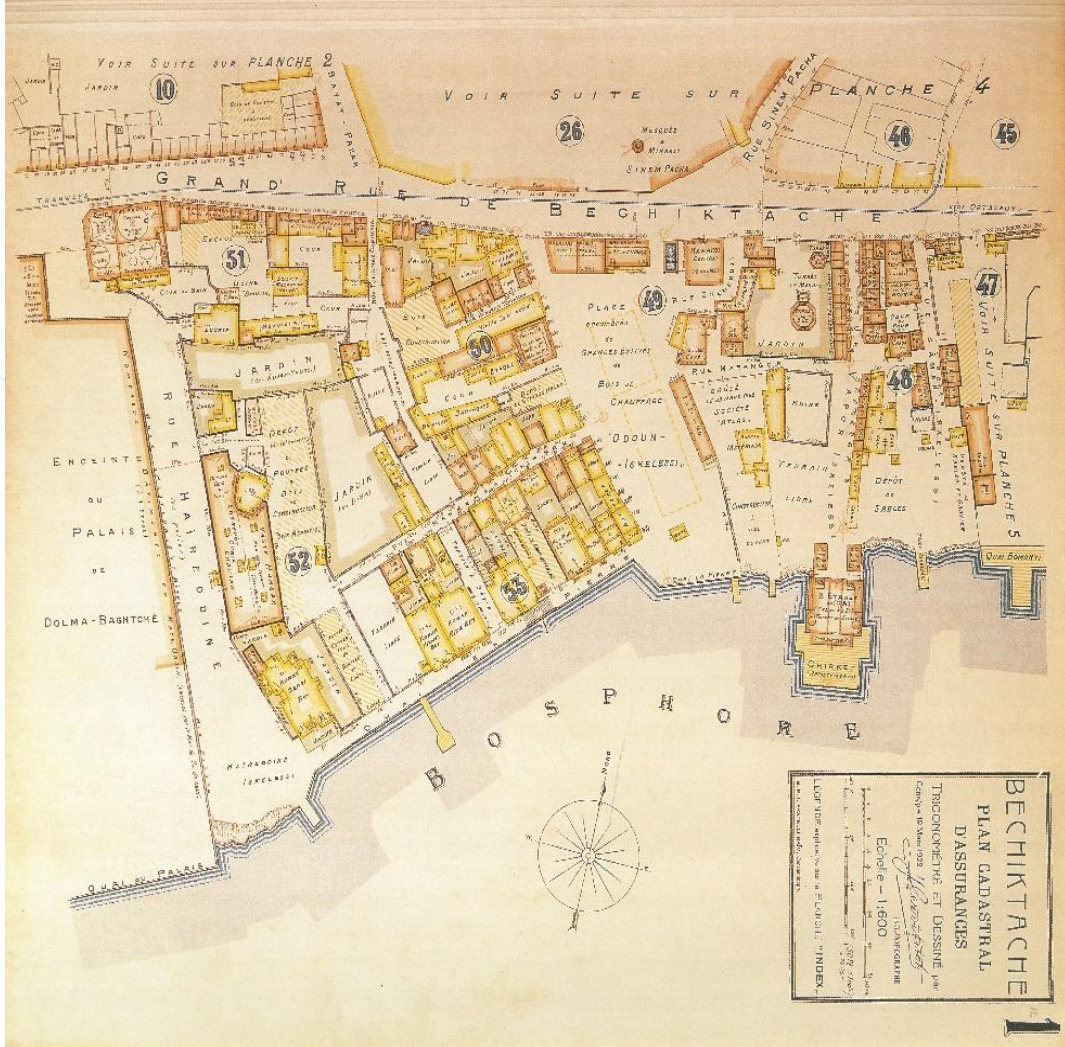

Harita 4. 1851 Yılı İstanbul Haritası (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Harita Arşivi)

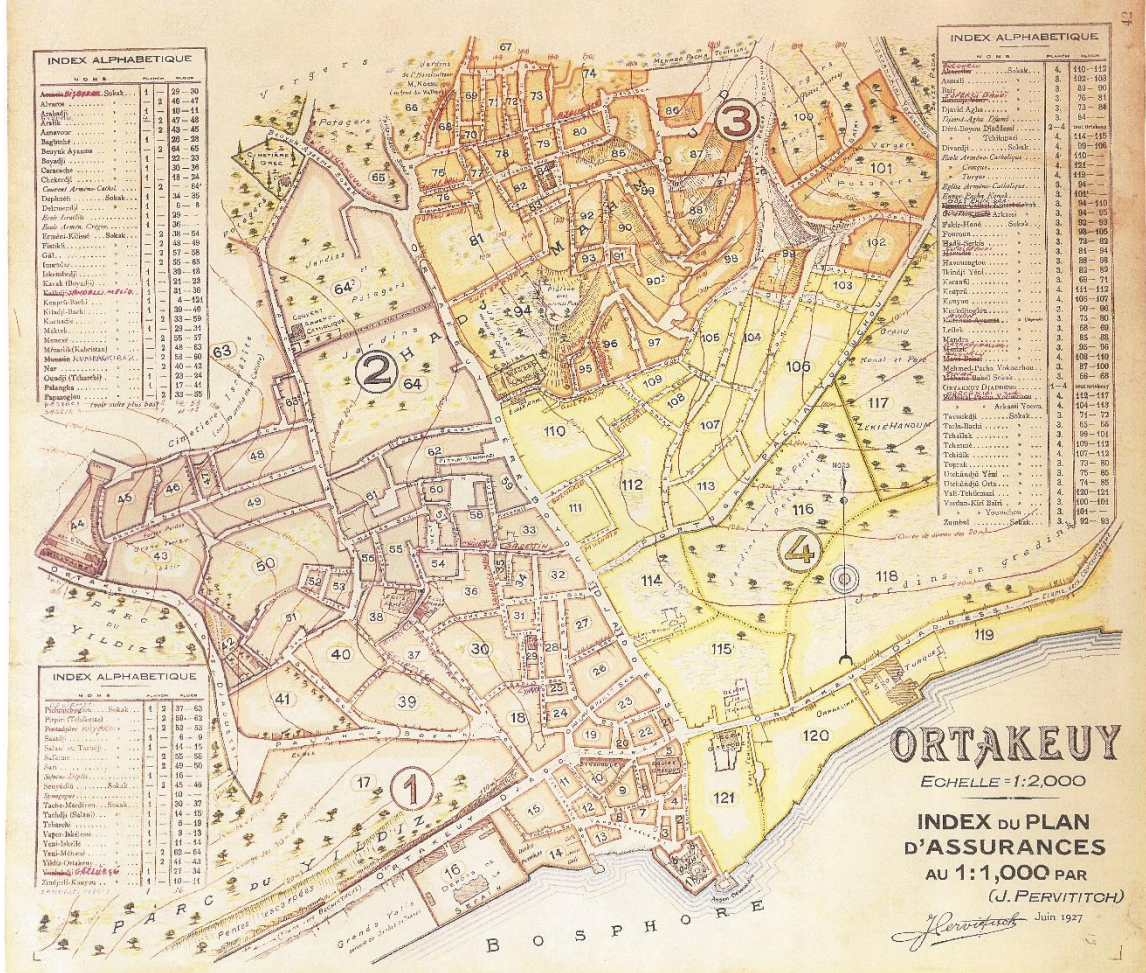

Harita 5. 1866 Yılı İstanbul Haritası (İstanbul Salt Araştırma Harita Koleksiyonu)

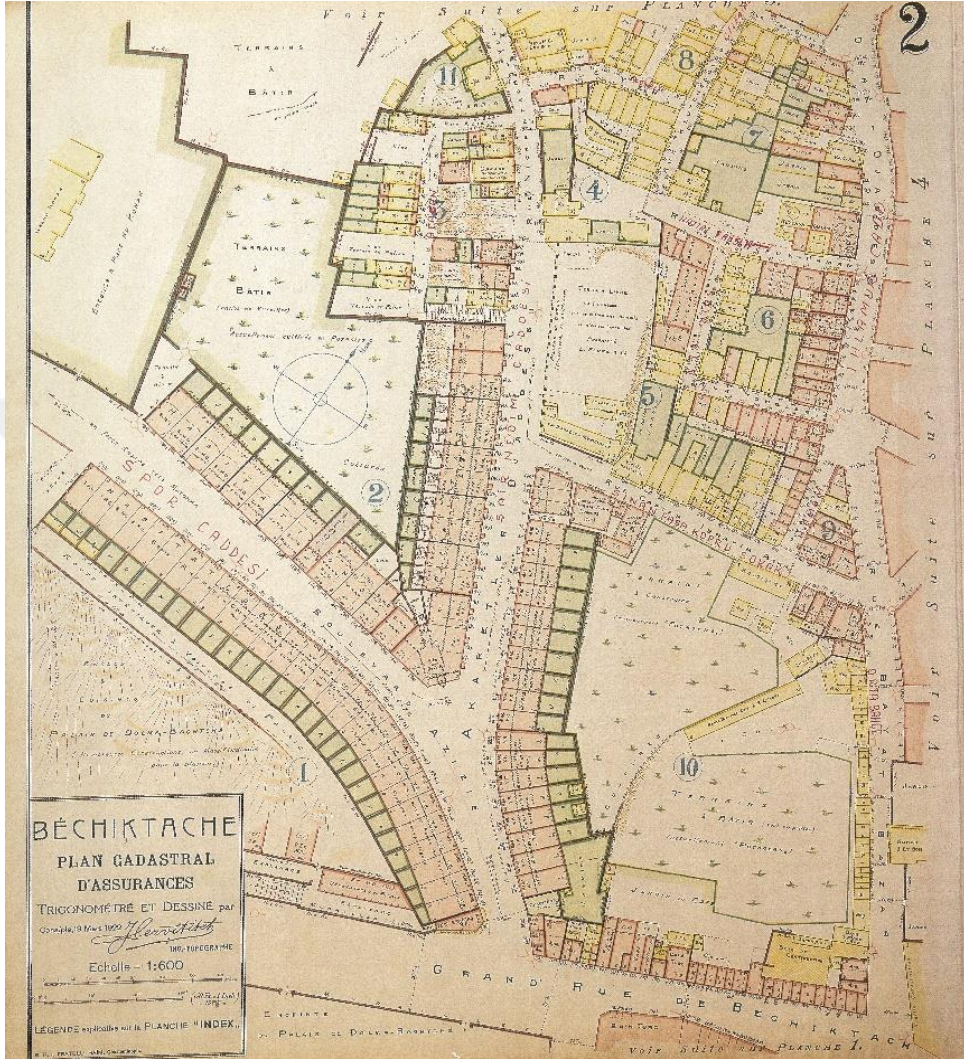
<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/25359>

Harita 6. Pervititch Beşiktaş Haritası 1 Numaralı Pafta (J. Pervititch, Sigorta Haritalarında İstanbul, Çev. Z. Kılıç, İstanbul, 2000, s. 32).

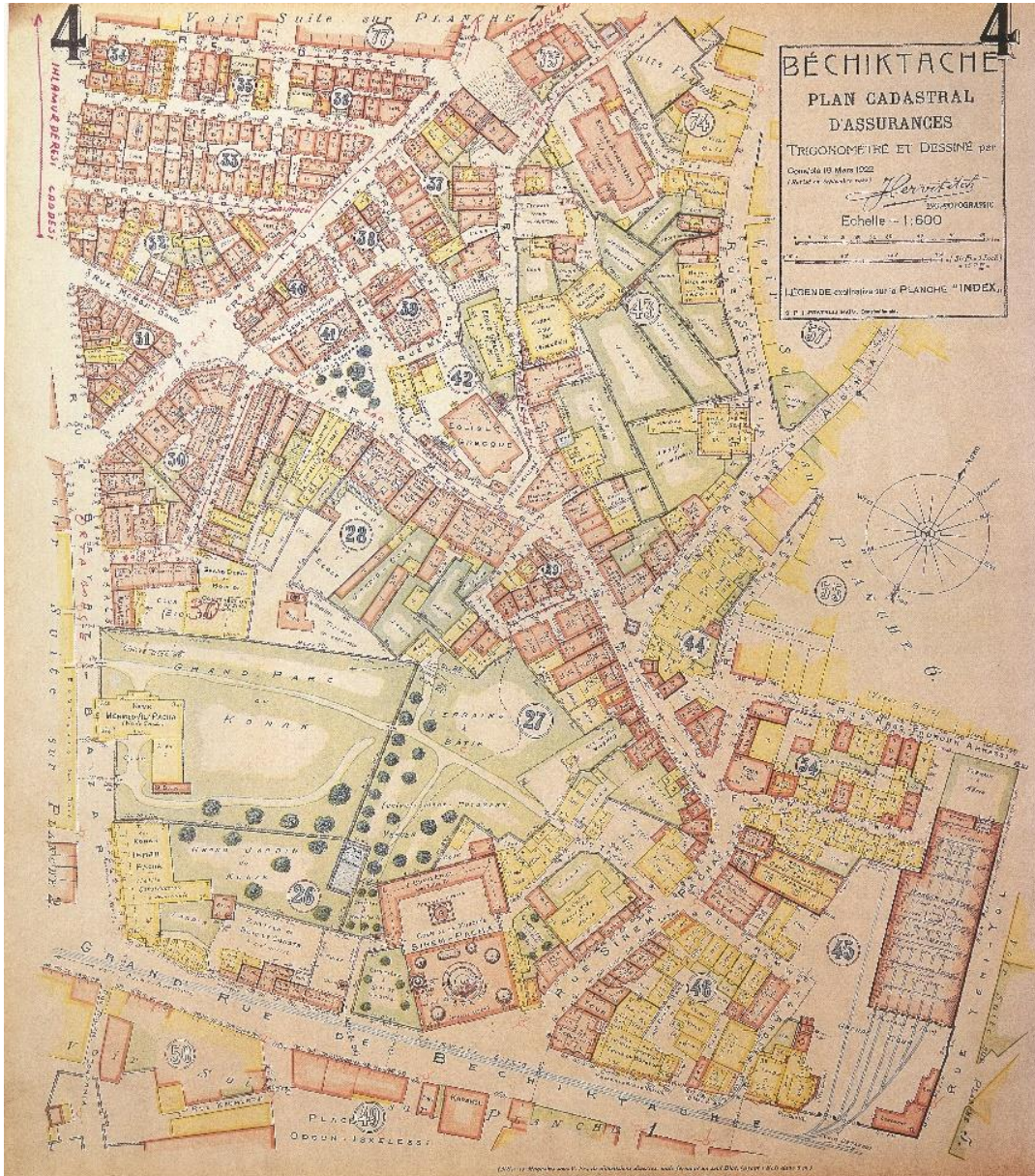
Harita 8. Pervititch Ortaköy Haritası Anahtar Pafta ve Lejantı (J. Pervititch, 2000, s. 46).

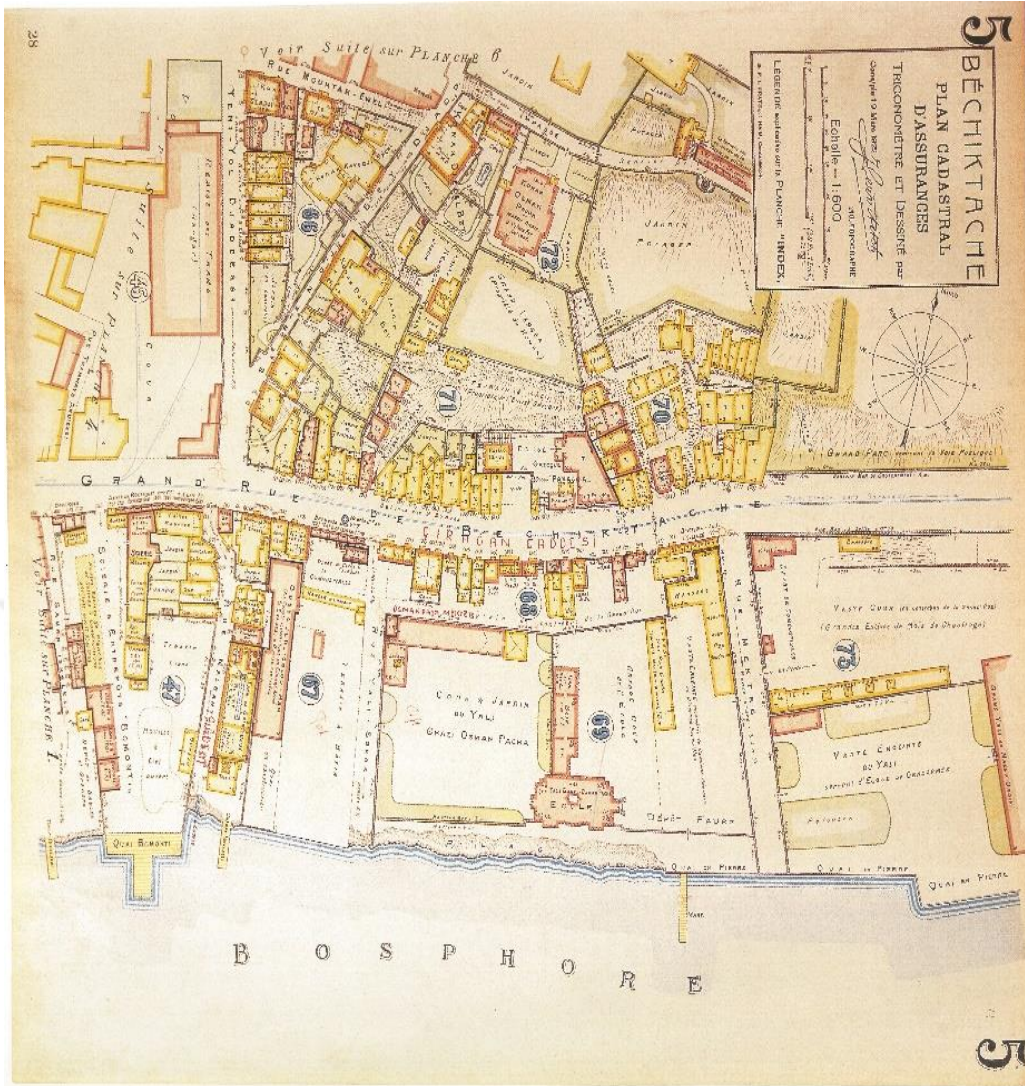
Harita 9. Pervititch Beşiktaş Haritası 2 Numaralı Pafta (J. Pervititch, 2000, s. 33).

Harita 10. Pervititch Beşiktaş Haritası 3 Numaralı Pafta (J. Pervititch, 2000, s. 34).

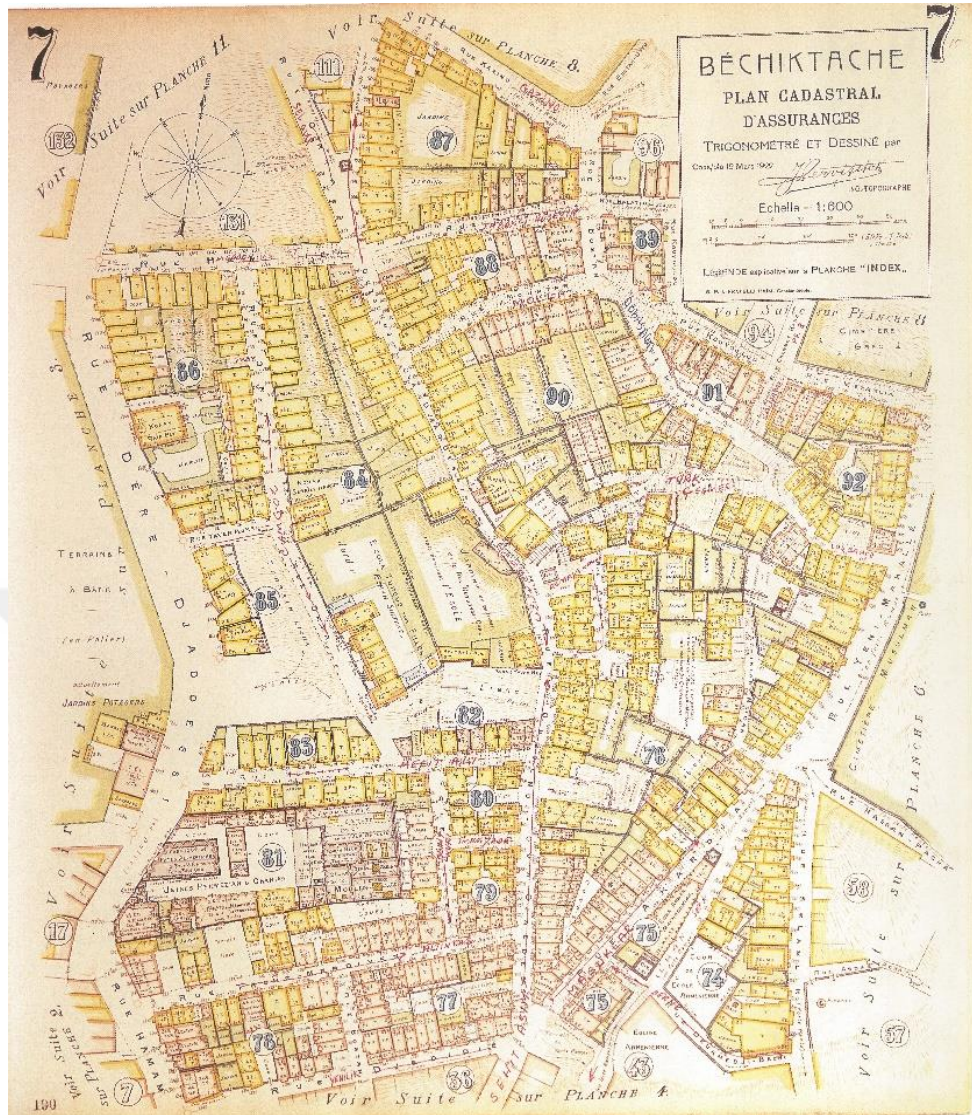
Harita 11. Pervititch Beşiktaş Haritası 4 Numaralı Pafta (J. Pervititch, 2000, s. 35).

Harita 12. Pervititch Beşiktaş Haritası 5 Numaralı Pafta (J. Pervititch, 2000, s. 36).

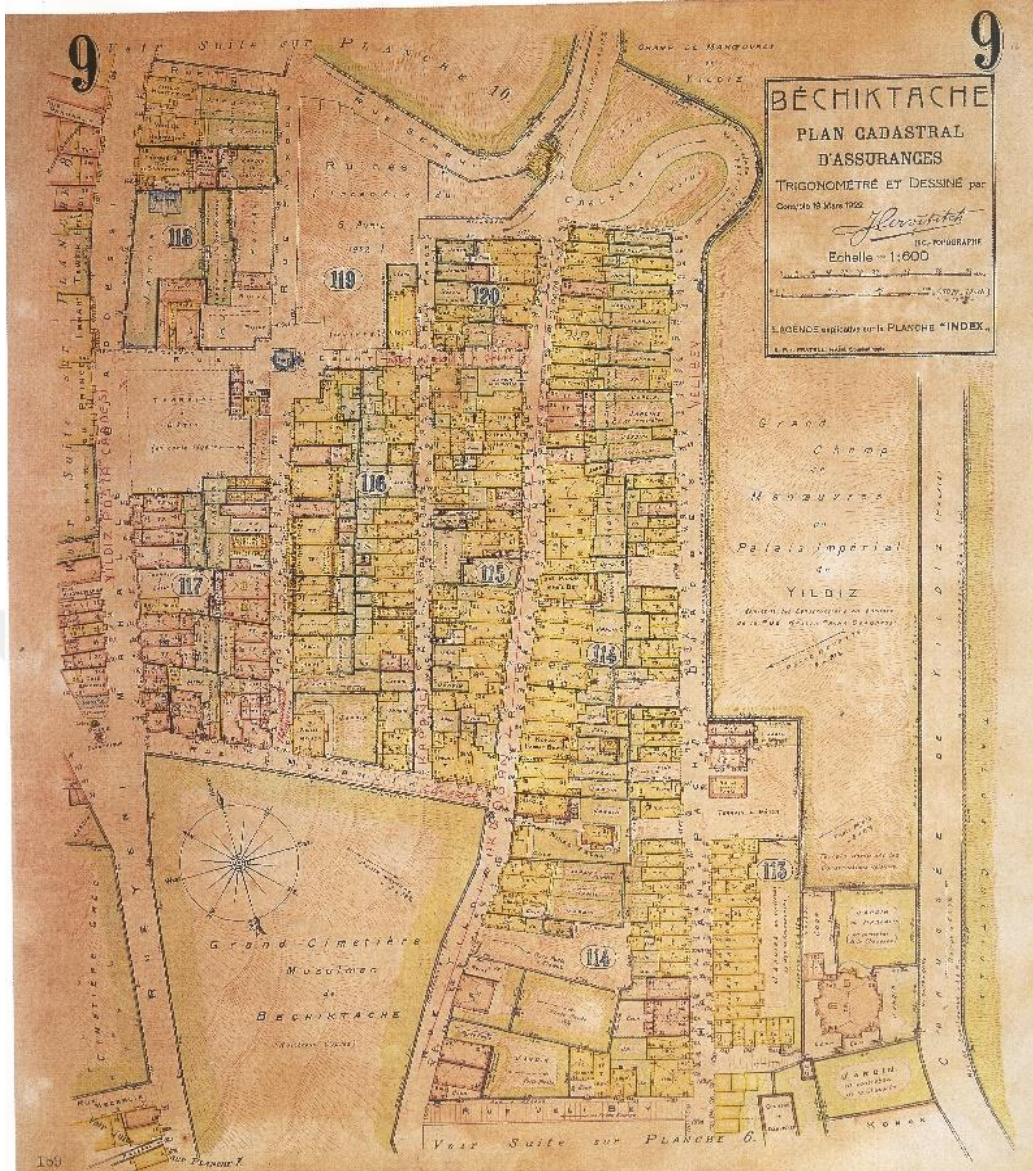
Harita 13. Pervititch Beşiktaş Haritası 6 Numaralı Pafta (J. Pervititch, 2000, s. 37).

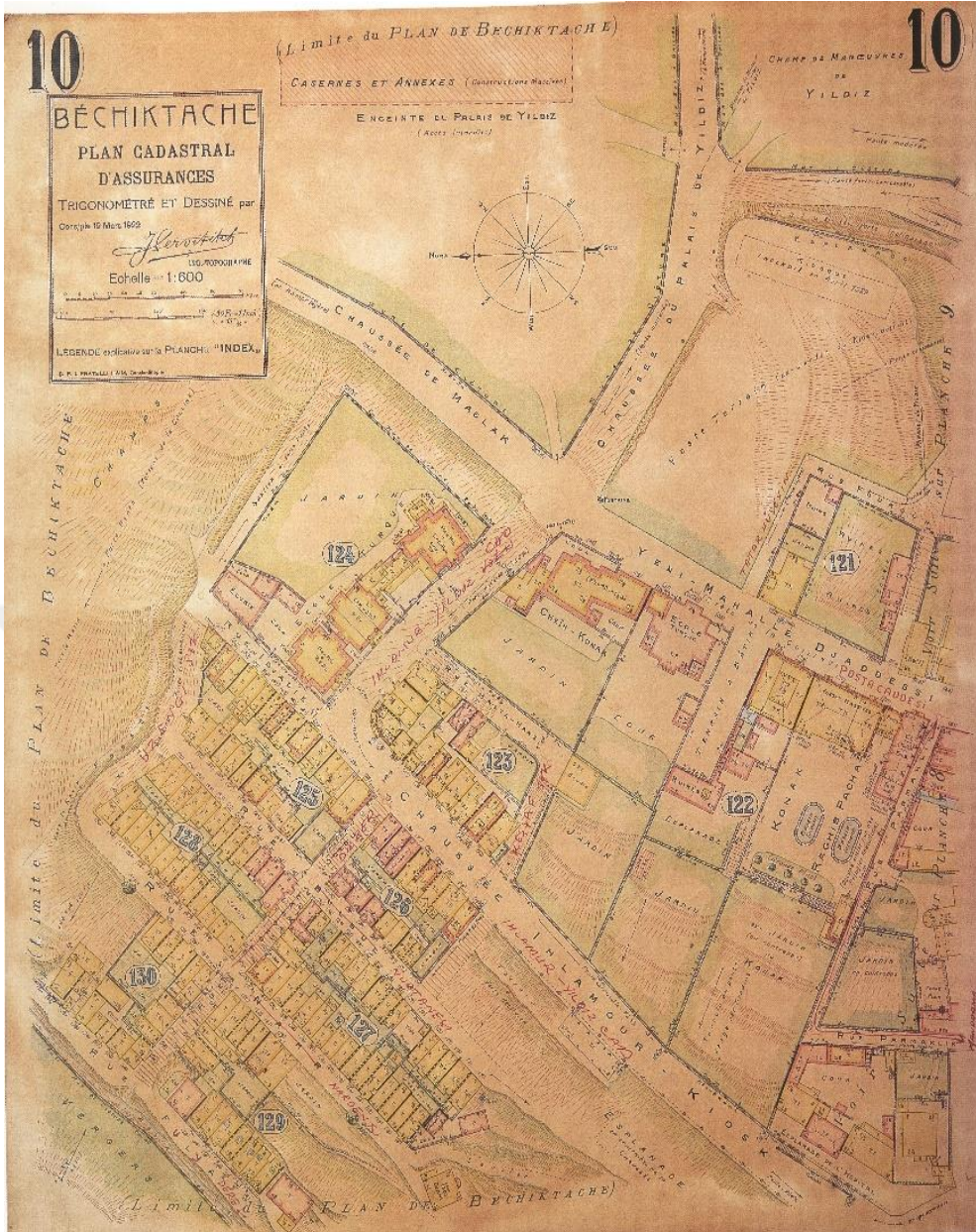
Harita 14. Pervititch Beşiktaş Haritası 7 Numaralı Pafta (J. Pervititch, 2000, s. 38).

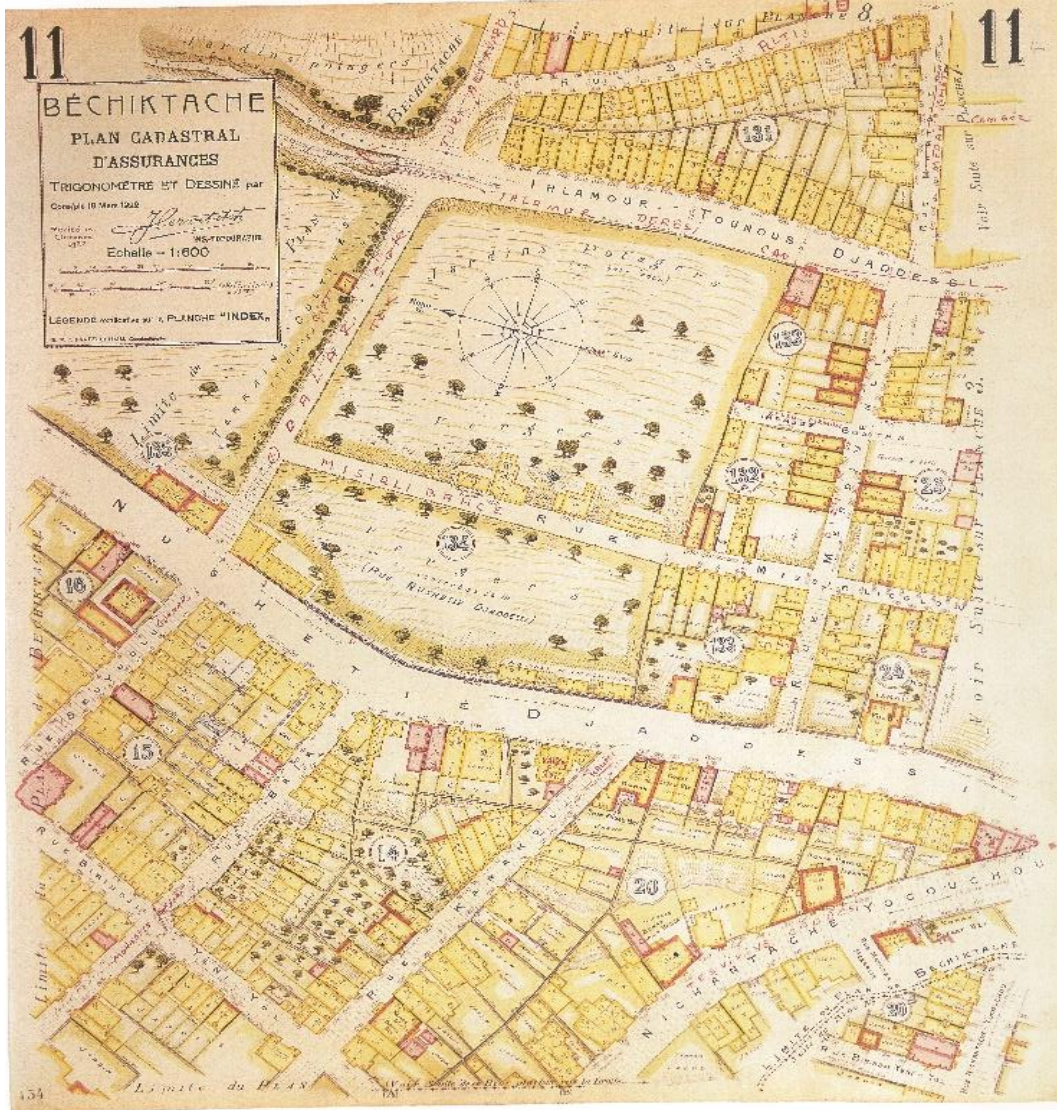
Harita 15. Pervititch Beşiktaş Haritası 8 Numaralı Pafta (J. Pervititch, 2000, s. 39).

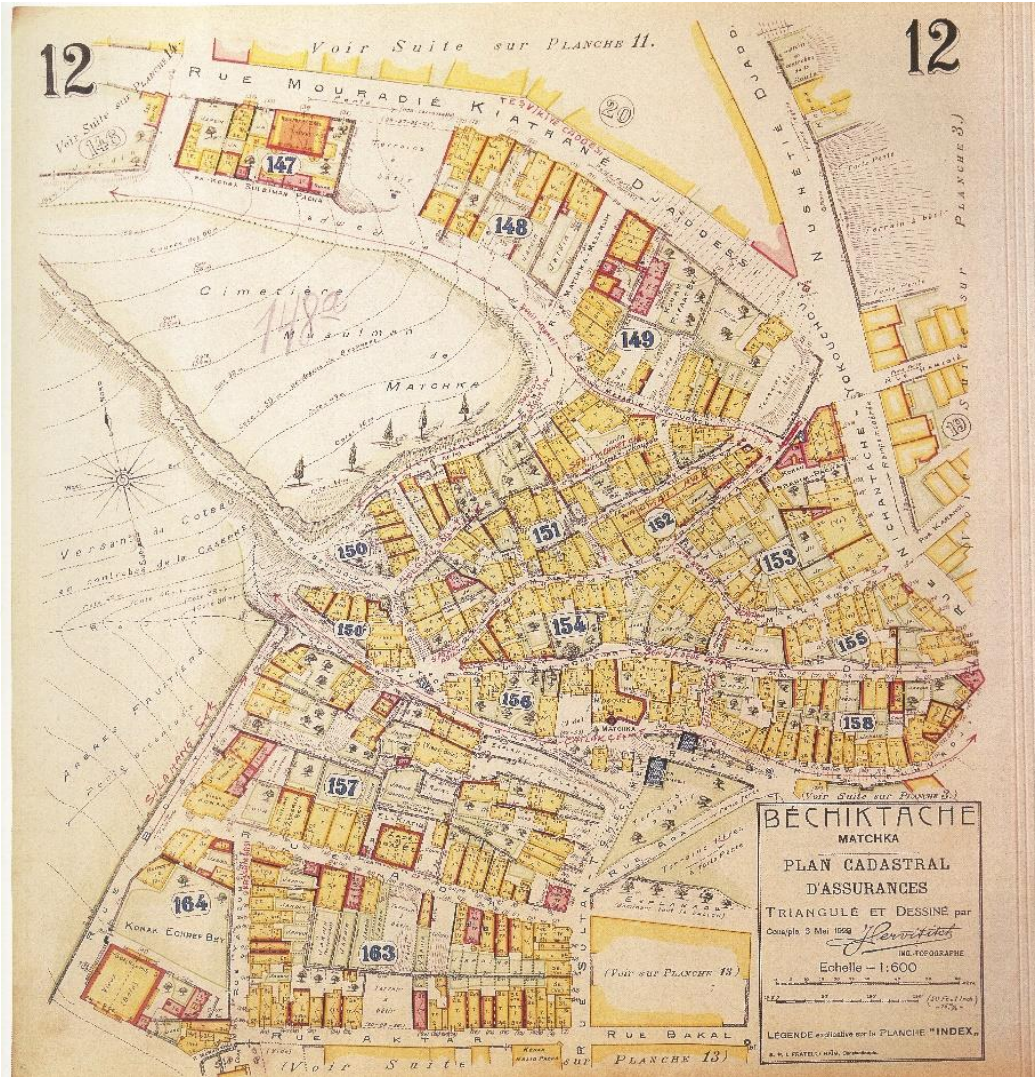
Harita 16. Pervititch Beşiktaş Haritası 9 Numaralı Pafta (J. Pervititch, 2000, s. 40).

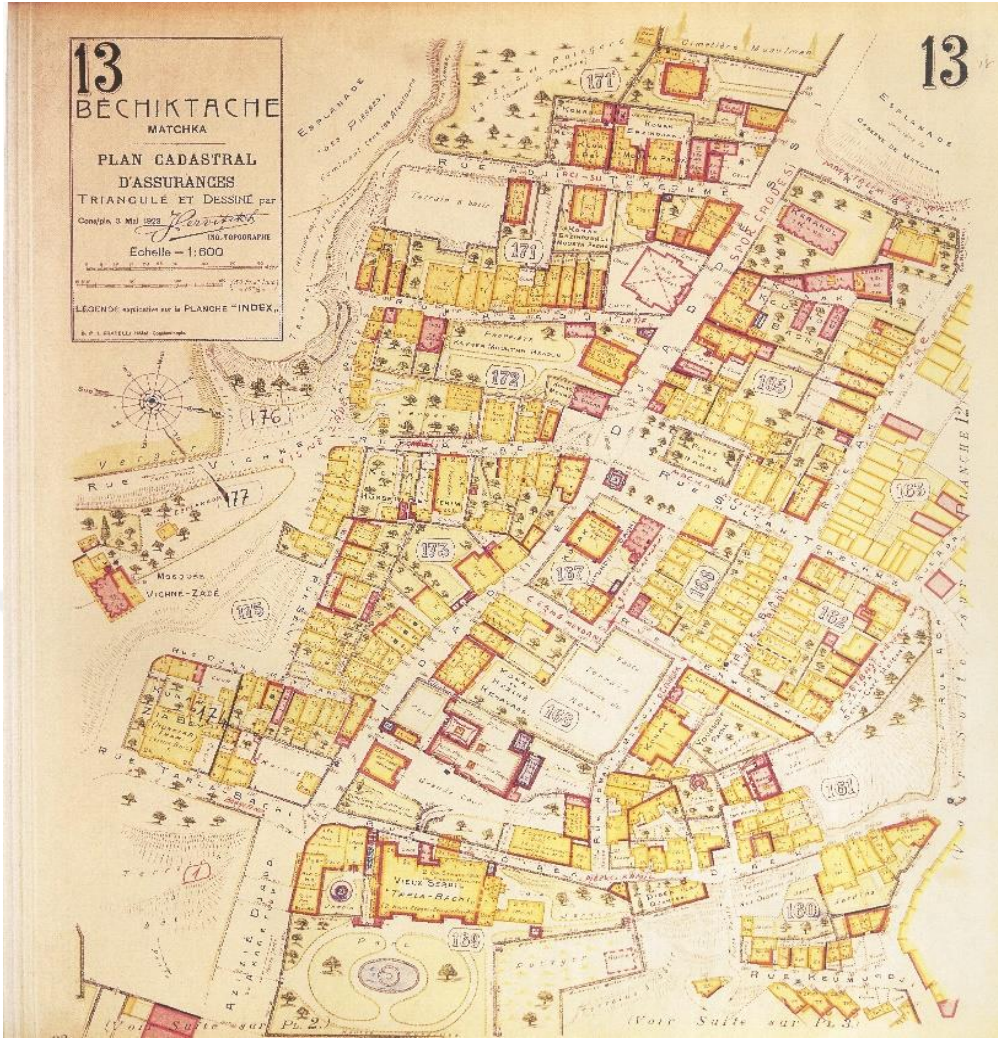
Harita 17. Pervititch Beşiktaş Haritası 10 Numaralı Pafta (J. Pervititch, 2000, s.41).

Harita 18. Pervititch Beşiktaş Haritası 11 Numaralı Pafta (J. Pervititch, 2000, s.42).

Harita 19. Pervititch Beşiktaş Haritası 12 Numaralı Pafta (J. Pervititch, 2000, s.43).

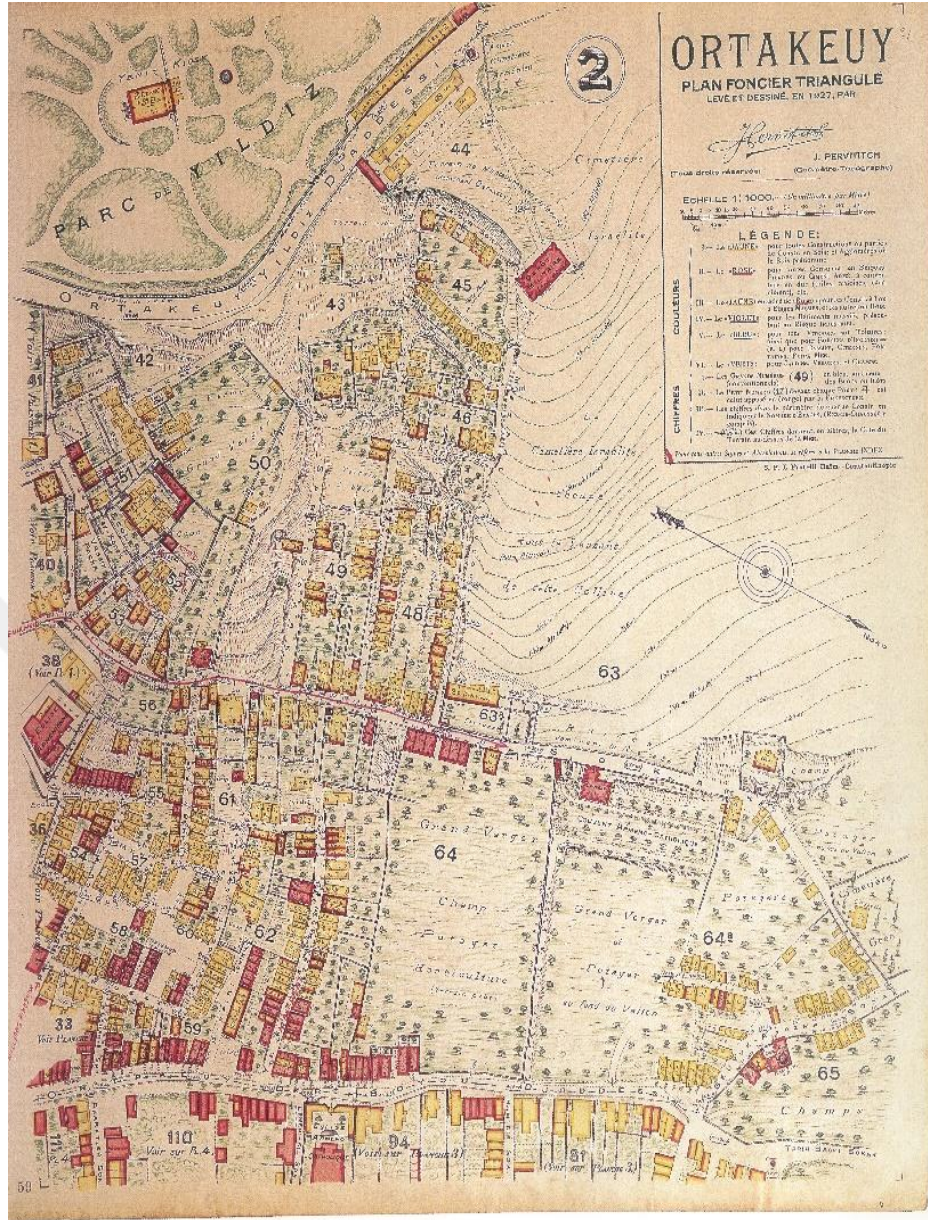
Harita 20. Pervititch Beşiktaş Haritası 13 Numaralı Pafta (J. Pervititch, 2000, s.44).

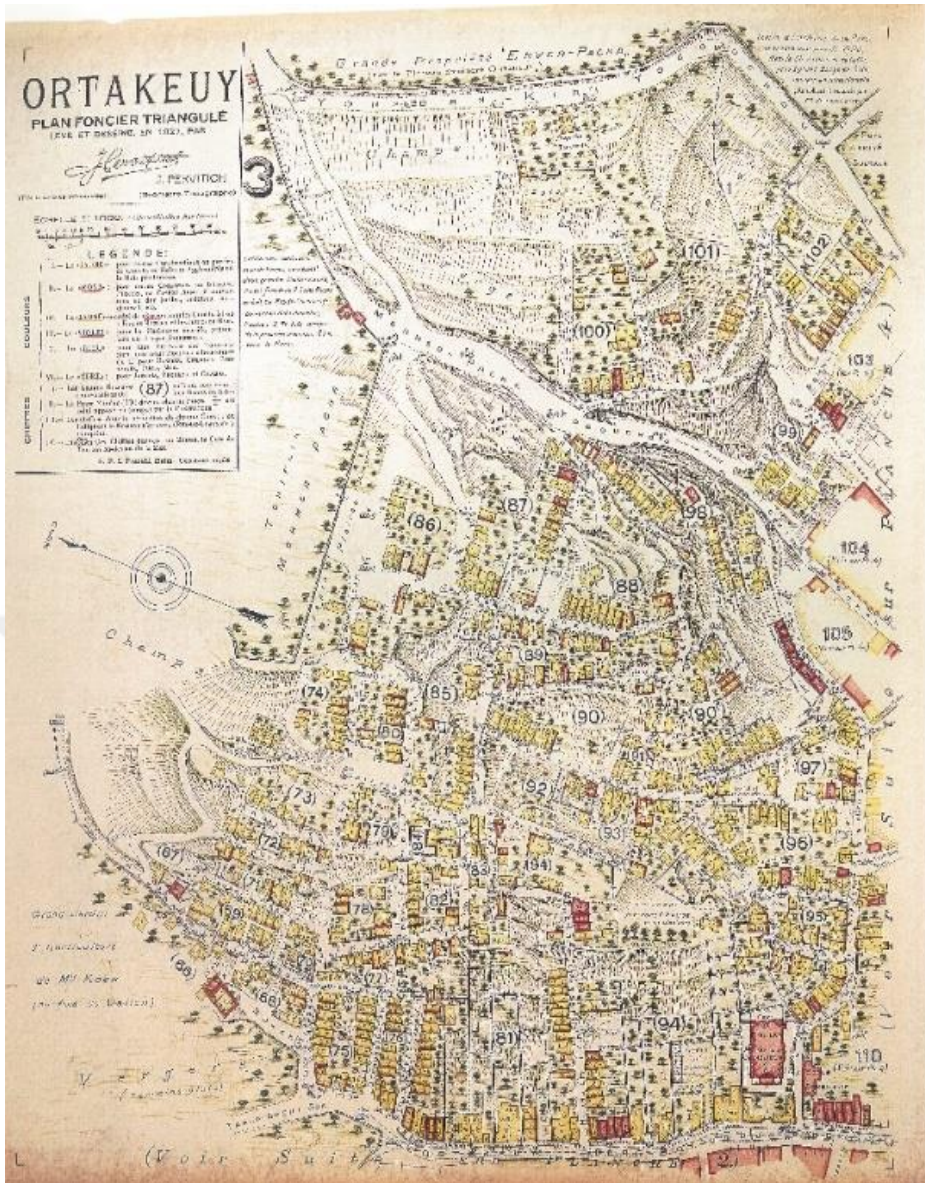
Harita 21. Pervititch Beşiktaş Haritası 14 Numaralı Pafta (J. Pervititch, 2000, s.45).

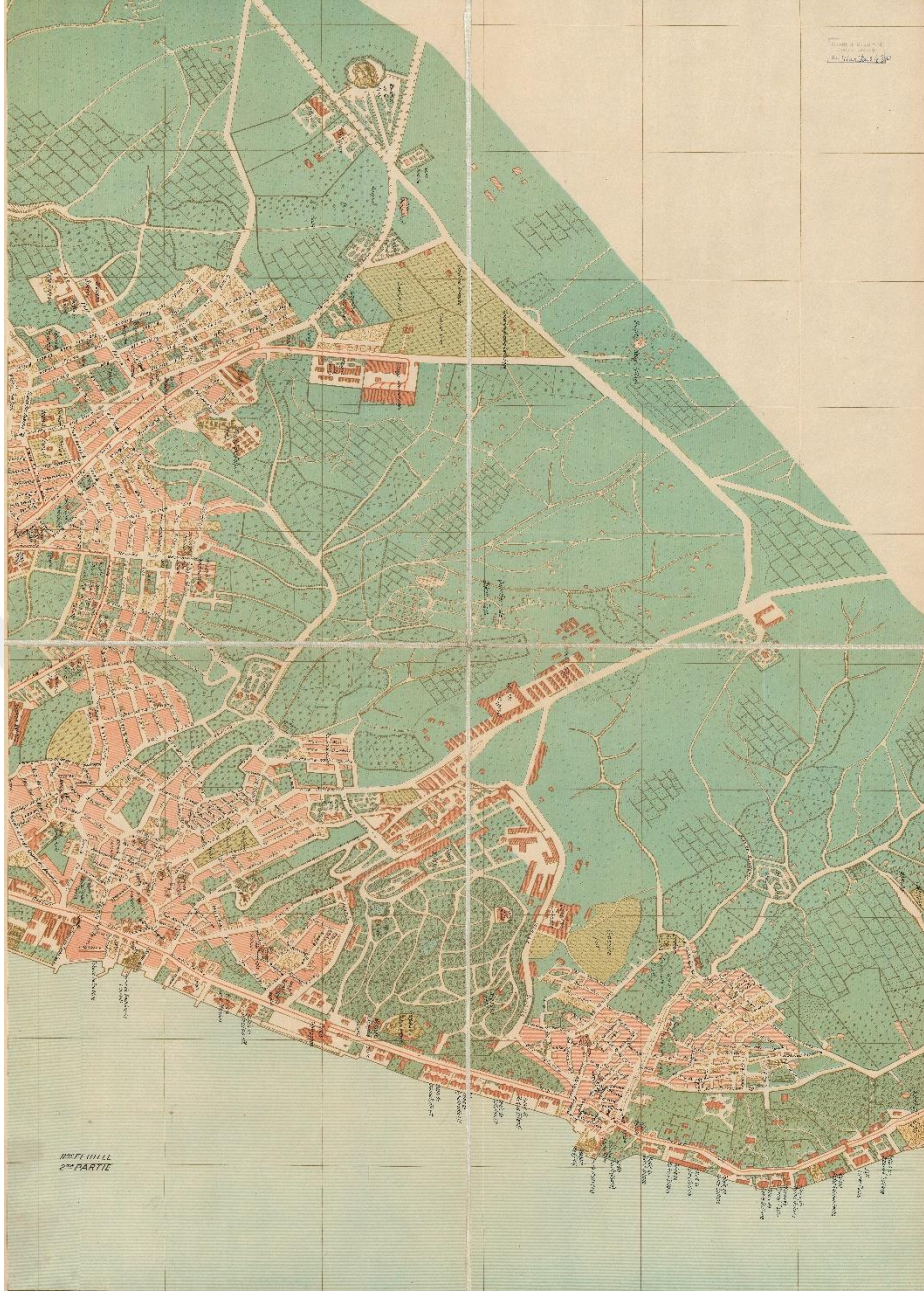
Harita 22. Pervititch Ortaköy Haritası 1 Numaralı Pafta (J. Pervititch, 2000, s. 47).

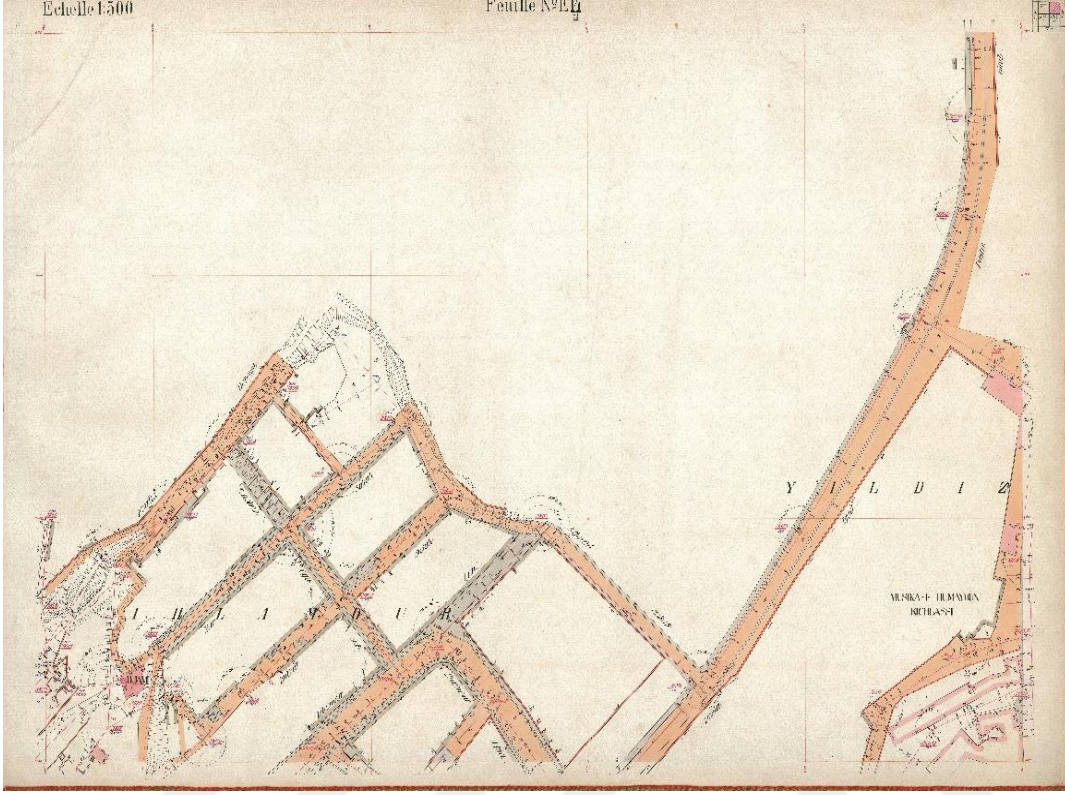
Harita 23. Pervititch Ortaköy Haritası 2 Numaralı Pafta (J. Pervititch, 2000, s. 48).

Harita 24. Pervititch Ortaköy Haritası 3 Numaralı Pafta (J. Pervititch, 2000, s. 49).

Harita 26. Necip Bey Haritası (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Harita Arşivi).

Harita 28. Alman Mavileri Haritası-Feuille No E14 (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Harita Arşivi).

Resim 1. Paris Caddesi; Yağmurlu Gün, 1877- Gustave Caillebotte (Berlin Alte Nationalgalerie de 2019 Yılında Gerçekleşen Geçici Sergi-Ela Yılmaz)

Resim 2. Çırağan Sarayı Önünde Osmanlı Donanması, 1875-Ayvazovski (M. S. Genim ve diğerleri, Ayvazovski'nin İstanbul'u, İstanbul, 2016, s. 107).

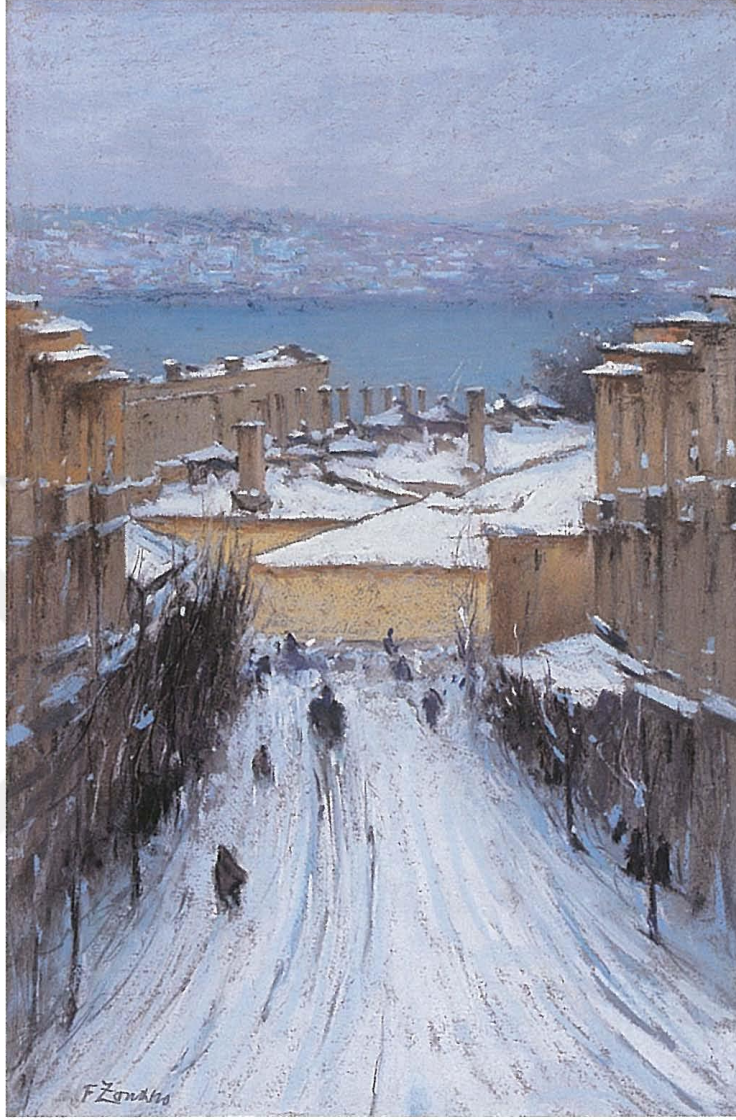

Resim 3. Çırağan Sarayı ve Kapalı Köprü, 1840-Carlo Bossoli

<http://www.artnet.com/artists/carlo-bossoli/>

Resim 4. Çırağan Sarayı, 1844-Mıgırđıç Melkon (Kollektif, İstanbul Deniz Müzesi Resim Koleksiyonu İstanbul, 2004, s. 13).

Resim 5. Zonaro'nun Beşiktaş'taki Evinden Kar Manzarası (O. Öndeş- E., Makzume, Osmanlı Saray Ressamı Fausto Zonaro, İstanbul, 2010, s. 228)

Resim 6. Beşiktaş – Zonaro (O. Öndeş- E., Makzume, 2010, s. 248).

Resim 7. Yıldız'dan İstanbul Manzarası-Zonaro (O. Öndeş- E., Makzume, 2010, s. 318).

Resim 8. Ortaköy'de Mehtap, 1894-Ayvazovski (M. S. Genim ve diğeri, 2016, s. 141).

Foto. 1. Londra The King's Circus Hava Fotoğrafi (İ. Bilgin, 2009, s. 7).

Foto. 2. 1890 Yılı Londra Hyde Park Corner (D., Burstein, 2009, s. 100).

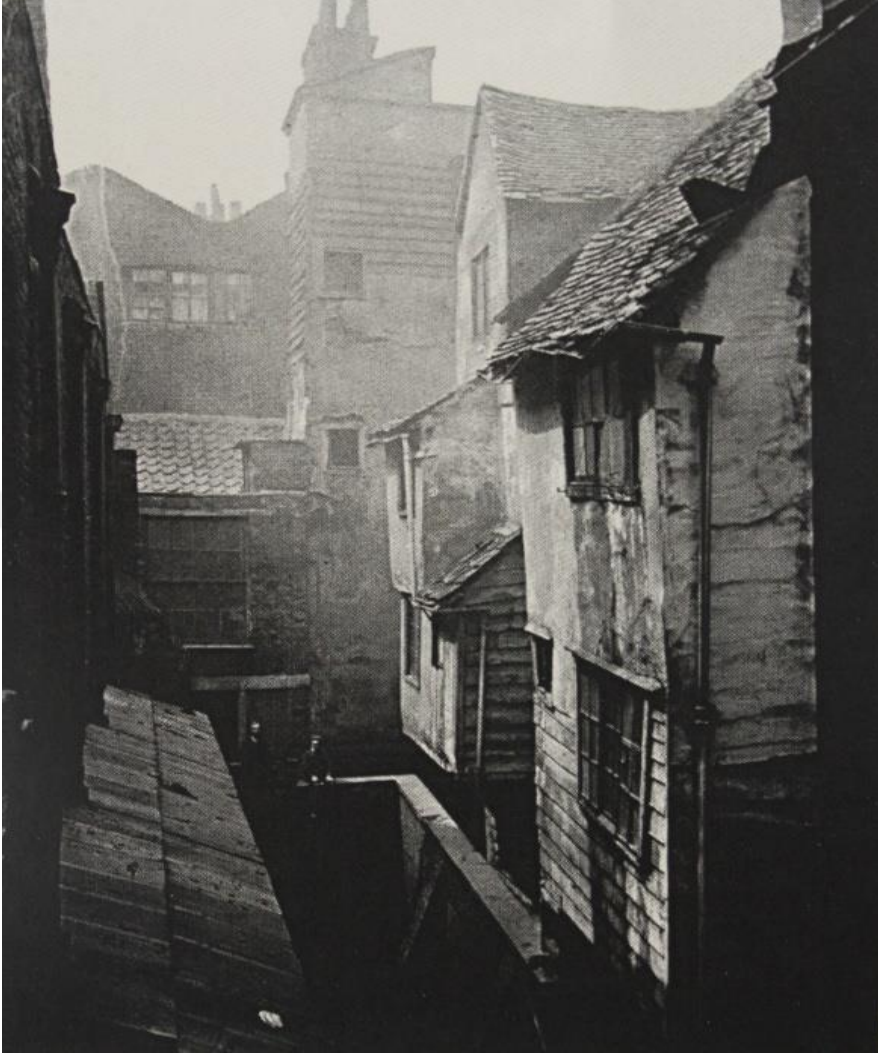

Foto. 3. 19. Yüzyıl'da Londra'da Bakımsız Konutlar (İ. Bilgin, 2009, s. 20).

Foto. 4. Londra The Victoria Embankment İnşaatı (D., Burstein, 2009, s. 108).

Foto. 5. 1900 Yılı Civarında Londra Whitehall Caddesi (D., Burstein, 2009, s. 54).

Foto. 6. Paris'in Dar Sokakları-Charles Marville-Metropolitan Museum of Art

(https://www.metmuseum.org/art/collection/search/307371?exhibitionId=%7B21968755-5ddd-4fea-81c5-000d8aaaf6b3%7D&oid=307371&pkgids=236&pg=0&rpp=100&pos=59&ft=*&offset=100)

Foto. 7. 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Paris'te Gecekondu Mahalleleri (D. Harvey, 2013, s. 171).

Foto. 8. Paris'te Yıkılan Binalar-Charles Marville Metropolitan Museum of Art

(https://www.metmuseum.org/art/collection/search/307389?&exhibitionId=%7b21968755-5ddd-4fea-81c5-000d8aaaf6b3%7d&oid=307389&pkgids=236&pg=0&rpp=100&pos=48&ft=*&offset=100)

Foto. 9. Hausmann'ın Düzenlediği Paris Caddeleri (Ela Yılmaz).

Foto. 10. 1901 Yılında Berlin Caddeleri (N. Gay, 2016, s. 112).

Foto. 11. 1880 Yılı Berlin Anhalter İstasyonu ve Caddesi (N. Gay, 2016, s. 92).

Foto. 12. Pera Caddesi (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 13. Beşiktaş Sinan Paşa Cami Kitabesi (Ela Yılmaz).

Foto. 14. Beşiktaş Çinili Köşk (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto 15. Dolmabahçe Sarayı İnşatı (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 16. Dolmabahçe Sarayı İnşaatı (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi)

Foto. 17. Dolmabahçe Sarayı İnşaatı (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 18. Dolmabahçe Sarayı (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 19. Dolmabahçe Sarayı (İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 20. Dolmabahçe Sarayı (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 21. Dolmabahçe Saray Bahçesi (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 22. Dolmabahçe Meydanı (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 23. Dolmabahçe Sarayı (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 24. Dolmabahçe Sarayı (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 25. Çırağan Sarayı (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 26. Çırağan Sarayı Köprüsü (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

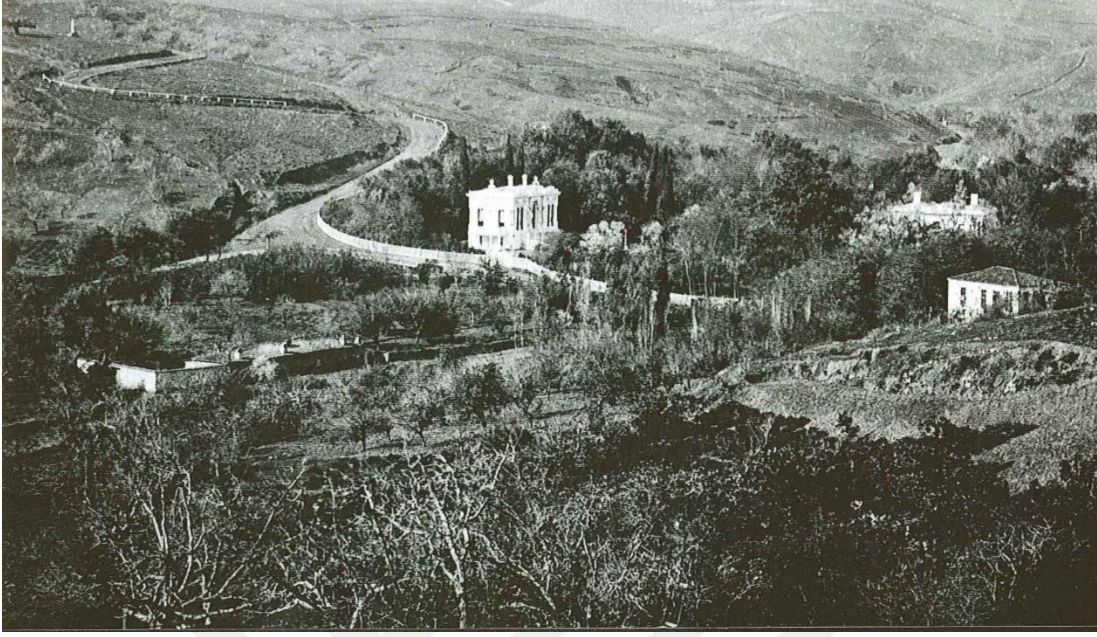

Foto. 27. Ihlamur Kasrı (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Sultan II. Abdülhamid Yıldız Albümleri Fotoğraf Koleksiyonu).

Foto. 28. Ihlamur Kasrı (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 29. Ihlamur Kasrı (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Sultan II. Abdülhamid Yıldız Albümleri Fotoğraf Koleksiyonu).

Foto. 30. Ihlamur Kasrı (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 31. Ihlamur Kasrı (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Sultan II. Abdülhamid Yıldız Albümleri Fotoğraf Koleksiyonu).

Foto. 32. Beşiktaş (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 33. Beşiktaş (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 34. Ortaköy (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Fotoğraf Arşivi).

Foto. 35. Fatma Sultan Yalısı/Alaeddin Yalısı (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Sultan II. Abdülhamid Yıldız Albümleri Fotoğraf Koleksiyonu).

Foto. 36. Beşiktaş Akaretler Sıra Ev (F. Ürekli, 2017, s. 73).

Foto. 37. Beşiktaş Akaretler Sıra Ev (A. Batur, 1998, s. 119).

Foto. 38. Beşiktaş İskelesi (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 39. İstanbul'da Bir Kahvehâne (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Sultan II. Abdülhamid Yıldız Albümleri Fotoğraf Koleksiyonu).

Foto. 40. Dolmabahçe Saray Tiyatrosu İnşaatı (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 41. Dolmabahçe Saray Tiyatrosu (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 42. Küçük Mecidiye Cami (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 43. Büyük Mecidiye Cami (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 44. Büyük Mecidiye Cami (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 45. Dolmabahçe Cami (M. S. Genim, Konstantiniyye'den İstanbul'a-XIX. Yüzyıl Ortalarından XX. Yüzyıla Boğaziçi'nin Rumeli Yakası Fotoğrafları, Cilt 1, İstanbul, 2006, s. 151).

Foto. 46. Dolmabahçe Sarayı ve Cami (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 47. Beşiktaş Sinan Paşa Cami Hünkar Kasrı (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

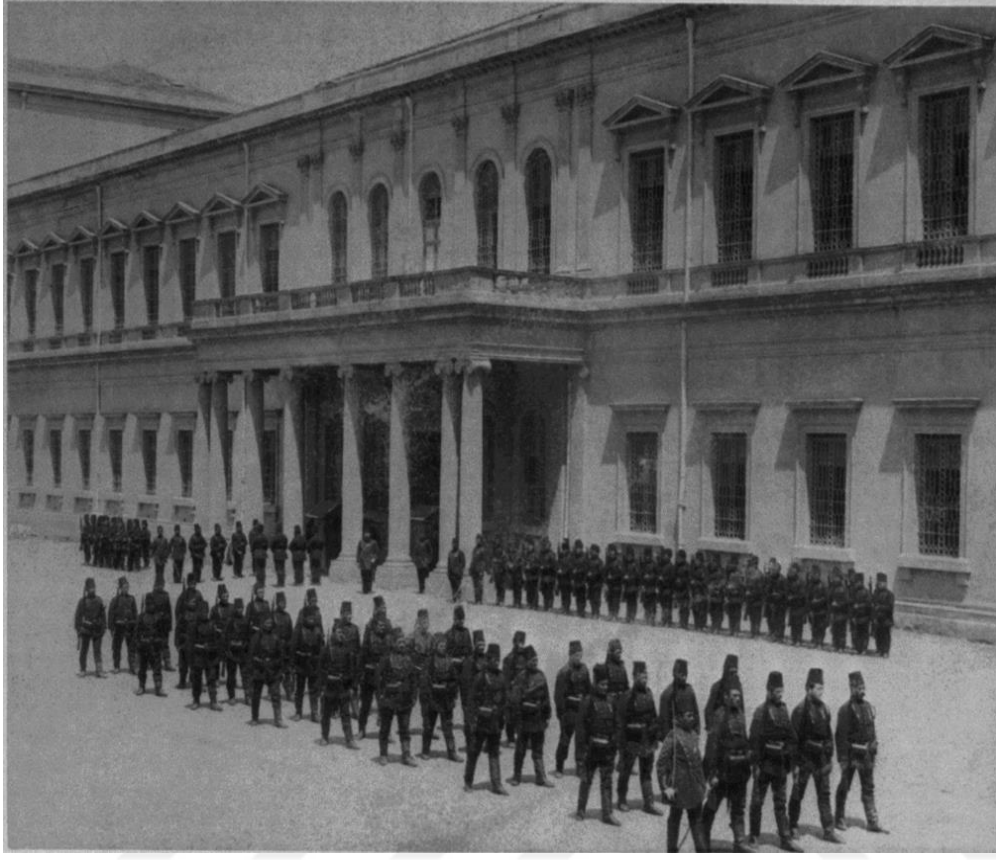

Foto. 49. Mecidiye Kışla-i Hümayun/Taşkışla (Library Of Congress Fotoğraf Arşivi). <https://www.loc.gov/resource/cph.3b28512/>

Foto. 50. İstanbul'da Bir Karakolhane (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Sultan II. Abdülhamid Yıldız Albümleri Fotoğraf Koleksiyonu).

Foto. 51. İstanbul'da Bir Karakolhane (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Sultan II. Abdülhamid Yıldız Albümleri Fotoğraf Koleksiyonu).

Foto. 52. Dolmabahçe Sarayı Karakol Binası (M. S. Genim, Cilt 1, 2006, s. 159).

Foto. 53. Beşiktaş Aziziye Karakolu (İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 54. Cırağan Feriye Karakolu (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 55. Beşiktaş Karakolhânesi (S., F., Göncüoğlu, 2019, s. 18).

Foto. 56. Maçka Silahhânesi (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Sultan II. Abdülhamid Yıldız Albümleri Fotoğraf Koleksiyonu).

Foto. 57. Maçka Silahhanesi (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 58. Maçka Karakolhânesi (İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 59. Maçka Karakolhânesi (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 60. Ortaköy Tarkmançats Ermeni Okulu (Ela Yılmaz).

Foto. 61. Ortaköy Tarkmançats Ermeni Okulu (Ela Yılmaz).

Foto. 62. Surp Krikor Lusavoriç Ermeni Katolik Okulu (Ela Yılmaz).

Foto. 63. Beşiktaş Makruhyan Ermeni Okulu (Ela Yılmaz).

Foto. 64. Beşiktaş Makruhyan Ermeni Okulu (Ela Yılmaz).

Foto. 65. Ortaköy İskelesi (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 66. Ortaköy İskelesi (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 67. Galata Köprüsü (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 68. Galata Köprüsü (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 69. Tramvay Hattı (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 70. Dolmabahçe Saray Kapısı (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 71. Dolmabahçe Gazhanesi (M., B., Çetintaş, 2012, s. 109).

Foto. 72. Dolmabahçe- Beşiktaş Caddesi (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 73. Dolmabahçe Çevresi Sokak Aydınlatmaları (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 74. Dolmabahçe Çevresi Sokak Aydınlatmaları (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 75. Galata Kulesi Çevresi Sokak Aydınlatmaları (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 76. Beşiktaş Vişnezade Mahallesi Bezmîâlem Valide Sultan Çeşmesi (Ela Yılmaz).

Foto. 77. Beşiktaş Yenimahalle Hasan Rıza Paşa Çeşmesi (İstanbul Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü Encümen Arşivi).

Foto. 78. Beşiktaş Genel Görünümü (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 79. Beşiktaş Genel Görünümü (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 80. Fındıklı'dan Ortaköy'e Doğru, 1875 (İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 81. Yıldız Sarayı (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 82. Yıldız Sarayı (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 83. Yıldız Sarayı (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 84. Yıldız Sarayı (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 85. Yıldız Sarayı (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 86. Yıldız Sarayı (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 87. Yıldız Sarayı (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 88. Yıldız Sarayı (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 89. Yıldız Sarayı (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 90. Yıldız Sarayı (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 91. Yıldız Sarayı (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 92. Yıldız Sarayı Limonluk (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

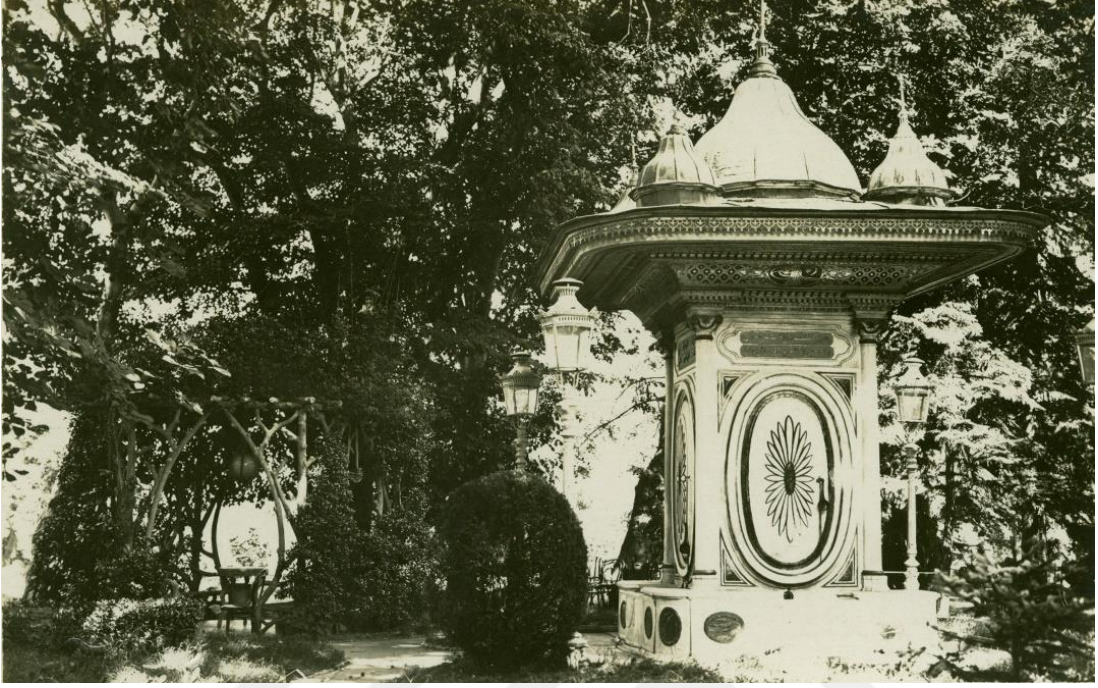

Foto. 93. Yıldız Sarayı III. Selim Çeşmesi (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Fotoğraf Arşivi).

Foto. 94. Beşiktaş Ihlamur'da Fehim Paşa Konağı (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Sultan II. Abdülhamid Yıldız Albümleri Fotoğraf Koleksiyonu).

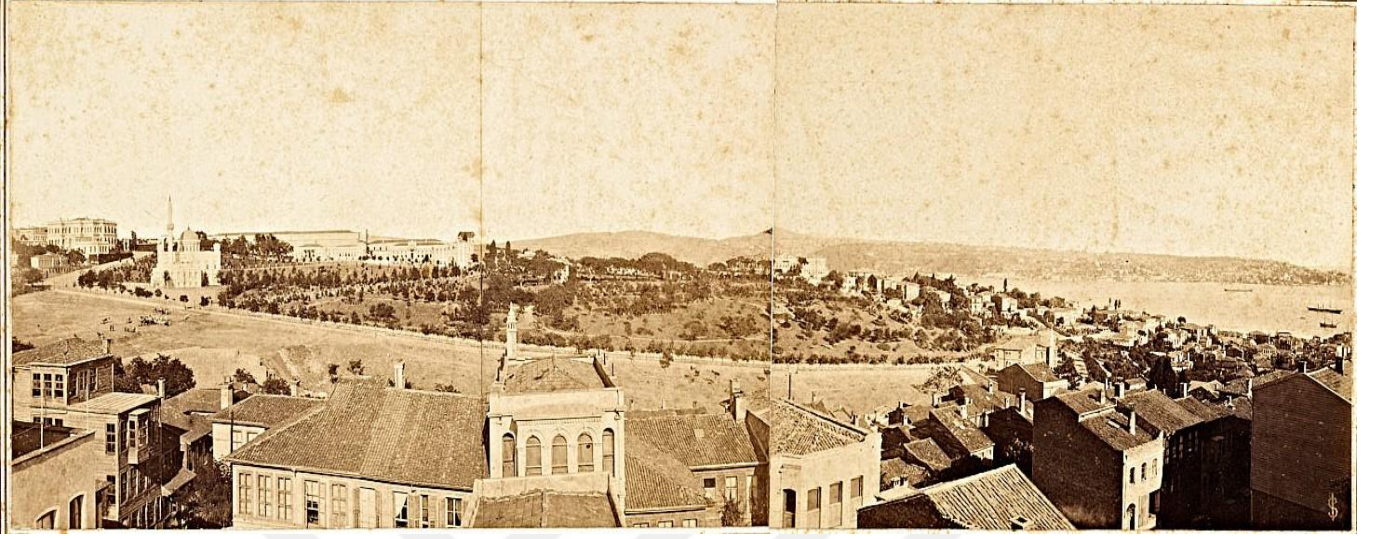

Foto. 95. Yıldız Sarayı Çevresi Konaklar (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Sultan II. Abdülhamid Yıldız Albümleri Fotoğraf Koleksiyonu).

Foto. 96. Yıldız Sarayı Çevresi Konaklar (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Sultan II. Abdülhamid Yıldız Albümleri Fotoğraf Koleksiyonu).

Foto. 97. Yıldız Sarayı Çevresi Konaklar (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Sultan II. Abdülhamid Yıldız Albümleri Fotoğraf Koleksiyonu).

Foto. 98. Ortaköy 18 Akaretler (İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 99. Ortaköy 18 Akaretler (İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 100. Beşiktaş Serencebey Yokuşu Osman Paşa Konağı (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Sultan II. Abdülhamid Yıldız Albümleri Fotoğraf Koleksiyonu).

Foto. 101. Beşiktaş Serencebey Yokuşu Osman Paşa Bahçesinde Hususi Köşk
(İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Sultan II. Abdülhamid Yıldız
Albümleri Fotoğraf Koleksiyonu).

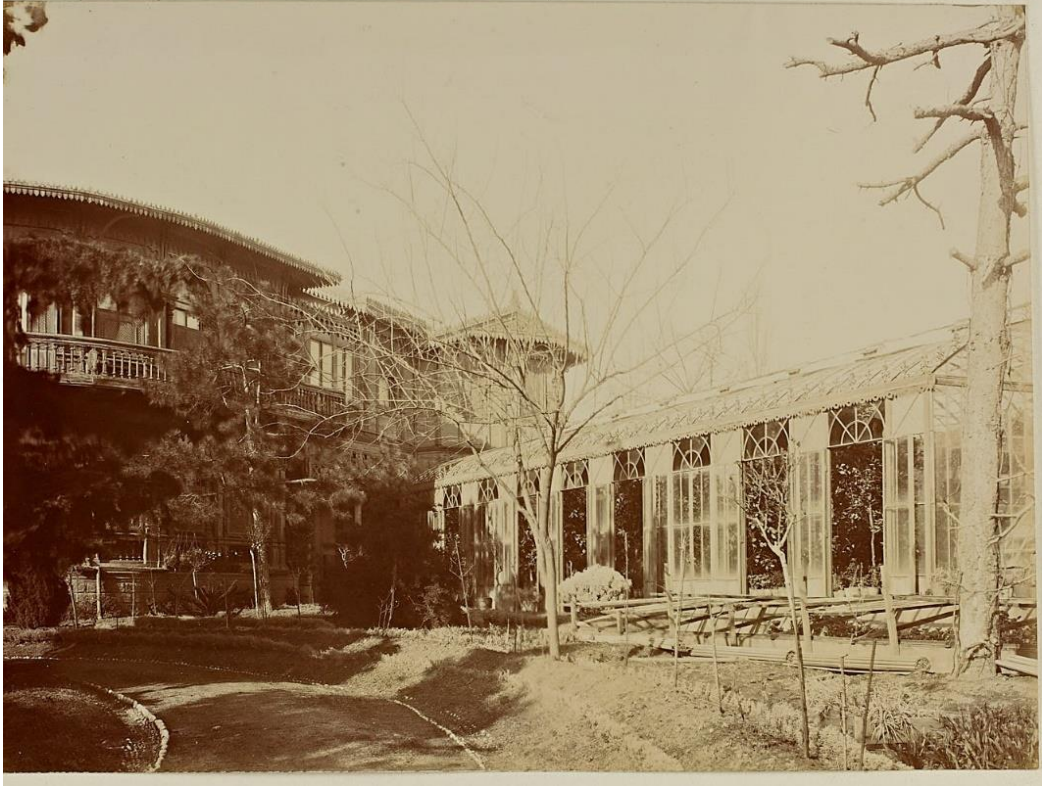

Foto. 102. Beşiktaş Serencebey Yokuşu Osman Paşa Konağı Bahçesinde Limonluk
(İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Sultan II. Abdülhamid Yıldız
Albümleri Fotoğraf Koleksiyonu).

Foto. 103. Beşiktaş Serencebey Yokuşu Osman Paşa Konağı Bahçesi (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Sultan II. Abdülhamid Yıldız Albümleri Fotoğraf Koleksiyonu).

Foto. 104. Beşiktaş Serencebey Yokuşu Osman Paşa Konağı Bahçesi (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Sultan II. Abdülhamid Yıldız Albümleri Fotoğraf Koleksiyonu).

Foto. 105. Nişantaşı Süreyya Paşa Konağı Bahçesindeki Köşk (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Sultan II. Abdülhamid Yıldız Albümleri Fotoğraf Koleksiyonu).

Foto. 106. Nişantaşı Süreyya Paşa Konağı Bahçesindeki Limonluk (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Sultan II. Abdülhamid Yıldız Albümleri Fotoğraf Koleksiyonu).

Foto. 107. Ortaköy Alaeddin Efendi Yalısı Bahçesindeki Köşk (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Sultan II. Abdülhamid Yıldız Albümleri Fotoğraf Koleksiyonu).

Foto. 108. Beşiktaş Caddesi (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 109. Hayreddin İskelesinden Beşiktaş İskelesine Doğru (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 110. Beşiktaş İskelesi (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 111. Beşiktaş Osman Paşa Yalısı (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Sultan II. Abdülhamid Yıldız Albümleri Fotoğraf Koleksiyonu).

Foto. 112. Beşiktaş Osman Paşa Yalısı (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Sultan II. Abdülhamid Yıldız Albümleri Fotoğraf Koleksiyonu).

Foto. 113. Yıldız Tepelerinden Beşiktaş (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 114. Ortaköy (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 115. Beşiktaş (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 116. Ortaköy Naime Sultan Yalısı (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Sultan II. Abdülhamid Yıldız Albümleri Fotoğraf Koleksiyonu).

Foto. 117. Ortaköy Simon Kalfa Apartmanı (Ela Yılmaz).

Foto. 118. Ortaköy Simon Kalfa Apartmanı (Ela Yılmaz).

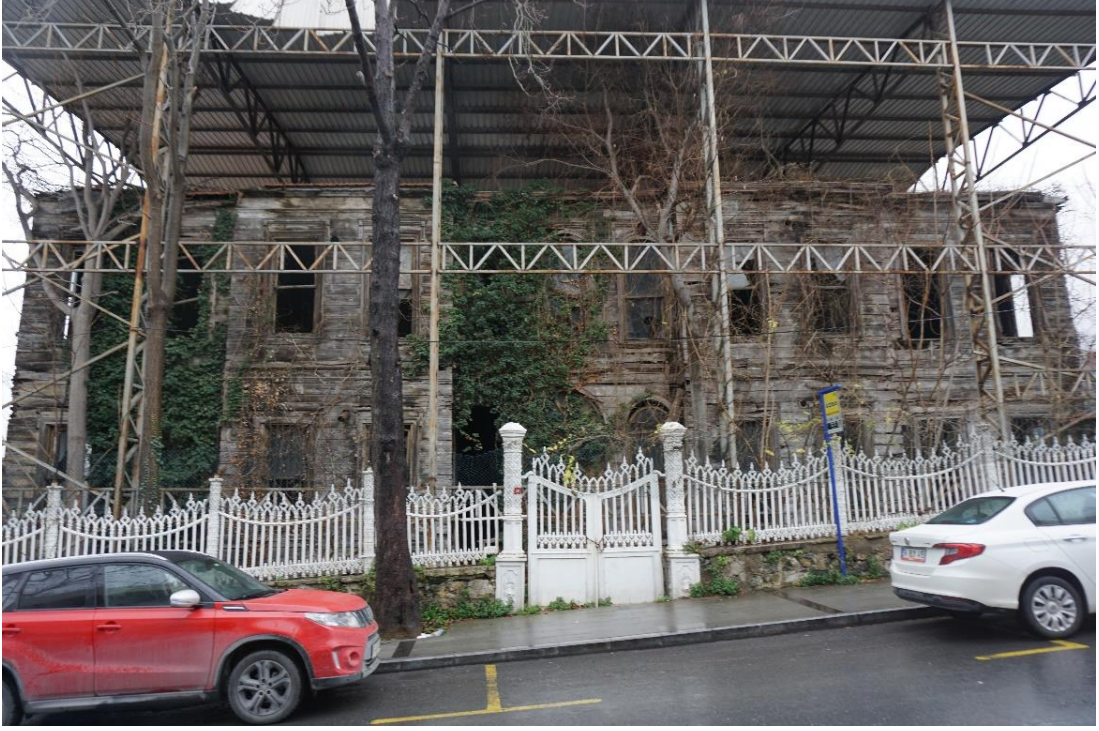

Foto. 119. Beşiktaş Şeyh Zafir Meşrutahânesi Selamlık (Ela Yılmaz).

Foto. 120. Beşiktaş Şeyh Zafir Meşrutahânesi Misafirhâne (Ela Yılmaz).

Foto. 121. Beşiktaş Caddesi Dükkanlar (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 122. Beşiktaş Caddesi Dükkanlar (İstanbul Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü

Encümen Arşivi)

Foto. 123. Yıldız Hamidiye Cami (İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 124. Yıldız Hamidiye Cami Cuma Selamlık Töreni (İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 125. Yıldız Hamidiye Cami Cuma Selamlık Töreni (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 126. Yıldız Hamidiye Cami Cuma Selamlık Töreni (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

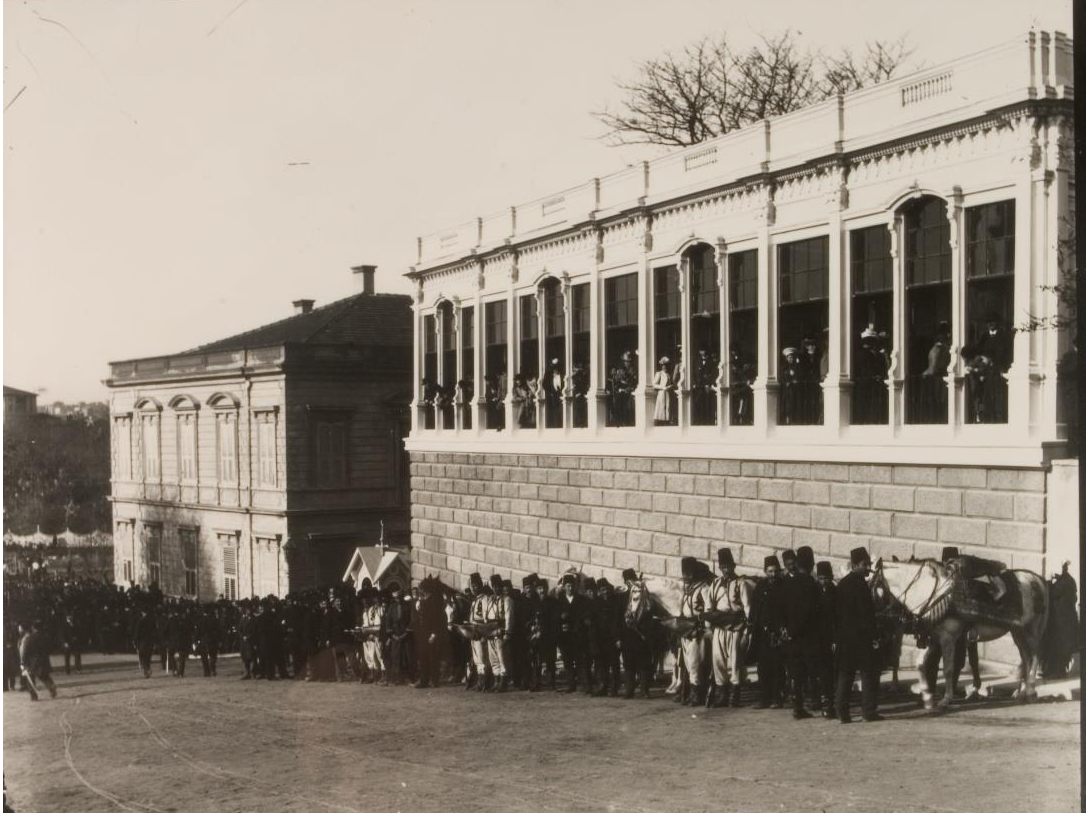

Foto. 127. Yıldız Hamidiye Cami Cuma Selamlık Töreni (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 128. Şeyh Zafır Türbesi (Ela Yılmaz).

Foto. 129. Beşiktaş Türk Okulu (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 130. Beşiktaş Rum Okulu (Ela Yılmaz).

Foto. 131. Alliance Israelite Universelle Vakfı Ortaköy Musevi Okulu (Ela Yılmaz).

Foto. 132. Şeyh Zafir Kütüphanesi (Ela Yılmaz).

Foto. 133. Beşiktaş İskelesi (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 134. Beşiktaş İskelesi (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 135. Beşiktaş İskelesi (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 136. Beşiktaş Odun İskelesi (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 137. Beşiktaş İskelesi (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 138. Beşiktaş Tramvay Durağı (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 139. Yıldız Çini Fabrikası (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Sultan II. Abdülhamid Yıldız Albümleri Fotoğraf Koleksiyonu).

Foto. 140. Yıldız Çini Fabrikası (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Sultan II. Abdülhamid Yıldız Albümleri Fotoğraf Koleksiyonu).

Foto. 141. Beşiktaş Caddesi Tramvay Hattı (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 142. İstanbul'da Otomobil (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 143. Yıldız Hamidiye Çeşmesi ve Sokak Aydınlatması (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Sultan II. Abdülhamid Yıldız Albümleri Fotoğraf Koleksiyonu).

Foto. 144. Şeyh Zafir Çeşmesi (Ela Yılmaz).

Foto. 145. Beşiktaş Sinan Paşa Çeşmesi (S., F., Göncüoğlu, 2019, s. 19).

Foto. 146. Beşiktaş Sinan Paşa Çeşmesi (İstanbul Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü
Encümen Arşivi).

Foto. 147. Yıldız Hamidiye Çeşmesi (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Sultan II. Abdülhamid Yıldız Albümleri Fotoğraf Koleksiyonu).

Foto. 148. Yıldız Saat Kulesi (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 149. Yıldız Saat Kulesi (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 150. Dolmabahçe Saat Kulesi (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).